

UNIVERSITAT DE BARCELONA

FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTORIA

UNA CIUTAT EMMURALLADA AL TEMPS DE
LA REVOLUCIO INDUSTRIAL.

Barcelona : ciutat, societat i política (1823 - 1859)

VOLUM **I**

TESI DOCTORAL

AUTOR: JESUS MESTRE CAMPI

DIRECTOR: JOSEP TERMES

BARCELONA; MAIG 1935

Alça't, oh Barcelona,
prou has estat postrada i abatuda :
 mita que una corona
 tan gran com la perduda
te guarda el cel, tal volta, per ton front :
 surt ja de ta agonia :
pensa que els nostres fills, amb veu severa,
 preguntaran-te un dia :
 "Què has fet de ta senyera,
a on son tos reis, tos braus cabdills a on són ?

A on son dels nostres avis
lo patri amor, la noble fortalesa ?
 A on són los codis savis
 amb los qui quan princesa,
més pables conqueries que amb rigors ?
 Què has fet, segona Roma,
de ta drassana, tos blasons, tes fustès ?
 Què has fet de ton idioma,
 tos Jocs Florals, tes justes,
les arpes i los cants dels trobadors ?".

Joaquim Rubió i Ors (Lo Gayter del
Llobregat), Barcelona, 1840.

INDEX GENERAL

INTRODUCCIO

INDEX : General, il·lustracions, mapes, gràfiques i quadres.

FONTS i BIBLIOGRAFIA.

I. LA CIUTAT

1.- Barcelona , de la vila medieval als projectes d'una gran ciutat. Morfologia urbana, 1714-1859.

	Pag.
1.1 Emplaçament i situació geogràfica	1
El Pla de Barcelona	2
El Port	5
1.2 El segle divuit: l'urbanisme barroc sobre la ciutat medieval	7
L'urbanisme barroc dels enginyers militars	8
Il·lustració , mestres d'obres i la iniciativa privada	12
1.3 El segle dinou: l'urbanisme liberal dins la ciutat emmurallada	20
Enginyers, mestres d'obra i arquitectes en la reforma interior de la ciutat	26
La ciutat burgesa	29
Iniciativa privada i els barris populars en els límits de l'espai urbanitzable	38
1.4 El Pla Cerdà ; cap a la gran ciutat moderna	
L'enderroc de les muralles	49
Els projectes d'eixample	53
l·ldefons Cerdà i la ciutat del futur	57
Notes .-	62
2.- La població de Barcelona. 1717-1887.	74
2.1 1717-1802 : superació de l'estancament medieval	78
2.2 Crisi i recuperació demogràfica, 1802-1859	80
2.3 Cap a la definitiva expansió demogràfica, 1859-1887	86

	Pag.
Notes.-	94
3.- Els "cicles econòmics"	99
3.1 Fàbriques d'indianes i comerç colonial	100
3.2 Preus, salaris i condicions de subsistència a Barcelona entre 1814 i 1867	104
1832-1845: la guerra civil i l'arrancada del sector tèxtil	108
1846-1857: creixement econòmic i crisi de subsistència	113
3.3 El comerç	118
L'expansió comercial dels anys quaranta	120
Importacions i exportacions: una anàlisi del trienni 1845-1847	124
3.4 La industrialització: una visió a partir de les importacions angleses a Barcelona	130
La introducció del vapor	134
Barcelona refusa convertir-se en un centre industrial	136
Ferrocarrils i crisi financera	142
Notes.-	146

II. LA SOCIETAT	Pag.
1.- Aspectes metodològics	160
1.1 Fonts i periodització	161
1.2 Les classificacions	165
La classificació sòcio-professional	169
1.3 Els ordinadors com a eines de la història social	174
Notes	176
2.- Societat i treball a la Barcelona de mitjan segle dinou	179
2.1 Les professions	180
2.2 Les classes socials	188
Classes treballadores i població obrera	190
La marginació de la dona en la societat liberal	194
Les classes altes	196
2.3 Barcelona, 1823-1865. Una societat en evolució	
Els grups de les activitats econòmiques	200
La burgesia censitària	206
Notes	211
3.- Els sectors tradicionals : menestrals i botiguers .	
3.1 Decadència i transformació dels gremis	215
3.2 Els menestrals	221
3.3 Els botiguers	229
3.4 Mobilitat social i actitud política de les classes mitges	239

Notes.-	Pag. 247
4.- Els fabricants	250
4.1 De la Comissió de Fàbriques a l'Institut Industrial de Catalunya	251
4.2 Les fàbriques del sector tèxtil	258
4.3 Els industrials	269
Notes.-	277
5.- Comerciants, propietaris i l'elit burgesa	280
5,1 Les institucions	281
5.2 Professions liberals i comerciants	284
Els grans comerciants	289
5.3 Els propietaris	296
Notes.	301

III. LA POLITICA

	Pag.
1.- El liberalisme	305
1.1 Característiques i evolució dels règims liberals a Europa	307
1.2 Liberalisme i legislació electoral a l'Estat espanyol, 1808-1867.	316
Primeres formulacions d'un sistema electoral censitari.	322
La llei electoral de 1837	325
La llei electoral de 1846.	327
1.3 Resistència absolutista i primeres experiències electorals, 1808-1833	332
Les eleccions per les Corts de Cádiz i durant el Trienni Constitucional.	332
La Década Ominosa: repressió política i vio- lència civil.	338
Notes	345
2.- La revolució liberal.	352
2.1 Guerra Civil, revoltes urbanes i burgesia revolucionària a Barcelona, 1833-1836.	357
Revoltes urbanes, anticlericalisme i moviment juntista.	360
2.2 Les eleccions censitàries i els partits polítics, 1837-1840	378
La formació de les candidatures i l'aparició dels partits polítics.	379
Les eleccions de diputats a Corts de 1837, 1839 i 1840.	385
2.3 Les grans bullangues , 1841-1843.	401
Notes	424

	pag.
3.- La política dels notables	438
3.1 El Règim liberal interpretat pels moderats, 1846-1853	440
3.2 La crisi del sistema liberal, 1854-1867	452
3.3 Eleccions censitàries, diputats a Corts i partits polítics	464
Els partits polítics	474
Notes	481
CONCLUSIONS	486
IV. ANNEXES	
1.- Els informes consulars., 1826-1856	491
2.- El comerç entre la Gran Bretanya i el port de Barcelona, 1824, 1863	571
3.- Contribucions i contribuents d'indústria i comerç de Barcelona, 1823, 1844, 1838 i 1856	586
4.- Les societats anònimes a Barcelona; 1840-1865. Dels inicis de la industrialització a la crisi de 1866	628
5.- Divisions, participació i censos electorals a Barcelona, 1836-1867	659
6.- Resultats de les eleccions de Diputats a Corts a la Ciutat i Pla de Barcelona	689

IL·LUSTRACIONS

Pag.

I. LA CIUTAT

1.- Plànol de Barcelona de l'any 1740	13
2.- De la casa artesana al edifici de veïns	22
3.- Els palaus noeclassics. Palau March	23
4.- Detalls decoratius : els esgrafiats	24
5.- La casa -fàbrica	25
6.- La residència burgesa	44
7.- El carrer Unió	45
8.- La fàbrica barcelonina del segle dinou	46
9.- L'Eixample limitat	47
10.- L'Eixample il·limitat	54
11.- L'Eixample de Cerdà	58

II.- LA SOCIETAT

1.- Els cafés barcelonins de mitjan segle dinou	236
---	-----

III.- LA POLITICA

1.- Crema de convents	365
2.- Assassinat del General Bassa	370
3.- Una papereta electoral	381
4.- Propaganda electoral	382
5.- La llista de votants	383
6.- El motí de les levites	398
7.- Demolició de la Ciutadella	408
8.- L'estat d'excepció	441

Pag.

MAPES

I.- LA CIUTAT

1.- Geografia i evolució del poblament al Pla de Barcelona	3
2.- L'enderroc del barri de la Ribera i la Ciutadella	10
3.- Els espais edificables a la Barcelona de principis del segle dinou	21
4.- La Rambla, 1750-1850	30
5.- La façana marítima	33
6.- L'eix transversal Ferran-Sant Jaume-Princesa	36
7.- El barri fabril de la Riereta	41
8.- El barri de Ponent	42
9.- Barcelona el 1862.	52

II. LA SOCIETAT

1.- Localització de les zones fabrils a Barcelona el 1838.	267
---	-----

III. LA POLITICA

1.- La crema de convents de la nit de Sant Jaume del 1835	363
2.- La revolta del 5 d'agost del 1835.	363
3.- Les eleccions de Diputats a Corts, 1837, 1839, 1840 i 1843.	466
4.- Les eleccions de Diputats a Corts, 1850, 1851 1857 i 1858.	467

GRAFQUES

	Pag.
I.- LA CIUTAT	
1.- Construccions d'edificis i altres obres a Barcelona, 1830-1848	48
2.-Moviment vegetatiu de Barcelona, 1715-1890	77
3.-Piràmides de edats de la població de Barcelona, el 1863.	87
4.- Preus dels cereals a Barcelona, 1814-1867.	105
5.- Importacions britàniques al port de Barcelona, 1824-1863.	132
6.- Importacions britàniques a Barcelona, 1824-68.	133
7.- Importacions de cotò en floca i maquinària al port de Barcelona, 1830-1868.	140
II.- LA SOCIETAT	
1.- Priàmide social de població activa a Barcelona	198
2.-Evolució dels contribuents d'indústria i comerç: 1823, 1838, 1844 i 1856.	204
3.- Histogrames dels menestrals m 1844 i 1856	223
4.-Evolució dels contribuents de varis oficis menestrals, 1823, 1838, 1844 i 1856	225
5.- Histogrames dels botiguers , 1844 i 1856	230
6.- Evolució dels contribuents de varis oficis botiguers; 1823, 1838, 1844 i 1856	232
7.- Histogrames dels fabricants, 1823, 1838, 1844 i 1856.	259
8.- Histogrames dels fabricants de filats, 1823, 1838 i 1844.	261

GRAFÍQUES

	Pag.
9.- Evolució dels contribuents de varis oficis de fabricants , 1823, 1838, 1844 i 1856	264
10.-Histogrames de les professions liberals, 1844- i 1856.	285
11.- Histogrames dels comerciants	286
12.- Evolució dels contribuents de varis oficis dels comerciants, professionals liberals i funcionaris, 1823, 1838, 1844 i 1856,	288

Pag.

QUADRES

I.- LA CIUTAT

1.- La població de Barcelona, 1717-1887	75
2.- Entrades al port de Barcelona, 1838-1847	121
3.- Importacions britàniques al port de Barcelona, 1824-1868	123
4.- Balanç del comerç marítim de Barcelona, 1824-1868	125

II. - LA SOCIETAT

1.- Classificació professional	166
2.- Classificació social	168
3.- Classificació sòcio-professional	171
4.- Estructura professional de Barcelona el 1856	182
5.- Estructura professional de Barcelona el 1717 i 1856 i a Leeds el 1841 i 1861	183
6.- Estructura social de la població de Barcelona el 1856	189
7.- Els contribuents d'indústria i comerç de Barcelona, 1823, 1838, 1844 i 1856	201
8.- Cens electorals de Barcelona, 1840-1865	207
9.- Els contribuents de diversos oficis menestrals: 1823, 1838, 1844 i 1856	224
10.- Els contribuents de diversos oficis botiguers: 1823, 1838, 1844 i 1856	231
11.- Evolució econòmica i transformació professional en varis oficis dels menestrals i botiguers	241

QUADRES

	Pag.
12.- Els contribuents del sector tèxtil: 1823, 1838, 1844 i 1856.	263
13.- Les principals fàbriques barcelonines entre 1823 i 1856.	270
14.- Els contribuents el gran comerç i de diverses professions liberals: 1823, 1838, 1844 i 1856.	287
15.- Les principals companyies comercials barcelonines entre 1823 i 1856.	293
16.- Propietaris i hisendats a Barcelona, 1833 i 1844.	298

III. LA POLITICA

1.- Cronologia de l'evolució del règim liberal a varis estats d'Europa i als Estats Units d'America . . .	310
2.- Decrets i lleis sobre eleccions legislatives a l'Estat espanyol, 1810-1890.	320
3.- Organigrama dels poders públics a Barcelona, 1837-1844	354
4.- Categories sòcio-professionals dels polítics barcelonins, 1808-1867.	470
5.- Categories sòcio - professionals dels polítics moderats i progressistes, 1837-1844.	471
6.- Representativitat dels polítics i diputats 1837-1844.	472

FONTS i BIBLIOGRAFIA *.-

Index i abreviatures.

I.- Fonts manuscrites.

- 1.- AC.- Archivo de las Cortes (Madrid).
- 2.- ADPB.- Arxiu de la Diputació Provincial (Barcelona).
- 3.- AHCB.- Arxiu Històric de la Ciutat (Barcelona).
- 4.- AJC-BC.- Arxiu de la Junta de Comerç-Biblioteca de Catalunya.
- 5.- PRO.- Public Record Office (London).

II.- Treballs d'investigació ineditats.

III.- Premsa.

IV.- Bibliografia de l'època amb caracter de font.

- 1.- Guies i estadístiques.
- 2.- Llibres de viatges.
- 3.- Memòries, biografies i bibliografia política.

V.- Bibliografia.

- 1.- Estudis moderns sobre Barcelona.
- 2.- Bibliografia general

* Fonts i bibliografia citada en el text o que són un punt de referència directe.

INTRODUCCIO

' Una ciutat emmurallada al temps de la revolució industrial ', que presentem com a Tesi de Doctorat a la Universitat de Barcelona, és la culminació d'un procés d'aprenentatge. És el resultat de varis anys de dedicació a un tema, de refer projectes i hipòtesis. Per fer aquest llarg camí he necessitat uns guies i uns mètodes, he assimilat unes influències. En aquesta introducció, en la qual deixo via lliure a la introspecció, em permeto la llicència de refer aquest període d'aprenentatge exposant l'evolució personal.

La primera etapa cal situar-la en els darrers cursos de l'Universitat (1978-79 i 1979-80) i finalitza amb la presentació de la Tesi de Llicenciatura (octubre 1980). És l'etapa on assimilo més influències externes: Josep Termes, Rafael Aracil, Miquel Izard i Angels Solà, que em vinculen a la historiografia catalana de Jaume Vicens Vives, Pierre Vilar, Jordi Nadal i Josep Fontana. En recordar aquests anys universitaris no puc estar-me de pendre una postura crítica; se'ns donava bàsicament un bagatge teòric, majoritàriament marxista. La història era sobretot una colla de teories -encadenades en més o menys fortuna segons l'habilitat del professor- on prevalia l'interpretació dels fenòmens econòmics sobre els fets polítics i la realitat social, la història social era una matèria pràcticament ignorada. La postura uniformista de la majoria del professorat del Departament d'Història Contemporànea va acostar-me a Josep Termes que era qui portava una línia més dissident, i també a Miquel Izard que, com a historiador marxista, era qui més interrogants plantejava a interpretacions més lineals; per

ser equitatiu assenyalo també la profunditat en l'anàlisi econòmica de Rafael Aracil. Ja en aquests anys vaig prendre una actitud crítica davant la història marxista que, amb els anys, m'ha permès adoptar postures més autodidactes, no exemptes d'ambigüetats. La formació i els mètodes eren marxistes, i un rebuig total em deixava indefens. La solució ha estat a mitges tintes: m'he anat desprenent del bagatge teòric però he conservat o modificat la metodologia marxista.

D'aquests anys van resultar dos treballs que ja marcaran decisivament la temàtica de les futures investigacions: el primer - un extens treball de curs - va ser 'Les bullangues de Barcelona, 1835-43', i el segon 'Barcelona 1835-40. Una ciutat pre-industrial en transformació', que vaig presentar com a Tesi de Llicenciatura. A nivell metodològic va ser important connectar amb la història urbana, principalment amb la 'Histoire des villes' francesa, relacionada amb Annales, i la 'Urban History' de H. J Dyos*. Una obra que va interessar-me especialment va ser 'Une ville ouvriere au temps du socialisme utopique', de Maurice Agulhon, i que va influir en l'elecció dels mètodes i esquemas per l'anàlisi de la ciutat. Després d'Agulhon vaig treballar les obres de Bedarida, Gaillard, Garden, més tard, l'historiografia anglosaxona: Armstrong, Foster, Sewell... De Sewell destaco la crítica a la història social marxista en la introducció a 'Work & Revolution in France' (pp. 1-15). Naturalment els anys universitaris van permetre conèixer els treballs de Hobsbawm, Rudé, Thompson o, quan ja m'iniciava en les anàlisis de les fonts fiscals, els mètodes de Labrousse, Daumard o Furet.

La història de les ciutats va ser un pas decisiu cap a la definició metodològica; el pas següent em va portar fins al concepte de 'història'.

* Ens sembla innecessari ampliar aquesta introducció de notes. Remetim a la 'Bibliografia General'.

ria total' esbossat per Josep Termes (Debats 2/3, pp. 89-136, L'Avenc, 70, pp.82-91); en Pep m'havia dirigit la Tesina i es va fer càrrec de la direcció de la Tesi. La història total més que una metodologia era un fi, una determinada forma de comprensió de la història. Amb en Pep no compartim ni el període objecte de les recerques ni l'especialització però, al cap de varis anys d'un tracte gradual i nombroses converses al jardí de l'Ateneu, participo del seu punt de vista en la reflexió de la història. Li agraeixo l'atenció que sempre ha demostrat en el meu treball.

Després de l'examen de llicenciatura inicié un gradual distanciament del món acadèmic. Ara foren importants els contactes amb Josep M. Corredor-Matheos qui va facilitar-me un treball en l'editorial Espasa-Calpe. Se m'exigia escriure molt, cosa que també necessitava. Corredor-Matheos em va fer adonar que escriure també era una professió; els seus consells m'han estat útils i m'han ajudat a superar unes deficiències gramaticals que arrossegava des del batxillerat: uns estudis en una escola catalana on vaig aprendre el castellà i d'on vaig sortir sense dominar el català. L'importància d'escriure correctament s'em va fer evident, tant si volia dedicar-me a la història com a quansevol altre camp intel·lectual.

La segona fase de l'aprenentatge i gestació de la Tesi s'inicia amb els contactes amb la Fundació Bofill; a principis de 1981 em concedeixen una beca negociada: fer un treball sobre les eleccions de diputats a Corts a la província de Barcelona al llarg del període liberal. Era un treball d'investigació que va tenir-me al llarg de sis mesos en els humits arxius de la Diputació, en el Palau de la Generalitat; recordo i agraeixo la bona predisposició dels arxiviers que van facilitar-me la tasca. No tenia un interès especial en el tema però va ser la forma de poder iniciar una tasca de recerca. El treball va ser més interessant del que semblava; a partir de les Actes electorals s'entrava en el clima de la política liberal: els electors,

els partits, els diputats. Va ser possible la reconstrucció de les eleccions i, també, prosseguir en l'anàlisi sòcio-professional -iniciat amb les contribucions- a partir dels censos electorals. Però el que més va influir-me va ser el treball per primer cop un llarg període històric. Havia sortit de l'Universitat amb la sensació d'haver de limitar-me a períodes breus, de cinc o deu anys com a molt. El passar d'una visió estàtica a una altre d'evolutiva m'ha permès comprendre molt millor el tema d'aquest treball. En la història els fets tenen una continuïtat, segueixen una evolució, no són esdeveniments aïllats. Fruit d'aquestes recerques és el treball 'Liberalisme, burgesia i eleccions de diputats a Corts a la província de Barcelona, 1808-1868'.

La Fundació Bofill va facilitar-me el contacte amb Jordi Porta, Rosa M. Virós, Casimir Martí i Eugènia Salvador. Las Ciències polítiques i la Sociologia electoral van afegir noves perspectives a l'anàlisi històric. També recordo amb complaença les converses mantingudes als antics locals de la 'Soli' amb Casimir Martí; d'ell vaig apreciar especialment la formació autodidacta en l'historiador, i li he d'agrair la confiança que va dipositar en el meu treball.

Per aquells anys també sovintejava les reunions d'historiadors al Centre de Treball i Documentació de Gràcia que em permetien estar al corrent d'investigacions en curs, i mantenir un contacte indirecte amb historiadors acadèmics. Fora d'aquestes reunions moltes d'elles engrescadores, les relacions amb historiadors professionals es van limitar a la participació del 1er. Congrés d'història del Pla de Barcelona (12 i 13 de novembre de 1982) -on vaig presentar un resum de la Tesina- i a contactes esporàdics amb Francesc Roca, Ignasi Terrades, Antoni Segura i Angels Solà. Amb l'Angels les converses sobre la Barcelona i la burgesia del dinou van solidificar en una amistat personal; la seva influència es nota en aquest treball i li he

V

d'agrair les lectures crítiques i alligadores de varis textos dels quals n'estava insegur.

A la tardor de 1982 la Fundació Bofill hem renovava la beca, ara per acabar la Tesi Doctoral. Per aquells moments ja tenia força decidit l'esquema del treball -que ara comprenia la Barcelona del període 1833-54, i vaig seguir recollint materials a l'Arxiu de la Diputació, a l'Arxiu Administratiu i, naturalment, a la Casa Ardiaca. Aquí vaig coincidir amb Manuel Arranz i Josep M. Fradera que feia poc havien acabat o estaven a punt de presentar la Tesi; he d'agrair a Josep M. l'haver-me facilitat diversos documents i els suggeriments a varis escrits que va tenir l'amabilitat de llegir.

La darrera fase de la recerca va acabar a la primavera de 1983 a Londres on, per mitjà d'una ajuda de l'Anglo-Catalan-Society, vaig endinsar-me en els fascinants arxius del ministeri d'Afers Estrangers britànic. L'idea era trobar una font que fes de contrapunt a la imatge que els barcelonins donaven de la seva ciutat; en una època on les comunicacions eren poc desenvolupades la gent tendia a fer del medi natural on vivien el centre del món; la visió dels barcelonins sobre la ciutat era sovint subjectiva. Ens interessava trobar altres fonts on la percepció de Barcelona fos més objectiva menys interessada. A Londres es va consultar la correspondència del cònsol britànic amb el ministeri i amb l'embaixador a Madrid, i un nombrosa literatura de viatgers anglesos que havien visitat la ciutat en les dècades dels anys vint als cinquanta. La consulta d'aquestes fonts va ser satisfactòria i, alhora, en ser documents qualitatius, equilibraven les fonts majoritàriament quantitatives consultades anteriorment.

Al juny de 1983 ja havia reunit informació suficient per iniciar la darrera etapa en l'elaboració de la Tesi: la interpretació de les fonts i el redactat. Però en aquells moments em trobava saturat i amb les idees con-

foses. Sense massa fe vaig traslladar bona part de l'arxiu a una masia prop de Santa Coloma de Farners amb el propòsit d'iniciar la redacció en un lloc tranquil i allunyat del brogit urbà. Va ser inútil; al llarg d'un any vaig fer de pagès, de paleta i altres activitats però fou impossible escriure una sola ratlla sobre la Barcelona del dinou. Però l'experiència va ser prou important ja que, poc a poc, les idees s'aclarien; també m'adonava que el gradual distanciament del món acadèmic de fet ja era una marginació. Les antigues pretencions de ser un 'professional' de la història ara tenien marcats tints amateuristes. Vaig pendre consciència que una part de la meva formació era autodidacta.

Aquesta darrera evolució personal va plantejar-me una pregunta fatídica: per què fer la tesi? No hi havia motius acadèmics i no veia la necessitat de fer un treball dirigit únicament als especialistes; molts amics van animar-me a seguir el treball, mostrant tant d'intrès con els cercles professionals. Així, des dels inicis de la redacció es pot notar les dicotomies academicisme-amateurisme, treball de recerca-síntesi històrica, que han estat difícils de superar i són fruit de desequilibris interns en el treball. Tanmateix la decisió ja era presa: no reduir-se a un treball de recerca, sinó tenir cura de desenvolupar factors d'interpretació i síntesi.

L'esquema més definitiu es va enllestir definitivament l'estiu de 1984 a Castanyet. A l'octubre hem traslladava a Barcelona i iniciava el redactat. Vaig organitzar un petit equip de col.laboradors per auxiliar-me en feines mecàniques; en primer lloc he de citar l'intrès i dedicació de tota la família: el pare a vegades ha mostrat més entusiasme que jo mateix i, pacientment, ha llegit i comentat els primers redactats; la mare i la Mireia sempre han estat a punt de donar-me un cop de mà i l'Oriol ha programat les tasques amb l'ordinador. A més d'aquest recolçament familiar, l'Irene Rives s'ha encarrègat de passar en net els nombrosos quadres, varis mapes i gràfiques, la Meius d'Olot ha passat en net la part del text, i la Montse Mas Solench i

i la Núria Bastardas han corregit l'ortografia de l'original, i tant les deficiències del meu català que, tanmateix, em fa veig obligat a confesar. L'agraïment a tots ells es especialment càlid tant per la seva eficàcia com pel caràcter desinteressat de l'ajuda. Naturalment tots els errors només són atribuïbles a mi.

L'objectiu de la Tesi es esbrinar l'evolució de Barcelona en el segon terç del segle dinou, en el període que comprèn la darrera etapa de la ciutat emmurallada prèvia a l'Eixample de Cerdà. És ben conegut que, globalment, aquest període històric es caracteritza per el creixement de les ciutats (o revolució urbana), per la industrialització i pel liberalisme; en traslladar-se l'anàlisi de la industrialització i del liberalisme a un cas molt concret i limitat, també ens plantejem la seva interpretació com una crítica a esquemes excessivament generals.

L'estructura del treball respon a tres parts molt clares: La ciutat - morfologia demografia i cicles econòmics- que preten introduir els principals problemes de l'època; hem cercat perspectives força àmplies per situar millor el període que realment ens interessa. La societat, on s'analitza primer la composició social i professional de la població de Barcelona el 1856, en un intent de 'radiografiar' aquesta societat; en els següents punts es busca l'evolució particular de diferents grups socials entre 1823 i 1856 amb la finalitat de trobar les transformacions més importants que s'experimenten. La política, on es segueix l'evolució del règim liberal i, alhora, cerquem la manifestació de les contradiccions implícites en l'evolució econòmica i social. Reconeixem en aquest esquema una influència 'cerdiana': contingut, continent i funcionament. Finalment hi ha sis Annexes amb infor-

mació complementària al text; com ja s'adverteix en les notes, la seva consulta aclareix i complementa molts punts del treball.

Concluem aquesta introducció emfatitzant la idea del inici: en aquest treball culminem la fase d'aprenentatge i, per tant, no s'ha d'esperar una obra madura ni totalment acabada.

LA CIUTAT

1.- BARCELONA, DE LA VILA MEDIEVAL ALS PROJECTES D'UNA GRAN CIUTAT. MORFOLOGIA URBANA, 1714-1859.

1.1.-Emplaçament i situació geogràfica.

Els navegants de l'Antiguitat van ser els que van escollir l'emplaçament de Barcelona. La Barcino romana es va edificar sobre un turó, el mont Tàber, i al mig d'una àmplia plana vorejada per dos rius. Al fons, la serralada de Collserola era una muralla natural que protegia la plana i la petita colònia de les misterioses incògnites de l'interior, i, al davant, s'obria la mar en petites cales que afavorien l'establiment d'un port natural. En el món antic Barcino, a l'ombra de la imponent Tarraco, no va protagonitzar cap paper massa actiu. L'emplaçament, no obstant, era ben triat: amb el temps, s'aprofitaren els privilegis de la situació i se superaren les limitacions del medi natural fins que, com a l'actualitat, aquella fèrtil plana delimitada per rius, serres i mar, s'ha transformat en l'aglomeració urbana més densament poblada de tot el Mediterrani.

Les facilitats de comunicació a on s'assenta la ciutat de Barcelona les proporcionen, per un cantó la plana i el mar, i per l'altre s'ha de recórrer a l'acció dels rius Llobregat i Besòs per obrir clares vies de transport cap a l'interior. Així hi ha tres passos o vies de comunicació: dos d'ells proporcionats pels rius i un tercer pel mar. El Llobregat obre, a l'alçada de Martorell, un congost bàsic per la xarxa de comunicacions entre el pla de Barcelona i les terres de ponent; la presència del pont del Diable ens mostra encara l'importància que ha tingut aquest pas en totes les èpoques. I, per Montcada, el Besòs obre un altre pas cap a l'interior i cap a les terres de llevant. Martorell i Montcada són, doncs, les portes naturals de Barcelona. Finalment, el mar, que donava unes possibilitats il·limitades per les comunicacions, és una porta que, contràriament als estrets passos interiors, es presenta ben oberta (1). Al llarg de molts segles, el camí del mar ha estat més fàcil que

els interiors; la navegació de cabotatge, que recorria tota la costa catalana era la principal via de comunicació de la ciutat. Però al construir-se camins, ferrocarrils i carreteres, els passos de Martorell i Montcada han tornat a ser imprescindibles per la ciutat i per vertebrar uns eixos de comunicació entre ponent i llevant, i de sud a nord. D'aquesta forma, Barcelona era també un centre natural pels transports i circulació de tota Catalunya.

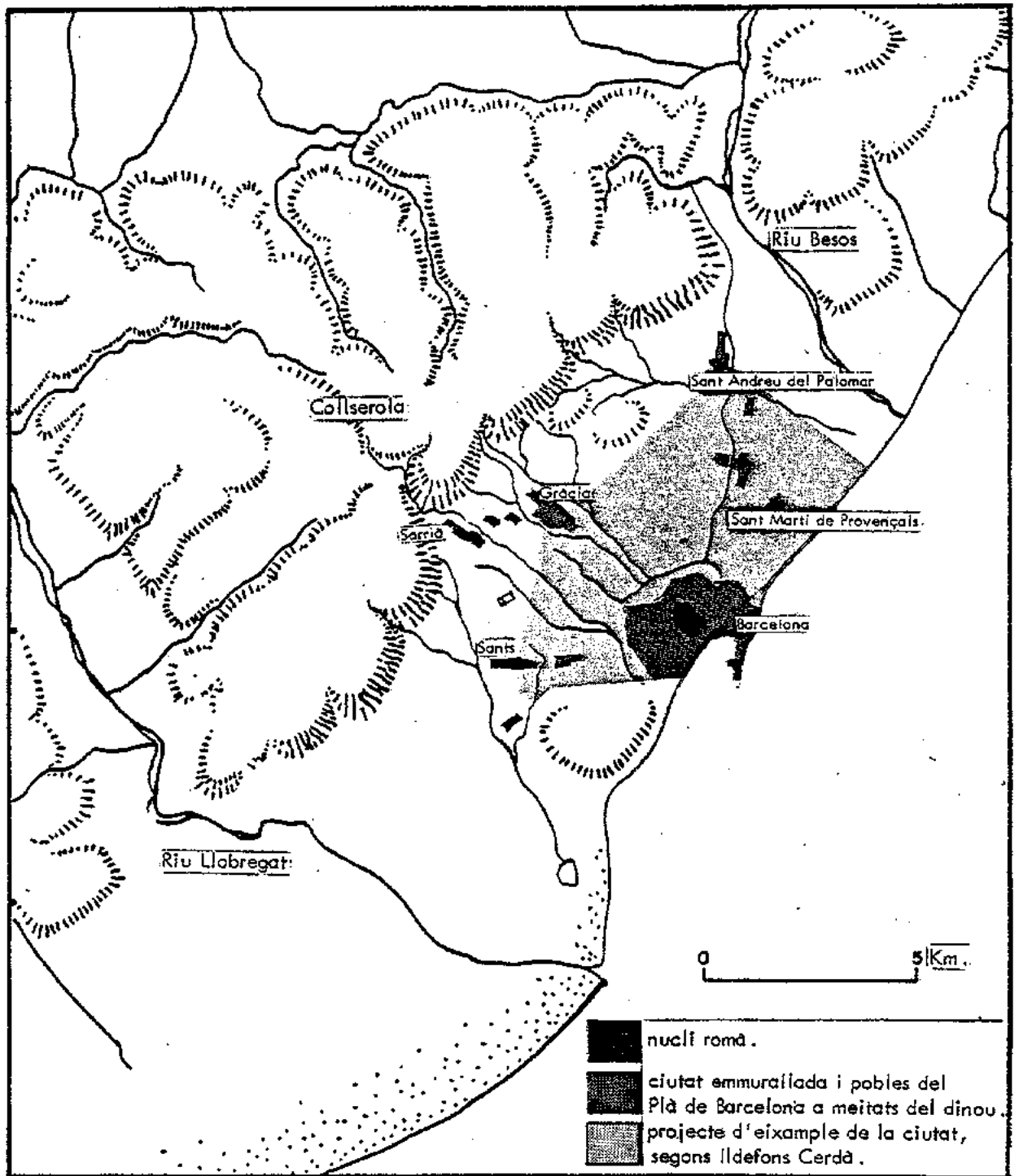
Si l'enllaçament permetia la creació d'una gran ciutat, la seva situació afavoria, més que a cap altra població del Principat, el fet que Barcelona fos la capital natural de Catalunya. Ja a l'Edat Mitjana se la distingeix amb el títol de 'cap i casal' de totes les terres catalanes, i aquesta capitalitat en cap època ha estat discutida per altres ciutats catalanes. Al costat d'aquests avantatges naturals—als quals s'hi pot afegir la bonança climàtica i l'abundància en aigües—, hi ha inconvenients, com el fet de ser una plaça difícil de defensar i fàcil d'assetjar; totes les èpoques, els seus habitants s'han vist obligats a construir imponents muralles que, a la llarga, han amenaçat d'ofegar la mateixa expansió urbana.

El Pla de Barcelona.

La base geològica del Pla de Barcelona és una plataforma pliocènica que diverses falles, plegaments i altres moviments tectònics han assentat fermament al peu de la Serralada Litoral; aquestes mateixes falles, van ajudar a obrir el camí dels rius Llobregat i Besòs fins al mar. I són precisament aquests dos rius els que s'encarregaren del recobriment de l'esmentada plataforma amb el constant transport d'al·luvions, formant una àmplia plana d'on sobresurten les formacions rocoses miocèniques de Montjuïc i el Mont Tàber. (2)

El Llobregat neix en els Pirineus i, seguint un net trajecte de nord a sud, travessa diversos sistemes muntanyosos fins arribar a la costa, on protegit a l'oest pel Garraf i abrigat a l'est per Montjuïc, desplega un delta ampli, regular, i en contínua expansió, ja que guanya al mar un promig de 2, 145

MAPA 1.- Geografia i evolució del poblament al Pla de Barcelona.



Fonts: Mapa topogràfic 1: 100.000, full 35.

metres de terra a l'any (3). El Besós és menys caudalós; neix al Montseny, travessa el Vallès i, pel pas de Montcada, s'esmuny cap el Pla. Com els altres rius i rieres que arriben a les costes del Maresme, els seus al·luvions són desplaçats pels corrents marins cap el nord i el sud, i la seva desembocadura no forma cap delta. Contràriament al Llobregat, la desembocadura del Besós tendeix a recular.

Entre el Llobregat i el Besós, nombrosos torrents, rieres i rambles neixien a la Serralada Litoral i travessaven el Pla abans d'arribar al mar. Tots ells seguien les típiques lleis de l'hidrografia mediterrània: a les estacions més caloroses s'assequen i quan plou fort acostumen a provocar inundacions. La riera de Vallcarca/ torrent de l'Olla i la riera de Collserola són les principals; se situen al centre de la plana abans d'arribar al mar, encerclen el Mont Tàber; la primera corria per on ara hi ha el carrer de Pau Claris i, aprofitant el llit de la segona, es va assentar a la Rambla i, més tard, al passeig de Gràcia. Hi havia moltes més rieres: cap al Llobregat, els torrents d'en Malla, de Bargalló, i les rieres de Valldonzella i Blanca, els seus afluents, i cap al Besós, els torrents del Pecat, de Farau, de Bogatell i la riera d'Horta(4). Tota aquesta complexa xarxa hidrogràfica va jugar un paper destacat, tant per la fixació de les terres com per afavorir el desplegament de les activitats agrícoles.

El paisatge del Pla de Barcelona ha tingut importants modificacions en el transcurs de la seva història (5). En la Prehistòria, amb prou feines hi havia plana; Montjuïc i el Mont Tàber eren aïllats, i després formaven un promontori unit a Collserola pels turons d'Esplugues. A les desembocadures dels rius hi havia maresmes, pantans i la vegetació era selvàtica (6). En establir-se els romans, la costa situada entre les desembocadures del Llobregat i del Besós era curulla de cales que s'utilitzaven com a port, i a l'entorn dels rius i rieres les terres eren pantanoses. Una espessa capa d'alzines i pins omplia tot el sòl de la plana. Els romans van drenar i assecar les terres pantanoses entre el Mont Tàber i Montjuïc, van canalitzar les aigües i van introduir l'agricultura (7). A l'Edat Mitjana ja s'havia consolidat un port artificial davant mateix de la

ciutat i les terres de la plana es conreaven, però hi havia grans boscos molt cuidats on els nobles anaven de cacera. La majoria de les terres seguien una rotació de bosc a vinya-cereals i verdures, per tornar a plantar seguidament bosc, cosa que va permetre d'allargar la fertilitat de les terres (8). A finals del segle divuit i principis del dinou, el paisatge ja fou del tot modificat per l'home: conreus, horts, fruiters i vinyes que anaven de la vorera del mar i s'enfilaven als turons de Collserola (9); encara hi ha terres pantanoses a les desembocadures del Llobregat i el Besòs, però les aigües estan perfectament canalitzades, i la tendència és la d'augmentar el territori conreuable. Entre els horts, es construïren masos i masies, i sorgeixen nombrosos pobles i veïnats de tal manera que fan dir a Alexandre de Laborde que "hom no pot fer un pas pels encontorns de Barcelona sense trobar-hi cases de camp" (10). A l'actualitat, la major part de la terra del pla es troba sota l'asfalt; la gran expansió de la ciutat dels segles XIX i XX ha cobert les terres de cases, carrers i carreteres, arribant el paisatge a una definitiva modificació.

El Port.

Barcelona és una ciutat plenament mediterrània, tant per la seva llarga història com per les vocacions comercials i manufactureres dels habitants. La influència del mar ha estat decisiva per la seva fundació i posterior evolució; conseqüentment, el port és de gran importància, en enganxar la ciutat amb una àmplia xarxa de relacions comercials i culturals.

Els romans van utilitzar una cala unida a Montjuïc -pel costat del Llobregat-com a port natural. Però a principis de l'Edat Mitjana ja es va traslladar el port al davant mateix de la ciutat. Allà hi havia una llengua de sorra coneguda com 'la tasca', que es va reforçar amb espigons; ja que les sorres tendien a moure's. El port era petit i de poca profunditat, però era suficient per acollir els vaixells medievals. A l'edat moderna ja hi ha més problemes, en ser de major calat els vaixells; la profunditat del port, a més a més, tendeix a

disminuir, perquè contínuament el Besós va abocant els seus al·luvions cap a 'la tasca' (11). Es fan millores, però no és fins a la segona meitat del divuit quan s'emprèn seriosament la seva reforma. Aquest port, amb un moll impeccable per l'època, va impressionar vivament el viatger anglès Arthur Young, que és qui ens el descriu: "Té una milla de llarg aproximadament. Una plataforma baixa de pedra s'aixeca lleugerament del nivell de l'aigua del port; els vaixells vénen a acostar-s'hi, i és prou gran per a rebre totes les mercaderies que arriben o que hom embarca. Sobre aqueixa plataforma s'obre una filera de magatzems coberts, al damunt dels quals s'estén la part superior dels molls, que enllaça amb els carrers de la ciutat. (...) Tot és de pedra picada i construït amb luxe" (12). Ara s'ha allargat prou la llengua sorrenca com per permetre que s'aixegui un nou barri, la Barceloneta, on es concentrarà l'antiga vocació marinera de la ciutat.

A meitats del dinou, el port ja es fa petit: la gran quantitat de naus que ara visiten la ciutat, obliguen a noves reformes. No es planteja seriosament la possibilitat de fer un port nou -malgrat haver-hi diversos projectes- i per mitjà de diferents reformes i noves lluites contra els inevitables desplaçaments de sorres, s'eixampla fins a la seva fisonomia actual, on l'escollera arriba fins al davant de Montjuïc. El port sempre s'ha fet petit sota el vigorós impuls de la ciutat moderna.

La situació geogràfica és una variant a tenir en compte a l'hora d'analitzar la història de les ciutats. Per Barcelona, el mar va determinar la vocació marinera i comercial; la fertilitat de les terres que l'envoltaven va influir en el seu creixement. Tot i així, els barcelonins antics i moderns han lluitat contra els desavantatges naturals i han modificat el paisatge segons les seves necessitats. En altres poblacions mediterrànies amb situacions geogràfiques similars, aquest fenomen no s'ha acomplert: recordem els exemples d'Empúries o d'Aigües Mortes, tan sols per subratllar la importància de l'acció humana sobre el medi natural.

1.2.-El segle divuit: l'urbanisme barroc sobre la ciutat medieval.

Ens cenyim en un període molt concret de l'evolució morfològica de Barcelona: s'inicia el 1714, any en el qual la ciutat capitula enfront l'exèrcit de Felip Vè i es planeja la construcció de la Ciutadella, i finalitza el 1859, quan s'aprova el Pla Cerdà, i s'empren l'enderrocament definitiu de les muralles (13). A principis del segle divuit, la ciutat conservava intacta la seva imatge medieval, les cases agrupades a l'entorn del Mont Tàber tenien tendència a estendre's cap a la vora del mar; la morfologia de la ciutat havia agafat la seva màxima expressió d'obertura cap al Mediterrani. Entre 1714 i 1868 la modificació del paisatge urbà és constant malgrat que l'extensió del territori urbanitzat varia molt poc.

Abans d'iniciar-se la Guerra de Successió, Barcelona és una ciutat orgullosa i és la capital d'un petit país que disfruta d'una àmplia autonomia. El somni de la poderosa classe de comerciants és el de convertir la ciutat en un centre mercantil similar als florits ports flamencs o anglesos. Com ha indicat Pierre Vilar, al costat de les raons polítiques o successòries, cal copsar aquest afany comercial per entendre que catalans i barcelonins es decidíssin a entrar en una llarga, costosa i incerta guerra amb Castella. La derrota de l'11 de setembre de 1714, després de deu anys de guerra i setges ferotges, va enfonsar Barcelona i tota Catalunya en una múltiple crisi. Crisi demogràfica, depressió econòmica i sobretot, pèrdua de les llibertats polítiques: en el decret de Nova Planta del gener de 1716 -codi segons el qual es governarà a partir d'ara el país- no es mencionen les Corts, la Generalitat, el Consell de Cent, el sistema fiscal, i desapareix l'autonomia monetària (14).

Catalunya, i especialment Barcelona, van haver de pagar els costos de la guerra. Ja havien mort més de 4.000 ciutadans -més del 10% de la població de la ciutat- i les noves autoritats immediatament van establir tot tipus d'imposicions econòmiques. A partir de 1716, s'agreujava durament la pressió fiscal, en obligar-se a pagar el "cadastre"-contribució directa de

pagament en efectiu-, que s'acumulava amb els nombrosos impostos indirectes. El poder era en mans dels absolutistes i no es podien discutir les iniciatives dels capitans generals, representants directes de la monarquia borbònica.

L'urbanisme barroc dels enginyers militars.

Els Borbons van imposar un nou estil arquitectònic i urbanístic a Barcelona. Fins a principis del segle divuit, els mestres d'obra amb formació gremial eren els principals responsables de les edificacions de la ciutat. Amb els Borbons, apareixen els enginyers militars formats a l'escola franco-belga, com Pròsper de Verboom o M. de Rets, que introdueixen l'estil barroc de la França de Lluís XIV (15). Capitans generals i enginyers militars emprenen una modificació substancial de la morfologia urbana, que resumim com una imposició de la línia recta i la racionalitat sobre l'espontaneïtat i desordre dels carrers medievals.

La Ciutadella i l'enderroc del barri de la Ribera.

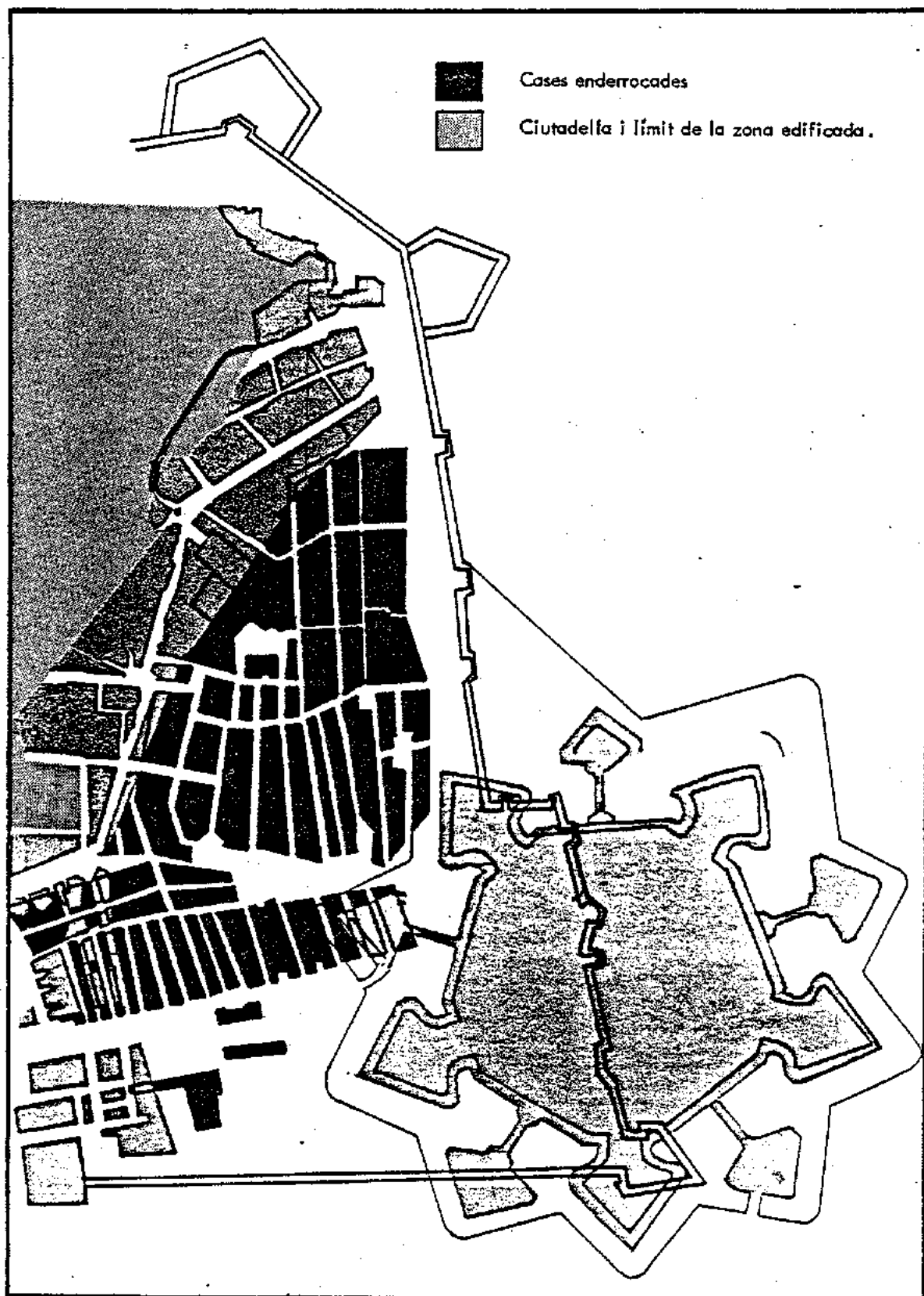
El març de 1715, l'enginyer flamenc Pròsper de Verboom rep l'encàrrec de planejar una ciutadella gegantina per reforçar les defenses del sector oriental de la ciutat, les més afectades per la guerra. El capità general confisca les propietats del convent de Sant Agustí Vell i ordena l'enderroc de les cases més afectades pels bombardeigs ja que, allà, ben aprop de la Ribera, s'aplanen els terrenys on s'edificarà la nova fortalesa. (16) Per fer els fonaments, s'aprofiten uns desnivells naturals, els materials sobrants de la muralla oriental i les runes de les edificacions més properes, de forma que les fortificacions quedin al mateix nivell que els sostres de les cases més properes. Sorpren la rapidesa amb què avancen les obres, ja que a mitjats de 1718, les fortificacions exteriors ja són fetes, i encara que els edificis interiors tan sols s'intueixen, es nomena al mateix Verboom com a primer governador

de la guarnició militar de la Ciutadella. Les construccions interiors no es van finalitzar fins el 1748 (17). La Ciutadella va ser una construcció molt elogiada pels enginyers militars de tot Europa i assenyala la introducció de l'estil barroc acadèmic a Barcelona.

Els barcelonins van mirar la fortalesa amb recel des del primer moment de la seva construcció. Les raons eren evidents; primer, bona part de les despeses de les obres es van pagar amb contribucions extraordinàries; segon, es forçà als mestres d'obra, paletes, traginers i altres professionals a treballar-hi, i només cobraven el sou en el cas que s'acomplissin les previsions de treball (18), i, finalment, perquè tothom tenia clar que la finalitat de la fortalesa era reprimir i no defensar la ciutat. Des de la Ciutadella es podia esclafar fàcilment qualsevol revolta urbana, i els Borbons volien escarmentar d'una vegada per totes als barcelonins que s'havien fet admirar a tota Europa per la coratjosa defensa de la seva ciutat(19). La fortalesa es converteix en un símbol de l'hegemonia borbònica i de la imposició del centralisme castellà.

La construcció de la Ciutadella va comportar la destrucció d'una part de la Ribera, barri mariner per excel·lència de la Barcelona tradicional. En total es van enderrocar entre 800 i 900 cases, quedant 4.000 ciutadants sense habitatge. Els més acomodats se'ls facilità solars en el Raval, en una zona entre el carrer de l'Hospital i el de Sant Pau, mentre que als altres no els quedà altra alternativa que construir-se petites cabanyes i barraquetes a l'esplanada del port, originant així els primers nuclis poblats del que ben aviat seria urbanitzat com la Barceloneta. Les indemnitzacions van tardar en arribar i no sempre foren del tot acomplertes(20). Però l'enderrocament de la Ribera no es va fer tan sols per aixecar la Ciutadella, sinó per fer-hi una àmplia esplanada que separés la fortalesa de les primeres cases de la ciutat, i per deixar un espai lliure prou ampli com per permetre de maniobrar còmodament a les tropes davant una possible intervenció dins la ciutat. En un ban de l'abril de 1717, s'especifica que els enderrocs s'han de fer en tres plaços concrets entre juny de 1717 i agost de 1718(21). Per la data del ban es comprova fàcilment que quan s'inicien els enderrocs, els fonaments i les fortificacions de la

MAPA 2.- L'enderroc del barri de la Ribera i la Ciutadella, 1714-1717



Fons: S.SANPERE Y MIQUEL; Rodalía de Corbera, mapa entre pp. 182 i 183.

Ciutadella ja eren pràcticament acabats.

La morfologia de la ciutat tradicional ha rebut una forta sotregada amb aquestes modificacions. A més a més, a partir d'ara Barcelona és una plaça forta militar, condició que l'obligarà en els propers 150 anys a respectar les muralles i a no construir cap edifici en la zona compresa entre aquestes fins a una distància de 1500 vares (22). Les conveniències militars ofeguen l'expansió urbana, que haurà de reduir-se a urbanitzar la Barceloneta i el Raval, o Vila Nova, que encara queda separat del centre de la ciutat per unes anacròniques muralles internes.

La Barceloneta.

L'obra urbanística més notable que l'estil barroc/absolutista ha deixat a la ciutat és la Barceloneta. Hi ha un projecte primitiu d'urbanització en uns planells fets per Prósper de Verboom el 1719, de quan es plantejava el problema d'on establir els ciutadans afectats per l'enderroc de la Ribera. Però no és fins el 1753, coincidint amb problemes de falta d'habitatges, quan es decideix de construir el nou barri i s'encarrega a l'enginyer Pere Cermeño fer una nova versió dels planells de Verboom. Sota l'impuls del capità general Marquès de la Mina, les obres avancen molt ràpidament: s'ordena la demolició d'un grapat de barraques de pescadors i el mateix any s'inicia la urbanització, sota la direcció de l'enginyer Francisco Paredes, de 15 carrers paral·lels que són creuats perpendicularment per unes travessies. El conjunt té la forma d'un triangle i és perfectament regular. El 1755 s'inaugura el temple parroquial de Sant Miquel (23). Les cases només es podien aixecar fins el primer pis i eren construïdes amb pedra i fusta; els habitatges eren pensats per a pescadors, artesans o jornalers (24).

En aquests anys de meitat de segle, la Barceloneta juga un paper important en absorbir una part del fort augment de la demanda d'habitatge de Barcelona, abans d'enderrocar les muralles internes i dirigir-se l'expansió

de la ciutat cap al Raval.

La Barceloneta, afavorida pel comerç amb Amèrica que fa augmentar molt la presència de vaixells en el moll, s'urbanitza en molt poc temps, i ja a finals de segle ocupa tot l'espai de la llengua sorrenca de davant del port. Pescadors, patrons de naus, mestres d'aixa i altres professionals relacionats amb el mar, traslladen allà vivendes i tallers, retornant a la ciutat el tràfec de la vida marinera que s'havia perdut amb la desaparició de la Ribera (25).

Il·lustració, mestres d'obres i la iniciativa privada.

A meitats de segle, les condicions polítiques havien canviat: un cop concedida la possibilitat que els catalans comerciessin directament amb Amèrica, la burgesia barcelonina i Carles III s'entenen. La Il·lustració implica un endolciment de l'intervencionisme monàrquic i permet una major representació del municipi en els assumptes locals; les concepcions urbanístiques fan un canvi notable. Ja no es construeix cap altra urbanització barroca dirigida amb la fermesa absolutista dels capitans generals, ja que ara l'Ajuntament té alguna cosa a dir. Desgraciadament és un període on destaca la passivitat dels mestres d'obres municipals, els germans Josep i Pau Mas i Dordal fins el 1808, i és, de fet, la iniciativa privada la que influeix decisivament en les principals urbanitzacions -Rambla i Raval- o en la construcció d'edificis notables -Llotja i palaus de la Rambla (26).

Si el període 1714-1764 ha estat de clar predomini de l'enginyer militar en les realitzacions arquitectòniques, en la darrera part del segle els mestres d'obra tornen a guanyar protagonisme. Aquests, al llarg de mig segle, han assimilat les tècniques de construcció dels enginyers a partir d'una mútua col·laboració laboral. Entre els agremiats, hi ha una èlite de mestres d'obra, relacionats amb l'administració i amb els assentistes que s'atreveixen



Il·lustració 1.- Plànol de Barcelona de l'any 1740.
F. Renart Closas; Pla de la ciutat de Barcelona, y sos Contorns
en lo Any 1740.

Cal remarcar la presència de la muralla interior, així com els eixos molt definits en un incipient Raval: els carrers del Carme, de l'Hospital i en menor grau, el carrer Sant Pau.

a emprendre obres ambicioses seguint l'estil barroc -molt llunyà del barroc català predominant- influenciat pel classicisme francès que, amb l'aportació de la lògica racionalista dels enginyers, tendeix a buscar la simplicitat i simetria de les línies; J. Soler i Faneca o els Renart en són un excel·lent exemple (27). Aquestes façanes llises s'omplen amb frescos i esgrafiats seguint la moda italiana.

A més a més de les urbanitzacions ja esmentades, la ciutat es transforma interiorment en sorgir la casa de veïns com a resposta a la creixent demanda d'habitatge. La casa de lloguer és anterior a l'aparició de les fàbriques d'indianes o a l'expansió de la construcció ja que el 1784 és rar trobar una casa ocupada per una sola vivenda (28). A més a més, aquesta pràctica és tan corrent que fins i tot els convents i les parròquies acostumen a llogar les seves propietats (29). La casa de veïns sorgeix a partir de la subdivisió del palau urbà com una evolució de la típica casa artesana o gòtica que creix en alçada. Així, es perd l'estructura de la casa tradicional que funcionava verticalment, tenint el taller o la botiga a la planta baixa i en els pisos superiors les vivendes; responia a l'estructura de la família menestral composta, i reunia les funcions de residència, de treball. La casa era de crugia estreta, entre mitgeres i amb la teulada inclinada (30). L'evolució cap a la casa de veïns porta, de primer, a l'aixecament de pisos sobre la casa artesana i, després, a partir dels anys 1770-1780, a una definició concreta. Les característiques de la casa de veïns són: l'aparició d'una porta petita al costat de la porta del taller o botiga que dona a una escala per pujar als pisos superiors; la casa creix en alçada i en profunditat, fins a fer desaparèixer els horts; també compta amb un petit pati obert, una segona façana al darrera i la teulada plana. L'estructura familiar passa del tipus compost al tipus nuclear, i l'espai de residència serà, a partir d'ara, horitzontal (31). A finals de segle les rendes de lloguer han augmentat sensiblement i s'ha iniciat una subdivisió de la ciutat en zones: en el Raval, els obrers paguen de 2 a 4 vegades menys que els artesans que viuen al centre de la ciutat.

La Rambla.

Hi ha discrepàncies sobre l'origen de la Rambla que la historiografia tradicional havia assegurat que era el llit d'una riera; recentment Pau Vila ha demostrat la impossibilitat de l'existència d'una riera, ja que el sòl tenia abans d'arribar al mar una esquena d'ase, que no afavoria l'escolament de les aigües (32). Tot i això, en construir-se al segle XIV la muralla interior, les aigües de les rieres que abans travessaven la ciutat, es dirigiran cap allà, i també es canalitzaran les clavegueres; ja des de 1444 hi ha referències que aquell sorral s'anomenava la Rambla (33).

El 1700 es van plantar quatre rengles d'arbres al llarg de la Rambla, des de l'Estudi General fins a les Drassanes, iniciant-se d'aquesta forma la transformació d'un sorral erm i descuidat en un passeig que, amb el temps, es convertirà en l'artèria més animada i caracteritzadora de la ciutat emmurallada. Paral·lelament a la Rambla, s'estenia la inútil muralla interior que dividia físicament i espiritual la ciutat en dos parts, la Ribera i el Raval:

La Ribera és el rovell de l'ou de Barcelona,
el Raval és la closca.

diferenciació que també afectava a la condició dels habitants:

Gent de Ribera, gent entera;
gent del Raval, tan se val. (34)

L'aterrament d'aquesta muralla s'inicia de manera desordenada cap a mitjats de segle, quan s'enderroquen alguns troços per ampliar els passos entre la Vila nova i la Vila vella, i s'aprofiten els materials per la construcció del moll. L'impuls més decidit es fa el 1774 quan, d'un sol cop, cau la muralla que anava de les Drassanes fins al carrer d'Escudellers. (35). Les obres, que s'havien estancat, tornen a avivar-se entre 1777 i 1785, ara comptant amb un projecte d'urbanització fet per Cermeño, i sota la supervisió d'una Comissió composta per dos regidors de la ciutat - Marquès de Lió i Francesc

de Borràs, un representant militar—el tinent d'infanteria (36). Inexplicablement es van mantenir diverses torres —les dels portals d'Escudellers, Canuda i Santa Anna— i un bon tros de muralla entre el convent dels Caputxins i el pla de la Boqueria que finalment seria enderrocada el 1818. Només es van empedrar el pla del Teatre i el pla de la Boqueria, i la major part del passeig encara no era urbanitzat a finals de segle. Cal destacar que el traçat final de la Rambla no va fer moure ni un pam les edificacions privades. (37).

Contrastant amb els titubeigs de l'acció pública, la iniciativa privada aviat es va espavilar, en estar segura que s'aterraven les muralles interiors. Ja el 1774 s'inicia la construcció del Palau Moja, per iniciativa de Maria Lluïsa de Copons, marquesa de Cartellà i vídua del Marquès de Moja, en el qual destaquen els esgrafiats de la façana; l'edifici és una mostra magnífica del nou estil d'ornamentació neoclàssica (38). El 1776 el comerciant reusenc Joaquim Miró i de March encarregava a Joan Soler i Faneca una sumptuosa casa a la Rambla de Santa Mònica, coneguda com Can March de Reus, i l'any següent, Manuel Amat, ex-*virrei* del Perú, inicia les obres del que serà el Palau de la Virreïna. El moment deuria ser propici per les especulacions i pels homes emprenedors, com el negociant Baltasar Bacardí, que va comprar terrenys i solars per construir edificis de veïnats per arrendar; aquests no tenien l'opulència del Palau Moja o la Virreïna, però eren edificis alts i amb parets llises en les quals hi sobresortien els balcons —una altra innovació en l'època— i els esgrafiats (39). A finals de segle la Rambla es trobava a mig fer: mig urbanitzada, i amb fragments de muralles; palaus magnífics contrastaven al costat de sobris convents i esglésies o de les pobres façanes de les fonerries, i de les humils cases dels menestrals. Ara, els menescals, ferradors i manyans ja no s'acosten a la muralla dels Caputxins per ferrar cavalls i mules, ni els terrissaires d'Escudellers estenen les olles des de Santa Mònica a les Drassanes per què s'assequin, com solien fer-ho des de l'edat Mitjana (40). La Rambla, finalment s'ha convertit en un passeig, i la seva transformació afecta a tot l'equilibri urbà.

El Pla de Palau.

Des de l'Edat Mitjana, el Pla de Palau consistia en una folgada explanada irregular on tenien ubicació els edificis de la Llotja, el palau dels Virreis i la Duana. Al segle XVIII es replanteja la seva urbanització. Primerament, la Junta de Comerç decideix potenciar el paper d'una institució tan antiga a la ciutat i, aconseguint els pertinents i lents permisos de la Capitania i de l'Ajuntament, inicia una completa reforma de l'edifici de la Llotja, que les darreres guerres havien deixat en un estat ruïnós. El 1764 es fan els primers plànells -firmats, entre d'altres, per Joan Soler i Faneca- però no és fins el 1771 quan s'inicien les obres. Com diu Jaume Vicens, aquestes obres monumentals són un reflex de la recuperació econòmica de Barcelona, i no es regategen esforços ni diners per la seva construcció. L'estil de la façana és neoclàssic. Les obres s'allarguen fins a principis del dinou, i en la seva construcció intervenen diversos arquitectes: les inicien Bartolomé Thamís i Pere Bralií (1771-1774), les segueix Joan Soler (1774-1795) i les acaben Joan Fàbregas i Tomàs Soler (1794-1809) (41).

Per la mateixa època es construeix un nou edifici per la Duana (Comte de Roncali, 1790-1792) i es modifica el Portal del Mar que, segons es deia popularment, perd l'encant que tenia la porta tradicional. No obstant aquestes reformes, el Pla de Palau encara no forma cap unitat urbanística, però com la Rambla, s'endevina el paper que durant el segle dinou té destinat a jugar.

Altres obres més menudes acaben de caracteritzar l'arquitectura d'aquest segle. Hi ha una clara tendència a suprimir els voladissos i les voltes dels carrers, en un afany de donar una forma més regular a les vies públiques. Contràriament, s'introdueixen els balcons, les gelosies i els miradors o tribunes, innovacions que, cap a finals de segle, foren reglamentades per les ordenances municipals (42). Molts dels edificis nobles medievals van patir serioses modificacions, principalment en ser convertits en cases d'hostes, mutació que afecta decisivament a la sòbria bellesa dels carrers elegants de la Ciutat Vella, especialment els de Montcada i Ample.

El segle divuit és un període de mutació i transformació de la morfologia urbana. Urbanitzacions barroques i il·lustrades trenquen l'equilibri de la ciutat tradicional que ara recau sobre la Rambla com a element unificador dels dos barris principals: la Ribera i el Raval. És també un període de transició ja que totes les obres queden a mig fer; la Rambla, la plaça-Pallau, i el Raval, acabaran de definir-se en el proper segle.

1.3.- El segle dinou: l'urbanisme liberal dins la ciutat emmurallada.

El segle divuit acaba amb les guerres entre Espanya i Anglaterra que determinen llargs bloqueigs del port de Barcelona, i el dinou comença amb la Guerra del Francès i l'ocupació de la ciutat per les tropes napoleòniques entre 1808-1814. Durant el regnat de Ferran VII les condicions polítiques varien encara que tampoc afavoreixen la recuperació econòmica i, ben aviat, les classes altes barcelonines, entre les quals ja circulen les idees liberals, desconfien d'un rei pretesament il·lustrat però amb vocació absolutista. Així entre 1795 i 1830 s'interromp el prometedor creixement urbà del darrer terç del divuit, i no es recuperarà fins a la dècada dels anys trenta quan, definitivament, el liberalisme s'imposa al règim absolut. A partir de 1840, Barcelona s'urbanitza molt ràpidament i de forma espectacular. Característica bàsica de l'urbanisme liberal és la 'reforma interior' de la ciutat, amb una doble intenció; d'una banda embellir-la i de l'altra solucionar així el problema de l'habitatge per fer front a la forta pressió demogràfica.(51).

L'urbanisme liberal queda mediatitzat per una determinant limitació: l'escassetat del espai urbanitzable dins la ciutat emmurallada i la impossibilitat de construir fora de la muralla. Tan sols són edificables els següents terrenys: amplis solars i horts en el Raval que, en ser la propietat molt dividida i quedar les terres molt fraccionades pels nombrosos convents, no afavoreixen la projecció d'un extens pla urbanístic; en els solars que queden lliures

El Raval.

Els orígens del Raval els trobem ja a l'Edat Mitjana, quan la major part del territori era ocupat pels conreus i masos similars als dels termes de Santa Eulàlia de Provençana o Montjuïc; en aquesta època, el poblament pren una caracterització suburbial. Durant la Baixa Edat Mitjana, els horts comencen a ser invadits per les edificacions: la urbanització original és a l'entorn del Pedró i s'estén per la zona que delimiten els carrers del Carme i de l'Hospital; després, els edificis públics -Hospital, Drassanes, etc.- i, principalment els convents de religiosos van definint el paisatge. El territori depenia de la Parròquia del Pi, i la muralla interior segregava els seus habitants de la ciutat vella (43). A principis del segle divuit, només s'havia urbanitzat una tercera part del territori, i és a partir d'ara quan el barri inicia una àmplia transformació. Primer, per l'aparició, a partir de 1736-1740, de les fàbriques d'indianes, malgrat que les ordenances municipals no afavoreixen la construcció fins el 1785. Després, a partir de la dècada 1760-70, quan la demanda d'habitatges populars impulsa l'aparició dels edificis de veïnat i transforma la típica casa artesanal. El paisatge de la fàbrica convivint amb els edificis de veïnat és el que caracteritza el Raval de la segona meitat del divuit i de tot el dinou (44).

En el Raval, contràriament a la Barceloneta, es contrueix sense cap tipus de plantejament urbanístic: es dóna plena llibertat a la iniciativa privada. A meitats de segle, el capità general Conde de Ricla aconsella a l'Ajuntament d'encarregar als mestres d'obra municipals plànells que reglamentessin les construccions de la zona, per delinear els edificis, igualar els pisos, l'alçada, i aconseguir un resultat de conjunt.(45)

Uns anys després, el 1777, és el Marquès de Benavent qui demana permís per urbanitzar uns horts i obrir un carrer perpendicular a la Rambla però, des de l'Ajuntament, tot són problemes i no es concedeixen els permisos: ara, les institucions municipals s'oposen a l'intervencionisme barroch per donar màniga ampla al 'laissez-faire' privat. El concepte del més alt rendiment

al termini més curt, i l'aprofitament intensiu de l'espai, encarrilen la urbanització del Raval (46). Amb l'enderroc de la muralla interior, el barri s'integra finalment a la ciutat i s'intensifiquen les obres que, per l'espai dels primers vint anys, provoquen un fort augment del volum de les construccions a Barcelona(47).

El 1785 l'Ajuntament treu les restriccions que punien sobre la construcció de fàbriques davant l'interès dels fabricants per establir-se al Raval. Ja s'estaven edificant algunes grans manufactures, com la del fabricant Erasme de Gomina, que també es fa construir un palau al barri del Padró (1783-1785), i hi ha ambiciosos projectes, com el que presenta el 1787 a l'Ajuntament el fabricant Pelegrí de Bartero i de Miguel, que volia fer una urbanització en la qual les vivendes obreres s'integressin a l'entorn de la fàbrica, formant tota una sola unitat (48). El paisatge de la fàbrica no és exclusiu del Raval, ja que de fet a la zona de la parròquia de Sant Pere és a on s'edifiquen les principals fàbriques d'indianes (49). Però el principal poblament del Raval al segle divuit és el que es genera amb l'obertura del Carrer Nou de la Rambla (o carrer Conde del Asalto). Ara és el comte del Asalto qui encarrega els plànols i els fa aprovar a l'Ajuntament el 1785, posant com a condició que els carrers perpendiculars a la via principal respectessin l'amplada de dos carruatges, i les plantes baixes dels edificis estessin fetes amb pedra, donant llibertat per construir altres pisos amb materials menys cars -això facilita la vulgarització de les construccions amb maons de terra cuita-. El 1788, amb els diners dels propietaris i la col·laboració de les institucions municipals ja s'havien empedrat els carrers, obertes les clavegueres i es començà a construir edificis de veïnat. La urbanització avança ràpidament: el carrer del marquès de Barberà s'obre els anys 1790-1792, el d'en Guàrdia entre 1790-1793, el de l'Ólm l'any 1790, el d'en Lancaster l'any 1792-1796, el carrer de Sant Pacià el 1797, el de Sant Rafel el 1798, el carrer Nou de Sant Ramon l'any 1800, el de Tàpies el 1802, el carrer de Santa Elena el 1804, Reina Amàlia, Lleialtat, Hort de Ferlandina i Botella l'any 1806, Sant Jeroni, Sant Antoni de Pàdua, Sant Martí i Sant Bartomeu l'any 1807 i Sant Climent el 1814 (50)

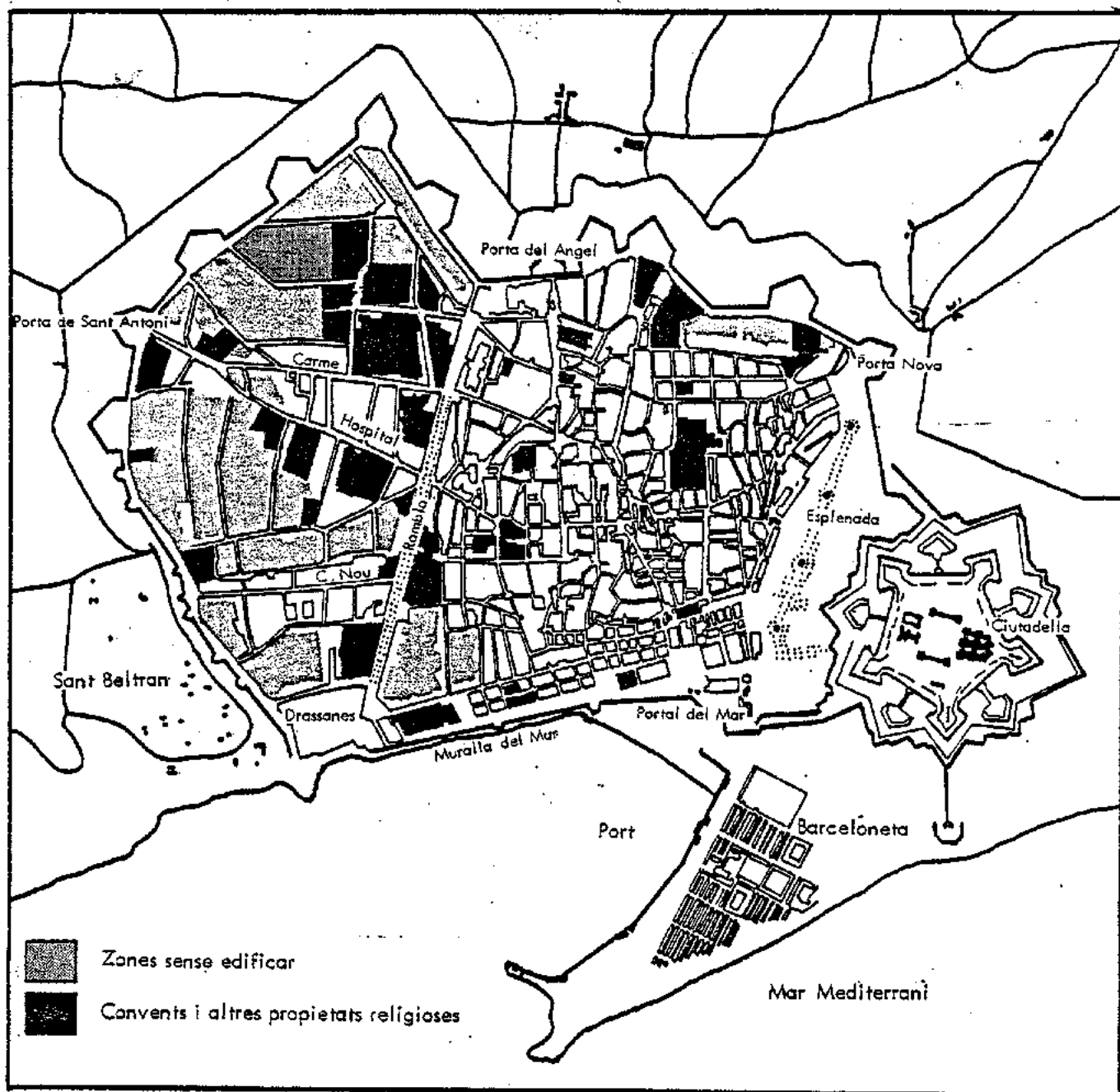
El segle divuit és un període de mutació i transformació de la morfologia urbana. Urbanitzacions barroques i il·lustrades trenquen l'equilibri de la ciutat tradicional que ara recau sobre la Rambla com a element unificador dels dos barris principals: la Ribera i el Raval. És també un període de transició ja que totes les obres queden a mig fer; la Rambla, la plaça-Palau, i el Raval, acabaran de definir-se en el proper segle.

1.3.- El segle dinou: l'urbanisme liberal dins la ciutat emmurallada.

El segle divuit acaba amb les guerres entre Espanya i Anglaterra que determinen llargs bloqueigs del port de Barcelona, i el dinou comença amb la Guerra del Francès i l'ocupació de la ciutat per les tropes napoleòniques entre 1808-1814. Durant el regnat de Ferran VIIè les condicions polítiques varien encara que tampoc afavoreixen la recuperació econòmica i, ben aviat, les classes altes barcelonines, entre les quals ja circulen les idees liberals, desconfien d'un rei pretesament il·lustrat però amb vocació absolutista. Així entre 1795 i 1830 s'interromp el prometedor creixement urbà del darrer terç del divuit, i no es recuperarà fins a la dècada dels anys trenta quan, definitivament, el liberalisme s'imposa al règim absolut. A partir de 1840, Barcelona s'urbanitza molt ràpidament i de forma espectacular. Característica bàsica de l'urbanisme liberal és la reforma interior de la ciutat, amb una doble intenció; d'una banda embellir-la i de l'altra solucionar així el problema de l'habitatge per fer front a la forta pressió demogràfica.(51).

L'urbanisme liberal queda mediatitzat per una determinant limitació: l'escassetat del espai urbanitzable dins la ciutat emmurallada i la impossibilitat de construir fora de la muralla. Tan sols són edificables els següents terrenys: amplis solars i horts en el Raval que, en ser la propietat molt dividida i quedar les terres molt fraccionades pels nombrosos convents, no afavoreixen la projecció d'un extens pla urbanístic; en els solars que queden lliures

MAPA 3.- Els espais edificables a la Barcelona de principis del segle dinou.



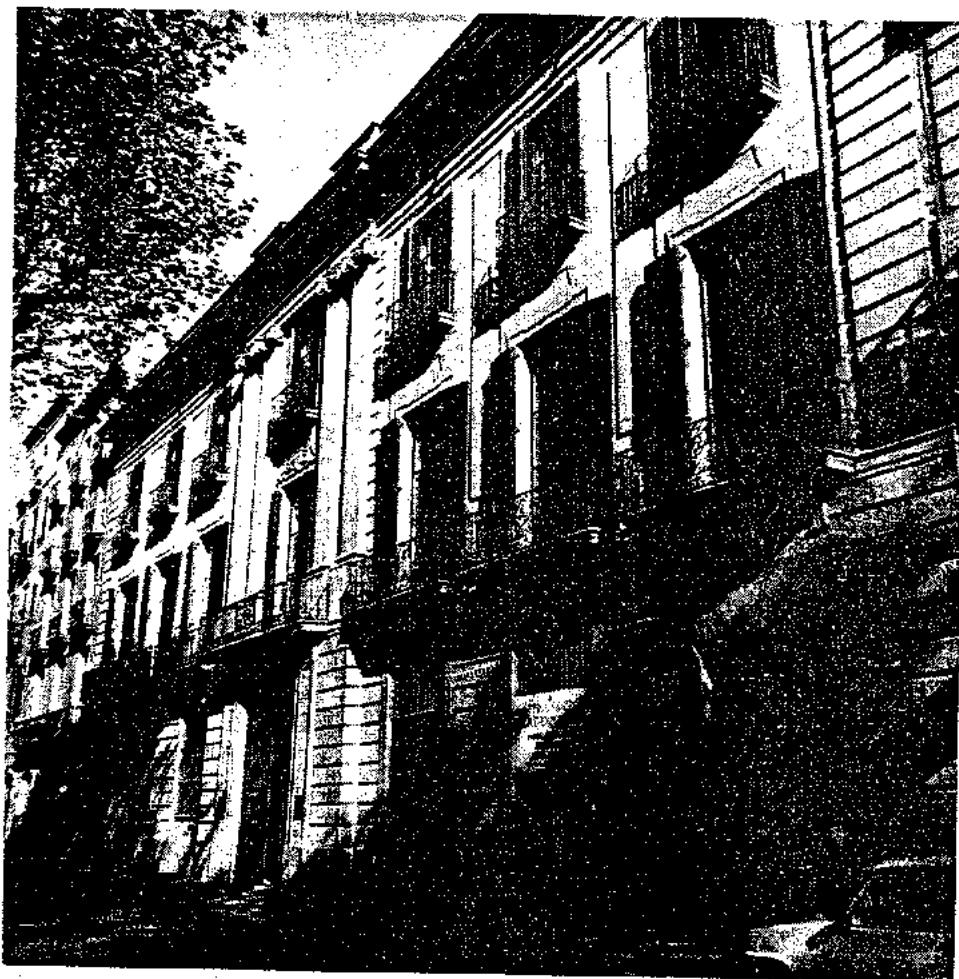
Fons: A. DE LABORDE; *Viatge pintoresc i històric. El Principat. Planxa II, pp. 30-31.*

A principis del segle dinou, Barcelona encara compta amb extenses zones sense urbanitzar en el Raval. De fet, en el Raval tan sols s'ha urbanitzat integrament els sectors delimitats per els carrers del Carme i Hospital fins a la porta de Sant Antoni, i la zona dels entorns del carrer Nou de la Rambla; la resta del sol és ocupada principalment pels convents i els horts. El mapa també mostra la importància de les propietats religioses dins la ciutat emmurallada; amb les desamortitzacions, molts d'aquests solars i edificis seran reurbanitzats o se'ls cercarà una utilitat pública.



Il·lustració 2.- De la casa artesana al edifici de veïns
Plaça del Padró.

L'edifici de l'esquerra és una típica casa artesana; l'edifici més ample és ja la casa de veïns: porta central que accedeix a una escala central. Aquesta evolució és produïda a finals del divuit.



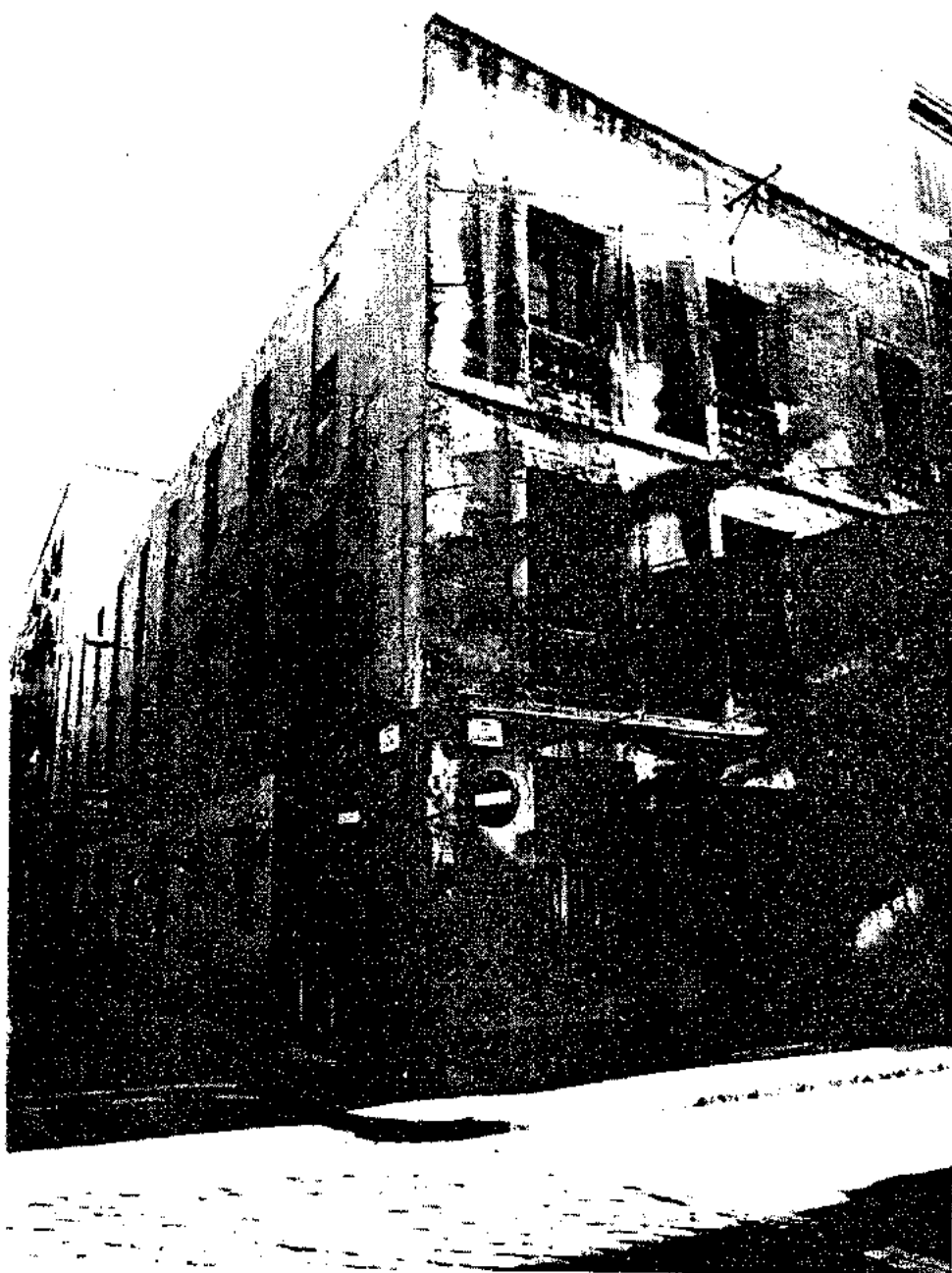
Il·lustració 3.- Els palaus neoclàssics.
Palau March . de Reus . Rambla Sta . Mònica , 27 .

Façana neoclàssica del palau del negociat Francesc March, originari de Reus . Fou construït l'any 1776 .



Il·lustració 4.- Detalls decoratius: els esgrafiats.
Rambla de les Flors.

A remarcar els esgrafiats de la façana, poc apreciats en la reproducció. El pis de dalt es afagit i es pot llegir força bé l'avis clar: ARA SOM QUATRA.



Il·lustració 5.- La casa-fàbrica.
Cantonada dels carrers Guifré, nº 11 i La Lluna, nº 14.

Des del segle divuit els fabricants del Raval acostumen a construir en un mateix edifici la vivenda familiar - amb la façana engalanada de valustres- i la fàbrica de teixits -façana més austera-.

després de la crema de convents (1835) i els edificis venuts i derruïts a partir de les desamortitzacions de 1837 i 1855, que coincideixen amb els moments de represa econòmica i de major eufòria de la construcció; i finalment, en els voltants del Pla de Palau i pel mitjà de conquerir terres al mar. Com a conseqüència d'aquestes limitacions, cap a meitats del dinou la ciutat arriba a uns alts índexs de densitat, prou greus que per metges naturistes, com Pere Felip Monlau i Joan Font i Musela, considerin seriosament que la ciutat no reuneix les condicions higièniques i sanitàries indispensables (52).

Enginyers, mestres d'obra i arquitectes en la reforma interior de la ciutat.

Les urbanitzacions o reforma interior de la ciutat prenen dues orientacions diferents. Per un costat, hi ha el projecte de fer una 'ciutat burgesa' que es concretitza en l'obertura de tres grans eixos viaris: la Rambla, l'artèria carrer de Ferran VII -plaça Sant Jaume- carrer Jaume Ier-Princesa, i, finalment, el Pla de Palau en el qual convergeixen els passeigs de l'Esplanada i de la Muralla del mar. Els objectius són els de dotar a la ciutat amb uns serveis socials mínims de circulació interna i d'esbargiment, però també la d'unir els principals centres polítics, administratius i militars, cosa que facilita la mobilitat de les autoritats i tropes en els períodes de conflictivitat social i política. Aquestes artèries, ja iniciades o planejades a finals del XVIII, es fan sota la intervenció directa de l'Ajuntament, amb projectes d'obres ben estudiats i amb la col·laboració de l'acció privada. Per l'altre costat, la reforma interior de la ciutat també ha d'assimilar el creixement demogràfic especialment intens en aquest període; S'emprèn la urbanització definitiva del Raval i obres de menor importància dins la ciutat Vella. Ara, contràriament a l'obertura dels eixos principals, es deixa plena llibertat a la iniciativa privada. Les especulacions immobiliàries, que ja s'havien entrevist a finals del segle anterior, tenen una primera experiència entre els anys 1830-60, i es converteixen en un negoci en el qual hi ha possibilitats de fer grans beneficis (53). Amb el desenvolupament

capitalista, l'espai urbà adquireix un valor de canvi superior al valor de l'ús, i les vivendes es transformen en una mercaderia. La propietat urbana, es revaloritza extraordinàriament, i les transaccions a que dona peu, són a partir d'aquest període una font d'inversió i d'acumulació de capital per la burgesia (54). En el Raval es construeixen fàbriques -fins els anys quaranta- i, sobretot, vivendes obreres, aguditzant-se el caràcter popular i, alhora, deprimint del barri. Però és tota la ciutat la que pateix aquesta febre especuladora: s'enderroquen edificis nobles i les cases augmenten l'altura. La degradació de l'espai urbà és constant i progressiva.

La formació del cos arquitectònic experimenta una nova evolució. Des de finals del divuit, en inaugurar-se 'La Escuela de ingenieros de Caminos, Canales y Puertos' a Madrid, aquests van substituint progressivament els enginyers militars. Igualment, l'acadèmia de 'Bellas Artes de San Fernando' té una influència important, en completar la formació de l'èlite dels mestres d'obra; des de l'acadèmia s'impulsa la substitució de l'estil barroc pel neoclàssic, que des de principis de segle és el predominant a Barcelona. Igualment l'existència de l'Escola d'Arquitectura de la Llotja sota la direcció d'Antoni Celles feun paper fonamental en la formació de professionals que tindran un destacat protagonisme a partir dels anys trenta. La proliferació d'acadèmies i escoles no implica la desaparició automàtica de les corporacions gremials, que coexisteixen al costat del món artístic/acadèmic (55). La mateixa presència de Josep Mas i Vidal com a mestre d'obres municipal entre 1808 i 1855, fill de l'anterior titular, demostra la vitalitat dels professionals de procedència gremial (56). Entre 1828 i 1832 entra en crisi aquesta convivència, com ho demostra la polèmica entre Celles i Mas i Vidal, que desemboca en les 'Ordenanzas de la Congregación de Maestros Albañiles y Canteros de la ciudad de Barcelona', d'11 d'agost de 1832, i amb la definitiva desaparició del mestre d'obres gremial. Ara es diferenciaren tres categories de tècnics de la construcció: els arquitectes acadèmics, els mestres d'obra també acadèmics, i els paletes de la confraria (57). S'iniciara així una

rivalitat entre els enginyers militars o civils de Madrid, i els arquitectes i altres professionals de la construcció degudament formats a les acadèmies locals. (58).

La casa de veïns és, al llarg del dinou, l'edifici per vivendes més corrent, però s'afegeix una important modificació en la seva estructura. La definició setcentista es reserva per les vivendes populars del Raval, i se'n busca una de nova a les residències de la burgesia i altres classes benestants. El nou model d'habitatge es deu al mestre d'obres municipal Mas i Vidal, que segueix la idea de configuració de la ciutat neoclàssica: homogeneïtat, d'unitat en llenguatge arquitectònic, higiènica i amb espais oberts al repòs, per l'esbargiment i la respiració de la ciutat (59). Mas i Vidal posa en pràctica aquesta teoria en l'obertura del carrer Ferran, que passa a ser el prototipus per les urbanitzacions i edificacions posteriors. Cal destacar la repetició de les finestres-balcó, i la regularitat de la cornisa en la unió d'edificis que donen la sensació de major regularitat, simetria i uniformitat possibles.

El model de casa de veïns benestants, -perfectament adaptada als costums d'ús de l'espai domèstic, a les ordenances municipals i a l'estructura de la propietat del sòl-, reuneix les següents característiques principals: funcionament horitzontal de les cel·lules d'habitatge, porta central a la façana que dóna accés a una escala de veïns al centre de l'edifici, patis interiors on es recolzen les mitgeres i definició concreta de les peces d'habitatge -cuina, menjador, sala, habitacions, ...- en contra de la indefinició típica de les vivendes pre-industrials. (60) Aquest model s'experimenta en l'eix Ferran-Jaume I-Princesa, i en altres obres menors, com el passatge Milans i la urbanització del Palau Menor, on la irregularitat de l'estructura parcel·laria és un obstacle per l'aplicació de les exigències neoclàssiques. Més tard, el mateix model s'aplicarà massivament en els edificis de l'eixample. (61)

El resultat de la reforma interior de la ciutat és la que ens donarà una diferenciació de nivells socials entre els barris. Les zones benestants

es distingeixen pel tipus d'urbanització i en la qualitat de l'edifici, mentre que els sectors més populars, arraconats al Raval i a les perifèries de la ciutat emmurallada, són urbanitzacions sense ordre i els edificis acusen una progressiva degradació. Ja hi ha models d'edificis burgesos i de populars. La morfologia urbana, seguint l'empenta de finals del divuit, es transforma en profunditat: es trenca definitivament amb l'igualitarisme de la ciutat tradicional per donar pas a la segregació social.

La ciutat burgesa.

La Rambla.

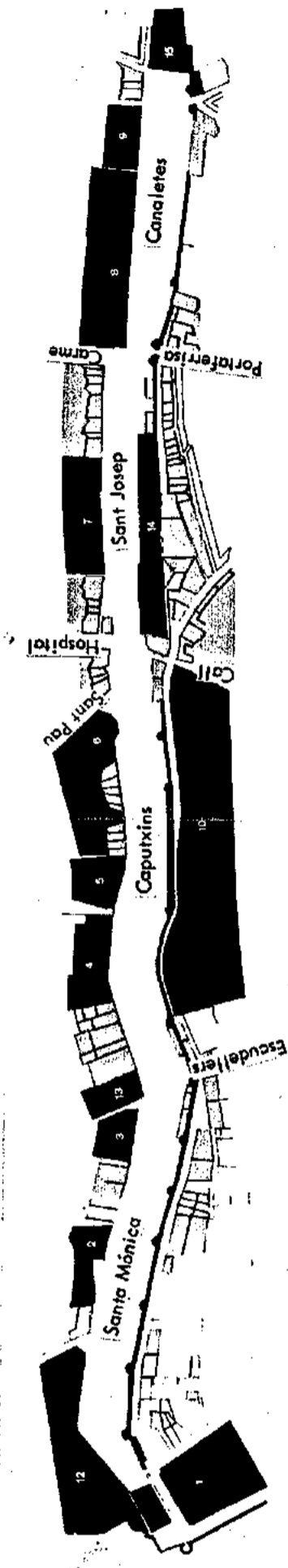
L'única reforma destacable del primer terç del dinou a la Rambla és l'enderroc definitiu de la muralla dels Caputxins el 1818. També és ressenyable la col·locació de la font del Faune en el Pla de les Comèdies, coincidint amb la visita del rei Carles IV a Barcelona l'any 1802; el 1818 el monument va ser reformat, prenent una forma més púdica -la font del Vell-, però igualment d'escàs valor artístic (62). Els viatgers estrangers que van sojornar a la ciutat entre els anys 1826 i 1833 ja esmenten la Rambla com a principal carrer de la ciutat i en destaquen l'animació i el caràcter popular, encara que no mencionen l'existència d'edificis o establiments notables (63). La transformació del passeig s'inicia el 1835 amb la crema de convents i l'exclaustració de religiosos, que s'estimula amb la desamortització de 1837 i que va paral·lela al creixement econòmic dels anys 1840-1860. Els solars d'antics convents, esglésies i col·legiates s'aprofiten per les millores dels serveis públics -mercat de Sant Josep o Boqueria, Plaça Reial-, o d'altres serveis urbans promoguts per la iniciativa privada -especialment, la fonda d'Orient i el Liceu.

Era de la major urgència buscar una ubicació al tradicional mercat de verdures de la Rambla, ja que els hortelans, revenadors i venedors

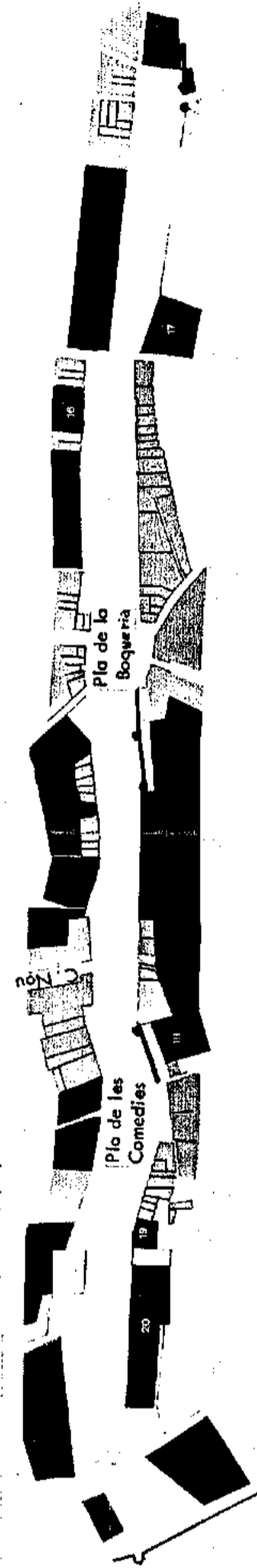
MAPA 4.- LA RAMBLA, 1750-1850.

Una imatge de les transformacions de Barcelona.

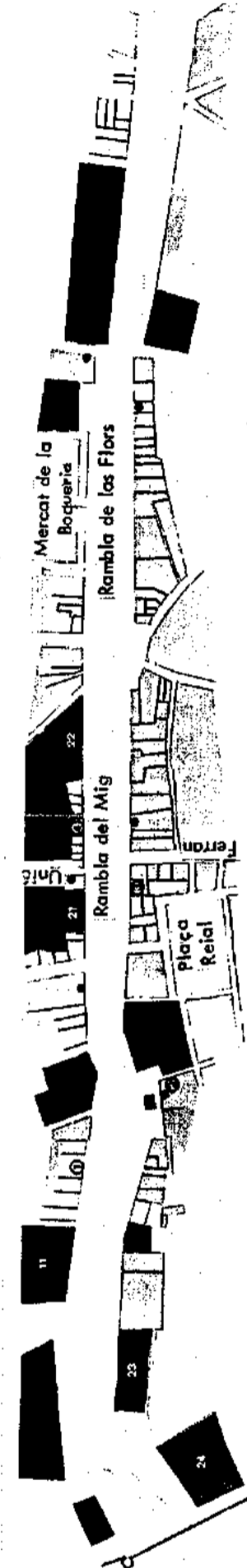
1750: les muralles interiors i els convents.



1800: palaus neoclàssics i passeig popular unificador.



1850: el centre de l'esbargiment romànic, de les tertulies liberals i de la vida social burgesa.



Edificis i propietats religioses.

Edificis públics.

Vivendes.

☉ Cafés.

- 1.- Convent de Sant Francesc.
- 2.- Convent de Santa Mònica.
- 3.- Col·legi de Sant Pere Nolasc.
- 4.- Col·legi de Sant Angel Màrtir.
- 5.- Col·legi de Sant Bonaventura.
- 6.- Nostra Senyora de la Pana Nova o Convent dels Trinitaris descalços.
- 8.- Col·legi i església de Betlem.
- 9.- Seminari Conciliar, depenen de Betlem.
- 10.- Convent dels Caputxins.
- 11.- Parroquia de Sant Josep.
- 12.- Drassanes; en part s'utilitzen com a caserna militar.
- 13.- Teatre de la Santa Creu i, des de 1790, Teatre Principal; reformat a finals del segle divuit i durant el primer terç del dinou.
- 14.- Foneries.
- 15.- Estudi General; va ser la seu de la Universitat i desde principis del divuit és una caserna militar.
- 16.- Palau de la Virreina.
- 17.- Palau Maja.
- 18.- Hostal de les Quatre Nacions, renovat a mitjats del dinou; hi ha via també la parada de les diligències.
- 19.- Can Marc de Reus.
- 20.- Foneria de canons.
- 21.- Hostal d'Orient.
- 22.- Teatre del Liceu.
- 23.- Banc de Barcelona.
- 24.- Capitania militar.
- ☉ - Cafés de Aynat i socis.
- ☉ - Cafés de Ramón Pujols.
- ☉ - Cafés de Francesc Murlà.

ambulants de tot tipus omplien bona part del passeig amb les seves parades distribuïdes ben anàrquicament. El 1836, en el solar dels carmelites Descalços de Sant Josep, es projecta la urbanització d'una plaça monumental segons planells del mestre d'obres i enginyer Francesc Daniel Molina i Casamajó, inspirada en obres de l'urbanista britànic John Nash (64). Una filera de columnes jòniques seguien el traçat de la plaça de Sant Josep, però les obres queden interrompudes bruscament el 1840 en decidir l'Ajuntament de traslladar allà el mercat de verdures, que ben aviat és conegut com la Boqueria. Edificacions posteriors han acabat d'amagar els inicis d'una de les obres públiques romàntiques més ambicioses, ja que les parades de verdures i de tot tipus de queviures s'han mantingut fins a l'actualitat. El nou mercat de la Boqueria tenia la funció de fornir d'aliments a tota la Rambla i al Raval (65). En el solar del convent del Caputxins es basteix la Plaça Reial, una de les urbanitzacions liberals més reeixides, en unir molt oportunament la Rambla amb el carrer Ferran. El projecte ve de lluny, ja que el 1822 l'Ajuntament constitucional expropia el convent i converteix el jardí dels monjos en un solar sense urbanitzar que serà batejat pomposament com la plaça de 'los héroes españoles'. L'impuls definitiu es dona a partir de 1836, quan el solar retorna al municipi i es planeja la construcció d'una 'plaça major' a l'estil d'altres ciutats espanyoles (66). El 1848, se celebra un concurs públic per edificar els solars, sota la consigna de fer una plaça en la qual es commemoren les virtuts burgeses de la producció, creant un lloc de passeig i intercanvi. El guanya Francesc Daniel Molina, que basteix la plaça amb edificis residencials seguint la concepció il·lustrada (67). Quan s'acaben les obres, queda una plaça d'edificis uniformes, porticats, decorats amb motius de terra cuita hel·lenitzants i bustos de navegants i d'exploradors americans (68).

A la iniciativa privada es deuen els edificis de la fonda d'Orient (1842) i del teatre del Liceu (1844-47), incendiat el 1862 i seguidament es torna a aixecar amb la forma actual, obres que s'alcen com un desafiament

als tradicionals hostals de les Quatre Nacions i Teatre Principal o de la Santa Creu, com se'l torna a anomenar després de les darreres reformes. Va sorprendre als barcelonins la construcció d'un teatre tan magnífic com el Liceu, un dels més grans de l'Europa de l'època, que va projectar amb entusiasme Joaquim de Gispert, amb el suport d'una colla de capitalistes (69).

En els anys cinquanta, la Rambla és un passeig ampli i elegant sense perdre el seu caràcter popular, ja que ara hi tornen a aparèixer paradetes per la venda de flors i ocells. Els viatgers estrangers no regategen elogis:

"La Rambla (...) amb la seva bellesa graciosa o l'esplendor imposant no es queda al darrera de cap avinguda reial d'Europa. Es arbolada com els bulevards de París, amb brillants botigues, grans palaus i bulliciosos cafès, superiors fins i tot en riquesa als més extravagants establiments de les metròpolis de França" (70)

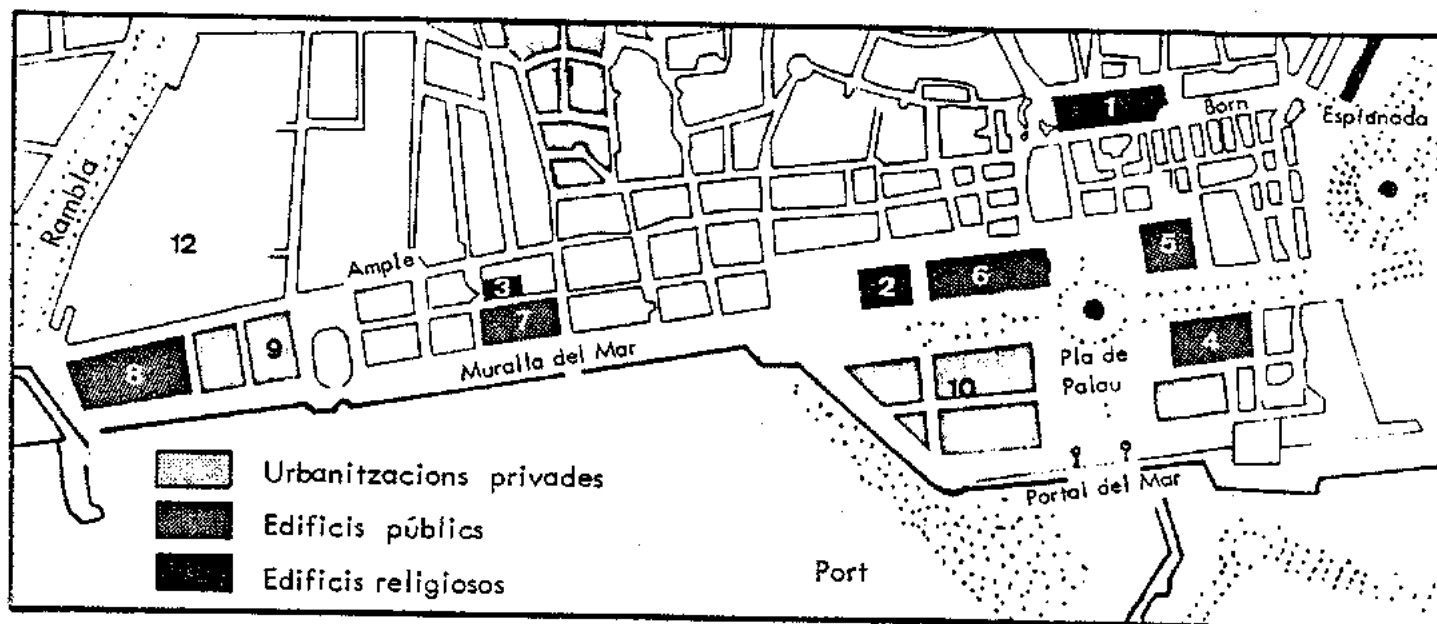
Finalment, la Rambla s'ha convertit en el passeig dels barcelonins i el seu aspecte extern reflexa la imatge d'una ciutat burgesa, pròspera i elegant.

El Pla de Palau.

La urbanització definitiva del Pla de Palau es fa amb la col·laboració dels capitans generals, de l'Ajuntament i de la iniciativa privada entre 1825 i 1848; el conjunt arquitectònic té la pretensió de ser l'obra neoclàssica per excel·lència. La idea general de la seva urbanització es deu al capità general Castaños, qui encarrega el 1820 un primer projecte a l'enginyer militar Josep Massanés (71). Entre 1826 i 1833, el marques de Campo Sagrado emprèn la primera modificació a l'encarregar a Francesc Daniel Molina un projecte d'embelliment de l'espai que separa la Llotja del Palau dels Virreis; en va resultar una font d'estil neoclàssic dedicada al Geni català (72).

El 1834 l'Ajuntament elegeix una 'Junta de Obras de Ensanche de la Plaza de Palacio' que s'encarrega de reglamentar les iniciatives privades que mostren interès en establir-s'hi (73). Efectivament, l'india Josep

MAPA 5.- La façana marítima.



- 1.- Parròquia de Santa Maria del Mar. 2.- Església de Sant Sebastià.
 3.- Església de la Merce. 4.- Duana. 5.- Palau Reial 6.- Llotja.
 7.- Palau de la Capitania General. 8.- Govern Civil. 9.- Urbanització
 de la plaça Duc de Medinaceli. 10.- Pòrtics de Xifré. 11.- Urbanització
 del Palau Menor dels Comptes de Sobradiel i de la placeta de Milans. 12.-
 Banyes públics.

A mitjats del dinou Barcelona és una ciutat oberta al mar, es una ciutat essencialment comercial. En el Pla de Palau hi trobem la Duana, la Llotja i les oficines de les companyies comercials més importants, que s'esparceixen vers el carrer Moncada i per el carrer Ample. La burgesia escull preferentment aquesta zona com a lloc de residència i les urbanitzacions que destaquem en el mapa -9, 10 i 11- van suposar un encariment sense precedents del sòl urbà.

Xipré i Casas fa construir un vast edifici amb la façana decorada amb balustres, relleus i medallons de gust neoclàssic, obra dels arquitectes Josep Buixareu i Francesc Vila (74). Per poder construir els 'porxos d'en Xifré' va ser necessari aplanar i guanyar terrenys al mar, fins a deixar l'esplanada perfectament regular. La darrera etapa de la urbanització del pla es fa entre 1844 i 1848, amb l'edificació de la casa Carbonell-Collasso, una nova reforma més ambiciosa de la Porta del Mar —que serà finalment enderrocada el 1859—, s'alinien les façanes dels edificis particulars amb la del Palau dels Virreis, i es regularitza tot el sòl del pla, en el qual s'hi planten arbres (75). En el complex arquitectònic de Palau es nota un esforç per assolir el mite de l'equilibri i de la solució definitiva a partir de la repetició d'estil classicista de la façana de la Llotja com a model de tota la plaça (76). L'estació de ferrocarril de Mataró també s'aixeca ben aprop del Pla de Palau, que ara s'ha convertit en el centre comercial indiscutible de la ciutat. El Pla també pren una forta significació política durant el període ja que és aquí on s'hi escauen els escenaris dels principals actes públics de meitats de segle; els freqüents canvis de noms de la plaça en són un reflex: 'plaza Palacio', 'de la Constitución', de 'Isabel II', etc. (77)

Al Pla de Palau s'hi uneixen dues grans vies o passeigs: Pel costat de la Ciutadella i en els solars de la Ribera s'han fet els jardins de Lancaster, el passeig de l'Esplanada, els jardins del General i els Camps de Mart. La zona, la més verda de tota la ciutat emmurallada, era un dels llocs d'esbargiment preferits pels barcelonins. L'eixamplament de la muralla del Mar va permetre de fer-hi un ampli passeig de vistes marineres, i unir així el Pla de Palau amb la Rambla. Tot el sector comprès entre el carrer Ample, la muralla del Mar i el Pla de Palau és a meitats de segle la zona més distingida de la ciutat, i és on les classes altes van procurar d'establir-s'hi. La urbanització del solar del convent de Sant Francesc i del Palau del duc de Medinaceli, un cop resolt un pleit entre l'Ajuntament i el duc, que es va allargar més de vint anys, propicia una revalorització del sòl urbà sense precedents. Allà s'hi obre la plaça Medinaceli i es construeixen els edificis més cars de la ciutat, establint-s'hi capitalistes com Manuel Girona (78).

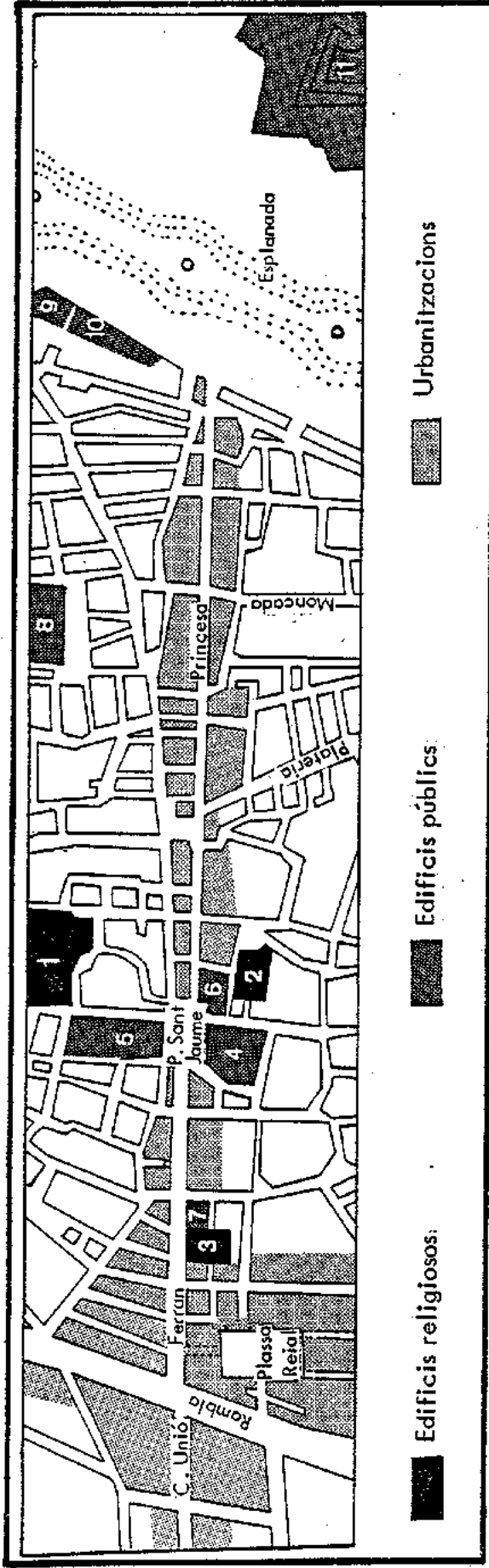
L'eix carrer Ferran, la plaça Sant Jaume i el carrer Princesa.

La tercera gran urbanització potenciada pels liberals és l'obertura d'un eix que uneix la Rambla amb el centre administratiu de la plaça Sant Jaume i a tots dos, amb la guarnició militar de la Ciutadella. Després de les revoltes dels anys 1835 a 1843, l'obertura d'aquest eix transversal va tenir especial prioritat entre les obres municipals.

Els primers projectes daten del Trienni Liberal, quan ja es planeja l'obertura d'una via entre la Rambla i la plaça Sant Jaume. El 1823 ja es modifica el traçat de la plaça en enderrocar l'església, la batllia i el cementiri gòtic de Sant Jaume. D'aquesta forma, el palau de la Generalitat fa front a la Casa de la Ciutat, a la qual se li ha de refer la façana; aquesta, d'estil neoclàssic, s'inicia el 1831 sota la direcció de Josep Mas i Vidal, i no s'acaba del tot fins el 1845, comportant la seva construcció el fet que es destrueix bona part de l'edifici gòtic (79). El carrer Ferran comença a obrir-se el 1824, també amb plans de Mas i Vidal, que procura donar una uniformitat a tots els edificis. Les obres es paralitzen quan arriben als convents dels Trinitaris Descalços i de l'Ensenyament, edificis que van ser atacats a la nit de la crema de convents de 1835. Després de la desamortització, es fa arribar al carrer Ferran fins a la plaça Sant Jaume.

Ja des de 1844 es comencen a projectar els carrers Jaume I i Princesa, però l'Ajuntament no té prou fons disponible per a finançar les obres i les imprescindibles indemnitzacions. Els propietaris de les cases afectades s'avenen ràpidament amb l'Ajuntament i acorden moratòries pel pagament de les indemnitzacions. Els beneficis pels propietaris són evidents, ja que les noves vies seran qualificades de primera categoria i els solars es revaloritzaran ràpidament. Els mateixos propietaris van avançar diners a l'Ajuntament -un préstec de 6000 duros (80)- amb interessos del 5% quan s'acostumava a pagar el 8% (81). Les obres, finalment, avancen depressa. El 1849 ja s'ha obert el carrer Jaume I, es remodela la plaça de l'Àngel i la baixada

MAPA 6.- L'eix transversal Ferran-Sant Jaume-Princesa.



- 1.- Catedral 2.- Parròquia de Sant Just i Pastor. 3.- Parròquia de Sant Jaume. 4.- Ajuntament.
 5.- Diputació provincial. 6.- Caixa d'Estalvis de Barcelona. 7.- Caserna de la Guardia Civil. 8.- Mercat
 de Santa Caterina. 9.- Rentadors públics 10.- Caserna. 11.- Ciutadella.

L'obertura transversal de la ciutat emmurallada esdevé a mitjats del segle dinou una necessitat civil i política; per una banda cal airejar i permetre una major circulació dins del centre urbà i, per altre banda, les bu-llagues de 1835 a 1843 posen de relleu la necessitat de una major movilitat de les tropes. Ara, des de la Ciutadella es fa arribar fins al centre polític-administratiu a la plaça Sant Jaume. Les zones afectades per aquestes re-formes -en destacat en el mapa- foren urbanitzades segons els canons liberals i, especialment en el sector de la Pla-ssa Reial -Carrer Ferran- Carrer Unió, es construeixen edificis de veïns per la burgesia.

de la Presó. I entre 1852 i 1853 s'acaba de traçar aquesta artèria transversal amb el carrer Princesa, que va des de la plaça de l'Angel fins al passeig de l'Esplanada.

Altres obres que cal incloure dins la 'reforma interior' de la ciutat i que també són empreses per l'Ajuntament, són el mercat de Santa Catarina edificat en el solar de l'església, i el convent de Santa Catarina, per l'arquitecte Buixareu el 1847; l'ampliació de la porta de l'Angel per deixar pas als carruatges; el trasllat de la presó des de la Ciutadella fins al convent de Sant Pere en un extrem del Raval, i altres establiments, com la Casa de la Caritat (1799), o de la Misericòrdia (1802), se suma a les diverses institucions de beneficència de la ciutat tradicional.

Iniciativa privada i barris populars en els límits de l'espai urbanitzable.

L'altra qüestió a la qual ha de cercar solucions l'urbanisme liberal és l'increment de la demanda d'habitatge popular com a conseqüència del fort augment demogràfic dels anys 1830-1860. Aquí és on intervé la iniciativa privada que en tot moment compta amb el recolzament tàctic de l'Ajuntament: mancat de possibilitats financeres, el municipi deixa plena llibertat als urbanitzadors privats. Com ha analitzat Angel Solà, hi ha una tipologia característica en aquestes urbanitzacions: s'enderroquen els edificis antics que obstrueixen les sortides cap als carrers més propers, es parcel·la la zona -sovint ocupada per horts- i es revenen els solars resultants. Generalment, els propietaris dels terrenys els cedeixen i no els venen al constructor, el qual ha de pagar unes rendes anuals en emfiteusi; el constructor té l'obligació d'edificar en un termini determinat -d'un a tres anys-, d'invertir-hi una quantitat estipulada anteriorment i de fornir de voreres i clavegueres l'edifici. Amb aquests procediments, el propietari del terreny s'assegura una renda que de fet es converteix en capital ja que es susceptible a les variacions dels preus del mercat i, el constructor, que alhora acostuma a ser el propietari de l'edifici on instal·la el taller/botiga a la planta baixa i la vivenda al primer pis, rep una renda pel lloguer dels pisos superiors (82).

La manipulació del sòl urbà per part dels propietaris comporta una transformació del seu valor d'ús; ara, per mitjà de l'especulació immobiliària, el sòl urbà pot generar importants beneficis econòmics (83). La procedència social dels beneficiats en aquestes urbanitzacions és molt diferent, des de grans comerciants i capitalistes com Erasme de Janer, Antoni Nadal o Rafael Sabadell, fins a menestrals com mestres d'obra, fusters, ferrers, etc. No sorprèn que els grans capitalistes col·laborin en les especulacions, però és molt representatiu que els menestrals arriquin petits estalvis en aquest tipus de negocis. El limitat volum de les edificacions privades -es redueixen generalment a la construcció d'un sol edifici- permet la intervenció d'aquests menestrals.

A partir de meitats del dinou, els preus del sòl senyalen importants contrastos entre zones urbanes: als extrems del Raval es paguen els solars entre 8 i 12 rals el pam²; a la ciutat vella, prop de la plaça Sant Jaume i al pla de Palau, entre 38 i 44 rals i, un mateix solar, val de 23 a 24 rals pel costat del Raval i més de 50 rals si dona a la Rambla. (84).

L'habitatge burguès substitueix el palau aristocràtic.

Un cop desvinculats els béns nobiliaris, l'aristocràcia participa activament en els negocis immobiliaris al vendre els seus antics palaus; després de ser derruïts, en els solars s'hi construiran les inevitables cases de veïns. El 1842, el duc de Medinaceli -a qui ja hem vist participar en afers similars- ven la casa Gralla, un dels palaus renaixentistes més bells de la ciutat; s'enderroca i s'obre en els seus solars el carrer del duc de la Victòria. Poc després, el 1847, és el famós palau Menor dels comtes de Sobrediel el que és posat en venda; el compra el negociant Miquel Compte per 650.000 duros i a continuació aterra el magnífic edifici gòtic per construir-hi una espaiosa urbanització. (85) El 1852 ja s'han construït en els carrers de Palau, Sobradíel i Ataulf cases de veïns que segueixen el model establert per Mas i Vidal, formant un conjunt d'estil neoclàssic, harmoniós i simètric. A la mateixa zona del barri de Palau, el 1845 s'obre el carrer de Milans que amb la seva capriciosa placeta, és igualment un bon exemple de conjunt residencial burgès i neoclàssic (86). Els palaus dels marquesos de la Torre i de Castell-dos-rius, situats respectivament en els carrers del Dormitori de Sant Francesc i d'Escudellers, també s'enderroquen entre 1855 i 1860 per donar pas a les cases de veïns.

Aquestes urbanitzacions són empreses per la iniciativa privada i il·lustren tant la decadència de l'aristocràcia com la puixança de la burgesia. La noblesa, al vendre el seu patrimoni, participa de fet en els negocis immobiliaris i aguditza l'especulació capitalista del sòl. La ciutat no se'n beneficia.

S'enderroquen palaus gòtics i renaixentistes, es perden espais verds i, consegüentment, s'agreuja la degradació de l'espai urbà.

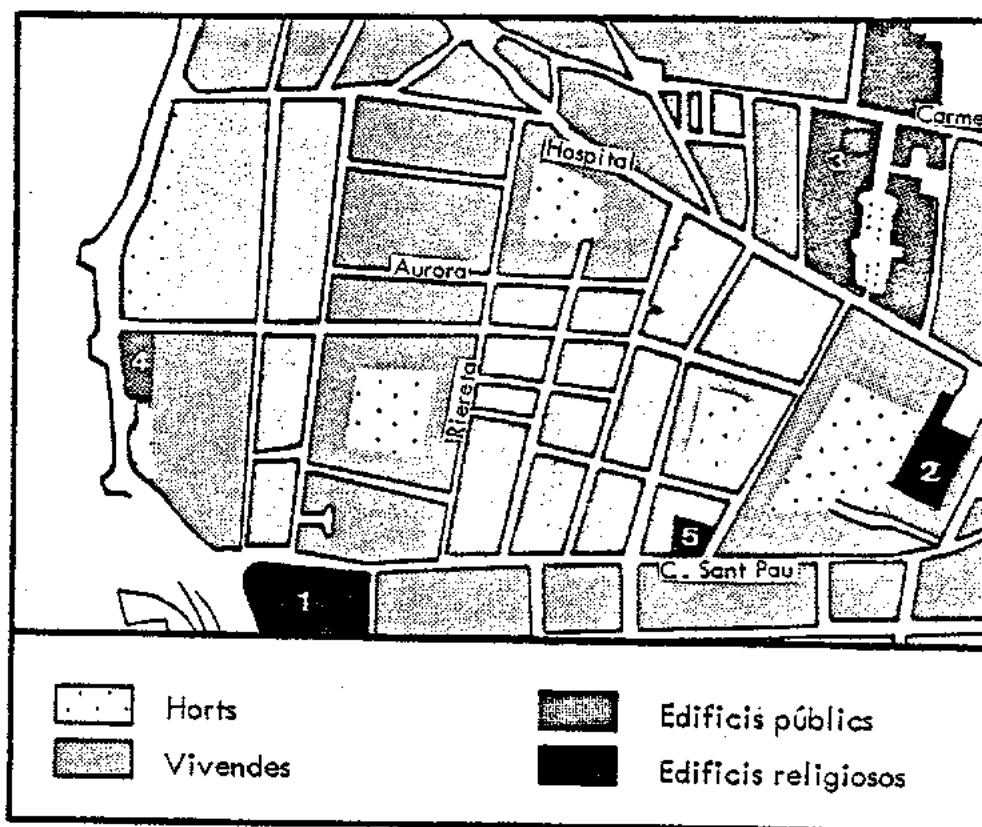
El Raval.

El Raval emprèn la seva transformació definitiva entre 1830 i 1860: desapareixen els horts i els convents per donar pas a cases de veïns i fàbriques. La urbanització es fa de forma anàrquica, desordenada i sota l'impuls de la iniciativa privada, de l'especulació; la inexistència de places públiques a les zones construïdes en aquesta època n'és una bona mostra. La urbanització del Raval soluciona dos problemes a la ciutat: el de poder cobrir la demanda d'habitatge popular i el de trobar espais on instal·lar-se la indústria, encara que aquest segon fet tan sols sigui momentani.

És difícil de fer una periodització de les urbanitzacions perquè, com ja hem dit anteriorment, no segueixen cap ordenació prèvia. Des del Trienni Liberal es construeix preferentment a l'entorn del carrer Nou de la Rambla, completant-se la urbanització iniciada a finals del divuit. Entre 1833 i 1834 s'obren els carrers d'en Recasens, Salvador i Príncep de Viana a l'entorn de la porta de Sant Antoni. En els anys 1834 fins 1836 s'urbanitza l'extrem sud, parcel·lant-se els carrers de l'Alba, la Mina i el Cid, en el barri de les Drassanes (87). Coincidint amb la desamortització l'any 1836 s'impulsa l'obertura del carrer Unió en els solars del convent de les Arrepentides; el seu topònim ja indica la missió d'enllaç entre el carrer del Marquès de Barberà amb la Rambla i, la continuació del carrer Ferran.

A la dècada dels anys 1835 a 1845 s'inicia l'establiment del barri més caracteritzadament fabril del Raval, en el sector delimitat pels carrers de Sant Pau, Reina Amàlia, Cera, Hospital i Robadors, que té una artèria central en el carrer de la Riereta. Els principals fabricants del tèxtil i de la filatura -els Martorell, Juncadella, Montades, etc.- estableixen aquí les fàbriques de vapor, si bé aquest és un fenomen provisional i efímer. El 1846 les ordenances

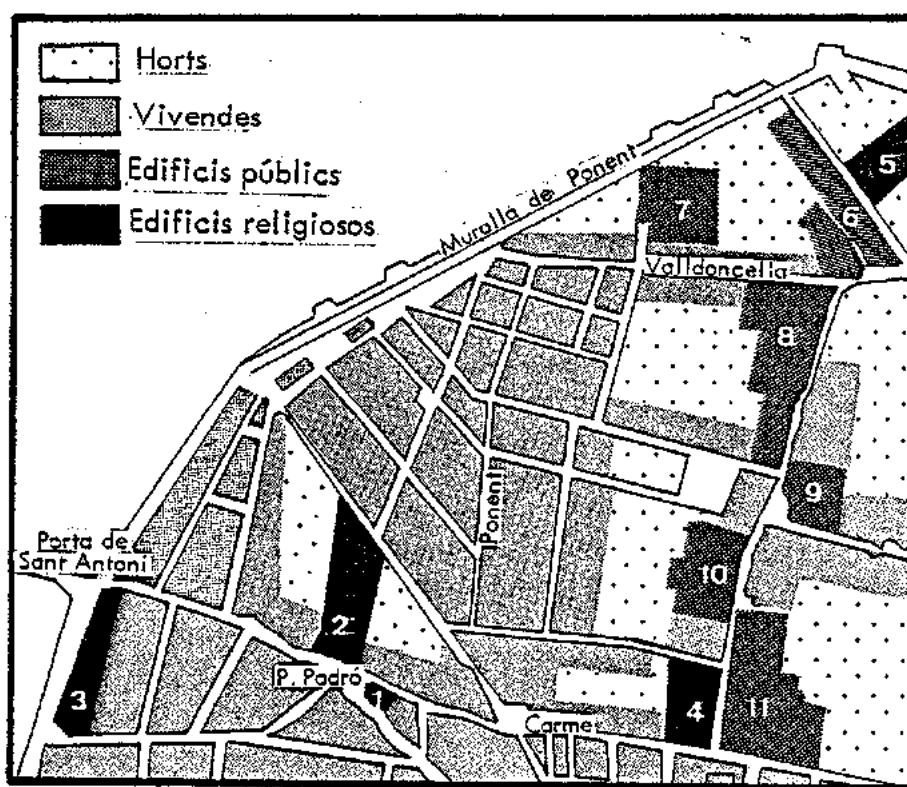
MAPA 7.- El barri fabril de la Riereta.



- 1.- Parròquia de Sant Pau. 2.- Sant Agustí Nou. 3.- Hospital.
4.- Presó. 5.- Casa Galera.

Les fàbriques tèxtils del segle dinou es construeixen en la zona compresa entre els carrers de l'Hospital i els entorns del carrer Sant Pau. En aquest sector de la ciutat ja s'havien establert varies fàbriques durant el segle divuit, però és a partir dels anys trenta que s'inicia la parcelació dels horts i s'inicia la seva urbanització. Les fàbriques de vapor i els edificis de veïnat per classes mitjtes i/o treballadores coexisteixen forçadament en sòl urbà on han desaparegut els espais verds i les places; els únics edificis públics són el de l'Hospital i les presons per homes i dones.

MAPA 8.- El barri de Ponent.



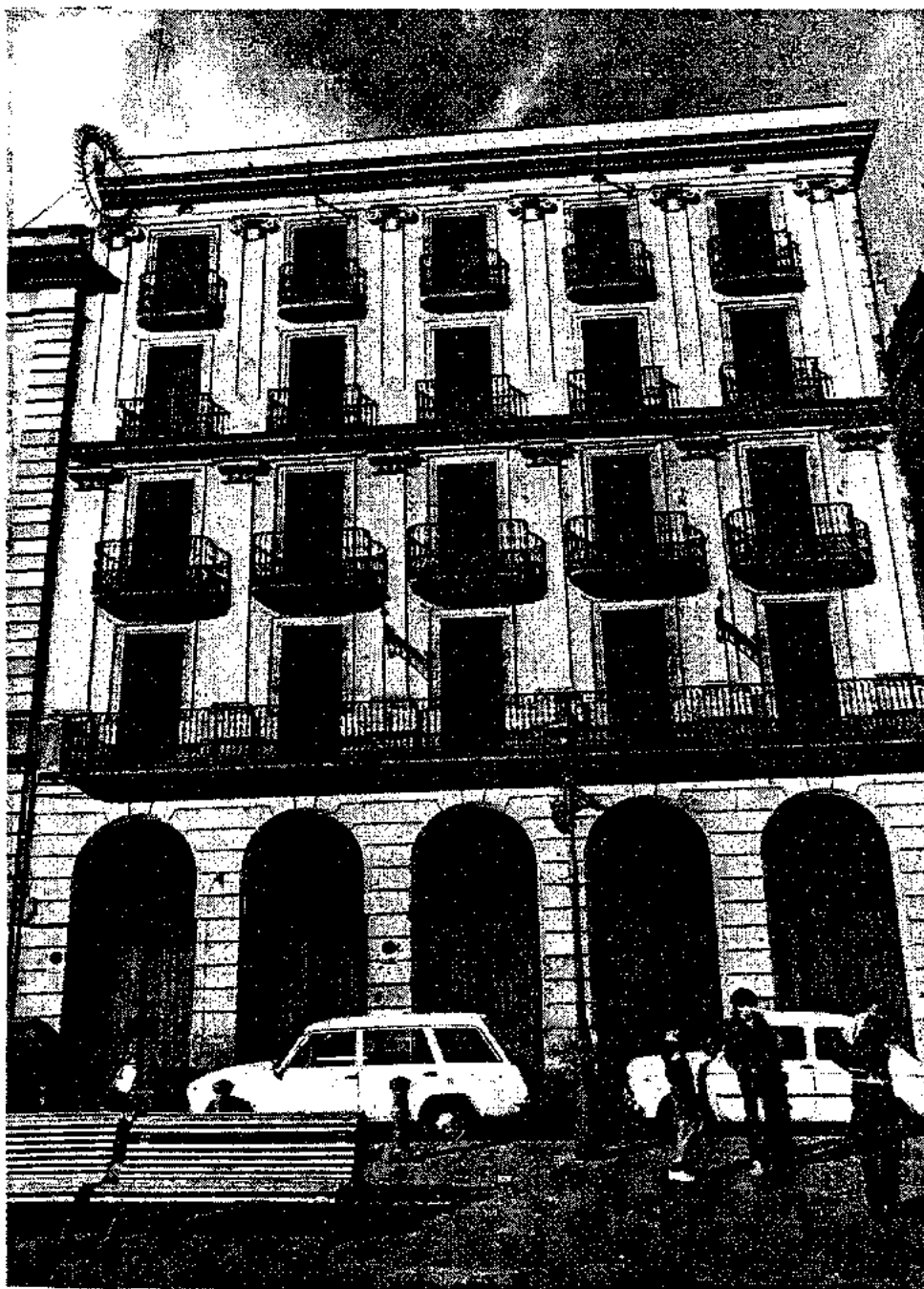
- 1.- Església de Sant Llàtzer. 2.- Convent de les Jerònimes. 3.- Convent de Sant Antoni i Escola Pia. 4.- Convent de les Minimes. 5.- Col·legi de Sant Vicenç i Sant Raimón. 6.- Hospital Militar. 7.- Priorat de Natzarret. 8.- Casa de la Caritat. 9.- Casa de la Misericòrdia. 10.- Solars i edificis del ex-Convent dels Angels. 11.- Universitat.

El barri delimitat per la muralla de Ponent i els carrers de Valldoncella, Ponent i de la Riera Alta comença a construir-se a principis dels anys quaranta. A partir de 1846 i 1847 es quan es traça el carrer de Ponent i s'edifiquen molt ràpidament cases de veïnats que ocuparan famílies de classes mitges i, principalment, treballadors. Cap el 1860 ja es de les zones més densament poblades i des de que reuneixen les pitjors condicions de vida de la ciutat. Cal notar la ausència de fàbriques, excepte el cas de La Algodonera -excepció que sembla confirmar la regla-, malgrat que pels anys quaranta era sens dubte una zona de natural expansió del centre fabril de la Riereta. L'Ajuntament de Barcelona va utilitzar aquest barri per dotar a la ciutat d'uns serveis mínims, com l'Hospital Militar, centres de beneficència --Casa de la Caritat i de la Misericòrdia- i centres educatius -Universitat i varies escoles-, tots ells aprofitant els edificis dels convents de religiosos.

municipals no permeten la instal·lació de noves fàbriques, provocant així un èxode de les indústries al llarg dels anys cinquanta cap els pobles del Pla. (88). Un bon exemple n'és l'obertura del passatge Bernardí el 1845, en els solars on Bernardí Martorell tenia la seva fàbrica. Tot i així, el paisatge s'ha transformat: la casa-fàbrica és el tipus de construcció representatiu, ja que els fabricants mantenen el costum de fixar la residència al costat del complex industrial. Les grans xemeneies escupint núvols de fum és un element arquitectònic en expansió, perfectament visible en els gravats de l'època. En els carrers de la Riereta, Sant Rafael, Sant Pacià, Aurora o Santa Amàlia, les façanes de les fàbriques, tallers i cases de veïns s'integrenen en un mateix conglomerat; és la imatge més representativa de la ciutat en una fase de 'revolució industrial'.

Des de finals dels anys quaranta i al llarg dels anys cinquanta, s'acceleren les urbanitzacions en el sector de ponent, a la zona delimitada pel carrer de la Riera Alta, la Muralla, carrers de Valldonzella, Montalegre i Peu de la Creu. Es tracen primer els carrers de Sant Vicenç i Ponent (actualment de Joaquim Costa) i, transversalment, una colla de petits carrerons: el del Tigre, de la Paloma, del Mico, del Lleó, de la Lluna, etc. Tot aquest barri es reserva com a zona d'habitatge popular o obrer. El tipus d'edifici és la casa de veïns en una evolució intermèdia entre el model de finals del divuit i la casa burgesa del dinou. L'edifici comptarà amb una entrada central que enllaça amb l'escala de veïns al mig de l'edifici; les superfícies dels pisos l'aprofiten intensivament posant diverses vivendes al mateix replà. (89) Els edificis acostumaven a estar mal ventilats i amb prou feines disposaven dels serveis comunitaris mínims.

Finalment cal mencionar l'obertura del carrer de Mendizábal el 1859, en els solars del convent de Sant Agustí, que uneix els carrers de l'Hospital i Sant Pau. Es construeixen àmplies i còmodes vivendes per la burgesia. Encara resten alguns solars de convents, però aquests no s'urbanitzen fins l'any 1868—convent de les monges de Jerusalem— i principalment durant la dècada dels anys setanta—convents del Carme, de les monges de Santa Elisabet i el Seminari (90).



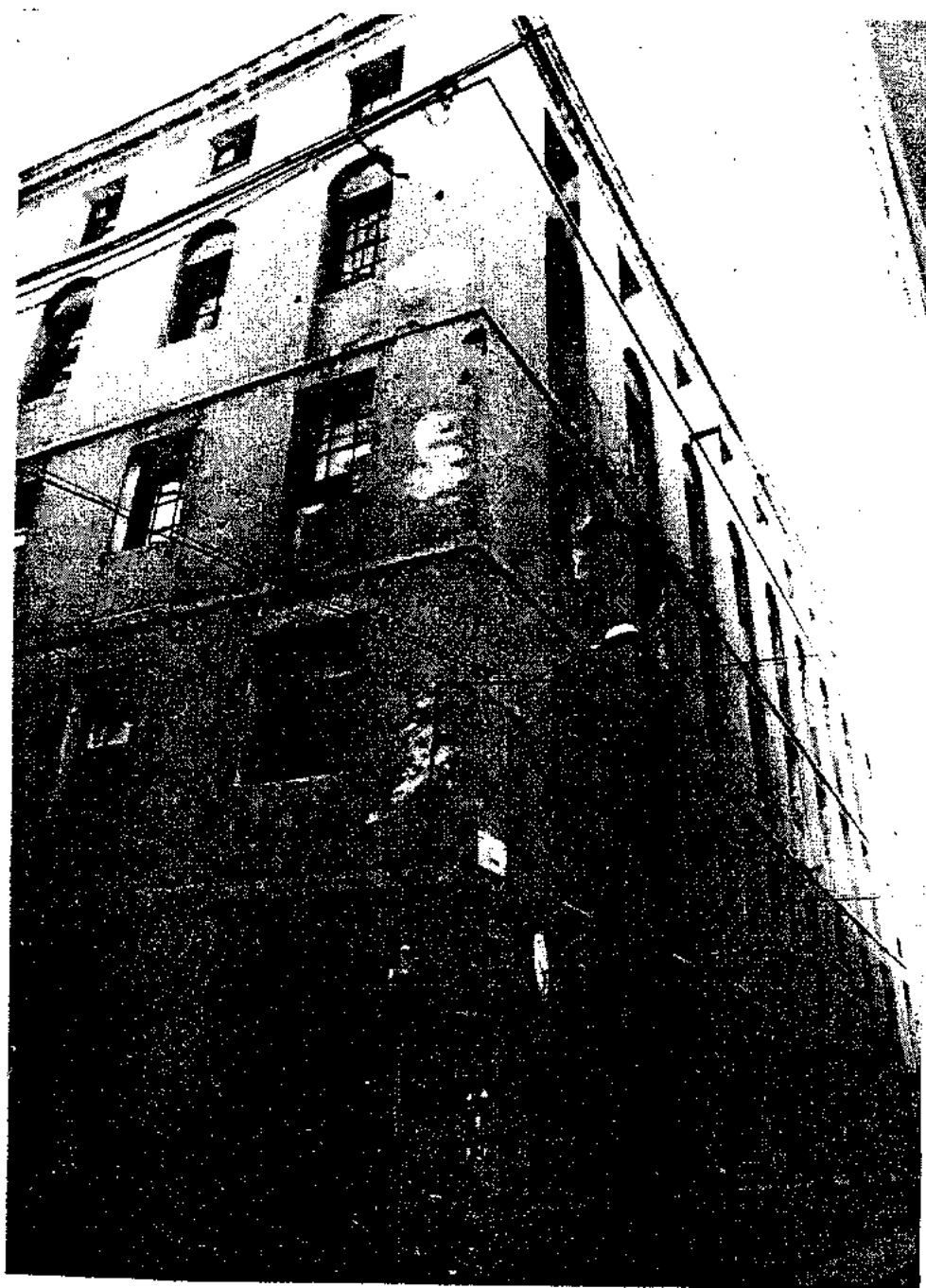
Il·lustració 6.- La residència burgesa .
Carrer Ample, nº 13.

Una casa de veïns benestants, en la zona més elegant de la Barcelona de mitjans segle d'inou .



Il·lustració 7.- El carrer Unió.

Obert el 1837, el Carrer Unió es un exemple dels propòsits d'uniformitat que cercaven els mestres d'obra municipals durant la primera meitat del segle d'inou.



Il·lustració 8.- La fàbrica barcelonina del segle dinou
Cantonada als carrers Riereta i Aurora.

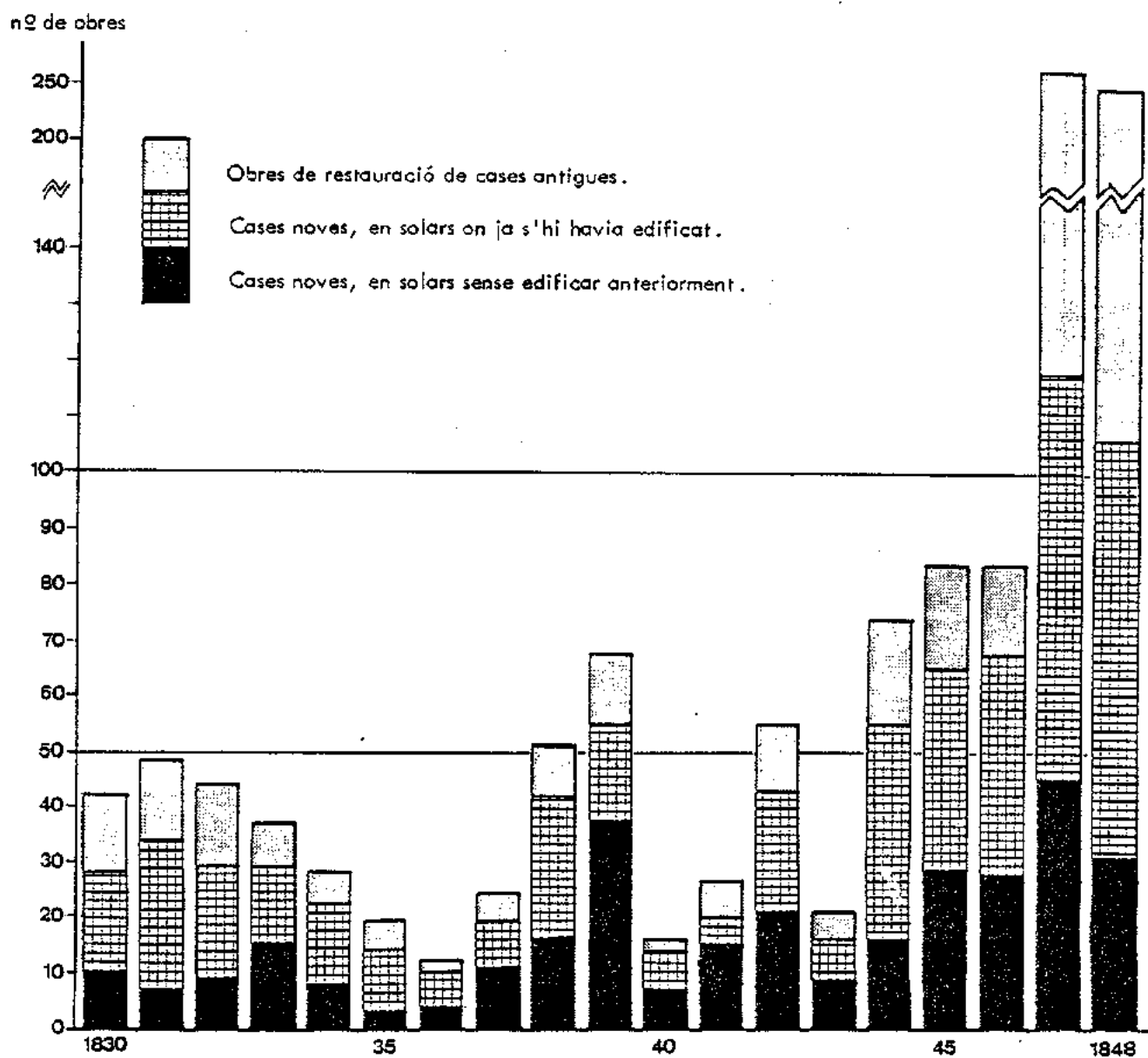
Edifici fabril en el cor del Raval.

Entre 1850 i 1855, Barcelona arriba a un límit en la urbanització del sòl i de l'espai urbà. Ara l'eixamplament de la ciutat no és tan sols un somni o un desig dels barcelonins, sinó que n'és una necessitat. La densificació del sòl urbà - a la qual correspon una lògica densificació demogràfica - s'ha realitzat en dos sentits: un d'horitzontal, a partir de l'obertura de nous carrers, i de la construcció en solars ja edificats anteriorment - convents, propietats de la noblesa i altres edificis singulars - o ens horts del Raval; l'altre sentit és vertical, a partir d'un creixement de la ciutat en altura.

El creixement vertical de la ciutat és especialment representatiu de la densificació i comporta una notable degradació de les condicions urbanes. Aquest procés, ja iniciat a finals del segle divuit, té a partir de 1838 la culminació al permetre les ordenances municipals la construcció d'un cinquè pis dins la zona enmurallada i d'un segon pis a la Barceloneta ((91). Les dades sobre el nombre d'obres entre 1830 i 1848 revelen la importància del creixement en altura, que representa més de la tercera part del total de les obres efectuades a la ciutat. ja que les obres de restauració fan referència a la construcció de pisos cinquès o de petites barraquetes en els terrats (92). Vint anys després, més de 3.500 persones viuen en aquest tipus d'habitatge, sens dubte els que reuneix menys condicions econòmiques i higièniques de la ciutat; la seva major concentració coincideix en dos barris molt concrets; el primer és el de la parròquia de Sant Pere, en el extrem nord-est de la ciutat vella, i l'altre en el Raval, entre els carrers de l'Hospital i de Sant Pau, que ja hem definit com un barri fabril (93).

La gràfica sobre construccions d'edificis entre 1830 i 1848 és un bon resum del sentit que pren el creixement urbà i de la seva periodització, molt influïda pels esdeveniments polítics. S'observa perfectament que és a partir de 1838 quan el volum d'obres pren una definitiva embranzida, que s'intensifica entre 1844 i 1848. És ara quan s'acompleix la definitiva depauperació del sòl i de l'espai urbà.

GRAFICA 1.- Construccions d'edificis i altres obres a Barcelona, 1830-1848.



Fonts: L. FIGUEROLA; Op. cit., pag. 62.

1.4. El pla Cerdà; cap a la gran ciutat moderna.

Barcelona, durant el període liberal, ha completat la reforma interior de la ciutat en la qual s'han definit uns centres administratius, militars, polítics, comercials, i s'ha transformat la imatge de la ciutat preindustrial en la de la ciutat burgesa. La següent etapa és la d'emprendre l'eixample (94). El primer pas és enderrocar la muralla i superar els condicionaments militars per després emprendre 'l'eixample il·limitat de la ciutat', un somni dels barcelonins que -com ja hem vist- a mitjats de segle esdevé una necessitat, per mantenir el creixement urbà, per absorbir l'augment de la població i per dignificar les condicions d'habitatge.

L'enderroc de les muralles.

L'enderroc de les muralles és una vella reivindicació dels barcelonins. Psicològicament tant les muralles com la Ciutadella representen un mite: el de l'opressió centralista i la dependència política, un fre pel progrés de la ciutat. La qüestió de les muralles es relaciona íntimament amb la política i serveix per canalitzar reivindicacions més subtils, més difoses. Un viatger anglès ens les descriu:

'La ciutat és encerclada per una línia de muralles regulars, però no podia ser defensada sense les ciutadelles (Montjuïc i la Ciutadella). És aquest un gran inconvenient pels que es troben dins d'aquest radi, doncs no pot ser traspassat sense la interferència de les autoritats militars, i totes les mercaderies de l'exterior són revisades, i les construccions només són permeses a una gran distància. Les portes són rigurosament tancades a la posta de sol' (95).

Pels barcelonins de la primera meitat del dinou les muralles els empresonen, no els defensen (96).

El 1839 l'Ajuntament envia una exposició a la Reina regent sobre el tema de les muralles; s'aconsegueix permís per l'enderroc de l'Es-

tudi General -edifici que s'utilitzava com a caserna i que tancava la Rambla pel nord-, però amb la condició de no tocar les fortificacions(97). Dos anys després, el 1841 i també per iniciativa municipal, es convoca un concurs públic; les memòries han de respondre a la pregunta de: 'Qué ventajas reportaría a Barcelona y especialmente a la industria la demolición de las murallas que circundan la ciudad?'. Es concedeix el premi a Pere Felip Monlau pel treball intitulat: 'Abajo las murallas!', el qual alega raons de tipus higiènic i sanitari: la ciutat emmurallada enfonsa a l'individu en una degradació física i moral, mentre que l'eixample permetrà unes condicions col·lectives que afavoriran el desenvolupament cultural i industrial (98). El mateix 1841, en uns moments de crispació, els diputats provincials i les autoritats municipals encapçalen una manifestació popular que es dirigeix a la Ciutadella, i en una solemne cerimònia, s'arranca una primera pedra de la fortalesa. Seguidament es nomena la 'Junta para el derribo de las murallas y Ciudadela' i s'inicien els treballs d'enderroc a diversos punts de la muralla; el 1843 hi ha nous intents d'enderroc de la Ciutadella, però el 1844 es torna a reconstruir en totes les seves parts afectades (99).

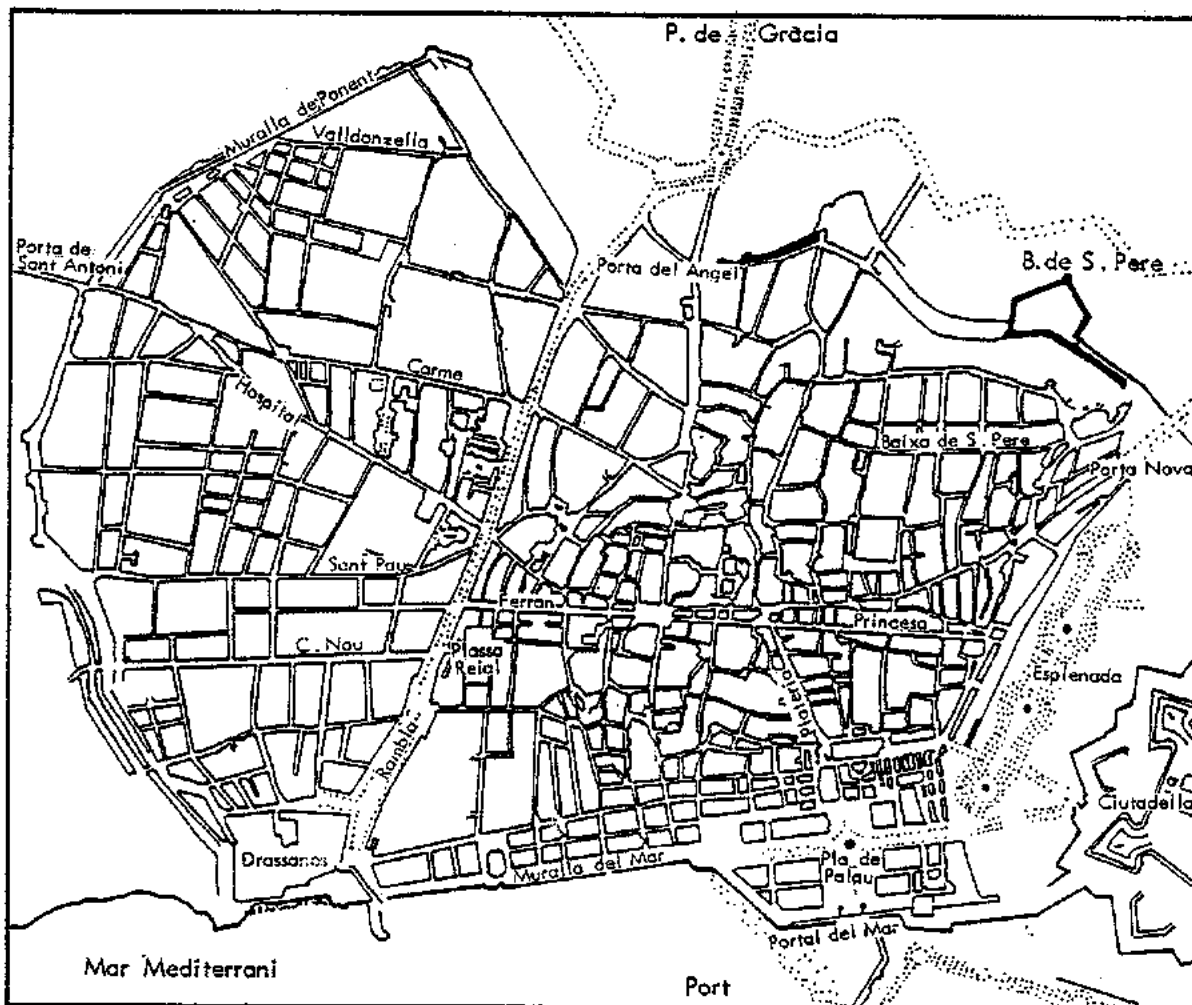
El debat sobre les muralles no es tanca amb Monlau, sinó que altres intel·lectuals tan prestigiosos com Agustí Vila, Jaume Balmes, Laured Figuerola, Pascual Madoz o Manuel Duran i Bas tracten el tema, coincidint tots ells en l'opinió favorable a l'enderroc. Els raonaments són diferents; Jaume Balmes subratlla especialment l'interès polític. El filòsof de Vic en una sèrie d'articles que publica a La Sociedad l'any 1844 amb el tema genèric de 'Barcelona', demostra la inutilitat de les muralles tant des del punt de vista militar com polític; en els seus arguments s'entreveu una idea general: les revoltes populars dels anys 1835 a 1843 van prendre tanta importància perquè els sublevats es podien fer forts dins el recinte emmurallat, mentre que l'exèrcit no es podia moure amb comoditat per dins la ciutat (100). Pascual Madoz dóna especial importància a les qüestions econòmiques: la indústria necessita espais oberts per desenvolupar-se, i Duran i Bas indica que en l'època moderna les activitats culturals, econòmiques i polítiques es concentren

en les grans ciutats (101). L'enderroc de les muralles i la necessitat de l'eixample també són reivindicacions recollides per tots els partits polítics, en els seus programes electorals dels anys cinquanta, des dels moderats pro-governamentals fins als demòcrates (102). L'opinió pública, les autoritats locals i provincials, els intel·lectuals i els polítics coincideixen plenament en la necessitat de l'eixample de Barcelona, al qual només s'hi oposen els militars i els propietaris del sòl de la ciutat vella.

Durant el Bienni Progressista, i mercès a l'impuls popular, s'inicia definitivament l'enderroc, i es fan caure les muralles primerament pels dos extrems de la Rambla, que ara queda comunicada amb el passeig de Gràcia; l'acció és legítima a posteriori pel decret de govern de Madrid del 12 d'agost de 1854. Pel mes de novembre del mateix any, ja s'havia enderrocat la part corresponent a la porta de Sant Antoni, però els treballs avancen molt lentament malgrat els esforços del governador civil Pascual Madoz, ja que no hi ha fons econòmic per pagar els obrers (103).

La qüestió de les muralles i de l'eixamplement urbà ja arriba a la seva darrera fase; el 1854 el ministre del Foment encarrega a l'enginyer Ildefons Cerdà un planell topogràfic del Pla de Barcelona i, el 1857, un avant-projecte d'eixample. Paral·lelament, l'Ajuntament de Barcelona prepara altres projectes. El 1859 s'enderroca definitivament les muralles, i de nou amb una empenta revolucionària, el 1868 s'inicia la demolició de la Ciutadella. La ciutat s'ha tret del damunt unes fortificacions que ofegaven el seu creixement i un fantasma de records opressors.

MAPA 9.- Barcelona el 1862.



Fons: Mapa de F. Coello i de P. Madoz, escala 1:10.000. AHCB (I.G. 10397/15.2(1)/A-IV).

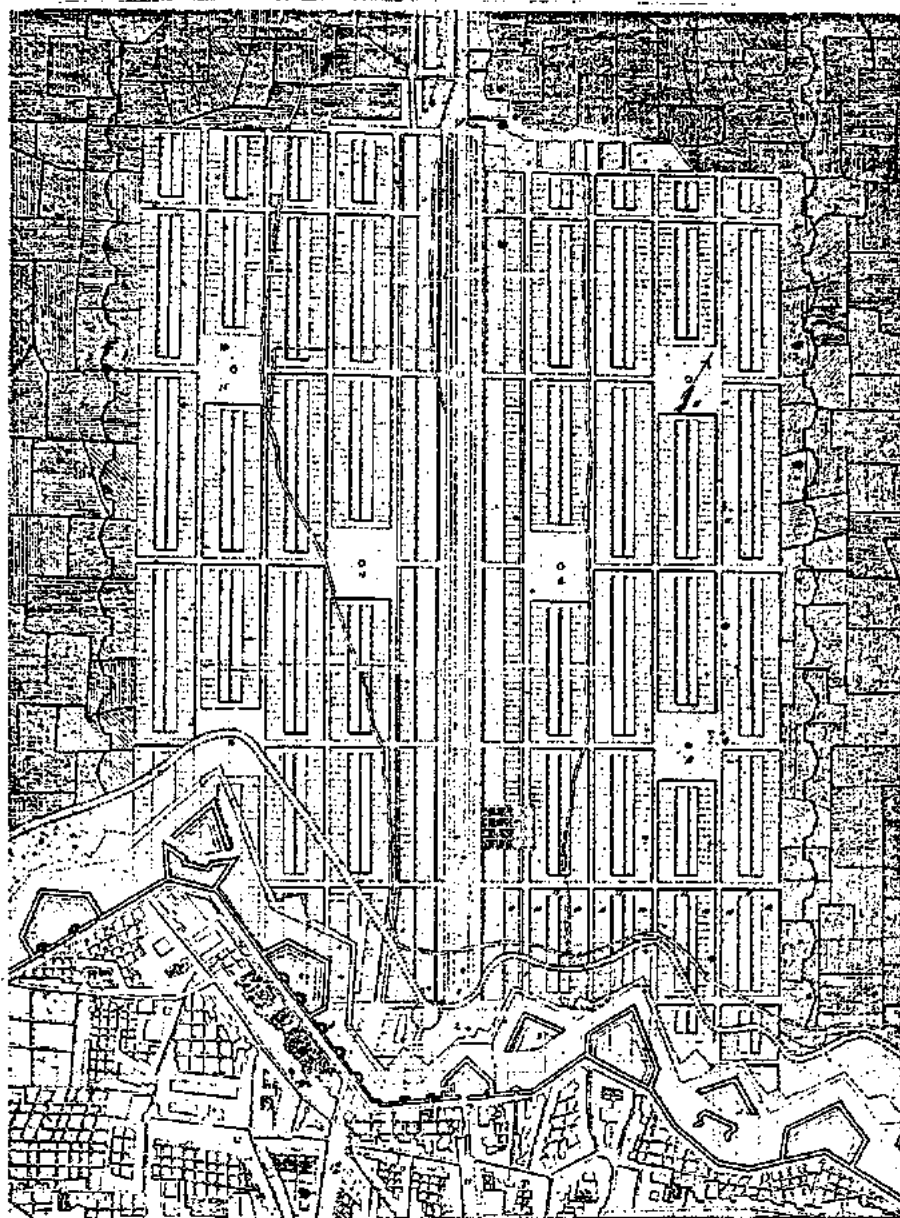
Les zones urbanitzades i edificades en el segle dinou (veure mapes 4, 5, 6, 7 i 8) sobresurten per la seva rectilinitat en la irregular xarxa viària de la Barcelona tradicional. Tot i així, cal notar l'harmonia de l'espai urbà que té en la Rambla el seu eix central; un eix que assenyala del mar cap el Pla de Barcelona que, amb l'enderroc de les muralles, s'esdevé la zona natural per l'eixample de la ciutat.

Els projectes d'eixample.

El primer projecte d'eixample data del 1837 i és obra de l'enginyer militar Josep Massanés; els seus objectius són molt modestos: crear un nou barri a la sortida nord de la Rambla que connecta amb una plaça central, rectangular, des d'on es comunica amb el passeig de Gràcia (104). Aquest darrer passeig ja s'havia traçat entre 1820 i 1827 i seguidament es planten arbres al llarg de tot el seu recorregut. Més tard es guameix la gran avinguda que comunica Barcelona amb Gràcia: primer amb jardins -el Criadero, el Tivoli, els Camps Elisis...- i després amb cafès, teatres, circs i tot tipus d'esbargiments. Precisament, el projecte d'eixample de Josep M. Planas del 1847 pren com a artèria principal el passeig de Gràcia. Aquest nou projecte és també limitat, no allibera la ciutat de les muralles ni crea grans espais públics: tot sembla indicar que es volen afavorir les especulacions immobiliàries i el mateix Planes n'és un interessat directe, perquè era propietari d'un bon tros de les terres afectades per les urbanitzacions (105). L'any següent és el cos d'enginyers de l'exèrcit el que presenta un nou projecte caracteritzat pel manteniment de les muralles-ara ampliades fins a les voreres de Montjuïc-i per preveure el creixement de la ciutat com una prolongació del Raval (106).

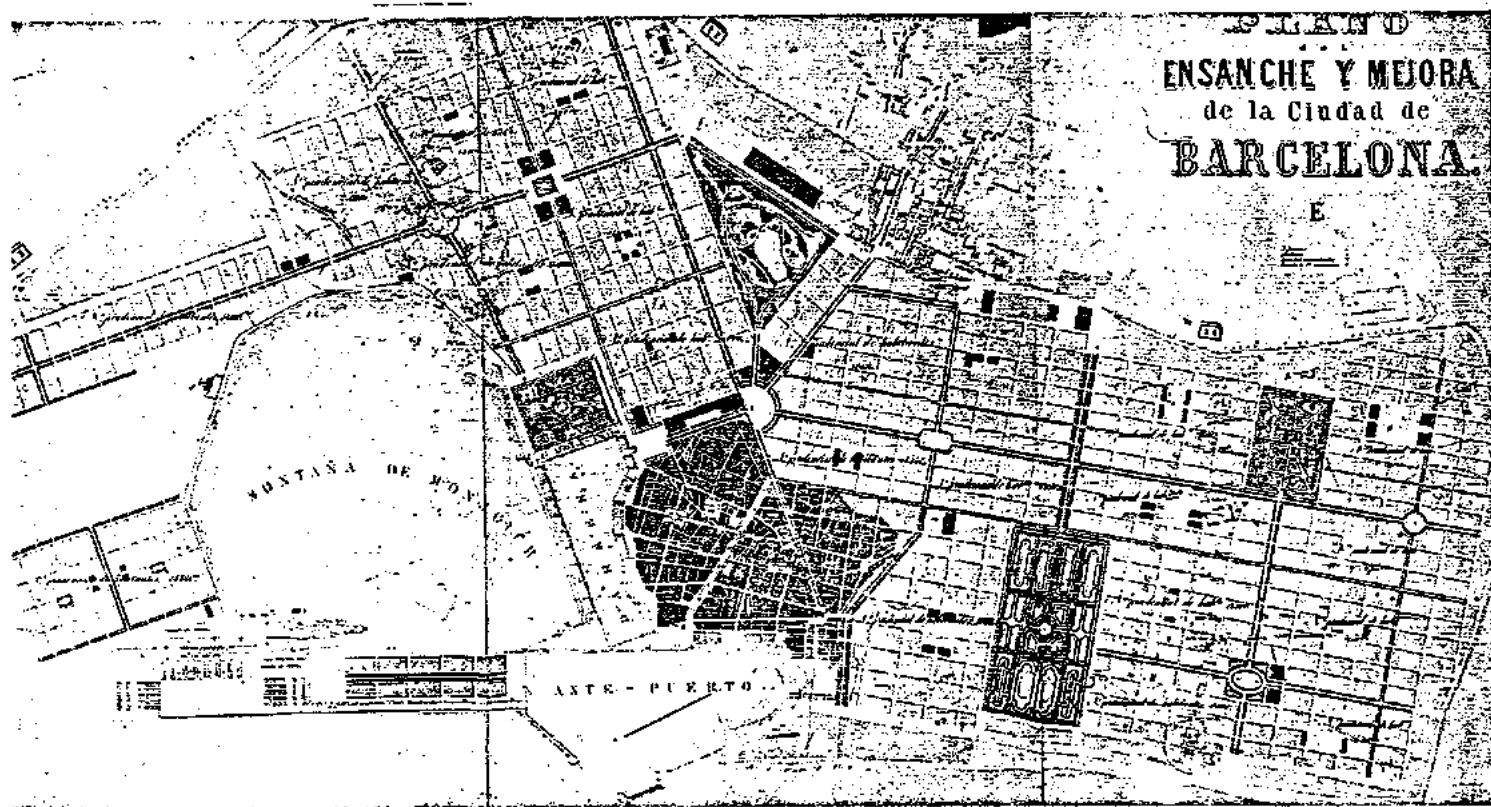
Deu anys més tard, al convocar l'Ajuntament de Barcelona el 15 d'abril de 1859 un concurs públic sobre l'eixample, les previsions urbanitzadores havien canviat molt sensiblement. Ara es projecten eixamples il·limitats, sense entrebancs de muralles, i es tendeix a considerar la ciutat, el pla i els pobles veïns com una mateixa unitat. La sorpresa-i la indignació- va ser general quan el 9 de juny el ministeri del Foment fa circular una Real Ordre per la qual s'aprova el Pla d'eixample de Barcelona realitzat per Ildefons Cerdà.

El concurs municipal segueix endavant. A l'octubre de 1859 un jurat format per nou membres cuidadosament escollits -el componen el rector de la Universitat, un advocat, un enginyer, quatre arquitectes, un



Il·lustració 9.- L'Exemple limitat.
Projecte d'Eixample . J. M. Planas, 1850-1860.

Original projecte que planeja noves muralles que uneixin
Gràcia i Barcelona, amb l'eix central del Passeig de Gràcia.



Il·lustració 10.- L'Eixample il·limitat.

Projecte de l'Eixample. Francisco Soler i Gloria, 1857.

Guardonat amb el segon accésit en el Concurs per a l'Eixample de Barcelona. Es planeja una reforma de la ciutat vella amb cinc grans espais ajardinats i l'Eixample s'entén com una repetició d'una mateixa illa rectangular amb indicació d'habitants, esglèsia, alcaldia, etc. Una Gran Via enllaça el centre del nou eixample amb la Plaça Palau, i es preveu una reforma interior de la ciutat vella. Noti's que a l'esquerra de Montjuic es planeja un barri industrial.

metge i un físic-, adjudica per unanimitat el primer premi al projecte presentat per l'arquitecte Antoni Rovira i Trias (107). Es tracta d'un pla radial que té com a centre una gran plaça que uneix harmoniosament la ciutat vella amb el nou eixample. A partir d'altres sis grans places circulars, s'integren els pobles del pla a la futura gran ciutat. Els projectes dels arquitectes Francesc Soler Fontserè i Francesc Daniel Molina i el del mestre d'obres Josep Fontserè i Mestres van obtenir accèssits, i tots ells es caracteritzen igualment per preveure la creació d'una ciutat moderna, funcional, il·limitada. Idefons Cerdà no va portar els seus planells a concurs, però aquests sí que estaven presents, junt als altres projectes que es van presentar a una exposició pública a la Casa de la ciutat (108).

Davant les protestes de l'Ajuntament, el ministre del Foment torna a estudiar els planells de Cerdà i de Rovira i Trias, però es confirma el de Cerdà. Hi ha una gran indignació a Barcelona, perquè sense aturar-se ningú a fer una anàlisi en profunditat dels dos projectes, es considera l'acció del govern com una imposició gratuïta. El rebuig dels barcelonins cap el pla Cerdà, canalitzats per opuscles com els de Rupert Lacosta, són sovint absurds: se l'acusa de monotonia i de què l'eixamplament crearia una població nova, totalment distinta a l'existent i, a més a més, hostil, sense tractes de veïnatge entre llurs habitants, excessivament distanciats (109).

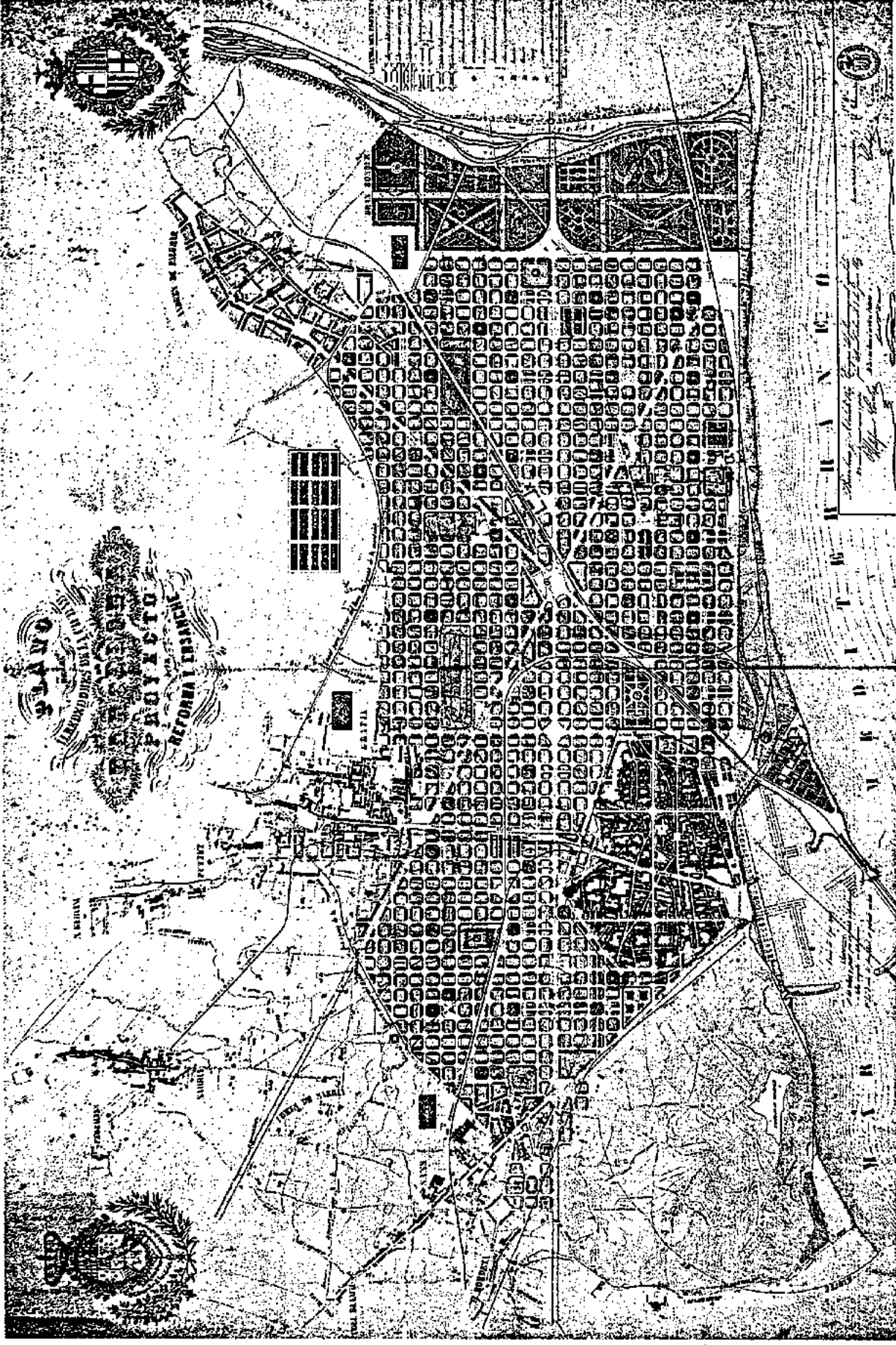
Sota el refús ciutadà general i indefinit del pla Cerdà hi ha uns motius concrets: Primer, una qüestió política; el pla de Rovira i Trias projecta la creació d'una gran plaça amb la finalitat de ser el centre polític de la ciutat, mentre que, com ha dit Francesc Roca, el pla Cerdà, hiperrealista, ignora el fet històric indiscutible de la capitalitat política de Barcelona i fa inconscientment el joc als interessos de Madrid en deixar la futura ciutat sense un centre polític definit. (110) En segon lloc, hi ha la qüestió de la propietat dels terrenys del pla. Aquesta, molt fragmentada i ja en una fase d'especulació irreversible(111) es converteix en protagonista als inicis de les urbanitzacions. El 1861, davant el poc interès que hi ha per construir en l'eixample, Cerdà es veu obligat a fer una ordenació jurídica a base de mancomunar a grups de propietaris (112). El poc entusiasme dels propieta-

ris en aquests primers moments es deu a que no queda gens clar el paper de les especulacions en un projecte curull d'espais verds i amb carrers molt amplis -en el pla Cerdà aquests són de 20 metres d'amplada, davant dels 10, i en pocs casos, de 15 metres dels carrers del pla de Rovira i Trias. Finalment, un antagonisme professional que des de principis de segle enfronta els enginyers -un cos lligat a l'administració central- i els arquitectes acadèmics, formats a les càtedres de la Junta de Comerç. En el jurat municipal hi ha un enginyer davant de quatre arquitectes; dels quatre projectes premiats, tres són realitzats per arquitectes i la resta per un mestre d'obres que ha ampliat estudis en el cos d'enginyers. Per l'altra banda, el ministre de Foment es un enginyer i company de promoció de Cerdà (113).

Evidentment, els plantejaments polítics, econòmics i professionals es sobreposen als purament urbanístics en la tria del pla d'eixample de Barcelona que, per un cop, recau en el projecte més progressista (114). Però les conseqüències per Cerdà són dures: s'ignora la seva obra teòrica -malgrat ser aquesta una brillant aportació a nivell internacional en la teoria urbanística- i haurà de passar un segle abans de reconèixer els mèrits del seu pla de l'eixample, menyspreat i àmpliament mutilat per generacions d'arquitectes i especuladors (115).

Ildefons Cerdà i la ciutat del futur.

Per comprendre l'obra de l'enginyer Cerdà s'ha de conèixer la personalitat i el paper polític de l'home (116). La seva formació professional en el cos d'enginyers de camins, canals i ports l'influència en l'anàlisi de la societat de l'època i el determina una fe il·limitada en les possibilitats dels avenços tecnològics, en el progrés material (117). En la seva concepció urbanística posa una atenció especial en els problemes de mobilitat i transport que comencen a afectar les ciutats de meitats del dinou, amb el desenvolupament del vapor i dels ferrocarrils, i que Cerdà intueix genialment com la



II. Il·lustració 11.- L'Eixample de Cerdà.
 Projecte de l'Eixample . Ildefonso Cerdà , 1859.

clau de la ciutat del futur (118). Cerdà projecta una ciutat lliure i dinàmica en la qual fos possible solucionar les desigualtats socials a partir de potenciar l'existència d'una humanitat uniformement particip de la dignitat (119). La seva previsió de la ciutat del futur és a finals de segle vint perfectament vigent i admirada pels urbanistes actuals.(120).

En l'obra de Cerdà hi ha un palpable esforç per suavitzar la lluita entre contraris, que el mateix autor anuncia en una cita famosa: 'urbanizad lo rural, ruralizad lo urbano'(121). Aquesta concepció es reflecteix en la metodologia que utilitza en estudiar el fet urbà, que divideix en contingut-o població, la part viva-i continent-o espai urbanitzat, la part estàtica; de la fricció d'aquests elements en resulta el funcionament, o relació entre la població i l'espai urbà (122); així, la ciutat ha d'equilibrar aquestes forces. La proposta urbanística és l'harmonització d'elements urbans i rurals: per un costat, l'equilibri entre edificis i espais verds i, per una altra banda, la compensació en les possibilitats de moviment i repós. En tal sentit, Cerdà recomana urbanitzar només dos dels quatre costats de les mansanes, deixant un ampli espai verd entre blocs d'edificis, i dissenya carrers amplis, rectilinis i amb els mínims obstacles possibles pel transport (123). Molt subtilment, Cerdà fa encaixar diversos elements contraris dins l'espai urbà: una ciutat uniforme per facilitar l'igualitarisme social entre els habitants, però que no és monòtona, perquè dos grans diagonals convergents trenquen els quadrats de les mansanes, creant així tot tipus d'espais irregulars; cada barri compta amb un centre propi on s'hi concentren els serveis públics i culturals, de forma que la uniformitat de l'espai no implica la desaparició de projectes col·lectius que diferenciïn els barris.

Cerdà participa en diversos moviments col·lectius de gran importància. Com a polític, recull l'herència ciutadana del descontent de la muralla -present en els moments polítics més revolucionaris- i a l'anhel de construir una gran ciutat. En l'aspecte social té contactes amb el moviment obrer cosa que l'influeix decisivament al plantejar-se la necessitat de dissenyar un habitatge popular.(124). Finalment, en els aspectes científics, culturals i

intel·lectuals Cerdà es situa en el centre d'un corrent que aplega a personalitats tan destacades com Monlau, Figuerola, Pi i Margall, Monturiol i molts d'altres, que configuren un corrent hegemònic, entre els anys 1855 i 1874, un dels moviments polític-culturals progressista i català més ric en propostes i solucions a problemes concrets de la nostra història (125).

Amb l'eixample, Barcelona supera el limitat recinte emmurallat i busca la integració amb els pobles del pla. Aquesta, de forma inconscient i desordenada, s'ha iniciat durant les primeres dècades del segle dinou: els pobles del pla tenen un fort creixement subsidiari del desenvolupament barceloní. Sants, Sarrià, Gràcia, Sant Andreu del Palomar, Sant Martí de Provençals, el Poble Nou, amb ritmes diferents, experimenten uns creixements espectaculars a l'absorbir la població que no pot instal·lar-se a la ciutat. Des dels anys quaranta, Sants, Gràcia, o Sant Martí veuen com les grans fàbriques van ocupant els seus horts, i també hi ha una tendència a l'especialització professional d'aquests pobles, segons la demanda de la ciutat. Sense indicar-ho, sembla que Cerdà preveu la instal·lació de la indústria de la futura ciutat en aquests suburbis, ja que en el seu pla no hi ha referències sobre l'establiment d'una ciutat industrial. Quan es construeix el gran complex fabril del Batlló el 1867 -l'únic fet amb la intervenció directa de Cerdà- queda situat en un extrem de l'Eixample, proper al poble de les Corts. Tot sembla indicar que Cerdà segueix a una àmplia corrent de pensament, que inclou a gent tan diferent com Monlau i Balmes, que proposen la dispersió de la indústria i sobretot, allunyar-la dels centres urbans (126).

La ciutat imaginada per Cerdà és exactament al contrari de la Barcelona de 1859. En seguir la seva evolució morfològica des de 1714, hem vist una ciutat emmurallada, limitada en l'espai, i en ràpid procés de degradació. Una ciutat que ha fet la reforma interior amb l'objectiu de dignificar la imatge i proveir la burgesia d'espais residencials i serveis públics. Aquesta reforma interior ha trencat l'igualitarisme horitzontal de la ciutat pre-industrial per definir uns determinats sectors de la burgesia, les classes mitges i les obreres de la

fàbrica. L'escassetat de sòl urbà ha potenciat les especulacions immobiliàries que s'han convertit en una font de beneficis i d'acumulació de capital. L'espai urbà s'ha degradat amb la intensificació de les urbanitzacions, i amb l'aparició de les fàbriques de vapor. De fet, els resultats de l'evolució de Barcelona entre 1714 i 1859 responen a uns projectes determinats: absolutistes, il·lustrats, liberals, però, principalment, burgesos. No ha de sorprendre, doncs, que les classes benestants en presentar Cerdà un projecte urbanístic influït pel socialisme utòpic, amb el propòsit d'assolir la igualtat social entre els habitants, que no contempla els interessos dels propietaris del sòl i que expulsa la indústria del centre urbà, -aixequin el crit al cel. El projecte Cerdà no era, evidentment, el projecte d'una ciutat burgesa.

NOTES.-

1.- A. DURAN I SANPERE; Barcelona i la seva història. Vol. I: La formació d'una gran ciutat. Barcelona, 1972, pp. 134-135.

2.- F. CARRERAS CANDI; Geografia General de Catalunya. Vol. VI: La ciutat de Barcelona. Barcelona, S/d., pag. 2 i següents.
També hi ha una acurada descripció de l'origen geològic del pla de Barcelona a P. VILA DINARES i LL. CASSASSAS SIMO; Barcelona i la seva rogalia al llarg dels temps. Barcelona, 1974, pp. 19-21.

3.- Pierre VILAR; Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol I: Introducció. El medi natural. Barcelona, 2/1965, i 1/1964, pag. 296.

4.- P. VILA i LL. CASSASSAS; Op. cit. pp. 23-24.

5.- A l'hora de fer aquesta petita descripció del paisatge històric del Pla de Barcelona, tenim en compte les recomanacions de M. de BOLOS I CAPDEVILA; 'El medi natural, del mar a la serralada litoral', a El Pla de Barcelona i la seva història. Barcelona, 1984, pp. 11-17.

6.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit. pp. 29 a 32, i làmina.

7.- A. DURAN I SANPERE; Op. cit., pp. 137 a 139.

8.- M. de BOLOS I CAPDEVILA; Op. cit., pag. 16.

9.- Arthur YOUNG; Viatge a Catalunya (1787), Barcelona, 1970; entre les pp. 82 i 84 hi ha una magnífica descripció dels conreus i utilització agrícola de les terres del Pla.

10.- Alexandre de LABORDE; Viatge pintoresc i històric. Vol I: El Principat. Abadía de Montserrat, 1974, pag. 34.

11.- P. VILAR; Op. cit. Vol. I, pp. 298-299.

12.- A. YOUNG; Op. cit. pag. 77.

13.- En escollir aquesta periodització, seguim les propostes de RI GRAU i FERNANDEZ; 'La metamorfosi de la ciutat emmurallada: Barcelona, de Felip V a Ildefons Cerdà', a Quaderns d'Història econòmica de Catalunya, XX, Barcelona, octubre 1977, pag. 49; i a J. M. MONTANER I MARTORELL

Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859. Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1983. La data de 1869 és molt representativa, principalment des del punt de vista polític, per emprendre's definitivament l'enderroc de la Ciutadella. Tot i així, creiem més coherent des de la perspectiva urbanística la periodització 1714-1859.

14.- P. VILAR; Op. cit. Vol II: El medi històric, pag. 419..

15.- J. N. MONTANER I MARTORELL; Op. cit., pag. 411 i següents, i M. LOPEZ i R. GRAU; 'Barcelona entre el urbanismo barroco y la revolución industrial', a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 80, Barcelona 1971, pag. 30.

16.- S. ALBERTI; L'onze de setembre, Barcelona, 1964, pag. 390.

17.- L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD i J. VICENS; Barcelona a través de los tiempos. Barcelona, 1944, pag. 278.

Vicens Vives es va encarregar de la redacció de la part corresponent als segles XVIII i XIX; com és habitual en ell, la seva síntesi és brillant i clarificadora.

18.- S. ALBERTI; Op. cit., pp. 390 - 391.

19.- S. SANPERE I MIQUEL; Rodal·fa de Corbera, Barcelona, 1890, pp. 152-153. L'autor subratlla el caràcter de càstig exemplar que té l'edificació de la Ciutadella, demostrant que no hi havia cap raó material que obligués a construir-la sobre mateix de l'antiga muralla i excessivament a prop de la població.

20.- P. VILA i LI. CASSASSAS; Op. cit. pp. 200 i 201, i també L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD i J. VICENS; Op. cit., pag. cit.

21.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag. 789 i S. SANPERE I MIQUEL; Op. cit., pag. 153, en la qual es reproduïx part del ban de l'enginyer Verboom, del 20 d'abril de 1717; en aquest s'especifica que 'habiendo llegado la ocasión de ser indispensable el haber de derribar las casas que ocupan el terreno que ha de servir a la ciudadela de explanada, así como para arreglar el frente de la estrada encubierta con su explanada que corresponde a parte de la ciudad.'

22.- L. FIGUEROLA; Estadística de Barcelona en 1849. Madrid, ed. fasc. 1968, 1a. ed. Barcelona 1849, pag. 5. 1.500 vares castellanes equivalen a

- 1, 252 metres (100 vares igual a 83,5 m.).
- 23.- F. CARRERAS CANDI; *Op. cit.*, pp. 799 i 800.
- 24.- M. GALERA; F. ROCA i S. TARRAGO; Atlas de Barcelona, segles XVI-XX. Barcelona, 2a. ed. 1982, pag. 255.
- 25.- M. TATJER MIR; La Barceloneta del siglo XVIII Al: Plan de la Ribera. Barcelona, 1973
- 26.- M. LOPEZ i R. GRAU; *Op. cit.*, pp. 32 i 33.
- 27.- J. M. MONTANER i MARTORELL; *Op. cit.*, pag. 438.
- 28.- P. LOPEZ GUALLAR; 'Vivienda y sociedad en la Barcelona del Setecientos', a Estudis Històrics i Documentals dels Arxius de Protocols, VIII, Barcelona, 1980.
- 29.- E. BADOSA i COLL; 'Els lloguers de cases a la ciutat de Barcelona (1780-1834)', a Recerques, 10, Barcelona, 1980, pp. 151-153
- 30.- J. M. MONTANER i MARTORELL; *Op. cit.*, pag. 120
- 31.- *Id.*, pp. 257-259, i també a M. LOPEZ; 'Vivienda y segregación social en Barcelona, 1772-1791', a CAU, N^o 19, Barcelona, 1973, pp. 74 i 75.
- 32.- P. VILA; 'Orígens i evolució de la Rambla', a Miscel·lanea Barcinonensia, XI, Barcelona, desembre de 1965.
- 33.- A. DURAN i SANPERE; *Op. cit.*, pp. 495-506. Duran i Sanpere polemitzava amb Pau Vila sobre la qüestió de l'origen de la Rambla, però per la seva postura són d'acceptar les aportacions del eminent geògraf.
- 34.- J. AMADES; Històries i llegendes de Barcelona. Passejades pels carrers de la ciutat vella. Barcelona, 1984, Vol I, 23. L'autor no cita l'origen dels refranys.
- 35.- L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD i J. VICENS; *Op. cit.* pag 282.
- 36.- F. CURET; Visions barcelonines, 1760-1860. La Rambla, passeigs i jardins. Barcelona, 1952, pag. 106.

- 37.- M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGO; Op. cit. pag. 289.
- 38.- J. AMADES; Op. cit., pag. 49 i nota 11, pag. 943 a càrrec de Jaume Fabre i J. M. Huertas Claveria.
- 39.- F. CURET; Op. cit., pag. cit. A les pp. 104 i 105 hi ha un bon esbós de la biografia de Baltasar Bacardí, home que prové dels sectors menestrals -la família són sastres- però que s'enriqueix molt ràpidament. Va ser molt popular a la Barcelona de l'època al ser empresari del Teatre Principal.
- 40.- J. AMADES; Op. cit., pp. 92 i 135.
- 41.- L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD i J. VICENS; Op. cit. pag. 281 i també A. de LABORDE; Op. cit. Vol. 1., pp. 36 i 37, on es reprodueix el planell de la planta i croquis amb les façanes de la Llotja.
- 42.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pp. 793-795.
- 43.- S. CLARAMUNT; 'la formació del Raval de la Rambla', a El Pla de Barcelona i la seva història, Barcelona, 1984, pp. 184 i 202-203.
- 44.- R. GRAU I FERNANDEZ; Op. cit., pp. 52 i 53.
- 45.- Citat a M. LOPEZ; Op. Cit., pp. 74.
- 46.- J. ARTIGUES, F. MAS i X. SUÑOL; El Raval. Història d'un barri servidor d'una ciutat. Barcelana, 1980, pag. 22.
- 47.- M. LOPEZ i R. GRAU; Op. cit., pag. 32, en concret el 'Cuadro 1'. El volum de la construcció en Barcelona i la gràfica corresponent: Entre 1773 i 1791 hi ha un creixement constant de les edificacions, amb una curta crisi entre 1780 i 1784.
- 48.- M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGO; Op. cit., pp. 256 i 257, a on es reprodueixen els planells de la colònia industrial. També veure J. ARTIGUES F. MAS i X. SUÑOL; Op. cit. pag. 25. Sobre les conseqüències de la instal·lació de les fàbriques d'indianes a la Barcelona del segle divuit, consultar R. GRAU; 'La manufactura algodonera y la ciudad', a CAU, nº 19, Barcelona, 1973, pp. 78 i 79.
- 49.- J. M. MONTANER I MARTORELL; Op. cit., pp. 263-264 i J. MESTRE i CAMPI; Barcelona 1835-1840. Una ciutat pre-industrial en transformació. Tesina de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980, pag. 94 i següents, on es comprova que la major part de les fàbriques de pintats = evolució de les

indianes-, en els anys trenta del segle dinou s'han situat en aquest sector de la ciutat.

50.- F. CARRERAS CANDI; *Op. cit.*, pp. 800-803.

51.- A l'article de C. MASSANA i F. ROCA; 'Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona', a Economia Crítica: una perspectiva catalana, Barcelona 1973, pp. 103-233, hi ha un interessant esquema teòric sobre el creixement urbà de Barcelona, esquema que H. CAPEL; Capitalismo y morfología urbana en España, Barcelona 1975, utilitza i desenvolupa especialment la part referent al segle dinou. En referència a la qüestió de la reforma interior, veure especialment H. CAPEL, pp. 20-28.

52.- J. FONT i MOSELLA; Consideraciones sobre los inconvenientes que irrogan a la salud de los jornaleros y a la pública de Barcelona las industrias, en especial de vapor y sobre las ventajas de trasladarlas a la llamada Casa Fúnez. Barcelona, 1852 i P.F. MONLAU; Abajo las murallas !!, Barcelona 1841.

53.- A. SOLA PARERA; Aspectos del crecimiento urbano de Barcelona en 1830-1860, manuscrit s.d. Hem d'agrair a Angels Solà que ens permeti de consultar aquest treball, presentat al Congreso de Historia Urbana, Madrid 1984, abans de ser publicat.

54.- H. CAPEL; *Op. cit.*, pag. 22.

55.- J. M. MONTANER i MARTORELL; *Op. cit.*, pp. 969-975.

56.- La figura del mestre Mas és decisiva en l'orientació urbanística de Barcelona al llarg de mig segle i se'l culpa d'haver enderrocat varies obres de gran valor artístic, especialment gòtiques i renaixentistes. F. CARRERAS CANDI; *Op. cit.*, pp. 835-837 i pag. 844, nota 2288, l'ataca molt durament.

57.- J. M. MONTANER i MARTORELL; *Op. cit.*, pag. 1360.

58.- F. ESTAPE; 'Vida y obra de Ildefonso Cerdà', a I. CERDA; Teoría general de la Urbanización, Madrid 1971, Vol III, pag. 40.

59.- J. M. MONTANER i MARTORELL; *Op. cit.*, pag. 1327.

60.- *Ib. id.*, pp. 1696-1698.

61.- *Ib. id.*, pag. 1693 i següents.

- 62.- F. CURET; Op. cit., pp. 134-135. Sobre la qüestió dels monuments jardins i altres aspectes de l'ornamentació pública de la ciutat, que tan sols tractem molt puntualment, remetem al treball de R. M. GARCIA i DOME=NECH; L'urbanisme de paisatge públic a Barcelona, en la primera meitat del segle XX', a El Pla de Barcelona i la seva història, pp. cit., pp. 325-340?
- 63.- (A.S. MACKENZIE); A year in Spain, London, 1831, Vol I, p. 37 i s.a.; Spain yesterday and today, London, 1834, pag. 268. Els viatges corresponen respectivament als anys 1826 i 1830.
- 64.- A. CIRICI; Barcelona pam a pam, Barcelona, 4a. ed. 1976. pp.93-95.
- 65.- J. AMADES; Op. cit., Vol. I, pp.64-68.
- 66.- R. GRAU; 'La metamorfosi...', Op. cit., pag. 55.
- 67.- J. M. MONTANER I MARTORELL; Op. cit., pp. 1681 i 1682.
- 68.- A. CIRICI;- Op. cit., pag. 102.
- 69.- F. CURET; Op. cit., pp. 164-175. Darrera de la fundació del Liceu hi ha gent tan representativa en el món polític com Josep M. de Gispert -germà del promotor-, Esteve Sairó, Ramon Martí d'Eixala i Carles Llauder, tots ells vinculats al partit moderat, com del món financer com Manuel Girona. La societat no va tenir grans problemes per aconseguir la cessió del solar de l'ex-convent dels Trinitaris, segons es desprèn de la documentació que es guarda al AHCB-fons G-2, Lligall 1951-2022, Expedient 1997. La societat presenta l'oferta el desembre de 1843 al·ludint 'la utilidad que produce un establecimiento de esta clase en una ciudad donde abundan los jóvenes, escasean las carreras (musicals/teatralis) y es general la afición a las representaciones dramáticas' comproment-se a establir un Conservatori de música amb classes gratuïtes. La cessió del solar s'acorda per el pagament d'un 'censo perpetuo con el canon anual de dos por ciento sobre su valor'.
- 70.- (John E. WARREN); Notes of an Attaché in Spain in 1850. London 1851 pag. 357. La traducció de la cita és de l'autor.
'The Rambla, which is the name given to the principal throughfare, runs immediately through the wealthiest partion of the city, and is not to be surfased either in graceful beauty or imposiun esplendor, by any other aroyal avenues in Europe. It is lined, like the Boulevards of Paris, with builliantis shops, massive palaces and gorgeans cafés, superior even in richness to the most extravagant establishment in the French metropolis'.

- 71.- J. M. MONTANER I MARTORELL; Op. cit., pag. 1381.
- 72.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag. 831.
- 73.- Per seguir detalladament les obres i l'actuació de la Junta, hi ha una voluminosa documentació al AHCB-Obreria, Caixes, 159-160.
- 74.- A. CIRICI; Op. cit., pp. 201-203.
- 75.- Public Record Office, Foreign Office, 72: correspondència del consolat de Barcelona amb el ministeri d'afers estrangers de Gran Bretanya, Caixa 680 (abreviat: PRO FO 72/680), carta del cònsol John S. Penleaze al Comte d'Aberdeen, Barcelona, 13 de gener de 1845.
- 76.- J. M. MONTANER I MARTORELL; Op. cit., pp. 1387-1388.
- 77.- A. DURAN I SANPERE; Op. cit., pp. 441-443. Entre 1823 i 1826 se l'anomena plaça dels 'Porcs', degut a que s'hi fa una fira de bestiar, però l'al·lusió als absolutistes és clara.
- 78.- PRO FO 72/680, op. cit. Veure l'esmentada carta a l'annex documental d'aquest mateix treball.
- 79.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag 843 i següents. També la làmina entre les pp. 832 i 833, on hi ha un planell de la reforma de la plaça Sant Jaume i la plaça de l'Angel.
- 80.- A. SOLA; Op. cit., pag. 10, qui cita al seu torn a J. Vicens. També PRO FO 72/680, Op. cit.
- 81.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag. 852.
- 82.- A. SOLA; Op. cit., pp 17 i 18. També veure T. SOLA I PARERA i A. SOLA I PARERA; 'El creixement urbà de Gràcia a les dècades de 1820 i 1830. Anàlisi de la urbanització Trilla', a El Pla de Barcelona i la seva història. Op. cit., pp. 389-410, on en estudiar una urbanització feta per la iniciativa privada a Gràcia, es comprova que el procés és igual al seguit al Raval i, per tant, es reforça el valor del model d'urbanització exposat.
- 83.- E. MASSANA i F. ROCA; Op. cit., pag. 214.
- 84.- A. SOLA; Op. cit., pag 19.

- 85.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag. 850 i A. SOLA; Op. cit., pag. 12.
- 86.- A. CIRICI; Op. cit., pag. 175.
- 87.- F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pag. 849.
- 88.- J. ARTIGUES, F. MAS i X. SUÑOL; Op. cit., pp. 36 a 38.
- 89.- Ib. id., pag. 40.
- 90.- A. SOLA; Op. cit., pag. 15.
- 91.- El ban de l'Ajuntament regulant la construcció d'edificis és publicat per el Diario de Barcelona, 9 de març de 1838, i sobre la Barceloneta, L. FIGUEROA; Op. cit., pag. 63. L'evolució urbanística del barri marítim ja s'ha acomplert entre finals del segle divuit i principis del dinou. A partir de 1830 pateix un procés de degradació especialment notable al permetre's construir un segon pis quan el projecte urbanístic, molt equilibrat, és pensat per edificis unifamiliars de dos plantes; uns baixos per taller, botiga o magatzem i un primer pis per vivenda. També es construeixen noves cases i, sobretot, s'emplaça el sector més modern de la foneria barcelonina amb la construcció del 'Nuevo Vulcano' o de 'La Maquinista Terrestre y Marítima', les fàbriques més representatives de la indústria pesada. Per més referències sobre la Barceloneta, veure M. Tatjer; op. cit.
- 92.- L. FIGUEROA; Op. cit., pp. 61-63.
- 93.- Veure els quadres de I. CERDA; Op. cit., Vol. II, pp. 202-205.
- 94.- C. MASSANA i F. ROCA; Op. cit., pag. 207, i H. CAPEL; Op. cit., pp. 31-39.
- 95.- Captain S.S. COOK; Sketches in Spain during the years 1829, 30, 31 & 32. London, 1834, Vols I, pp. 153 i 154. La versió original és la següent: 'The city is surrounded by a line of regular walls, but would be defended without these citadels. It has the extreme inconvenience of being confined to a radius, which cannot be passed without interference from the military authorities, and all improvements outside are stopped, and building only permitted at too great distance for comfort. The gates are rigorously closed at sunset'.

96.- La qüestió de les muralles va ser un tema que va moure molta literatura, com la dels higienistes (ja citada, nota 45), a J. BALMES; 'La cuestión del de derribo de las murallas y fortaleza', a Obras de Balmes, Barcelona, 1867, Vol. IV, pp. 45-49, en els estudis estadístics i urbanístics de L. FIGUEROLA i I. CERDA, a Exposicions de l'Ajuntament de Barcelona en els anys 1841-1843, i a partir de 1854 a la premsa...

97.- F. PUIG I ALFONSO; Curiositats barceloninas, Barcelona, 1919, concretament veure 'Gènesi de l'Eixample de Barcelona', conferència del dia 26 de maig de 1915 a la Lliga Regionalista.

98.- P. F. MONLAU; Op. cit.

99.- F. ESTAPE; Op. cit., pp. 122-129.

100.- J. BALMES; Op. cit., pp. 56-57.

101.- Seguim l'exposició de F. ESTAPE; Op. cit., pag. 142 i següents. Les referències citades són de P. MADDOZ; Diccionario Geográfico "Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Madrid, 1850, Tomo III, veu 'Barcelona', pag. 577 i següents, i sobre M. Duran i Bas, veure nota 27 de F. ESTAPE.

102.- Per exemple, en les eleccions de l'octubre de 1858, en el programa dels Conservadors i de la Unió Liberal es destaca el punt referent a 'la immediata realización de un grandioso ensanche de la ciudad', a La Corona, 16 d'octubre de 1858, punt que és repetit per el Partit Progressista, 'ensanche y puerto de Barcelona', La Corona, 28 d'octubre de 1858, i per la candidatura del Partit Demodràtic, a La Corona, 24 d'octubre de 1858.

103.- L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD y J. VICENS; Op. cit., pp. 320 i 321. També a J. BENET i C. MARTÍ; Barcelona a mitjans segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856). Barcelona, 1976, pp. 494-498.

104.- M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGO; Op. cit., pp. 348 i 349.

105.- Aquesta informació ens ha estat facilitada per Angels Solà, que ha consultat el testament de J. M. Planes en l'Arxiu de Protocols de Barcelona.

106.- M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGO; Op. cit., pp. 184-185.

107.- F. ESTAPE; Op. cit., pp. 218 i 219.

108.- A. DURAN I SANPERE; 'la batalla por el plano Cerdà', a Adolf FLORENSA ed.; Ildefonso Cerdà. El hombre y su obra. Barcelona, 1959. Hi ha la versió original d'aquest article a A. DURAN I SANPERE; Op. cit., pp. 163-169, a la qual seguim citant.

109.- Ib. id., pag. 165.

110.- F. ROCA; 'Cerdà después de Cerdà', a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100: Cerdà: un pasado como futuro, Barcelona, 1974, pag. 51.

111.- La qüestió de la propietat de les terres del Pla de Barcelona, de vital importància per la història de la ciutat, comença a atreure l'interès dels historiadors, especialment de A. SEGURA; Evolució de l'estructura de la propietat agrària al Pla de Barcelona 1723-1823/1841, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, 1980; A. SEGURA i J. SUAÚ; 'L'evolució de l'estructura de la propietat de la terra al Pla de Barcelona. 1723-1823/1841', a El Pla de Barcelona i la seva història; Op. cit., pp. 299-324 i, dins la mateixa obra col·lectiva, l'article de E. DIAZ PERERA; 'La inversió de sòl a Barcelona en el procés d'acumulació de capital', pp. 247-260.

112.- I. CERDA; Cuatro palabras sobre el ensanche, dirigidas al público de Barcelona, a Teoría General de la Urbanización, Op. cit., Vol. III, pp. 571-590. Cerdà assenyala que la culpa en l'endarreriment de les urbanitzacions no és del govern, ni de l'Ajuntament, ni dels propietaris, sinó 'de los mismos terrenos'. Aquest text, molt curiós i en el qual Cerdà ens dóna una imatge paternalista i conciliadora, ja ha estat comentat per F. ESTAPE; Op. cit., pag. 237 i A. DURAN i SAMPERE; Op. cit., pag. 167.

113.- F. ESTAPE; Op. cit., pag. 40.

114.- M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGO; Op. cit., pag. 440.

115.- El fenomen de la incomprensió de l'obra i figura de Ildefons Cerdà afecta a científics tan importants i en total vigència actualment com F. CARRERAS CANDI; Op. cit., pp. 861-862, o a L. PERICOT, A. DEL CASTILLO, J. AINAUD y J. VICENS; Op. cit., pp. 331-334. La plena recuperació de Cerdà coincideix amb el seu centenari a partir de l'homenatge de l'Ajuntament de Barcelona en l'obra d'A. FLORENSA ed.; Ildefonso Cerdà. El hombre y su obra. Barcelona, 1959, i dels articles de A. CIRICI PÉLLICER; 'Significación del Plan Cerdà', a Cuadernos de Arquitectura, nº 35, Barcelona 1959, O. BOHIGAS; 'En el centenario del Plan Cerdà', a Cuadernos de Arquitectura, nº 34, Barcelona 1958, per confirmar-se plenament en un nou aniversari, ara Ildefonso Cerdà (1815-1876). Catálogo de la exposición conmemorativa del centenario de su muerte; Barcelona, 1976, homenatge promogut pel Col·legi d'Enginyers de Camins.

116.- La bibliografia sobre Cerdà és molt extensa, com comprova F. ROCA; Op. cit., pp. 51-56, on ressenya un total de 98 treballs sobre Cerdà entre 1865 fins 1974, entre les quals cal destacar la importància de la reedició de la Teoria General de la Urbanización, i l'estudi biogràfic de Fabià Estapé.

117.- I. CERDA; Op. cit., Vol I, pp. 5-10, comentades també per F. ESTAPE Op. cit., Vol III, pag. 46 i següents.

118.- A. SORIA y PUIG; 'El impacto de la revolución industrial sobre las ciudades europeas a través del transporte y la obra de Cerdà', a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100, Barcelona 1974, pp. 34-44.

119.- A. CIRICI PELLICER; 'Significado ...', Op. cit., pag. 46

120.- Especialment en els següents treballs: A. BASTARDES; 'Aspectes morfològics del Pla Cerdà', a Serra d'Or, nº 2/3. Montserrat, novembre-desembre de 1959, pp. 2 i 3, i a Ildefonso Cerdà (1815-1876); Op. cit.

121.- I. CERDA; Op. cit., Vol I, pag. 46

122.- Aquesta estructura es reflecteix a la segona part de la Teoria General de la Urbanización, quan Cerdà ordena els materials que ha reunit en les seves investigacions. Veure també ICTINEU, Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans (segles XVIII-XX), veu 'Ildefons Cerdà', pag. 160, en un article firmat per R. GRAU i M. LOPEZ

123.- M. DOMINGO; 'Consideraciones sobre el Plan Cerdà', a CAU, nº 19: el fet urbà a Barcelona, Barcelona mayo-junio, 1973, pp. 80-89.

124.- J. BENET; 'Ildefons Cerdà i el moviment obrer català', a Serra d'Or nº 2/3, Montserrat, 1959, pp. 5 i 6.

125.- Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100: 'Cerdà, un pasado como futuro', especialment l'article intítulat 'Hacia una nueva cultura hegemónica' pp. 12-27, on hi ha un recull de biografies i textos de personatges coetanis de Cerdà.

126.- Sobre el tema, veure l'article de R. GRAU; 'la Barcelona industrial en la obra de Cerdà ¿ un ejemplo?', a Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo, nº 100, pp. 29-31, amb el qual no coincidim plenament. Creiem que els barcelonins -per extensió Cerdà- no tenien la intenció de fer una ciutat industrial del tipus de Manchester, Lyon o Turin, sinó principalment una ciutat-residència /ciutat-centre econòmic en la qual es poguessin desenvolupar les

activitats tradicionals: manufactura, comerç, etc. La indústria moderna és un fet nou i cal recordar que les ordenances municipals l'expulsen del centre urbà molt aviat, sense que la mesura aixequi ni les protestes dels fabricants. És lògic suposar que la ubicació de la indústria es projectés inconscientment en els pobles i suburbis de l'entorn de la ciutat.

2.- LA POBLACIO DE BARCELONA. 1717-1887.

Al descriure l'evolució morfològica de Barcelona, hem analitzat un espai i uns elements estàtics -el sòl, les urbanitzacions, els edificis, l'àmbit d'habitatge...; ara cal introduir en aquest espai urbà un element dinàmic: la població. La primera aproximació als barcelonins dels segles divuit i dinou ha de ser àmplia, amb la intenció d'esbrinar les característiques i condicionaments globals durant un llarg període de temps. En aquest sentit, intentem fer una anàlisi de demografia històrica que no pretén ser ni exhaustiva ni fer aportacions importants. (1). Els nostres objectius es limiten a dos aspectes principals: primer, seguir el ritme del creixement demogràfic i averiguar quins són els elements que intervenen perquè la ciutat faci el salt dels 33.000 habitants de 1717 als 270.000 de 1887. Per altra banda, ens interessa conèixer les principals pautes de la distribució d'aquesta població dins l'espai urbà; com s'ha vist en el primer capítol, la qüestió de l'alta densitat dins la ciutat emmurallada és un problema clau en la Barcelona de meitats del dinou.

Barcelona, com moltes altres ciutats espanyoles, mediterrànies o europees, té al llarg d'aquest període un creixement demogràfic sense precedents en la seva història: en poc més d'un segle i mig, la ciutat multiplica per vuit els seus habitants. Aquest increment no és uniforme. Es poden destacar tres fases principals en l'evolució demogràfica -fases que hem intentat reflectir en el Quadre 1: primer, una fase d'alçament entre 1717 i 1786, que s'allarga fins el 1793-94 (2); segon, una fase en la qual es frena ostensiblement aquest creixement entre 1786 i 1802, per entrar en una crisi que no se supera fins el 1818 i, finalment, una darrera fase d'alça entre 1818 i 1887.

L'estudi de les poblacions pre-industrials comporta molts problemes, principalment perquè les fonts demogràfiques són d'una època proto-estadística (3). En part, els problemes són inherents a la mateixa compo-

QUADRE 1.- La població de Barcelona, 1717-1887.

Anys	població veïnal (intra-murs)	promig del creixement anual inter-censal	%	població total (+ població flotant)	promig del creixement anual inter-censal	%
1717	33.060					
1759	69.505	207,09	2,93	80.000		
1770	71.783	1.443,56	17,32			
1786	94.880			111.410	224,37	1,98
1802				115.000		
1818	83.289	2.058,29	20,42			
1835	118.280	2.257,08	16,30	130.000	2.488,92	17,03
1848	146.322			162.356	1.605,36	9,25
1863				184.831	4.579,43	22,89
1877				248.943	2.353,80	9,03
1887				272.481		

Fonts: 1717, Nadal. 1759-1786, Vilar. 1802-1848, Figuerola, 1863, Saez. 1877-1887, Garcia Faria. (Per les cites completes, veure les notes 1, 3 i 29 al text. Veure també nota 2.).

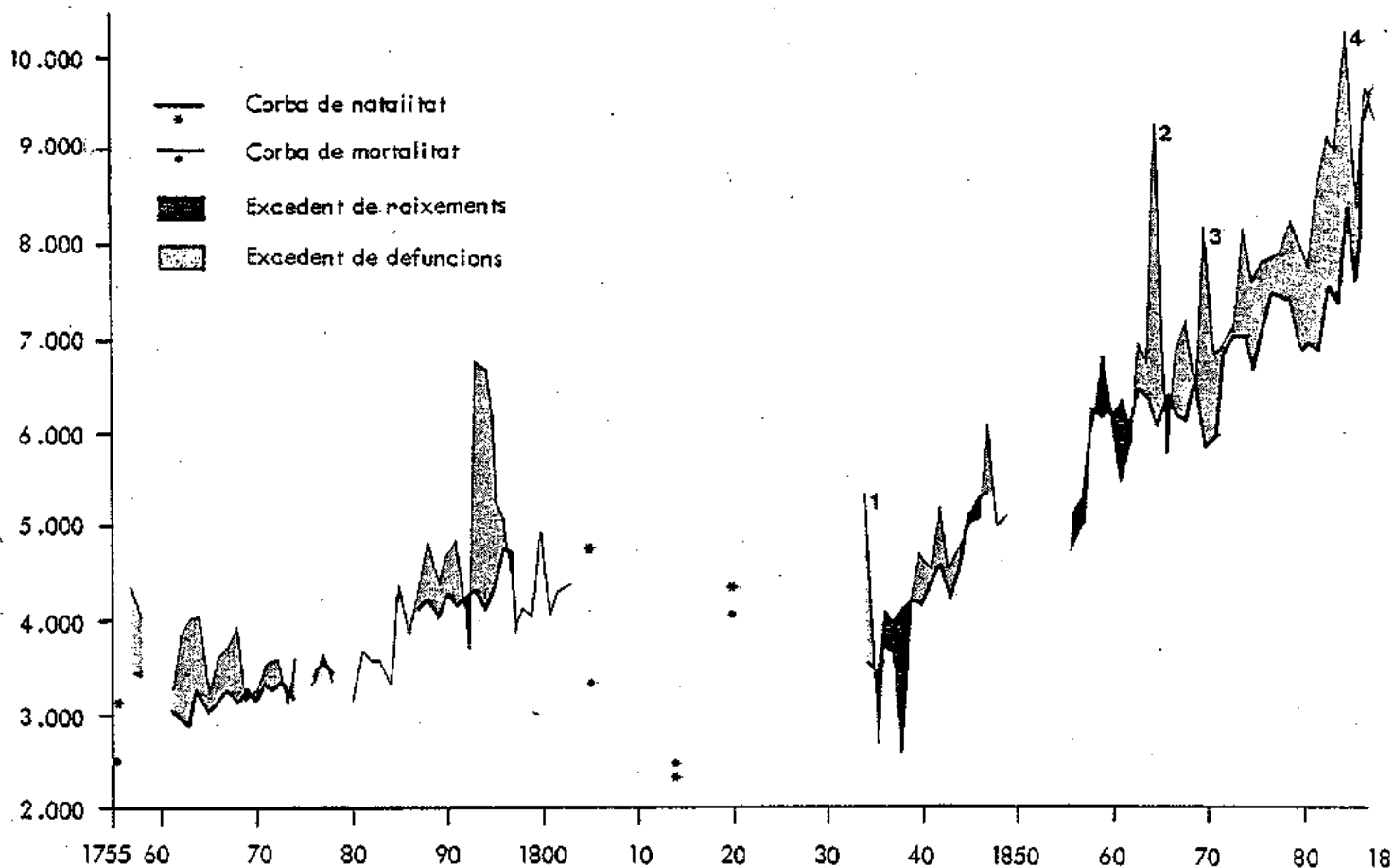
Els censos de població dels segles divuit i dinou no permeten fer grans anàlisis demogràfics. Al confeccionar aquest quadre s'han escollit les dades que ens han semblat més fiables i s'ha tingut en compte que aquestes mantinguessin una relativa periodicitat; excluint els períodes 1717/1759/1770 i 1877/1887, totes les altres guarden una relació periòdica de 13 a 17 anys. D'aquesta forma, les dades de promig de creixement anual de la població i les fases de creixement brut (en % de creixement de la població) entre dos censos, tenen certa coherència i són comparables entre elles.

També és important distingir entre població veïnal i (intra-murs) de la població total, a la qual s'afegeix la població flotant. Aquesta diferència desapareix un cop s'han enderrocat les muralles i, en tal sentit, a partir de 1863 tant sols resenyem la població flotant.

sició de la població urbana, per l'existència d'una doble qualitat: la població veïnal ('població de dret'), la qual compta amb una residència estable i amb la plenitud de drets ciutadans, i la població flotant (la suma de les dues ens dóna la 'població de fet'). L'existència d'aquesta població flotant és una característica pròpia de la segona meitat del divuit i de tota la primera meitat del dinou, tant a Barcelona com a altres ciutats europees, i el seu número acostuma a representar entre el 10 i el 15 % del total de la població (4).

A Barcelona, la població flotant és composta pels estrangers, els rodans i, sobretot, per la població d'origen rural que es desplaça cap a les ciutats a la recerca d'una millora de les condicions de vida. Són els nou-vinguts a la ciutat i que durant un temps procuren de trobar feina i establir-se, però molts d'ells tan sols es queden a la ciutat uns mesos, per després seguir el seu indefinit itinerari; naturalment, la població flotant constitueix la base de la immigració. L'existència d'aquest fenomen emmascara la majoria dels índexs demogràfics: en els censos, es parla de població veïnal o població total? S'ha d'esbrinar. Igualment, les corbes de natalitat i, principalment, les de mortalitat en queden afectades, ja que, -com ja ens assenyala el cònsul anglès el 1843-, la majoria de la gent que mor en l'Hospitat són nascuts fora de la ciutat, i un gran nombre provenen de nuclis rurals de la província, mentre que el registre de naixements queda incomplet, perquè, com a molt, només es registren a les parròquies els fills dels veïns (5). L'anàlisi d'aquesta població flotant i de la seva integració a la vida urbana ens donaria la clau per interpretar el fort creixement demogràfic del període, clau que sens dubte es troba en la immigració (6). Així cal tenir en compte que iniciem l'estudi de la població barcelonina amb unes fonts molt pobres, i unes dades poc fiables; el Quadre 1 i la Gràfica 2 reflecteixen aquesta pobresa.

GRAFICA 2.- Moviment vegetatiu de Barcelona, 1755-1890.



Principals accidents demogràfics del segle dinou: 1.- Epidèmia de còlera-morbo del 1834. 2.- Epidèmia de còlera asiàtic del 1865. 3.- La pesta o febre graga de 1870. 4.- Epidèmia de còlera asiàtic de 1885. La gràfica no recull les epidèmies de pesta del 1821 ni la de còlera del 1854 que fou, aquesta darrera, la més mortífera de tot el segle.

Fons: 1755-1820, P. VILAR; Op. cit., Vol. III, Quadre I, pp. 72 i 73.

1834-1890, P. GARCIA FARIA; Op. cit., Vol I, Quadre entre pp. 138 i 139.

2.1.- 1717-1802: superació de l'estancament medieval.

Des de meitats del segle XIV, en el moment de major esplendor medieval, la població de Barcelona es troba en un greu estancament demogràfic que no serà superat fins a la segona meitat del segle XVII; és llavors quan hi ha indicis d'una recuperació demogràfica, però aquest canvi de tendència és momentani, ja que tot un seguit de guerres impedeixen de trencar amb les limitacions demogràfiques tradicionals. En el 1717, el nombre d'habitants és el mateix que el del 1620: la guerra de Successió ha tingut incidència, però no ha afectat greument a la base demogràfica. La població de Barcelona és clarament inferior en relació a altres nuclis urbans francesos (Lyon, 90.000), italians (Florència 66.000, Gènova 77.000, Palerm 100.000) fins i tot en comparació amb els principals ports espanyols com Cadis, València i, possiblement, Màlaga (7).

La Barcelona de 1717 és una típica ciutat pre-industrial amb una estructura demogràfica que es basa en la família composta, amb clara hegemonia en les activitats menestrals que coexisteixen amb les agrícoles i marineres, de menor importància (8). La població no es distribueix uniformement, sinó que es concentra a la zona centre i al barri de la Ribera; a l'entorn de la muralla interior i en el Raval hi ha molt poca densitat i els horts i els convents acaben de caracteritzar la zona com a suburbana. Barcelona és una ciutat introvertida; els artesans treballen pel mercat local, hi ha poc moviment en el port i és difícil de trobar-hi signes de modernització (9).

La recuperació demogràfica del segle divuit és sorprenent si tenim en compte que després de 200 anys d'estancament demogràfic, la ciutat triplica la població en menys d'un segle. D'aquesta fase de creixement en cal destacar tres etapes amb ritmes diferents. Primer entre 1717 i 1759, que és quan la població es duplica, i de la qual no en tenim masses detalls;

cal situar aquesta alça en un canvi de tendència general a tot Europa, i més concretament, del camp català. La introducció de nous cultius -patata, blat de moro- i el perfeccionament de l'utilitat agrícola fan augmentar notablement els rendiments de l'agricultura. La ciutat es beneficia indirectament d'aquests canvis qualitius dels sectors agrícoles (10).

A meitats de segle hi ha una frenada en l'evolució demogràfica, desacceleració que es reflecteix en la Gràfica entre 1761 i 1774: el nombre dels naixements s'estanca i la mortalitat és molt superior. Tot i així, és un període de transició en relació envers la segona etapa d'alça que cal situar entre 1770 i 1793. A partir de 1770/74 hi ha indicadors clarament positius: recuperació de la corba de natalitat, augment de les edificacions i augment dels salaris. El creixement demogràfic és especialment intens entre 1770 i 1778, quan passa dels 71.783 als 84.870 habitants, creixença que en bona part s'ha d'atribuir a la immigració, perquè l'evolució vegetativa només ens dóna un balanç favorable en uns 5.000 habitants (11). El 1786 la ciutat comptava amb 94.880 habitants veïnals i amb un total de 111.410 habitants, comptant la població flotant. Les transformacions en comparació al 1717 són evidents: ja no és una ciutat introvertida, perquè el comerç amb Amèrica obre noves possibilitats a les manufactures locals, que ara també treballen per l'exportació.

La darrera dècada del segle divuit es caracteritza per les extraordinàries mortaldats dels anys 1793 i 1794, que presenten les característiques típiques de les crisis demogràfiques tradicionals (12). Alça dels preus del blat, guerres, acolliment de refugiats a la ciutat i epidèmies són els causants d'aquesta crisi -més complexa que una crisi de subsistència- que acaba amb aquesta etapa de fort creixement demogràfic. A partir de 1797 cau l'índex dels salaris i els vaixells ja no són tan nombrosos en el port; cap el 1799, Barcelona s'endinça cap a una greu crisi social i econòmica (13). La crisi demogràfica no afectarà únicament a Barcelona, sinó que tota Catalunya es

trobarà sota els signes de les epidèmies i de la recessió econòmica (14).

2.2.- Crisi i recuperació demogràfica, 1802-1859.

Les tres primeres dècades del segle dinou són especialment pobres en dades demogràfiques; tan sols es pot fer una afirmació: en els anys 1802 i 1835 la ciutat té una població molt similar. La xifra de 83.289 habitants pel 1818 és criticada per Laureà Figuerola que la considera excessivament baixa, però creiem que és representativa (15). Hi ha clars indicis del fet que tot el període de 1802 a 1818 és de franca depressió: tendència dels preus cap a la inflació amb unes alces màximes entre els anys 1814-16, ocupació de Barcelona per les tropes franceses, guerres, emigració de les classes altes, paralització del sector de la construcció i baixa progressiva dels naixements (16). Si bé la crisi té incidències concretes a la ciutat, cal tenir en compte que aquest període és de crisi general a molts llocs d'Europa i molt especialment a Catalunya.

Probablement l'any 1818 ens assenyala el canvi de tendència de l'evolució demogràfica; seguint aquesta hipòtesi, considerem la xifra de 1818 com a representativa del punt més baix del període de crisi i, alhora, com el punt de l'arrancada de la llarga fase d'alça fins el 1887, darrera data que utilitzem en la nostra anàlisi. Aquesta fase no és uniforme, sinó que es poden observar diferents ritmes de creixement: primer, entre 1818 i 1834 es recupera el creixement vegetatiu; segon, hi ha una petita crisi entre 1834 i 1838, que donarà pas a una nova fase d'expansió entre 1839 i 1848/50, i aquí el creixement es deu principalment a la immigració, i finalment, nova desacceleració del creixement entre 1848/50 i 1855, per iniciar a partir de 1856 un cicle d'alça general.

Del període 1818-1834 en tenim poques dades. La recuperació demogràfica és difícil al principi, perquè l'epidèmia de pesta o febre groga del 1821 causa la mort de més de 6.000 veïns -que representaven el 5% llarg dels habitants de la ciutat- (17). La Barcelona de meitats dels anys vint, de la manera com ens la descriu el cònsol britànic, és una ciutat deprimida, amb poca activitat comercial i manufacturera (18). La sortida de la crisi és lenta però hi ha factors que l'afavoreixen, com la tendència cap a la baixa dels preus dels aliments bàsics, i d'altres causes que ens indiquen clarament que ens trobem de nou en un cicle d'alça: l'interès per les edificacions és patent a partir de 1824/25 -urbanització del carrer Ferran i de diversos carrers al Raval- i tot fa suposar una recuperació dels naixements que ens permeten de creure que hi ha un creixement vegetatiu notable (19). Així, l'any 1834 la ciutat ha recuperat i ha superat el volum de població amb què comptava a finals del segle divuit, i l'ha millorat probablement a partir de la vitalitat de la seva pròpia corba demogràfica, ja que no creiem que durant aquest període Barcelona sigui un centre d'atracció per les corrents migratòries.

Diversos factors negatius frenen momentàniament aquest creixement: una epidèmia de còlera a la tardor de 1834, en la qual moriran 3.500 persones, els efectes de la guerra civil, especialment notables entre 1834 i 1837, i una forta pujada de preus de subsistència fins el 1838. Aquests factors cap d'ells decisiu per sí mateix, es relacionen amb unes condicions negatives pels sectors camperols: males collites i efectes molts directes de la guerra civil (20).

La corba de naixements a la ciutat queda clarament afectada per aquests condicionaments entre 1836 i 1840, cosa que ens assenyala la dependència de Barcelona respecte dels sectors agrícoles.

A partir de 1838/40 s'inicia un cicle de creixement accelerat que es reflecteix perfectament a la corba de natalitat. Tota la dècada dels anys quaranta s'ha de considerar com a positiva pel creixement econòmic,

com ens indica el fort ritme de les edificacions i els alts índexs de producció del tèxtil. No obstant, el balanç de la natalitat i la mortalitat durant aquesta dècada és negatiu; la seva interpretació és delicada. Si tenim en compte les rectificacions que fa Figuerola de les defuncions, veiem que les dues corbes se situen en un mateix nivell, cosa que tampoc no indica un creixement vegetatiu especialment fort (21). Evidentment aquest creixement de la població de la ciutat es deu en bona part a la immigració, cosa que ens emmascara de nou les dades del creixement vegetatiu que indubtablement ha d'existir. Ara Barcelona sí que té característiques d'atracció: els sous són més alts que en el camp, la indústria i el comerç es troben en clara expansió i els preus es mantenen baixos; hi ha testimonis del fenomen:

'Aquella extensa família era nascuda fora de la ciutat, feia uns anys que havien vingut, des de la veïna província de València, com a conseqüència dels alts salaris de la ciutat de Barcelona, com ells mateixos van dir-me' (22).

Cal constatar per aquests anys l'arribada de la primera ona migratòria, que és la causant directa d'aquesta acceleració en l'increment demogràfic de la ciutat (23).

Entre 1848 i 1857 la ciutat assumeix els límits possibles de creixement dins l'espai emmurallat. La qüestió des del punt de vista higiènic i sanitari és perillosa, com ja ens indiquen els efectes de l'epidèmia de còlera del 1854, que serà la més mortífera de tot el segle: entre agost i octubre moren unes 6.500 persones. Així, cap suposar que entre 1848/50 i 1856 de nou s'ha frenat el creixement demogràfic, però ara per unes raons diferents a les de l'estancament de 1834-38: el mateix espai urbà no reuneix les mínimes condicions perquè es produeixi l'esmentat augment.

Per comprendre la darrera fase de la densificació de la ciutat és interessant veure l'evolució particular del Raval, o parròquia de Santa Maria

del Pi, que des del segle divuit és l'única reserva en espai urbanitzable de la ciutat (25). Al llarg del segle divuit la població del Raval i de la ciutat vella creixen en un mateix nivell de volum, encara que el ritme és diferent, ja que és entre 1780 i 1796 quan hi ha una major acceleració en l'increment demogràfic del Raval. Es difícil de saber com afecta la crisi de principis de segle, perquè fins el 1834 no hi ha cap cens; el guany net de 10.000 habitants creiem que és possible sigui fruit exclusiu d'un període, el que va de 1818 a 1834. És molt representatiu l'avenc demogràfic entre 1834 i 1859: La parròquia té un augment de prop de 34.000 habitants, i en el total de la ciutat és de 44.000 habitants; la població de Santa Maria del Pi passa de representar del 27,3 % al 40,7 % del total de la ciutat. Les dades ens mostren clarament que és a la zona del Raval on es concentra l'augment demogràfic, una bona part del qual són immigrants.

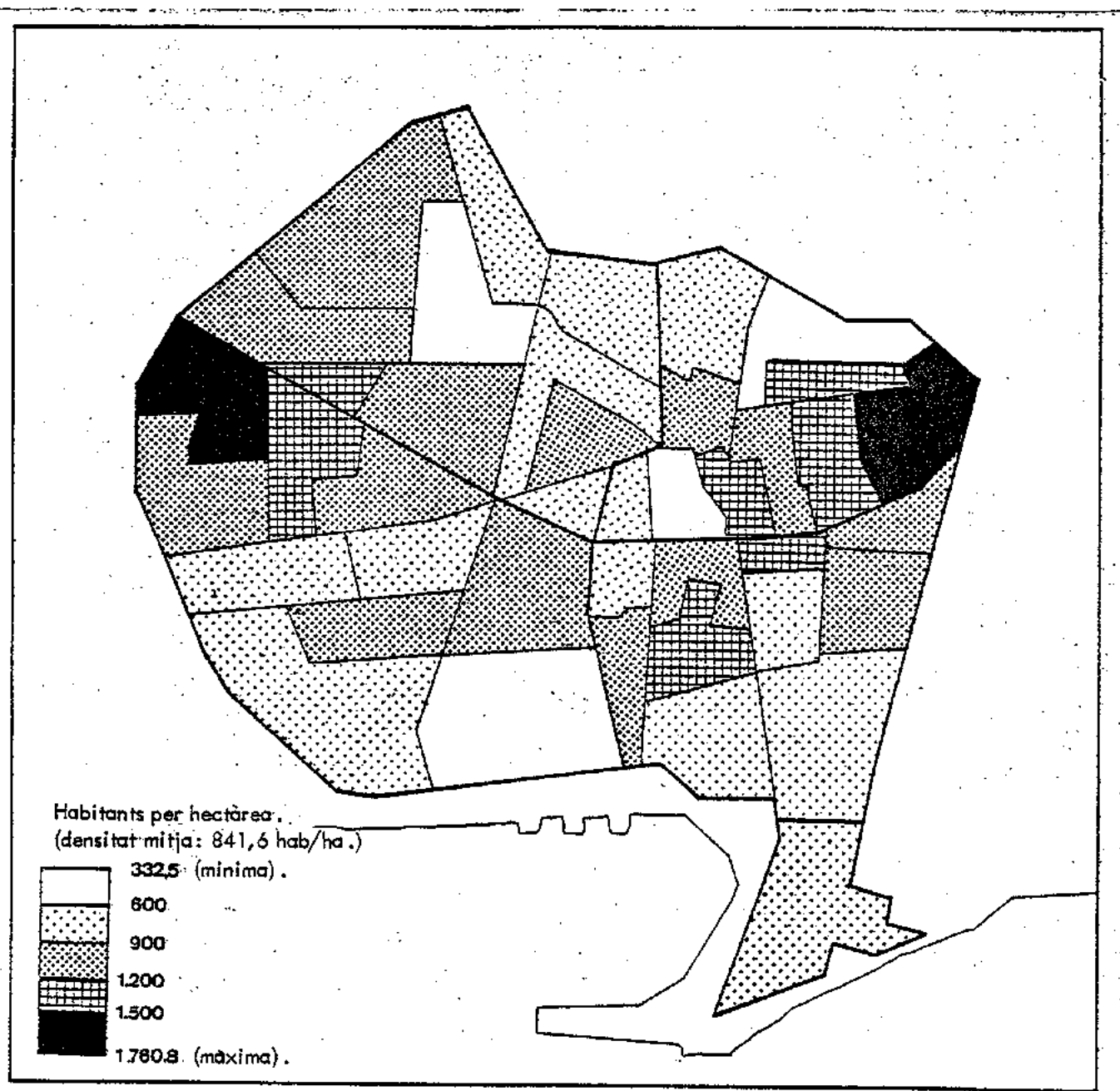
Encara hi ha possibilitats de fer més precisions. Prenem com a exemple dos barris ben diferents: un delimitat pels carrers de l'Hospital, Sant Pau i la muralla de Ponent, un barri de caràcter fabril i popular, i l'altre a l'entorn de la plaça Reial i el carrer Ferran, de tipus burgès. Tots dos barris s'urbanitzen durant el període 1834-1859, però les taxes de creixement són molt diferents: un 42,2 % en el barri popular enfront del 19,3 % del barri burgès. L'evolució de les densitats és igualment remarcable: en el primer es passa dels 287,8 habitants per hectàrea als 929,4, mentre que en el segon l'evolució és més pausada, dels 316,9 es passa als 518,8 habitants per hectàrea. Aquests resultats encara poden ser més exagerats si prenem com a exemple zones més petites, com pot ser el sector delimitat pels carrers de l'Hospital i de la Cera, en el mateix barri fabril: la població fa un salt dels 439 habitants del 1834 als 3.695 del 1859, amb una densitat en aquest darrer any superior als 2.000 habitants per hectàrea (26).

El repartiment de la població en el sòl urbà no és uniforme, com tampoc no ho és el ritme de creixement demogràfic per barris. Dins un espai

urbà reduït i superpoblat, és possible de diferenciar determinades zones on les condicions de vida han d'esdevenir pràcticament infrahumanes, mentre que en altres barris, tant pel tipus d'hàbitat com per la densitat, és possible d'aconseguir molt millors condicions d'existència. Hi ha diversos exemples il·lustratius, com és l'evolució de l'epidèmia de còlera pels barris obrers abans d'arribar als barris burgesos, o la distribució de la mortalitat ordinària que ens descriu detalladament Cerdà (27).

El mapa de densitats és un bon resum per veure l'evolució demogràfica entre 1834 i 1857; el creixement de la població arriba a uns límits extrems dins la ciutat emmurallada, límits especialment brutals en determinades zones de la perifèria, que és on es concentra la població immigrada i de condició social més baixa; recordem que aquests barris coincideixen amb les zones que anteriorment hem assenyalat com a més depauperades: des del punt de vista morfològic (28). Així, aquesta darrera etapa de la densificació de la ciutat emmurallada es desenvolupa a partir del Raval, mentre que la burgesia es reserva determinades zones on la densitat és inferior a la mitja de tota la ciutat.

MAPA 10.- Densitat de població a Barcelona el 1857.



Fonts: I. CERDA; Op. cit., Vol. II, pp. 52-57 (superfícies en àrees mètriques per barris) i pp. 202-205 i 224 (habitants per barris).

El mapa és indicatiu de com es reparteix la població en el sòl urbà, amb dos nuclis molt clars, amb uns índexs molt elevats de densitat; però s'ha de tenir en compte que dins la ciutat hi ha zones més densament edificades que altres. Edificis públics com les Drassanes, l'Ajuntament o la Diputació fan variar sensiblement la relació entre població i espai habitable; per exemple, en el barri 5è del Quartel 3 -en el Raval-, que presenta la densitat mínima amb 332,5 hab/ha., una bona part de la superfície és ocupada pels convents de religiosos.

2.3. Cap a la definitiva expansió demogràfica, 1859-1887.

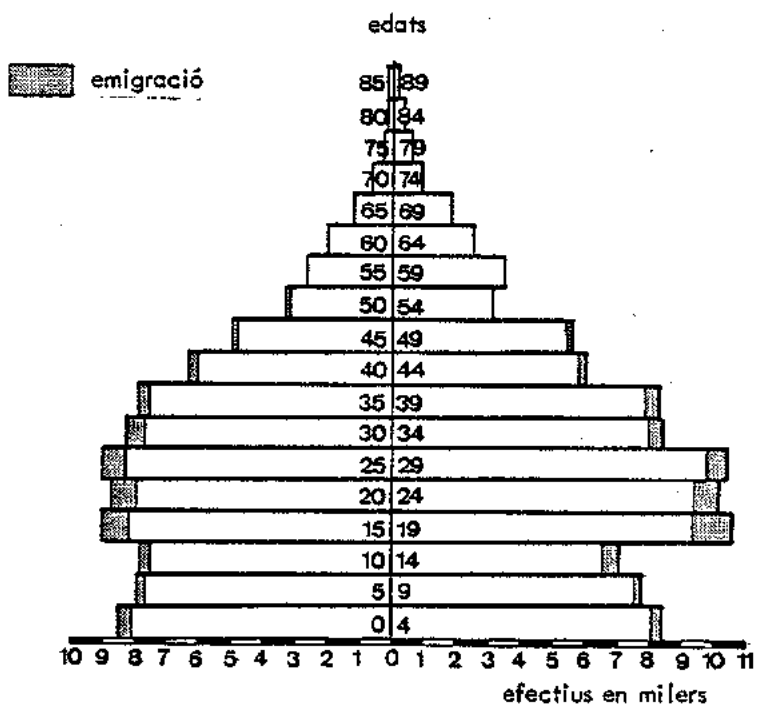
Amb l'enderroc de les muralles i amb l'aprovació del Pla de l'Eixample de Barcelona, les condicions demogràfiques experimenten una nova evolució. El període de 1859 a 1887 ja surt dels límits cronològics on centrem la nostra anàlisi social i política, però des del punt de vista demogràfic té interès per dues raons concretes: primer, per estar més ben documentat i, segon, per ser la confirmació de la tendència general observada entre 1818 i 1859.

Armando Saez Buesa ha fet una bona anàlisi demogràfica de la Barcelona de 1863, any en el qual encara no es podia notar la influència de l'eixample; és doncs, representatiu del comportament demogràfic de la ciutat tradicional/emmurallada. Les conclusions són les següents: una taxa de natalitat alta (33,3%), una taxa de mortalitat molt elevada (36,9%), un creixement natural negatiu (-3,6%), un creixement absolut molt fort (27,4%) (29). Evidentment, la població creix degut a la immigració, que la fa augmentar amb l'establiment de 5.811 persones a l'any. Aquest esquema és propi d'una societat en ràpida evolució, amb un comportament demogràfic tradicional, i en la qual destaca l'alta taxa de mortalitat, si tenim en compte que les taxes europees més altes de l'època entre 1860 i 1870 se situen entre el 26 i el 33 %. La població de Barcelona en el 1863 creix a un ritme superior al de 1960 (30).

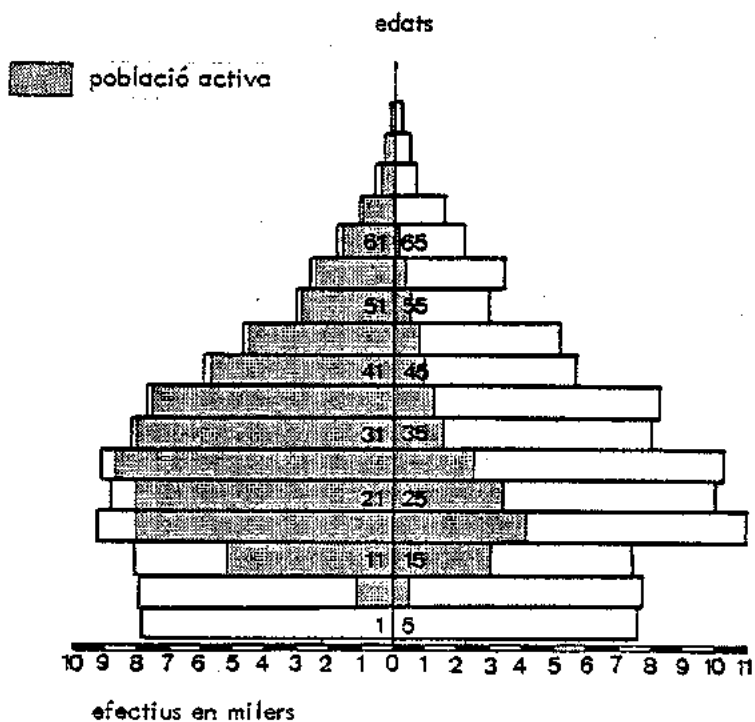
Per un millor coneixement d'aquesta població, utilitzem una piràmide d'edats de la Barcelona de 1863 (31). Ja hem vist que la immigració és molt forta i naturalment ens deforma l'estructura que podria presentar la població veïnal de la ciutat. De la seva estructura cal destacar els següents punts: primer, un aprimament en el grup del 50-54 anys, com a conseqüència dels efectes de la depressió i de la crisi de principis de segle -generació nascuda entre 1808 i 1812-; segon, els grups dels anys 35-39 a 25-29,

GRAFICA 3.- Piràmides de edats de la població de Barcelona, el 1863.

A.- Piràmide ajustada de la població, destacant la emigració anual.



B.- Piràmide de la població activa. En el grup 0-1 s'ha excluït la mortalitat infantil.



Fonts: A. SAEZ BUESA; Op. cit., pp. 15-21.

-generacions nascudes entre el 1823 i 1837- i el grup dels 15-19 -nascuts entre 1843-47-, són els que presenten uns índexs de natalitat més positius, i, finalment, la principal anomalia de la piràmide és la seva base massa estreta. És doncs una població decisivament afectada per la immigració i per uns índexs de mortalitat infantil molt elevats.

Per acabar, fem una avaluació de la població activa de la ciutat. Les dades són molt representatives: els barcelonins treballen des de molt joves i fins el moment de la seva mort. La població masculina comença a treballar a partir dels 11 anys i des dels 21 anys el seu índex d'ocupació ja és del 91,6%, mentre que la població femenina té un màxim d'ocupació entre els 11 als 16 anys, amb un índex del 40,7%, que es manté relativament alt fins els 25 anys: es tracta principalment de filadores i criades. En general, els índexs de la població activa són molt alts si es comparen amb els exemples d'Anglaterra i Gales al 1910 (32).

Entre 1863 i 1887 la població de Barcelona passa dels 184.831 als 272.481 habitants; s'ha consolidat el creixement demogràfic ara afavorit per l'inici de la urbanització de l'Eixample. Aquest creixement és possible a partir d'una alta natalitat i per una constant arribada d'immigrants, com es comprova en observar les corbes de natalitat i mortalitat, que indiquen que el creixement vegetatiu és gairebé sempre negatiu. Entre 1866 i 1887 hi ha una sèrie contínua de naixements i defuncions, de la qual cal destacar tres aspectes principals: primer, una natalitat en clara tendència a l'augment, però traçant una corba molt poc regular, amb salts bruscos -1857-59, 1871-72, 1886-87- i cicles d'estancament -principalment, la dècada dels anys seixanta; segon, un índex superior de mortalitat, afectat per tres grans crisis: les epidèmies de càlera asiàtic de 1865 -la més dura- i de 1885, i la pesta o febre groga de 1870, accidents que en part poden explicar l'estancament de la natalitat entre els anys 1865 i 1871; finalment, el progressiu

establiment d'una mortalitat superior a la natalitat, explicable parcialment per la constant influència de les immigracions, però que també confirma unes condicions sanitàries molt deficients. Aquesta corba és, per les seves característiques, una continuació lògica de la corba corresponent al període 1834-1847, amb la diferència que el creixement té ara un major volum de població, i per tant, s'extremen les característiques més destacables: la immigració i la mortalitat.

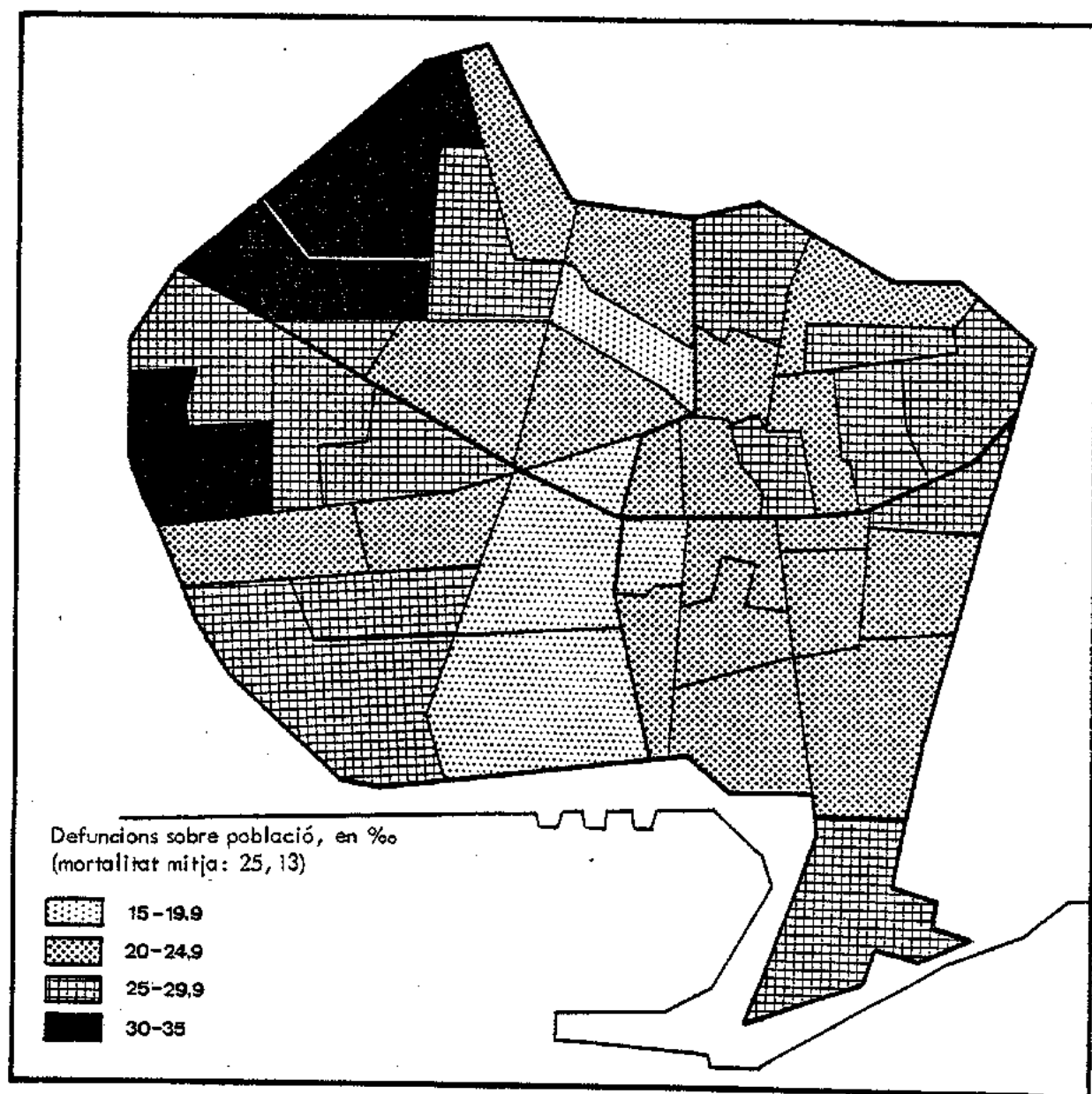
S'ha reservat pel final el fer una avaluació de la mortalitat i de les seves causes principals. El tema ja va interessar als coetanis, que ens van deixar estudis molt detallats de tres períodes: entre 1837-1847, 1857-1863, i 1880-1887 (33). Ja coneixem les característiques bàsiques del problema: una mortalitat superior a la natalitat, que en principi es pot considerar emascarada pel factor immigració, però que per la seva magnitud també cal considerar com a causa interna de les condicions de la ciutat.

El 1848, Laureà Figuerola assenyala que:

'Las condiciones higiénicas de Barcelona aparte las climatológicas -que son favorables-, o sea las provenientes de la voluntad humana, conspiran en la actualidad a la extinción de la vida'. (34)

Les deficiències es troben principalment en les edificacions, no per la seva arquitectura, sinó per la forma com s'han construït -recordem les especulacions immobiliàries-, i per la poca previsió de les disposicions municipals. Quaranta anys més tard, Pere García Faria arriba a les mateixes conclusions que Figuerola, perquè els edificis són excessivament alts en relació amb l'amplada dels carrers i les construccions són defectuoses. Al baixar el subsòl per fer el seu estudi de les clavegueres, García Faria ens fa descripcions totalment expressionistes: la deficiència dels drenatges ha convertit tot el sòl de la ciutat en un immens femer en el qual tot tipus de virus i bacteries evolucionen en condicions òptimes (35). Segons les observacions de García Faria, la causa d'aquest lamentable estat higiènic de la

MAPA 11.- Localització per barris de la mortalitat a Barcelona.
Mitjana del decenni 1856 a 1865.



Fons: I. CERDA; Op. cit., Vol. II, pp. 202-205 i 224 (habitants per barris) i pp. 461-471 i 484 (% de defuncions per barris durant el decenni 1856 a 1865).

La mortalitat és una variant important per conèixer les condicions de vida de la població; en aquest sentit, el mapa complementa i enriqueix la informació del Mapa 10 sobre densitats. Es confirma clarament la tendència de una pitjor qualitat de vida en les zones més poblades, entre les quals cal remarcar el sector perifèric i nord del Raval. A l'altre extrem, es situa la zona del centre-sud de la ciutat, on coincideixen els factors de poca densitat i menor mortalitat, indicatiu d'una millor qualitat de vida. Aquestes zones són les més afectades per les transformacions morfològiques, a on s'ha edificat més al llarg del segle dinou: a la perifèria han sorgit els barris obrers mentre la burgesia estableix preferentment el domicili a la zona del centre i sud-oest de la ciutat.

morfologia urbana es deu a les urbanitzacions del segle dinou, i en concret és en els carrers del Raval on s'observa una majoria contaminació del subsòl, que la presència de les fàbriques agreuja ostensiblement. En canvi, en els barris més tradicionals, com el de Sant Pere, les condicions de les clavegueres es troben en millor estat (36).

Les informacions de la mortalitat en el període 1837-47 indiquen un índex molt elevat de defuncions entre la població més jove, especialment forta durant la infància, ja que en el primer any només es compta amb una probabilitat de vida de 4,9 anys; aquests índexs són igualment molt baixos fins arribar als cinc anys. La probabilitat de vida del conjunt de la població de Barcelona és entre el 23,8 i el 28,3 mitges inferiors a les de França i Anglaterra. Aquesta probabilitat és molt diferent segons les classes socials: jornalers i classes més populars tenen una vida mitja entre els 16,5 i els 22,5 anys, els menestrals entre el 22,7 i el 29,6, i els pertanyents a les classes altes entre el 33 i el 44,1 (37).

En aquests anys les informacions sobre malalties són força deficientes, només s'aconsegueix definir un 40% del total de defuncions per malaltia o mortalitat ordinària. Figuerola assenyala que

'El abandono y la miseria son las dos primeras causas que conducen a la enfermedad y a la muerte'. (38)

Els períodes de major mortaldat són a l'hivern, de desembre a febrer, i a l'estiu, entre juliol i agost. Les malalties gàstriques són les més freqüents i, com les colèriques, són causades en bona part pel mal estat de l'aigua. Les segueixen en importància les tuberculosi ('tisis y hemoptisis'), un grup relacionat amb problemes respiratoris i un grup de malalties epidèmiques: el sarampió, la verola, l'escarlatina, etc. (39).

En el període 1857-63 es confirma aquest estat de la mortalitat: l'esperança de vida és inferior als 25 anys i la mortalitat infantil fins els 5 anys segueix en els nivells més baixos possibles (40). Ara també s'ob-

serva una sobre-mortalitat masculina a partir dels 15 anys, que té índexs sorprenents entre els 20 i 30 anys, i que és difícil d'avaluar: tuberculosi, condicions de treball, o simplement és deguda a una deficiència de la font -els solters entre els 15 i els 30 anys no es troben censats (41). Cerdà ens procura un altre element d'anàlisi en observar la mortalitat per barris, cosa que permet de situar millor les zones més depauperades de la ciutat, i ens serveix com a complement del mapa de densitats.

En el darrer període, 1880-87, hi ha una baixa de la taxa de mortalitat, que ara és del 30,9 % de mitja, davant del 36,9% del 1863. No obstant, aquesta evolució és un miratge, ja que Barcelona segueix comptant amb una de les taxes de mortalitat més elevades d'Europa, només comparables a les de Múnic (30,4), Budapest i Varsòvia (29,4) o Marsella (28,7) totes elles més poblades que la ciutat comptal. En fer una anàlisi de les malalties, García Faria indica que la majora part d'aquestes són evitables i que 'cuya existencia sólo puede atribuirse a posible desidia y abandono de saneamiento' (42). Les malalties són similars, però ara són més ben classificades. La tuberculosi és la més corrent, causant el 8% de les morts ordinàries; la segueix en importància les causades per problemes gàstrics -'gastroenteropatías' - que, si sumem les malalties tifoïdes i colèriques, totes elles provocades per ingerència d'aigua o aliments en mal estat, representen cap el 15 % de les defuncions; segueixen malalties relacionades amb el sistema respiratori com les pulmonies i la bronquitis; malalties del cor -'cardiopatías' - o segueixen tenint importància les malalties epidèmiques: meningitis, sarampió, diftèria, verola, etc.(43)

L'anàlisi de l'evolució demogràfica ens confirma un aspecte ja copsat a l'estudiar la morfologia urbana: la poca previsió de les urbanitzacions i la deficiència dels edificis construïts al llarg de la primera meitat del dinou afecten negativament sobre el comportament de la població. A finals de segle encara es paguen aquestes carències, que tenen un clar reflex en l'alt índex de la mortalitat ordinària causada, en bona part, per malalties que tant Figuerola com García Faria consideren com a evitables.

El comportament demogràfic és tradicional, malgrat la tendència observada de rebaixar els índexs de natalitat i mortalitat; el creixement vegetatiu és, per norma general, negatiu. Així, el motor del creixement demogràfic de la ciutat s'ha de cercar en la immigració, un fenomen difícil d'avaluar directament en tenir el seu origen en una població flotant indefinida, mòbil i susceptible d'augmentar extraordinàriament en èpoques de crisi, com per exemple durant els conflictes bèl·lics. El creixement demogràfic de Barcelona, important, brusc, irregular però no revolucionari -en falten les condicions qualitatives-, es deu a condicions externes i a l'atracció que la ciutat pot desenvolupar en determinats moments.

NOTES.-

1.- La demografia històrica sobre Catalunya i, concretament, la de Barcelona és força incompleta. Els treballs generals més interessants són Jordi NADAL; La población española, Barcelona, 1973, 3 ed., i E. LLUCH i E. GIRALT; 'La població catalana', a A. SAUVY; La població, Barcelona 1964, pp. 145-206. Aquests treballs són massa generals i, per tant, poc útils pel nostre estudi. Més concrets són el de P. VILAR; Catalunya dins l'Espanya moderna, Vol. III: El nombre dels homes, pp. 15-181, Barcelona 1966, i diversos treballs sobre temes específics del segle dinou, que ja es citaran. Cal assenyalar la falta d'un estudi específic sobre el dinou, perquè els treballs de Josep IGLESIES; 'Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XX', a Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes, Barcelona, 1967, Vol. XXXVII, nº 14, pp. 383-482, i 'El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos 100 años', a Anuario de la Real Academia de Ciencias y Artes, Barcelona, 1961, Vol. XXXIII, nº 16, pp. 319-425, recullen molta informació però està poc elaborada.

2.- En el quadre només hem recollit les dades que ens semblen més fiables i hem intentat d'ordenar-les per períodes similars. Al treball de J. MALUQUER DE MOTES; Sobre la Barcelona obrera del segle XIX, còpia dact. de profusa circulació universitària, pag. 25, hi ha un quadre semblant amb coincidència de fonts, però els resultats no són exactament els mateixos. Per la periodització seguim les indicacions de P. VILAR; Op. cit., Vol III, pp. 51-56, i P. LOPEZ GUALLAR; 'La densificación barcelonesa: el territorio de la parroquia de Sta. Maria del Pi, 1693-1859', a El Pla de Barcelona, Barcelona, 1984, pag. 275.

3.- Els problemes que comporta treballar amb aquest tipus de font els ha assenyalat C.F.S. CARDOSO y H. PEREZ BRIGNOLI; Los métodos de la historia. Barcelona, 1976, pp. 107-110. Les principals fonts demogràfiques sobre la Barcelona del segle dinou són els següents estudis: L. FIGUEROLA; Estadística de Barcelona en 1849, Madrid, 1968; I. CERDA; Teoría General de la Urbanización, Vol. II, Madrid, 1968, i P. GARCIA FARIA; Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona. Barcelona, 1892, 2 vols.

4.- Aquest percentatge és força hipotètic, però ens basem en les diferències que s'acostumen a donar entre població veïnal i població total, i segons estudis concrets d'aquest fenomen, principalment J. KAPLOW; Les noms des rois, Paris 1974, p. 46. i J. GAILLARD; Paris, la ville (1852-1870). Paris, 1977 p. 189.

5.- PRO FO 72/633. Correspondència de cònsol J. S. Penleaze amb l'Earl of Aberdeen, Barcelona, gener de 1843.

6.- J. GAILLARD; Op. cit., pp. 190-195. L'autora remarca que cap el 1850, dos de cada tres parisins havien nascut fora de la ciutat. Barcelona és diferent de París, però durant la segona meitat del dinou, una part important dels habitants han nascut fora de la ciutat, qüestió evidentment complexa i influent dins l'evolució urbana.

7.- J. NADAL i E. GIRALT; Barcelona en 1717-1718. Un modelo de societat pre-industrial. Madrid, 1963, pp. 4-6. La dada de Lyon s'ha tret de M. GARDEN; Lyon et les lyonnais au XVIIIe siecle. París, 1975, pag. 14.

8.- S. TARRAGO; 'Barcelona según el catastro de 1717-1719', a Cuadernos de arquitectura y urbanismo, nº 80, Barcelona 1971, pp. 21-22. La família composta és la més típica en relació a la família tribal. El nucli familiar el composaven l'artesà, la muller i fills, als quals s'hi afegien parents propers, criats, fadrins, aprenents o d'altres. A partir del segle divuit, aquesta composició tendeix a desaparèixer fins arribar a les estructures modernes de família nuclear: marit, i muller, fills, parents molt propers i criats.

9.- J. NADAL i E. GIRALT; Op. cit., pp. 28-29.

10.- Aquest procés l'ha descrit P. VILAR; Op. cit., Vol. III, pag. 627 i següents.

11.- Ib. id., Vol. III, Demografia barcelonina, pag. 58 i següents, en concret pag. 71.

12.- P. VILAR; 'Essai d'un bilan démographique de la période 1787-1814 en Catalogne', a Demografia Historique, nº , París, 1966, pp. 57-59.

13.- Ib. id., pag. 60.

14.- J. NADAL; 'Les grandes mortalités des années 1793 a 1812: effets a long terme sur la demographie catalane', a Actes du Colloque International de Demographie..., Liege, 1965, pag. 414.

15.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pag. 39. De la mateixa opinió també n'és P. LOPEZ GUALLAR; Op. cit., pag. 293, però les dades que aporta -que es refereixen a la parròquia del Pi- són dels anys 1796 i 1834. No hi ha dades prou fiables pels anys de crisi, però ens sembla molt possible una pèrdua absoluta de població en el decenni 1808-18.

- 16.- Pels preus, veure A. SEGURA; 'el mercat de cereals i llegums a Barcelona (1814-1868) a Recerques, nº 14, Barcelona 1983, pag. 180. Notícies sobre aquesta emigració a J. MERCADER I RIBA; Catalunya i l'imperi napoleònic. Montserrat, 1978, pag. 38 i següents. Pels naixements, J. NADAL; 'Les grandes mortalités...', Op. cit., pag. 411.
- 17.- L-F. HOFFMANN; La peste a Barcelone, Princeton U. P., 1964, pp. 3-11.
- 18.- PRO FO: 637/4; Correspondència entre el cònsol i la British Mission a Madrid, Barcelona, 6 de gener de 1826. Veure Annexes, nº 1.
- 19.- J. NADAL; Op. cit., pag. cit., indica que entre 1822 i 1831 'For-te expansion à reprocher de celle du XVIIIe siècle'.
- 20.- P. GARCIA FARIA; Op. cit., Vol I, quadre entre les pp. 138 i 139., per les dades sobre el còlera. Sobre preus i altres comportaments econòmics globals provenen de A. SEGURA; Op. cit., i també veure la part 1.3.-d'a-quest mateix treball.
- 21.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pp. 96-102.
- 22.- S.A.; Cosas de España or going to Madrid via Barcelona. New York, 1855. La transcripció de la cita és la següent: 'The whole tribe were foreign born, having come, a few years before, from the neighboring province of Valencia, in consequence of the higher wages, as they said, of the city of Barcelona', pag. 201.
- 23.- J. VICENS VIVES i M. LLORENS; Industrials i polítics, 1972, 2a. edició, pag. 29. Vicens elegeix l'any 1840 com el més representatiu de l'i-nici del creixement demogràfic modern de la ciutat.
- 24.- Hi ha diversos treballs sobre aquesta epidèmia, com els de Baduell i de Pusalgues, que J. BENET i C. MARTI; Barcelona a mitjans del segle dinou, Vol. I, pag. 424 i següents, i pag. 500, resumeixen. Per les xifres, seguim amb P. GARCIA FARIA; Op. cit., quadre cit.
- 25.- Aquesta qüestió s'ha tractat àmpliament en la part I, 1, 3 d'aquest ma-teix treball. Sobre l'evolució demogràfica del Raval, seguim P. LOPEZ GUA-LLAR; Op. cit., pp. 288-291. Els límits de la parròquia del Pi, comprenen la major part del Raval -excepte la zona entre el carrer Nou i les Drassanes- i una part de la ciutat vella, a l'entorn de la mateixa parròquia. Pilar López utilitza com a font els recomptes parroquials amb 'ànimes de comunió'. A Apèndix hi ha diversos quadres amb els resultats de les investigacions -pp. 296-298-, que són les dades a partir de les quals fem el següent quadre:

	Barcelona (A)		Parròquia del Pi (B)		% B/A
	població	% creix. anual	població	% creix. anual	
1717	33.060		6.495		19,65
1750			11.235		
1765			12.971	9,56	
1780			16.199	14,75	
1786	94.880				
1796			22.666	20,80	20,48
1835	118.280		32.328		27,33
1857	162.583	14,34	66.195	27,50	40,72

26.- Seguim amb dades de P. LOPEZ GUALLAR; Op. cit., pp. cit., i de I. CERDA; Op. cit., Vol. II, pp. 202 i 203, on hi ha dades de la població per barris.

27.- Ib. id. Vol. II, pag 408. En l'apartat sobre la mortalitat, Cerdà ens deixa una anàlisi detallada dels efectes del còlera, casa per casa.

28.- Veure la part I, 1, 3, - El Raval, d'aquest mateix treball.

29.- A. SAEZ BUESA; La població de Barcelona en 1863 y 1960. Madrid, 1968, pag. 62.

30.- Ib. id., pag. 64.

31.- Ib. id., pp. 18-23. Aquesta piràmide, assenyalant la població activa, també l'utilitza J. MALUQUER DE MOTES; Op. cit., Gràfica I, i comentari a pp. 3-5.

32.- Ib. id., pp. 64-69.

33.- Pels anys 1837/47, L. FIGUEROLA; Op. cit., especialment pp. 110-146; pel període 1857/63, I. CERDA; Op. cit., Vol II, 271-508 i A. SAEZ BUESA Op. cit., pp. 24-60, i per 1880-87, P. GARCIA FARIA; Op. cit., Vol. I, pp. 137-218.

34.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pag. 103

35.- P. GARCIA FARIA; Op. cit., 229-242.

36.- lb. id., pag. 238.

37.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pag. 111 i següents. Aquestes dades ja han estat profusament utilitzades, com J. BENET i C. MARTI; Op. cit., Vol I, i per J. MALUQUER DE MOTES; Op. cit.

38.- lb. id., pag. 134.

39.- lb. id., pp. 137-139.

40.- I. CERDA; Op. cit., Vol. II, pag. 506, i A. SAEZ BUESA; Op. cit., pp. 58-59, coincideixen plenament en l'avaluació de l'esperança de vida: 24,82 anys segons Cerdà, i 24,97 anys segons Saez Buesa.

41.- Aquesta particularitat que de nou fa pensar en la relativitat de les dades estadístiques en aquest període, l'assenyala A. SAEZ BUESA; Op. cit., pag. 60.

42.-P. GARCIA FARIA; Op. cit., Vol. I, pag. 141. Les xifres citades anteriorment sobre la mortalitat de varies ciutats, també les proporciona aquesta font, pp. 146-149.

43.- lb. id., pp. 141-142.

3. ELS CICLES ECONÒMICS.

El segle divuit és un període de trascendents transformacions econòmiques a tota Catalunya. Aquestes tenen a Barcelona com a centre principal. La petita ciutat profundament tradicional de 1714-17 es converteix a partir de 1780 en un centre manufacturer i comercial amb certa rellevància dins el món mediterrani.

L'evolució econòmica de la ciutat entre 1714 i 1868 passa per diferents cicles que resumim en la present periodització:

1.-un cicle d'alça secular fins a principis del dinou caracteritzat per l'aparició de les fàbriques d'indianes i l'expansió econòmica a partir del comerç colonial amb les possessions espanyoles d'Amèrica.

2.- un cicle depressiu al llarg del primer terç del segle dinou, provocat per les guerres amb Anglaterra, la invasió francesa i l'emancipació de les colònies americanes.

3.-un nou cicle d'expansió econòmica entre 1830 i 1860, en el transcurs del qual Barcelona recupera i amplia la capacitat comercial, i emprèn la mecanització de la indústria tèxtil.

4.-entre 1860 i 1868 s'experimenta la primera crisi típicament capitalista que, per un costat, confirma la modernització dels sectors econòmics barcelonins però, per l'altre, la debilitat i contradiccions de la primera fase de la industrialització.

Hi ha diferències notables entre els cicles d'alça dels segles divuit i del dinou, ja que les fàbriques d'indianes són un antecedent a la indústria tèxtil del dinou, però no hi ha una continuïtat entre unes i altres. El mateix procés és observable en el sector comercial, perquè els objectius a assolir són molt diferents: del mercat colonial del divuit es passa a l'intent d'integració d'un mercat nacional al segle següent. Aquestes diferències assenyalen una discontinuïtat en l'evolució econòmica i, per aquest

motiu, centrarem la nostra anàlisi en els cicles econòmics del segle dinou. Tot i així, en el segle divuit s'experimenten unes importants transformacions que s'han de considerar com un antecedent del creixement comercial i industrial de 1830 a 1860. En aquest sentit, presentem aquest breu esquema de les realitzacions econòmiques entre 1714 i 1808.

3.1.- Fàbriques d'indianes i comerç colonial.

Entre 1736 i 1740 apareixen les primeres fàbriques d'indianes a Barcelona. El fenomen representa una petita revolució en l'hermètic món artesanal de la ciutat, ja que les noves empreses no estan lligades a cap ordenança professional. El procés de producció és simple: un comerciant -botiguer de tall, corredor d'orella o negociant- inverteix uns capitals en la compra d'un local, de prats fora muralles i d'utilitatge per estampar teixits de cotó importats de Malta; el sorgiment d'aquestes fàbriques es veu afavorit per les mesures proteccionistes borbòniques que augmentaven considerablement el preu dels estampats provinents de l'Orient llunyà (1). L'organització interna d'aquestes empreses és més complexa: es necessiten uns tècnics, uns dibuixants i un sentit d'organització de l'empresa; la característica bàsica i que la distingeix clarament de la producció artesanal, és que se separa el capital del treball (2). L'esquema de treball i d'organització de les fàbriques d'indianes entra, en molts aspectes, en la tipologia de la producció proto-industrial (3).

Sense tenir un creixement espectacular, les fàbriques subsisteixen fins el 1760, quan el govern de Carles III revoca les disposicions

proteccionistes. S'obre una crisi que provoca la intervenció directa de la Junta de Comerç de Barcelona, la qual confecciona el 1767 unes 'Ordenances sobre indians, cotoneres i blauets', i pressiona el govern per restablir el sistema prohibitiu; aquest es concedirà el 1771. A partir d'ara, les fàbriques experimenten una nova evolució. Primer per l'activa participació de molts mestres i artesans, independents o agremiats, en la fundació de noves fàbriques i, en segon lloc, per estendre's el costum d'introduir una secció de tissatge, cosa que s'ha de considerar com un intent d'acabar amb el monopoli de les importacions de teixits maltesos. Ara, la fàbrica d'indians és molt més complexa i pot prendre unes característiques com les de la del pelaire Jaume Ordeix, fundada l'1 d'agost de 1771 entre un comerciant que aporta el capital necessari i s'encarrega de la venda, i un mestre que aporta la tècnica, l'instrumental i el treball; s'especialitza en la fabricació de teixits de vellut de lli i de cotó, i en la seva estampació. L'empresa dóna treball a 57 obrers a la fàbrica i a 174 més a domicili, fora de la ciutat (4).

L'aparició de la Companyia de Filats de Cotó (1772) suposa un nou pas en l'estructuració del sector tèxtil, tant per la voluntat d'introduir la filatura, aprofitant les possibilitats d'importar directament el cotó en floca d'Amèrica com, al mateix temps, per crear una institució que vetllés pels interessos dels fabricants. En un principi, la Companyia fracassa estrepitosament: de nou, els comerciants maltesos poden importar teixits i filats a més bon preu que els manufacturats a Barcelona. A la dècada 1780/90 es clarifica més la possibilitat de la filatura, tant en la renovació de la mateixa Companyia com per l'aparició de fàbriques dedicades exclusivament a aquest procés, que seran les que introduiran a Barcelona la primera maquinària moderna -el vapor i les filadores 'jennys'.(5) En el bienni 1793-95, les fallides de gran part de les empreses d'indians indiquen la fi d'un procés pre-industrial excessivament depenent d'una colla de factors externs -principalment del comerç colonial. Tot i això, la fàbrica d'indians ja anuncia

les característiques de la indústria tèxtil moderna: separació entre la propietat del capital i de la mà d'obra, concentració i lliure contractació al treball, necessitats de mecanització per augmentar els rendiments.

La fundació de la Reial Companyia de Comerç de Barcelona a les Índies, el 1756, obre noves perspectives als comerciants catalans que fins aquell moment tenien restringit el camp d'acció al cabotatge mediterrani, i a un intercanvi indirecte amb Amèrica; aquest darrer es feia a partir de Cadix, de les arriscades expedicions il·legals, i del contraban (6). Ara, la Companyia, la Junta de Comerç -fundada el 1758- i el Tribunal del Consolat són els símbols del resorgiment comercial de Barcelona i, per extensió, de tota l'economia de la ciutat. El Decret i la Reial Instrucció del 16 d'octubre de 1765 permeten al port de Barcelona la possibilitat de comerciar directament amb Amèrica; l'increment de les relacions comercials és destacable, però són més importants els seus efectes sobre les diverses branques de l'economia catalana: augment de la producció en el sector agrícola que s'especialitza en l'elaboració de productes per l'exportació -principalment de vins i aiguardents-, increment de la producció artesanal, i com ja hem assenyalat, expansió de les fàbriques d'indianes (7). El comerç colonial trenca les limitacions del mercat regional i dels intercanvis del cabotatge, permetent així una expansió econòmica i una acumulació de capitals en mans dels comerciants. L'activitat de la Reial Companyia de Barcelona ens caracteritza aquest primer període del comerç colonial entre 1756 i 1780; fundada i utilitzada pels grans comerciants de la ciutat, la Reial Companyia és un instrument per col·locar excedents catalans a Amèrica i per importar matèries primes, com cotó, sucre o cacau, que per mitjà de la reelaboració a Barcelona i la seva posterior comercialització en els mercats regionals i colonials, donen beneficis a llarg termini. La Companyia és una eina mercantilista i com a tal desapareix a principis dels anys vuitanta; el país estava cada cop més aprop del capitalisme (8).

Es durant les darreres dècades del segle divuit quan el comerç barceloní experimenta una gran expansió; com ha assenyalat P. Vilar, ara l'objectiu no és tan sols consolidar el comerç colonial, sinó també conquerir el mercat espanyol, que es farà tant per mar com per terra, malgrat que els camins interiors siguin dolents i insegurs (9). El quadre del comerç colonial té moviment màxim en els períodes 1784-87, 1792-95 i en l'any 1804: els comerciants barcelonins han aconseguit d'obrir un mercat colonial que consum productes agrícoles i manufactures catalanes, deixant uns grans excedents en metall.lic. Es tracta d'una acumulació 'prèvia' de capitals sense la qual l'arrencada industrial no podria tenir lloc; es corria el risc, però, de provocar una gran inflació davant la massiva importació d'or i plata americana en una economia poc preparada per invertir aquests capitals, inflació parcialment confirmada en la darrera dècada del divuit (10). Una colla de factors externs a la producció i al comerç provoquen el colapsament de l'economia barcelonina, que en el bienni 1792-93 presentava uns balanços molt esperançadors.

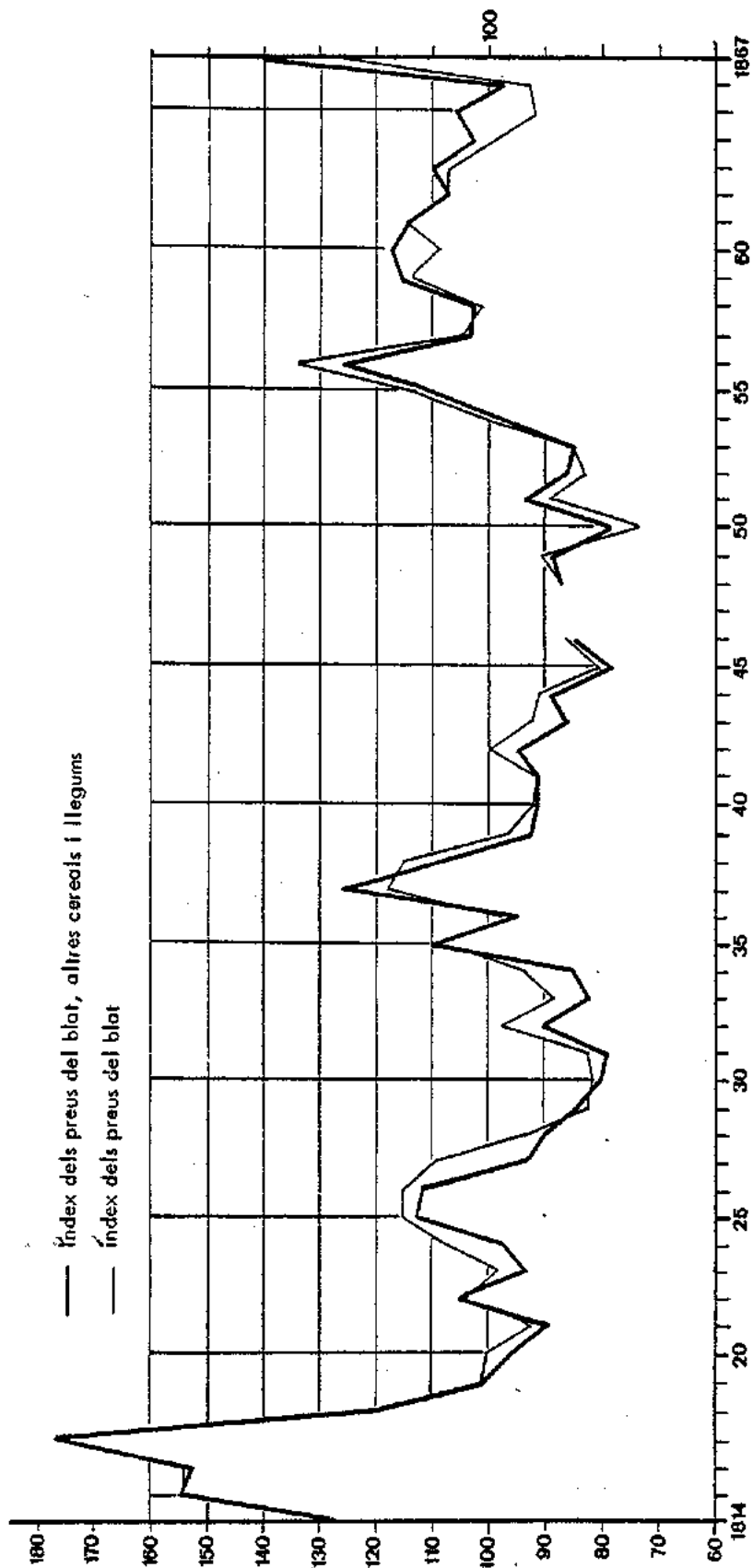
La crisi és provocada per una suma de factors que afecten de diversa forma a tots els sectors productius de la ciutat: pels gremis, les mesures il.lustrades de llibertat de fabricació els aboquen a la decadència; en el comerç, les mesures de 1797-1801 i de 1804-07 -a les quals segueix l'ocupació francesa entre 1808-1814-, provoquen la paralització del port. La fabricació de les indianes s'interromp dràsticament en no ser massa clares les perspectives comercials d'Amèrica. La crisi s'aguditza amb les males collites, les mortaldats extraordinàries, epidèmies, i l'alça dels preus. Tot plegat dona una trista imatge de la ciutat en les primeres dècades del segle dinou.

3.2.- Preus, salaris i condicions de subsistència a Barcelona entre 1814 i 1867.

L'anàlisi dels cicles econòmics al segle dinou la fem a partir de tres aspectes molt determinats per les condicions materials de Barcelona; per un costat, una observació del comportament dels preus entre 1824 i 1867 ens assenyalen les principals fases econòmiques, així com la comparació amb les referències sobre salaris ens situen les condicions de vida popular; en segon lloc, una avaluació de l'estructura del sector comercial i, finalment, una mesuració del procés d'industrialització a partir d'un factor qualitatiu: la introducció de maquinària i l'expansió del vapor. La interpretació entre aquests tres aspectes ens pot donar una imatge del creixement econòmic i dels costos i/o resultats a la ciutat.

La corba de preus entre 1814 i 1867 ens mostra tres cicles diferents: el primer, entre 1814 i 1831, s'inicia amb una alça molt forta per seguir a partir de 1818 amb una contínua davallada que arribarà fins el 1831; el següent període es caracteritza per una fase d'alça fins el bienni 1837-38, per iniciar seguidament una fase depressiva fins el 1845, que és quan es registra l'índex més baix a tota la corba; finalment, 1846-67 és clarament alcista, amb uns màxims el 1856 i 1867 (11). Al representar la corba dels preus dels productes agrícoles, principalment espanyols, el gràfic registra també les típiques crisis decenals de l'economia peninsular (1816-17, 1825-26, 1837, 1847, 1856 i 1867) les quals coincideixen amb les crisis de subsistència pròpies de l'Antic Règim (12). S'ha de comprovar com afecten a Barcelona -on l'economia és més moderna que a la resta de l'Estat-, aquestes crisis.

GRAFICA 4.- Preus dels cereals a Barcelona, 1814-1867.



Fonts: A. SEGURA; Op. cit., pp. 210-212.

La gran pujada dels preus de 1814-1817 coincideix amb una alça general europea, i a Barcelona té una especial importància davant la majoritària presència de productes estrangers en el mercat degut a la paralització dels sectors productius locals (13). Cal afegir la incidència de les males collites en aquests anys, especialment el 1817, i la precària situació de l'agricultura, que les mesures governamentals acostumaven a agreujar (14). La caiguda dels preus a partir de la primavera de 1818 va ser probablement favorable pel consum popular de la ciutat, però contràriament, té efectes negatius per la pagesia del pla de Barcelona a la davallada dels preus agrícoles cal afegir-hi un augment de la pressió tributària durant el Trienni constitucional (15).

En els anys de 1824 a 1826 es registra un apreciable increment dels preus que en el cas del blat durarà fins el 1837, i que provocarà una crisi de subsistència típica de l'Antic Règim, tal i com ens la descriuen els coetanis:

'...continuàban ab las grans misèrie(s) que tota la gent estàban sense treball que los francesos feyen tot lo negoci i los españols e(n)s fofiam de fam (...) per causa del mal gob..(n) español (16).

La referència al mal govern espanyol ve de les mesures lliurecanvistes de la primera meitat de 1825, que permeten la importació de teixits i de blat en alguns ports de la península, entre els quals hi ha el de Barcelona (17). En el report del cònsol anglès del gener de 1826, es dona una imatge de la ciutat i de la seva activitat: paralització del comerç i de les fàbriques, que afecta especialment a la condició econòmica dels ciutadans, que és dolenta en general i especialment penosa pels obrers del tèxtil (18). A finals del mateix any, un viatger anglès ens acaba d'arrodonir aquesta visió de ciutat deprimida:

'la seva actual reculada és molt dolenta. Les manufactures de ganiveria i d'armes de precisió s'han arruïnats i oblidats, i els vins i aiguardents de Catalunya, els productes de cotó i de llana que abans es distribuïen a tots els racons d'Amèrica, ara s'envien d'amagat o tan sols es consumeixen a Espanya. Al lloc dels vaixells i bergantins que amb els seus alts màstils formaven una selva dins el port, ara tan sols hi ha un grup insignificant de barques de pesca i falues'.(19)

La crisi de 1825-26 és més àmplia que una crisi de subsistència normal, ja que s'hi ha d'afegir els efectes de la definitiva emancipació de la major part de les colònies americanes; així, la cita anterior també és interessant per confirmar el viratge del comerç barceloní cap al mercat espanyol. (20) La definitiva desaparició de diversos gremis com el dels pelaires -que es produeix per pura extinció (21)-, ens assenyalen un pas més cap a la decadència del treball artesanal que s'afrossega des de finals del segle anterior. La crisi, doncs, coincideix amb uns moments de replantejament global de les activitats productives.

Fins l'any 1831 hi ha una baixa contínua dels preus, i trobem pocs indicis d'una recuperació efectiva de l'activitat econòmica (22). Els viatgers anglesos no coincideixen en les seves apreciacions, encara que tampoc no es contradueixen. Henry D. Inglis fa menció a la poca activitat del port a l'any 1830, mentre que el capità S.S. Cook, en un llibre molt ben documentat però poc detallat en la informació referent a Barcelona -va passar poc temps a la ciutat, entre finals de 1831 i 1832-, assenyalava que Barcelona és la ciutat més activa de tot l'Estat espanyol i que es recupera ràpidament de les guerres i de les insurreccions (23). A vegades, entre les informacions poc precises d'aquests viatgers s'hi troben dades interessants, com per exemple la transcripció dels preus i dels salaris de 1830; en cal destacar la forta diferència entre la ciutat i el camp molt més elevats per un artesà que per un jornalero (24). En general, creiem que per aquestes dades és molt possible que hi hagi un principi bastant ferm de recuperació econòmica, o millor, de desvetllament econòmic.

1832-1845: la guerra civil i l'arrancada del sector tèxtil.

Aquest cicle econòmic queda dividit en dues fases ben diferenciades: una primera d'alça dels preus entre 1832 i 1838, amb màxims en els anys 1832, 1835 i 1837/38, i una segona fase amb una ràpida caiguda el 1839 per després mantenir la corba una tendència regular a la baixa, amb un mínim l'any 1845.

La fase d'alça dels preus és provocada per una colla d'anys de males collites -el 1834, 1835 i 1837- i, sobretot, per la guerra civil que s'inicia el 1833 i que paralitza les activitats agrícoles a moltes zones camperoles. A Barcelona són anys de bullangues, revoltes i constant inestabilitat política. Els mateixos coetanis ens indiquen quins són els principals factors negatius per l'economia a meitats del 1835:

'La miseria producida por las malas cosechas del año anterior y del presente, por el cólera y la inseguridad de las comunicaciones, tan necesaria para la industria'. (25)

que es completa amb una descripció del sector manufacturer, en la qual es culpa a la crisi industrial del

'escandaloso y funesto tráfico del contrabando que a la par de las devastadoras hordas de la más frenética facción, está cruelmente aniquilando el país (...). Ha llegado el tiempo en que desaparezca tan funesta plaga que no sólo tiene desiertos los talleres y acabaría con las más opulentas fábricas, sino que es el seguro canal por donde se han introducido por el común las desastrosas calamidades de los contagios que han cubierto a la Nación, y que ha producido en estos días la aparición del cólera-morbo en algunos puntos de la costa de levante.' (25)

En aquesta proclama de la Junta de Govern del Principat feta a la tardor de 1835, es relaciona el contraban i els carlins amb la crisi econòmica i amb el cólera. També ens situa al principi les causes i conseqüències de la crisi: males collites, un comerç que ha de fer front a la inseguretats

dels camins i al contraban i un sector manufacturer on els petits tallers noten la crisi abans que les fàbriques.

Així, a partir de l'epidèmia de còlera de setembre a novembre de 1834 en la qual moren 3.521 persones (27), s'inicia una crisi que dura fins a meitats de 1838. La Guerra civil és extremadament violenta, fratricida i els carlins tenen en molts moments sota el seu control a àmplies zones interiors; en les ciutats del litoral es recluten homes joves, es confisquen les cavalleries i les bèsties de càrrega i s'incrementen les contribucions. És sobretot la seva llarga durada la que porta la progressiva paràlització de l'economia. Cap a principis de 1838 el caos és general; el Baró de Meer, amb la prosa barroca dels seus bans, ens descriu la situació:

'bien convencido que uno de los efectos más inmediatos de la clase de guerra en que por desgracia se halla empeñada la Nación, es que muchos individuos del ejército, abandonando sus filas y refugiándose unos donde la Autoridad no puede ejercer todo su imperio, y tolerando otros en sus mismos pueblos, se dedican a la vagancia y van aumentando las partidas de ladrones facciosos con gran daño del país que saquean y aniquilan'. (28)

La inseguretat porta a un constant moviment de la gent, conseqüència de la guerra que té un immediat efecte a la ciutat: augment de la població flotant, que ara-com ens confirma el cònsol anglès-es desplaça cap a Barcelona cercant una seguretat que no troben en els pobles ni en el camp (29). És entre 1838 i principis de 1839 quan els preus dels aliments i dels lloguers de les cases experimenten la major alça. En una relació de preus de diverses ciutats europees que publica el Diari de Barcelona, la ciutat té en aquests moments els índexs més elevats de tot el continent (30).

Aquesta fase d'alça dels preus de subsistència provoca la baixa dels nivells de consum popular i, molt probablement, l'inici de la proletarització de treballadors i mestres del sector artesanal. En les cròniques de Joan Cortada en el Diari de Barcelona de 1837 a 1838 hi ha descripcions sobre l'abundor de la mendicitat, de la prostitució i de les dificultats

en trobar treball; també comenta que la crema de convents va provocar la desaparició de les sopes, i aquestes es trobaven a faltar entre els pobres (31). La qüestió de la pauperització de les classes treballadores va obrir una polèmica entre els diaris partidistes en la primavera de 1839; el Guardia Nacional, el periòdic de la burgesia moderada, veia la situació de les classes populars de la següent forma:

'nada debe temerse de ellas mientras la protección de un gobierno libre y paternal mida a los buenos deseos de los jefes de los establecimientos fabriles, procure a aquellas masas pan y trabajo'.

màxima a la qual contesta el diari progressista El Constitucional en els següents termes:

'...mira satisfechas las necesidades de la clase más numerosa de la sociedad con mero Pan y Trabajo; es como si hubiera dicho con lo que que se da a la caballería de su noria, y al esclavo de las colonias' (32).

No tenim dades suficients sobre salaris per a poder avaluar aquesta possible pèrdua del nivell de vida de les classes populars; les dades de Ceferi Trasserra del 1835 i del 1840 referents al sector tèxtil, són poc representatives dels anys de major crisi. Segons aquestes referències, els obrers de la filatura i del tissatge gaudien d'una bona condició; estalviaven entre una tercera i una quarta part del sou, un cop havien fet front a les necessitats de manutenció, habitatge i neteja (33).

El 1840 la crisi ja s'ha superat; a meitats de 1839 el cronista del Diari de Barcelona indica el canvi de tendència:

'este año hay una buena cosecha. Todo va viento en popa, y anuncia una paz muy cercana.' (34)

El cònsol també ens assenyala indicis més favorables per la recuperació i creixement econòmic, principalment perquè ara la ciutat es troba molt més estable i moltes famílies burgeses que havien emigrat a

països estrangers durant els darrers anys ara tornen a la ciutat (35). Tanmateix, els períodes de posguerra porten implícits determinats conflictes:

'el licenciamiento de las fuerzas rebeldes, y las sumisiones que habrá en Aragón, Valencia y Cataluña van a dejar a muchos miles de brazos sin trabajo y de por consiguiente sin pan.' (36)

L'existència d'aquesta massa de gent cercant treball i, consegüentment, la possibilitat de disposar de mà d'obra a baix preu, era un element molt positiu pel sector tèxtil que, entre 1839 i 1840, es troba a punt de fer l'arrancada.

A partir de 1839 s'inicia la davallada dels preus, que en part cal matisar com una estabilització i retorn als nivells del període 1828 a 1834. La baixa dels preus del blat es deu a una colla de collites molt abundants i a efectes de l'extensió dels cultius després de la desamortització de 1837. A partir d'ara, els preus del blat a Barcelona tenen menys oscil·lacions que en els mercats agrícoles, com els de Balaguer i Lleida, cosa que és indicadora d'una major integració del mercat interior i de l'autosuficiència de l'Estat espanyol en la producció bladera (37).

El període 1840-45 és de franca expansió econòmica: arrancada del tèxtil, augment del comerç, inversió de capitals, establiment de bancs i cases d'assegurances; introducció de la il·luminació pública a gas, etc. (38). Quan el capitalisme feia un dels seus passos més decidits, hi ha una constant conflictivitat social i laboral a Barcelona, combinada amb l'amenaça governamental d'implantar el liberalisme econòmic, o per ser més exactes, per reduir sensiblement l'exagerat proteccionisme de què gaudia de indústria tèxtil. Aquests factors, com ens diu C.B. Aribau, actuen de forma psicològica i pràctica sobre els inversors:

'molts capitals es retragueren d'arriscar-se en una inversió a la qual amenaçaven perills, més propers o més llunyans.' (39)

i que ens acava de confirmar el cònsol britànic:

'molts comerciants respectables parlen de retirar-se dels negocis ja que diuen que és impossible de dedicar-se al comerç amb aquestes revoltes i contribucions que semblen no tenir fi.' (40)

S'han invertit capitals i l'arrancada industrial ja és un fet, però encara falta un darrer element: estabilitat política i control sobre el naixent proletariat. El règim polític moderat de 1844/45 aportarà aquestes premisses desitjades per una burgesia entusiasmada pels progressos materials, però força reaccionària en els assumptes socials.

Hi ha raons prou evidents perquè es produeixi la conflictivitat laboral. Entre 1832 i 1838 s'ha legislat la supressió dels gremis i s'ha decretat la lliure contractació del treball, s'ha introduït la mecanització a la filatura, al tissatge, i ja hem observat una pèrdua progressiva del valor del consum popular. Les condicions de treball i d'economia de les classes treballadores es troben en una fase de profunda modificació. A partir de 1840, els obrers del tèxtil i de molts altres sectors s'uneixen en Associacions Mútues per lluitar pel manteniment del seu 'status quo' ara plenament amenaçat per la introducció massiva de maquinària i per haver-hi un gran excedent de mà d'obra. Les sèries de salaris confeccionades per C. Trasserra ens confirmen aquesta progressiva pauperització de les classes treballadores: el 1845 la possibilitat d'estalvi dels teixidors i filadors és ben exíguua, en bona part deguda a un fort augment dels lloguers d'habitatge, però també a una pèrdua absoluta del salari (41). Tot i així, no s'ha de considerar que els obrers barcelonins siguin molt explotats i que per altra banda, siguin miserables les seves condicions econòmiques, -aspectes que s'acostumen a donar durant la primera fase d'industrialització-, ja que en comparació amb els obrers anglesos o francesos, les

condicions del treball a Barcelona són molt millors (42).

1846-1857: creixement econòmic i crisi de subsistència.

S'inicia el 1846 un cicle de clar signe alcista dels preus del blat. Es destaquen dues fortes pujades de preus, una entre 1854 i 1857, i l'altra el 1867; igualment hi ha un augment important el 1847, que la gràfica no assenyalava; aquestes màximes corresponen a crisis de subsistències en els sectors agrícoles de l'Estat espanyol. Igualment, en aquest període l'evolució dels preus de Barcelona té una estreta relació amb els preus espanyols i europeus, amb l'única diferència -però molt notable-, que a Barcelona i, especialment a l'Estat espanyol, les alces màximes són molt més acusades (43).

L'economia de la ciutat s'ha integrat plenament en el món capitalista i, consegüentment, l'activitat del comerç i de la producció desenvolupen ara uns cicles diferents amb l'aparició de les crisis industrials i/o capitalistes que necessita d'altres indicadors més precisos per ser observats. El que és molt significatiu de l'evolució d'aquests anys és que la corba de preus de la ciutat més industrialitzada de tot l'Estat espanyol queda visiblement afectada per les crisis agràries; en aquest sentit, cal destacar l'originalitat d'una economia capitalista i en franca expansió, àmpliament afectada per unes crisis de subsistència cícliques -a destacar la perfecta regularitat decenal .

La conseqüència social de les crisis de subsistència en els nuclis urbans és la pèrdua relativa del poder adquisitiu dels salaris i del nivell de vida dels assalariats (44). Aquest és l'aspecte que ens interessa comprovar en relació a la crisi de subsistència de 1854 a 1857 a Barcelona, que s'aparella a una crisi social i política d'ampli abast. Prenem com a informació el quadre de salaris de C. Tresserra; hi ha les referències dels sous i del cost de vida de 1845-1850 i 1855, que segueixen la tendència ja observada entre 1840 i 1845: una

baixa dels sous, un estancament progressiu del cost de l'habitatge i un encariment dels aliments, que comporta cap el 1850 un equilibri entre els sous i les despeses, però que el 1855 ja són clarament negatius per al consum popular (45).

Hem recollit diverses informacions per conèixer la condició de vida de les classes treballadores entre 1848 i 1853, per comprovar l'esmentada pauperització i per tenir més referències sobre la crisi de 1857. Probablement la crisi de 1846/47 ja afecta a les condicions de vida de les classes baixes com ens ho indica aquest text de Josep O. Ronquillo:

'estamos pasando por una verdadera crisis industrial que comienza ahora cuando todavía los productores luchan con las funestas consecuencias de una crisis apenas terminada. De pueblo en pueblo, de calle en calle, van implorando caridad pública un crecido número de niños, mujeres y ancianos; hasta jóvenes robustos...' (46).

El text ens sembla excessivament pessimista, sobretot si es compara amb l'afirmació de F. de Lesseps que pels anys 1847/48 assenyala que els obrers catalans són més ben pagats que els anglesos, francesos i belgues (47). Tot i així, la cita ens sembla interessant i indicativa de l'evolució negativa de les condicions de vida popular, relacionable amb les petites crisis cícliques del sector cotoner. En aquest sentit, és interessant la següent observació del cònsol anglès:

'...els diaris parlen de molta misèria però jo no percebeixo que n'hi hagi ni tan sols l'ordinària que provoca les fluctuacions de les ciutats manufactureres, i veig que de totes les fàbriques surt fum per les xemeneies'. (49).

No hi ha coincidència en les apreciacions, encara que no per aquest motiu alguna d'elles no sigui certa. La qüestió és, des del nostre punt de vista, més complexa; davant determinats fenòmens, la visió 'interna' -dels barcelonins com en J.O. Ronquillo i de la premsa - pot ser molt diferent de la visió 'externa' -en aquest cas, dels còsols.

A finals de 1850 el govern de Madrid decreta una colla d'augmentos de de les contribucions indirectes, entre elles un impost sobre els productes

de l'hort a pagar a les portes de les ciutats més importants (49). La mesura és a punt de provocar una revolta a Barcelona, però deixem que sigui un viatger nord-americà que ens expliqui els fets:

'... com que les classes baixes no menjaven carn, la mesura es va convertir en un increment dels impostos sobre l'alimentació dels pobres. Els primers efectes de l'absurd i indignant edicte van ser que no va arribar ni una col ni una patata a les portes de les ciutats espanyoles. Els ciutadans havien d'anar al camp a comprar hortalisses com millor podessin als camperols, els quals, amb gran unanimitat, es van negar a pagar l'impost adicional pel privilegi de vendre-les a la ciutat. Els camperols es mantien en les seves posicions fins que la població es va trobar abocada als límits de la desesperació. Els barcelonins de les classes més baixes, prenent la iniciativa, començaren les pertorbacions. Sempre es trobaven assedegats de sang, però ara, a més a més, estaven afamats. S'havien quedat sense alls. I si la notícia de l'anul·lació de l'odiat decret no hagués arribat, com va arribar per tranquil·litzar la fermentació popular, les classes baixes s'haurien aixecat contra les altres classes altes amb els mateixos ganivets amb els quals havien pelat les darreres cebes', (50).

La cita ens confirma que el consum popular és, cap els primers anys de la dècada dels cinquanta, una qüestió molt delicada: un augment dels impostos sobre els queviures més essencials pot desencadenar molt fàcilment una revolta.

Malgrat les oscil·lacions de la corba dels preus, els articles de subsistència a Barcelona són cars, especialment el blat, com ens indica el cònsol anglès:

'respecte al principal article alimentici pels pobres, el pa, la farina i altres cereals, sempre s'ha considerat i es segueix considerant un greu-ge intolerable la prohibició d'importar els cereals de l'estranger (...) ja que duplica el cost de la vida als consumidors populars' .(51)

El cònsol finalitza el 'report' mencionant que el preu del blat a Marsella és en un 50 % menor que a Barcelona. És molt significatiu que aquesta afirmació coincideixi amb un període de preus baixos al mercat de la ciutat -com ho indica la corba dels preus entre 1814 i 1867. Aquesta suma de referències indiquen que ja entre 1848 i 1853 les classes populars veuen decididament amenaçat el seu nivell adquisitiu.

La pèrdua del nivell de vida de les classes treballadores s'ha de veure des d'una òptica més global; no és un fenomen aïllat i original de Barcelona i la qüestió ja ha provocat un dels debats historiogràfics més enriquidors (52). Els historiadors han demostrat que durant la primera etapa de la Revolució Industrial a Anglaterra (1790-1840) el nivell de vida de l'obrer s'ha despreciat clarament: empitjorament dels índexs demogràfics (mortalitat, reducció de l'esperança de vida, etc.), de la vivenda, del consum, aparició de l'atur laboral (53).

A Barcelona també hem observat diversos d'aquests indicis: males condicions de la vivenda popular, augment de la mortalitat i una baixa esperança de vida, i pèrdua progressiva del nivell de consum de les classes treballadores. Hi ha poques referències sobre l'atur laboral, que a Barcelona—almenys fins el 1860—, no sembla ser un problema greu, sense que això comporti negar la seva existència (54). El creixement urbà de la ciutat precedeix o va paral·lel a la industrialització, i per tant, el fenomen del pauperisme cal enllaçar-lo també amb les condicions materials de la ciutat. Des d'aquest punt de vista cal interpretar les observacions dels coetanis i dels estrangers sobre la 'misèria' o les condicions de treball. Com ens diu P.F. Montau, les condicions de vida a Barcelona no són les mateixes que a les ciutats industrials angleses, franceses o belgues (55).

El fet d'aquesta pèrdua del nivell de vida de les classes treballadores és indiscutible, però no és correcte el fet d'associar-lo únicament com a conseqüència de la industrialització. És significatiu que ja el 1840—quan tot just s'inicia l'expansió industrial— l'Ajuntament nomena el farmacèutic J.O. Ronquillo com a síndic químic per revisar l'estat dels aliments que entren a la ciutat, ja que l'adulteració dels queviures era una pràctica habitual (56). La degradació del consum i del nivell de vida s'agreuja a partir de 1848, quan s'han instal·lat les fàbriques de vapor (57).

Aquestes precisions ens semblaven importants per situar degudament la gran alça dels preus entre 1854 i 1857, una alça que no és particular del blat

sinó que afecta a la majoria de productes de procedència regional, estatal o internacional (58). L'augment dels preus és el desencadenant d'una crisi de subsistència a la qual s'hi han d'afegir altres elements com l'epidèmia de còlera; la resposta popular s'expressa en un moviment ludita: les fàbriques de vapor i la moderna maquinària, símbols visibles del progrés, són els objectius dels moviments populars espontanis.

3.3. — El comerç.

Fer una correcta avaluació del moviment comercial que genera la ciutat de Barcelona és un dels trenca-closques més complexos de la història econòmica del període comprès entre 1824-1868, per les següents raons: en primer lloc, per la pobresa de dades estadístiques sobre el moviment del port i per la manca de forma quasi absoluta d'informació sobre la circulació a les portes terrestres de la ciutat; en segon lloc, per l'existència d'un continuat contraban que afecta a la major part de les mercaderies; finalment, perquè bona part dels comerciants es troben tan introduïts en el comerç il·legal que probablement acabaven per falsificar els seus propis llibres, comptes i, sobretot, informacions públiques (59). Davant d'aquesta perspectiva, ens limitarem a donar una visió molt superficial i parcial del tema.

Tot el primer terç del segle dinou es caracteritza per la transformació dels intercanvis comercials a nivell estatal. Hi ha un estancament del comerç oceànic —causat per l'emancipació de les colònies americanes— i uns intents d'integració del mercat nacional perfectament visible en els decrets de protecció de l'any 1820 sobre la producció de blat espanyol (60). En el port de Barcelona, tota la dècada dels anys vint hi ha poc moviment comercial; probablement és en aquest període quan s'establiren les bases del comerç interior que propicien la creació d'un mercat estatal. Els comerciants barcelonins, després de l'experiència del comerç colonial del segle anterior, són els que estan més interessats en consolidar el mercat interior. Així, l'etapa de 1820 a 1835 es pot definir de lenta, però de profunda transformació en el comerç barceloní que ha canviat els destins dels seus intercanvis: ara té preferència el comerç espanyol per damunt de l'americà.

Barcelona es veu afavorida per la davallada de Cádiz com a centre comercial, tal com afirmen els viatgers estrangers a partir de 1830:

'Des de la pèrdua d'Amèrica del Sud, quan Cádiz inicia la decadència, Barcelona ha esdevingut la primera ciutat comercial d'Espanya'.(61)

L'interès per consolidar el comerç interior no significa que s'oblidi Amèrica sinó que es continuaran mantenint els intercanvis, malgrat que aquests es reduïxin a Cuba i Puerto Rico. En el quinquenni 1824-1828, el comerç colonial queda limitat a uns pocs productes entre els quals no figura el cotó en floca perquè aquest prové en la seva major part d'Anglaterra (62). La principal transformació del comerç es relaciona amb el cotó, matèria prima indispensable pel sector tèxtil; a partir de 1828 es nota el canvi de tendència, que és confirmat pel viatger anglès Henry D. Inglis:

'els catalans han descobert que és més barat importar el cotó directament des de Pernambuco, que aconseguir-lo pel camí d'Anglaterra'.(63)

A partir d'ara, el cotó en floca ja constitueix un capítol important pels intercanvis colonials. Tot i així, el balanç del comerç exterior de Barcelona és ben migrat:

'el comerç d'exportació de Barcelona s'ha pràcticament aturat. Aquest consistia en manufactures de seda i cotó per les colònies espanyoles, i es troba ara en el final, amb l'excepció de la Habana; i també s'ha aturat l'exportació de sabates, que abans de la pèrdua de les colònies empleava en la seva manufactura a Barcelona a més de dos milers de mans'.(64).

El port de Barcelona s'ha mantingut al llarg del primer terç del segle dinou en un índex d'intercanvis molt baix.

La poca activitat comercial que registra el port l'any 1830 es fa extensiva en la major part de la dècada següent, perquè a partir de 1834 es veu afectada per una colla d'accidents: epidèmia de còlera, guerra civil, revoltes populars, etc, ja citats anteriorment.

L'expansió comercial dels anys quaranta.

Entre 1838 i 1839 molts capitalistes, negociants i comerciants, que havien abandonat la ciutat davant els esdeveniments poc propicis per desenvolupar els afers econòmics, tornen amb forces renovades. Ara, la perspectiva és molt diferent que la de cinc anys enrera. L'establiment d'un règim liberal és un fet i les possibilitats pel comerç són molt més vastes.

Un bon indicador de l'activitat d'una ciutat marítima és sens dubte el moviment d'entrada de vaixells en el port, que pel període 1838-1848 es pot seguir a partir de les dades del Quadre 2. En els primers quatre anys, l'augment és espectacular, i es supera ràpidament el volum del període 1784-1803, darrera època de prosperitat del comerç barceloní (65). El creixement entre 1838 -any de molt poc moviment i potser per sota de la mitja dels anys anteriors- i 1844 és molt fort: el nombre de vaixells que visiten el port s'ha multiplicat per dotze. No és una dada qualitativa ja que no en coneixem ni el tonelatge ni el valor de les mercaderies -probablement aquesta seria encara més exagerada- però no es pot dubtar de l'inici d'una expansió comercial. En el quinquenni 1844-48 es confirma el manteniment d'un alt volum d'intercanvis, sense notar-se cap crisi greu, malgrat que l'any 1846 és prou dolent per tots els sectors productius locals i que en el 1848 mitjà Europa es troba sacsejada per revolucions polítiques. Tanmateix, s'ha frenat l'expansió inicial, però és molt significatiu que el volum a l'engròs del comerç es mantingui regularment en uns índexs que, no dubtem, són molt superiors als normals.

En aquesta expansió i moviment marítim, el port hi té un paper definitiu. Cal recordar que entre 1829 i 1834 es fan treballs de neteja amb una nau de vapor de 12 cavalls de força que treu un total de 677.000 peus quadrats de fang; els treballs es continuen el 1842 i des de 1844 s'instal·len diversos serveis permanents pel manteniment de les bones condicions del port

QUADRE 2.- Entrades al port de Barcelona 1838-1847.

Nombre de vaixells, segons banderes i procedència (excepte el cas d'Espanya).

	Espanya	G. Bretanya	França	Suècia Noruega	Toscana	Altres ¹	TOTAL
1838	261	14	-	15	50	15	355
1839	429	30	-	13	35	24	531
1840	752	35	16	22	36	14	875
1841	-	56	-	-	-	-	-
1842	-	73	-	-	-	-	3.667
1843	2.372	60	40	25	23	31	{ 2.551 3.219 ²
1844	-	69	-	-	-	-	4.264
1845	4.204	62	19	19	23	130 ²	4.480
1846	3.941	90	26	44	24	130	4.257
1847	4.471	106	62	32	7	70	4.748

1.- Es contabilitzen els vaixells estrangers que procedeixen de ports diferents als de la seva bandera -la majoria, vénen de Gran Bretanya.

2.- Dada de P. Madoz, citada per L.Figuerola.

Fonts: 1838-1844; informes consulars PRO FO 72.

1845-1847; L. FIGUEROLA; Estadística de Barcelona en 1849, pp. 170-171.

El quadre es força incomplet però és indicatiu de la forta expansió comercial a partir dels anys quaranta. La procedència de les dades no es la mateixa per el període de 1838 a 1844 que per al darrer trieni, encara que segueix una lògica. Un cop finalitzada la sangant Guerra carlina, el comerç barceloní entra en una etapa d'expansió que no havia fruit des de finals del segle divuit. Cal destacar la massiva presència de vaixells espanyols -de petit calat, la majoria d'ells dedicats a la navegació de cabotatge- i la hegemonia britànica entre las naus estrangeres que visiten el port barceloní.

especialment fets amb el vapor de El Primer Català (66). Naturalment el comerç de meitats del dinou ja utilitza vaixells amb un calat més profund que l'usat a finals de segle passat, i el port de Barcelona es queda petit. Això pot explicar que la major part dels intercanvis es facin en altres ports espanyols o mediterranis i que el comerç sigui bàsicament de cabotatge. En el trienni 1845-47, més del 90 % dels vaixells són de bandera espanyola i, si seguim Laured Figuerola, la major part dels intercanvis es fan en ports estatals. Per situar la importància del port de Barcelona en el context mediterrani i europeu, és suficient donar aquestes dades, totes elles referents a l'any 1844:

Port	Tonelatge	Situació
Liverpool	3.016.531	Atlàntic, Anglaterra
Marsella	2.046.842	Mediterrani, França
Trieste	741.000	Adriàtic, Itàlia
Barcelona	150.000	Mediterrani, Espanya (67)

El tonelatge que es mou al port català és molt modest, tant en l'àmbit europeu com en el mediterrani.

El comerç marítim dels vaixells amb bandera diferent a l'espanyola és molt reduït, però s'ha de tenir en compte que la major part del comerç amb Amèrica el fan els catalans. Anglaterra és l'estat més interessat a visitar Barcelona, i el seu comerç és el més constant i de signe més positiu; cal destacar que -segons les dades del quadre 3-, l'evolució d'aquestes importacions segueixen una tendència molt similar a la general del comerç barceloní. Els intercanvis amb França, un país veí, són més inconstants i estan afectats per contínues fluctuacions, encara que la tendència és la de créixer; el comerç amb aquest país és especialment important per carretera i el componen una gran varietat de mercaderies, especialment, d'articles de luxe: merceria i manufactures tèxtils (68). Els països nòrdics -Suècia, Noruega i Dinamarca- ja des dels anys vint importen la major part del peix, especialment el bacallà, i sovint aquests vaixells transporten productes britànics

QUADRE 3.- Importacions britàniques al port de Barcelona, 1824-1868.

Nombre de vaixells anglesos; promig anual per quinquenni.

	Cotó	Carbó	Ferro/ ferrocàrrils	maquinaria	fuel	TOTAL
1824-28	16,2	-	0,4	-	-	33,6
1829-33	5,0	-	-	0,4	-	18,4
1834-38	-	8,8	1,0	1,6	-	14,8
1839-43	-	42,0	2,6	3,8	-	50,8
1844-48	-	57,6	8,2	9,0	-	90,0
1849-53	-	74,0	11,4	4,0	-	99,4
1854-58	-	85,4	21,0	5,0	3,2	124,0
1859-63	-	107,8	37,4	4,0	10,2	165,4
1864-68	1,2	89,8	10,0	0,2	4,8	124,4

Font: PRO FO 639/ 10 (1824-47) i 639/ 12 (1848-68).

Veure les dades completes a l'Annex 2, Quadre 1.

Veure també les Gràfiques 5 i 6 d'aquesta part del treball.

Aquesta font consular té interès principalment per ser una sèrie, continua i homogènia de quasi cinquanta anys; la reducció de les dades a mitges anuals per quinquenni facilita la seva lectura i interpretació. Cal destacar tres fases principals: 1.- 1824-1838, de contínua d'vallada i, en el primer quinquenni, molt especialitzat en la importació de cotó en floca. 2.- 1839-1863, d'alça contínua i especialitzat en productes industrials- els quals destaquem en el quadre. 3.- 1864-1868, període depressiu el comerç queda clarament afectat per les crisis industrial i financera i es trenca la línia ascendent mantinguda des de el quinquenni 1839-43. El comerç entre Gran Bretanya i Barcelona és d'un alt contingut qualitatiu en proporcionar les matèries primes i els béns d'equip indispensables per la industrialització.

Creiem que el quadre també és representatiu de l'evolució global del comerç barceloní, que experimenta dos períodes d'euforia: el primer entre 1839 i 1848 i el segon entre 1854 i 1863.

quan hi ha una sobre-demanda o les relacions econòmiques no són favorables entre l'Estat espanyol i la primera potència mundial (69). El comerç amb la Toscana té una clara tendència a la baixa i, com el francès, el forma una multitud de productes, especialment agraris. Així cal afirmar que les importacions angleses tenen hegemonia en el port de Barcelona i, com es pot comprovar en el quadre 3, són molt especialitzades a partir de 1834: carbó, ferro, ferrocarrils, maquinària tèxtil i fonts d'energia. Anglaterra exporta a Barcelona els béns i les matèries primes de la seva Revolució industrial.

Disposem d'una sèrie completa i detallada de les importacions fetes amb vaixells anglesos a Barcelona. Pot ser aquesta sèrie representativa del volum general del comerç marítim barceloní? Es tracta d'unes importacions molt especialitzades, però la seva corba força regular i estabilitzada es correspon molt bé amb les vicissituds conjunturals i també reflecteix les principals crisis o increments econòmics de la ciutat. Partint d'aquest supòsit, es pot traçar una evolució positiva entre 1838 i 1863, amb una tendència general i per altra part, lògica - a la desacceleració, especialment notable en el quinquenni 1849-1853. Entre 1859 i 1863 és quan s'aconsegueix la màxima puixança i, en el quinquenni següent, es nota una crisi que coincideix amb una depressió econòmica internacional que també provoca la primera crisi important del capitalisme espanyol.

Importacions i exportacions: una anàlisi del trienni 1845-1847.

Les relacions comercials de la ciutat s'han d'observar des d'un doble punt de vista: els intercanvis amb la resta de ports peninsulars i els intercanvis exteriors amb Amèrica -especialment amb Cuba i Puerto Rico- i amb països europeus -França, Anglaterra i Suècia- quadre 4, sobre

QUADRE 4.- Balanç del Comerç marítim de Barcelona, en el trieni 1845-47.

1.- Comerç amb ports espanyols.

Importacions			Exportacions		
Mercaderia	valor en rals	%	Mercaderia	valor en rals	%
Farina	18.579.733	13,65	Teixits de cotó	83.765.689	62,90
Blat	18.273.26	13,43	" de llana	3.319.130	2,36
Vi negre	14.360.583	10,55	" de seda	2.362.547	1,78
Oli comú	10.758.858	7,90	" de fil	951.520	0,71
Arròs	6.618.767	4,86	Farina	1.461.200	1,10
Ferro en llingots	3.937.460	2,89	Bacallà	643.147	0,48
Aiguardent	3.754.925	2,77	Curtits	516.503	0,39
Garrofes	3.741.228	2,75	Moneda	4.528.732	3,40
Seda	3.490.173	2,56	Total	133.160.528	100,00
Moneda	7.349.430	5,40			
Total	136.084.907	100,00			

2.- Comerç exterior (estranger i Amèrica).

Importacions			Exportacions		
Mercaderia	renda per drets aduana, en rals ¹	%	Mercaderia	valor en rals	%
Bacallà	3.366.788	15,61	Vi comú	11.132.918	25,27
Cotó en floca	2.193.444	10,17	Aiguardent	3.593.170	8,15
Teixits llana	2.087.273	9,68	Oli de menjar	1.635.160	3,71
Sucre	1.721.018	7,98	Curtits	1.474.426	3,34
Teixits seda	1.099.451	5,09	Manuf. seda	1.426.334	3,23
Carbó pedra	1.091.267	5,06	Farina	1.424.644	3,23
"Hilazas"	901.236	4,17	Paper blanc	1.273.881	2,89
Cacau	899.221	4,17	Calçat/sabates	1.089.323	2,47
Teixits canem i lli	760.350	3,52	Safra	1.033.897	2,34
Cuir	417.158	1,98	Teixits de seda	994.324	2,25
Ferro en xapa	380.244	1,76	Sabó	944.063	2,14
Canem	347.916	1,61	Arròs	552.867	1,25
Maquinària	311.642	1,44	Llibres	435.787	0,99
Fusta	260.081	1,20	Teixits de llana	425.291	0,96
Coure en fulla	252.799	1,17	Blat de moro	387.210	0,87
Ferro en llingots	238.012	1,10	Ametlles	349.546	0,79
Llautó	192.368	0,89	Moneda	6.980.015	15,84
Canela	189.980	0,88			
Total	21.561.861	100,00	Total	44.052.478	100,00

1.- Davant la manca de dades oficials, Figuerola fa un càlcul a partir dels drets d'aduanes que no són els mateixos per cada mercaderia. Per aquest motiu no són comparables les columnes de valor de les importacions i les exportacions però els percentatges sí que són representatius. (Figuerola pag. 233).

Fonts: L. FIGUEROLA; OP .cit, pag. 222-225., 234-237.

el balanç comercial durant el trienni 1845-47, ens dóna unes dades molt concretes.

Barcelona importa de la resta d'Espanya productes agraris: farina blat, oli comú, vi i arròs -representant això més del 50 % del total de la importació-, i primeres matèries: ferro, seda, llana, fusta, etc. Contràriament, les exportacions de Barcelona cap a la resta de l'Estat són integrades per productes manufacturats: el 70 % del total els integren teixits de cotó, llana, seda i fil; en quantitats molt més modestes trobem curtits llibres, barrets o cartes (naipes). És un intercanvi plenament favorable a la ciutat i això indica que s'ha aconseguit d'articular un mercat interior, el qual ha permès d'establir una sòlida base a la indústria tèxtil de la ciutat, que és capaç de bastir una bona part de la demanda interior. (70).

En observar el quadre del comerç exterior ens adonem que el seu caràcter varia sensiblement. Barcelona importa una sèrie de productes molt variats que podem agrupar en tres capítols principals. Primer, una gran varietat de matèries primeres o productes semi-facturats que representen el 30 % del volum total; són els següents: cotó en floca i filats (15 %), cuirros i cànem (3,5 %), fusta, carbó en pedra (5 %) i diversos tipus de metalls com ferro en xapa i lingots, coure i llautó (5 %). El segon capítol de les importacions i que també representa el 30 % el componen productes per l'alimentació (bacallà 15 %) i colonials (sucre, cacau i canyella 14 %). Finalment, hi ha un grup de productes manufacturats i de béns d'equipament, que representen del 20 %, constituït per teixits de llana, seda, cànem i lli (18 %) i maquinària (1,5 %). Les restants mercaderies, que representen un 20 %, estan constituïdes per productes d'una gran diversitat i que no ens sembla necessari de classificar. Cal destacar que dins la diversitat de les importacions, hi ha un grup perfectament relacionable amb el sector industrial, tant tèxtil com de fundició, que mou entre el 25 i el 30 % del volum total importat i que comprèn els següents productes: cotó i filats, carbó en pedra, metalls i maquinària.

En les exportacions, el capítol més voluminós i que mou el 50 % del total, és l'integrat per productes agrícoles, tant de procedència regional (vins, aiguardents, oli i ametlles que representen el 38 %) com d'estatal i colonial (farina, asafrà, arròs, blat de moro amb el 7,5 %). L'exportació de productes manufacturats és d'un 20 %, i integrada per manufactures i teixits de seda i llana (7 %), i d'altres productes més relacionables amb la producció artesanal que no pas amb la industrial: paper, calçat, sabó i llibres (8,5 %). Un darrer capítol l'integra l'exportació de moneda (16 %) que no indica exactament el volum del dèficit del comerç exterior de la ciutat, encara que aquest és igualment desfavorable (71). La major part de l'exportació es dirigeix cap el mercat colonial antillà que representa el 60 % o més del total, tant en naus com en tonelatge; són uns intercanvis enterament realitzats per vaixells de bandera espanyola, integrats per manufactures locals -teixits de seda i llana, paper, llibres, sabates- i productes agrícoles -vi, oli o farina (72). Segueixen en importància les exportacions cap a ports mediterranis francesos i italians, que es fan amb vaixells de cabotatge catalans i representa el 25 %. La resta de les exportacions es fan en naus estrangeres i tenen el seu destí en ports de l'oceà europeu (73).

El comerç marítim barceloní es fonamenta en un intercanvi desigual i molt positiu amb la resta de l'Estat espanyol i amb Amèrica -importacions de productes agrícoles i matèries primeres a canvi de productes manufacturats-, però aquest signe s'inverteix en les relacions amb els països europeus: importació de manufactures de luxe, d'aliments bàsics i de béns d'equip que s'intercanvien amb productes bàsicament agrícoles. Malgrat la poca competitivitat a nivell internacional, el comerç barceloní ha trobat un equilibri en el qual el mercat antillà té menys importància que en el segle divuit, però en constitueix una peça fonamental en transformar en signe positiu el dèficit de la balança comercial exterior. La progressiva

pèrdua d'importància d'aquest comerç antillà al llarg del dinou seria un signe de major integració de Barcelona en les xarxes internacionals (74).

En el marc institucional, la política proteccionista i els aranzels comercials suposen un fre a la llibertat que necessita l'expansió comercial. Certament la legislació espanyola sobre el tema no és un alicient pel comerç barceloní, i aquest darrer -defensant el proteccionisme-, sembla voler aplaçar indefinidament les possibilitats de ser competitiu a nivell internacional. El poc realisme de la política econòmica espanyola provoca un contraban descarat -general per Anglaterra des de Gibraltar a Portugal i per França a través dels Pirineus-; aquesta és l'altra cara de la moneda en les relacions comercials.

La polèmica s'inicia a finals dels anys trenta amb la discussió dels aranzels proteccionistes; vista des d'Anglaterra aquella s'aprecia de la següent manera:

'El sistema prohibitiu és, en general, sostingut per raons il·lusòries però especialment per Espanya aquest és particularment perjudicial als principals interessos del país (...). I quin és l'objectiu d'aquesta política anti-comercial? Tan sols estendre una protecció fictícia per les 40.000 persones relacionades amb la manufactura de Catalunya(...)

El comerç de contraban mou el triple del volum produït per aquelles manufactures, i del qual s'ha dit que els mateixos fabricants catalans en participen, i que per això lluiten amb tanta tenacitat a favor del manteniment dels alts aranzels i de la prohibició'. (75).

Certament hi ha molts indicis que la protecció a la indústria catalana és exagerada; com són les opinions de diversos fabricants estrangers establerts a Barcelona i que recull el cònsol anglès, ens ho confirmen (76). La polèmica entre proteccionistes i lliurecanvistes al llarg dels anys quaranta és un bon exemple del pensament econòmic de la burgesia catalana. (77).

Finalment, el 13 de juliol de 1847 es firma un tractat de comerç entre Espanya i Anglaterra; en una nota al principi del text es fa un resum de la situació:

'en efecto, la Inglaterra es esencialmente fabril; la España esencialmente agricultora; la una tiene un exceso de manufacturas; la otra de vinos; Y sin embargo, por falta de una buena inteligencia, no puede el jornalero inglés comprar vino bueno y barato al cosechero español que lo malvende en su país; al paso que el labrador español se cubre con una tela de algodón cara, ordinaria, y con dificultad obtenida cuando sobran en Inglaterra millones de varas de fina tela de algodón, a un precio ínfimo; y esto porque las leyes de aduanas se oponen a lo que dicta la naturaleza'. (78).

Malgrat que la reforma aranzelària és força tímida -els productes manufacturats anglesos paguen a partir d'ara entre el 28 i el 32 %, el mateix que els vins espanyols a Anglaterra -, la cita ens dóna una nova referència: la política proteccionista -tant en cereals com en teixits- acaba afectant negativament el consum popular i no així als propietaris o fabricants, que en són els principals beneficiats.

Certament la política proteccionista entre 1815 i 1847 afavoreix la integració del mercat interior i el desenvolupament industrial, que a partir de 1844 és prou important com per fer reduir les importacions de teixits des de Gibraltar o, més clarament, el contraban. Tot i així, a partir de 1847 el mercat espanyol s'obre parcialment a Anglaterra i a partir d'ara s'inicia una relació de semi-dependència en els intercanvis amb la primera potència internacional (79). El comerç de Barcelona que hem vist amb una estructura poc competitiva i curulla de bifurcacions il·legals, en queda igualment afectat.

3.4 - La industrialització : una visió a partir de les importacions angleses a Barcelona

La 'Revolució Industrial', la industrialització i/o el creixement del sector tèxtil al segle dinou són dels temes que la història econòmica catalana ha dedicat més atenció (80). Disposem d'una anàlisi molt detallada -que no creiem necessari de repetir- i, recentment, Jordi Maluquer de Motes ha publicat un treball amb un clar intent de fer-ne el resum, l'estat de la qüestió i una interpretació del que ha estat la revolució industrial a Catalunya (81). Nosaltres centrem el tema en un període concret: la primera fase del procés d'industrialització que s'efectua entre 1830 i 1860. Hi ha una acceptació general entre els historiadors sobre el fet que la indústria catalana en aquesta fase ha de fer front a una colla de condicionaments:

- 1.- La falta de matèries primes a Catalunya, especialment les indispensables per la indústria: cotó en floca, carbó i ferro.
- 2 - Un mercat català i espanyol essencialment agrícola, susceptible de constants fluctuacions i amb un baix nivell adquisitiu.
- 3.- En part com a conseqüència dels punts anteriors, l'arrancada del sector tèxtil no va acompanyada del desenvolupament dels sectors metal·lúrgic i siderúrgic.

Així, la industrialització catalana queda de bon principi restringida per unes limitacions estructurals entre les quals destaquem la necessitat d'importar de l'estranger la major part de les matèries primes.

La nostra visió del tema és parcial, perquè limitem l'anàlisi en la ciutat de Barcelona, que, si bé és el centre a partir d'on s'inicien les transformacions, no s'ha de confondre amb Catalunya, o amb la regió industrial de Barcelona. Ens interessa específicament la ciutat emmurallada, i aquesta és de fet

una nova limitació per a la indústria. La qüestió s'ha volgut enfocar a partir d'un aspecte qualitatiu: la introducció del vapor. En aquest sentit, utilitzem unes informacions molt concretes, com són els informes i les estadístiques de les importacions angleses a Barcelona de procedència consular. Ja coneixem el contingut d'aquestes activitats comercials: béns d'equip -maquinària, ferro, ferrocarril- i matèries primes com a combustible -carbó, fuel- (82).

Hem elaborat una colla de gràfiques per seguir amb més detall l'evolució de les importacions (83). A partir d'elles fem la següent periodització:

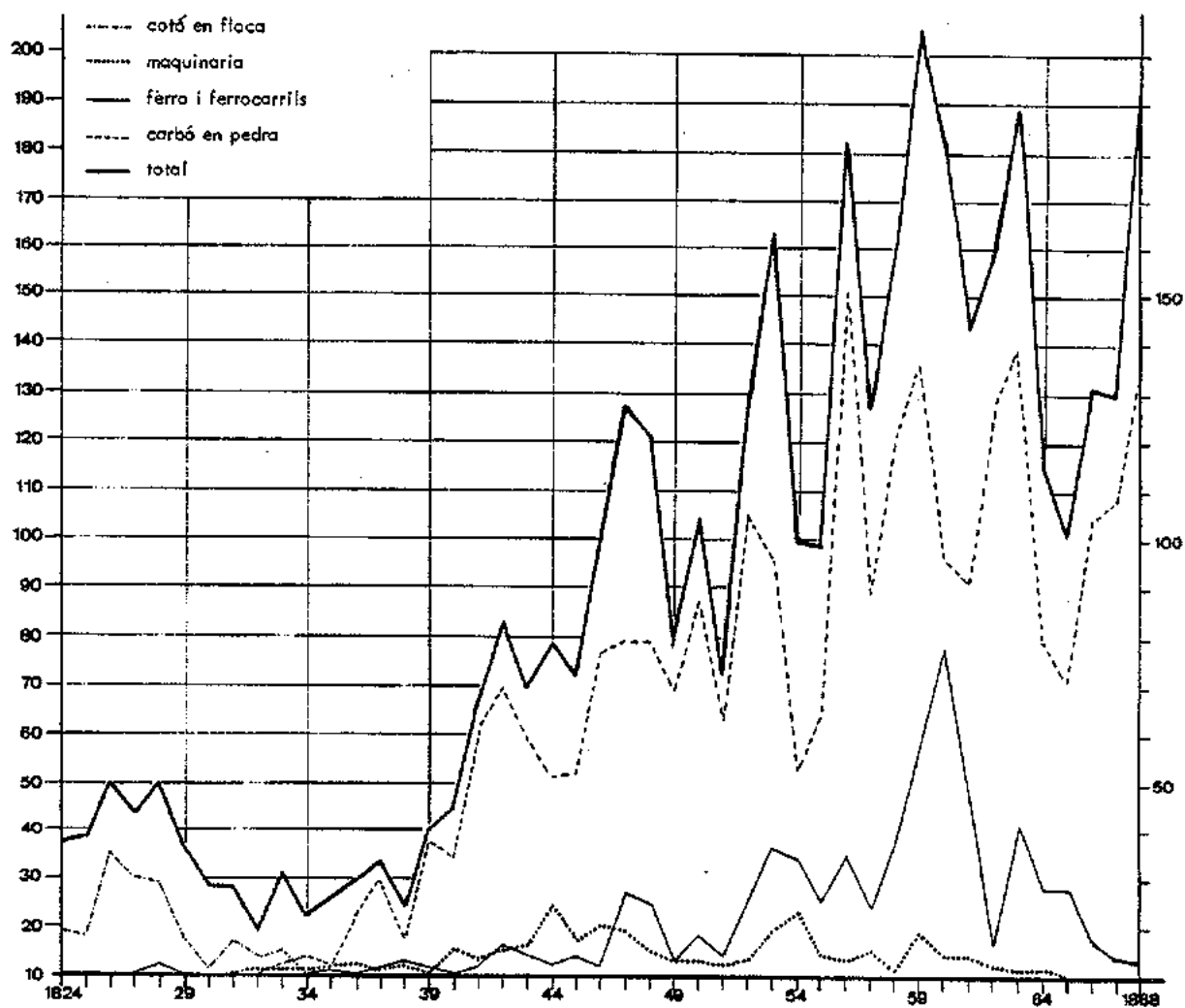
1.- 1824-1835 : és un període molt diferent dels posteriors i s'ha de considerar de transició; s'importa principalment cotó en floca, blat i peix. La corba té una clara tendència a la baixa, amb un mínim l'any 1832.

2.- 1836-1848: canvi en els productes importats que ara són principalment maquinària i carbó; entre 1846 i 1848 hi ha una primera entrada significativa de ferrocarrils. La corba tendeix sempre cap a l'alça, amb dues fases d'acceleració (1839-42 i 1845-47) en els quals duplica el ritme dels intercanvis dues vegades.

3.- 1849-1868: manteniment del caràcter de les importacions, principalment carbó, i tendència a la baixa de les entrades de maquinària; confirmació i creixement dels ferrocarrils i del ferro en general. La corba traça un dibuix més complex: crisi entre 1849-51 -en part deguda a la reforma aranzelària de 1849-, tendència cap a l'alça entre 1852 i 1859 -amb màxims en els anys 1853, 1856 i 1859- i davallada a partir de 1860 amb uns punt més baixos entre 1864-66.

La corba és representativa del creixement econòmic dels sectors més moderns de Barcelona. Aquesta ens situa els dos períodes de major acceleració industrial, un primer basat quasi exclusivament en l'arrancada del

GRAFICA 5.- Importacions britàniques al port de Barcelona, 1824-1868
 nombre de vaixells i per mercaderies.

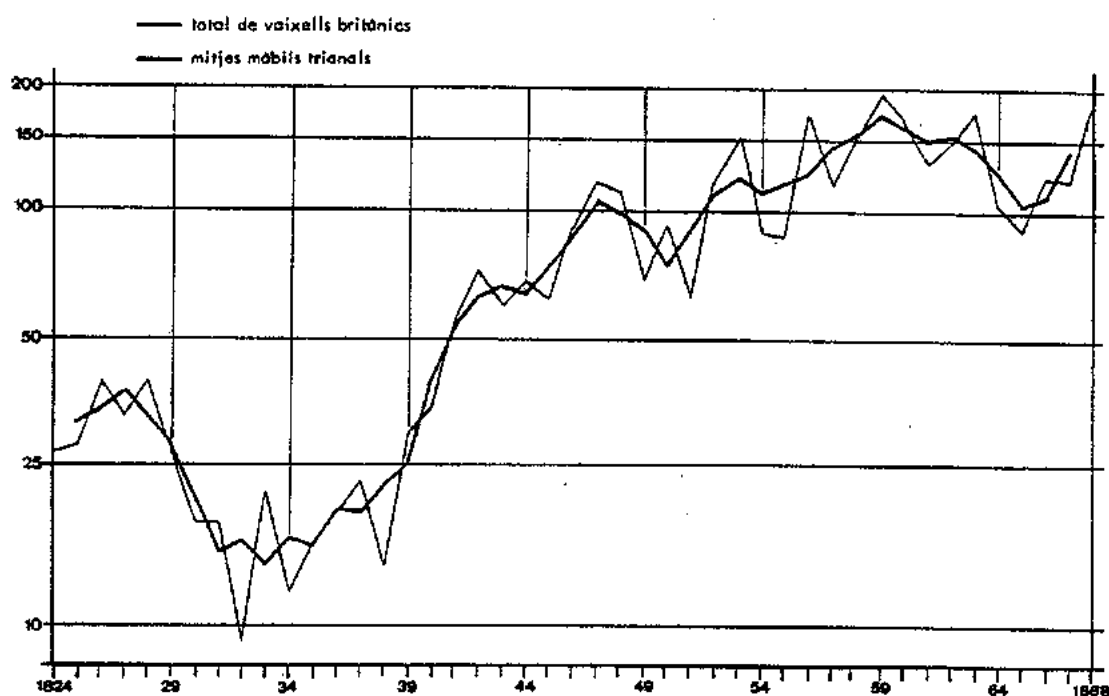


Fons: PRO FO 639/ 10 (1824-47) i 639/ 12 (1848-68).

Veure també el Quadre 3 i l'Annex 2, Quadre 1, on hi ha les dades corresponents a la gràfica.

GRAFICA 6.- Importacions britàniques a Barcelona, 1824-1868.

Gràfica ponderada: progressió semi-logarítmica.



Les corbes corresponen a la del total de la Gràfica 5, ara representen les entrades de vaixells britànics al port de Barcelona amb dos correccions: semi-logarítmica i en mitges mòbils trianals, per facilitar la seva interpretació. Cal destacar dos fases d'alça: una entre 1839 i 1847, i la segona entre 1850 i 1859, períodes que coincideixen plenament amb els moments de major creixement industrial i econòmic, en general. La crisi de 1847-50 coincideix per una banda amb les negociacions entre Anglaterra i Espanya d'un nou tractat de comerç i, per altre banda, també pot ser provocada per la depressió financera de 1848. Malgrat la crisi de 1865-66, la corba finalitza indicant la solidesa d'aquest comerç, que es mostra en franca evolució.

tèxtil, i un segon a partir de 1849, on la intervenció del sector metal·lúrgic i els ferrocarrils tenen un paper força destacat. També es noten les crisis, algunes específiques, del sector tèxtil (1843, 1846 i 1854-55) i d'altres de més globals, que inclouen també els sectors financers (1849-51 i 1864-66).

La introducció del vapor.

L'any 1832 Josep Bonaplata fa una comanda de maquinària a una casa de Londres, i aquesta envia un vaixell amb 206 tones de maquinària. L'any següent, és el seu soci Joan Vilaregut qui es fa portar, de la mateixa procedència, 128 tones de maquinària, i el mateix Bonaplata també fa una comanda de dos vaixells amb carbó. Finalment, entre 1834 i 1835 la firma dels Bonaplata i Vilaregut importen un nou carregament de maquinària de 166 tones, sis de carbó i un de ferro; ara ja no són els únics que fan comandes de maquinària; el 1835 hi ha dos nous vaixells amb més de 250 tones però no se n'especifica el destí. Entre el 1836 i 1839 es confirmen les intrades dels artefactes mecànics més sofisticats del moment, que van destinats a les firmes de Torrents i Miralda, de Joan Reynals i, de nou, de Bonaplata; Vilaregut i Cia; en total s'importen 600 tones. S'ha iniciat una revolució qualitativa en el sector tèxtil.

El ritme de les primeres importacions de maquinària és lent, quantitativament quasi insignificant, però hi ha un factor principal que el pot explicar: la seva coincidència amb la Guerra Civil. És important de constatar que tot i així, s'ha iniciat la introducció del vapor. Com s'ha produït? Sabem que l'any 1828, quan Ferran VIIè visita Barcelona, en Josep Bonaplata i els seus socis li expliquen el projecte i aquest els promet ajuda econòmica (84). Les primeres importacions de cotó en floca fetes amb vaixells espanyols i directament des d'Amèrica -importacions que possiblement no

s' havien tornat a fer des de principis de segle- es gesten també en aquest any. La coincidència d'aquests índicis assenyala la mentalització d'un grup de comerciants, entre els quals hi figura algun fabricant, amb una clara consciència de les possibilitats de la indústria; es comença a estructurar un sector tèxtil modern (85).

El camí no és fàcil. El 1835 ja hi ha una crisi del sector tèxtil, que els coetanis la descriuen de manera prou eloqüent:

	preu de cotó en floc a Pernambuco pesos forts/quintal	preu de la peça teixida a Barcelona 1 vara en rals i maravedís
1832	26	3 rs. 22 mv.
1835	36	2 rs. 10 mv. (86)

Un fort augment del preu de la matèria prima i una caiguda del preu de la peça teixida és un mal estímul per les fàbriques. A més a més, la Guerra Civil i diverses conseqüències aparellades agreugen la situació. Si tot això no fos prou, per espantar els fabricants, encara es troben amb més guerra: a l'agost de 1835, en el transcurs d'un bullanga, es crema aquella fàbrica pionera sense que el fenomen es pugui considerar un fet aïllat (87). Tot i així, és significatiu que fins a 1838 es segueixi important maquinària, ja que això indica que la presa de consciència és prou ferma. Tomem a principis de 1835; la fàbrica de vapor de Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., fa les operacions tèxtils-filatura, tissatge i estampació- i tenen una secció dedicada a la construcció de maquinària; també la fàbrica de Nicolau Tous i Soler es dedica exclusivament a la filatura. Al mateix temps, els fabricants Jaume Ricart, Andreu Coy i Bernardí Martorell estan muntant les seves màquines de vapor (88).

Entre 1840 i 1848 hi ha un creixement continu de les importacions de maquinària. El 1841 es ressenya que dotze fàbriques tenen màquines mogudes per vapor, set d'elles de filatures, dues de foneria i tres més per la fabri-

cació de cardes, un molí fariner i la casa de la moneda. Hi ha quatre vapors més en muntatge (89). La importació de maquinària s'accelera: entre 1840 i 1844 entren a Barcelona més de 3.500 tones i entre 1845 i 1848 cap a 4.500. Moltes d'aquestes importacions les fan comerciants/fabricants com els Bonaplata, Torrens i Miranda, M. de Bergue, Pere Gil i germans, Valentí Esperó, Hemeteri Camps o els germans Serra. També hi ha comerciants purs: com l'anglès N.B. Moore -de qui el cònsol ens dóna detalls molt concrets- o en Pau Bosch que, ell sol, entre 1844 i 1848 encarrega 17 expedicions des de Liverpool. Aquesta importació s'anirà especialitzant i a partir de 1848, és controlada en la seva major part per comerciants molt concrets; Tintorer (26 vaixells entre 1847-56), M. de Bergue (12 expedicions entre 1841-56) i, des de 1860 quan aquests intercanvis ja es troben en plena decadència, la firma Serra i Calsina (90).

En poc més d'una dècada, la indústria tèxtil catalana ha introduït el vapor i ha renovat la maquinària que abans de 1840 havia quedat antiquada; a la filatura, la majoria dels fusos eren manuals (les primitives bergadanes) i amb prou feines es coneixien els mecànics (les mull-jennys). A partir de 1840 es crea una indústria nova que es sobreposa a la manufactura tradicional, unes fàbriques magudes per vapor i equipades amb maquinària moderna, fruit dels avenços més recents de la tècnica britànica. Les mull-jennys i les contínues arraconen les bergadanes i molt avian ja s'introdueixen les self-actings, unes filadores que, per exemple, no s'introduiran a Itàlia abans de l'any 1860 (91).

Barcelona refusa convertir-se en un centre industrial.

En el Report: Anual corresponent a l'any 1846, al cònsol J.S. Penleaze no li passa per alt informar sobre unes ordenances municipals que

influiran decisivament el futur de la indústria a Barcelona:

'Per una regulació de la Policia no es podran construir més manufactures que utilitzin el vapor dins les muralles de la ciutat; però, en altres parts de Catalunya, s'han aixecat unes catorze (fàbriques) durant el darrer any, algunes són molt grans i fan servir salts d'aigües per produir energia amb grans rodes hidràuliques importades des d'Anglaterra.' (92)

A partir d'ara, les grans fàbriques es basteixen en els voltants de la ciutat o a les conques dels rius més caudalosos.

Efectivament, des de 1830 la gran majoria de les fàbriques tèxtils s'havien aixecat en el sòl urbà de Barcelona, formant un nou barri a l'entorn del carrer Riereta. Amb el ban de 1846, es frena aquest procés de concentració industrial i es provoca la dispersió de les fàbriques. Els motius no poden ser altres que una opinió ciutadana majoritàriament desfavorable envers el vapor ja que hi havia una zona dins la ciutat -el barri de Ponent- que no comença a urbanitzar-se fins el 1846-47. Els perjudicis pels fabricants són evidents, ja que dins la ciutat gaudeixen d'una colla de factors favorables -transport, mercat, seguretat, comoditat- que no són els mateixos en els pobles dels voltants. La ciutat segrega la indústria del seu centre i ho fa conscientment. (93)

L'efecte del ban o de l'actitud dels barcelonins es reflecteix en les dades sobre les màquines de vapor que es troben en funcionament a la ciutat i al Pla de Barcelona entre 1841 i 1857:

	Barcelona/Barceloneta			Pobles del Pla		
	A: vapors	B: CV	B/A	A: vapors	B: CV	B/A
1841	12	193	16,1	1	24	24
1848	69	1138	16,5	25	586	23,4
1857 (1)	70	1497	21,4	56	2.240 (2)	40,0

1.- I. Cerdà parla de motors mecànics.

2.- Aquestes dades es reparteixen de la següent forma: Sant Martí de Provençals, 26 vapors i 575 cavalls força, Sants 10 i 1034 cv, i Gràcia 9 i 381 cv.

Fonts: 1841: Guia urbana 1841, pag. 136-137;
 1847: L. FIGUEROLA; Estadística pag.
 1857: I. CERDA; Teoria...., Vol II, pag.

El 1848 la ciutat de Barcelona concentra més de la meitat de les 135 màquines de vapor que s'han instal·lat a tota Catalunya. A partir d'ara, es notará una tendència a la dispersió de la indústria en petits nuclis al voltant de la ciutat.

Les fàbriques que es construeixen a Sants, Hostafrancs, Gràcia, Sant Andreu o Sant Martí de Provençals són més grans i frueixen d'alguns avantatges, com els dels preus baixos dels solars, una major disponibilitat d'aigua i salaris menys alts que a la ciutat. En un principi sembla que Sants i Hostafrancs puguin convertir-se en un centre industrial ja que allà s'hi havia aixecat el 1840 El Vapor Vell de Güell i Ferrer, i el 1847 els germans Montades instal·len La España Industrial, amb màquines que generen cap els 200 cavalls de força. Tot i així, el 1857 les fàbriques s'han repartit per tots els pobles, amb una lleugera tendència a iniciar una concentració a Sant Martí de Provençals.

El sector metalúrgic -o de 2a. fundició- presenta major concentració que el tèxtil; la Barceloneta és el lloc escollit per instal·lar l'any 1840 El Nuevo Vulcano de Valentí Esperí, i el 1848 la Cia. Barcelonesa de Fundición, societat ja formada el 1840, però que ara es remodela àmpliament. El 1855 s'aixeca en el suburbi mariner de la ciutat La Maquinista Marítima y Terrestre, que acaba de definir la caracterització industrial del barri. Serà a partir dels anys seixanta -i més clarament a partir de 1870- quan l'eix Barceloneta-Sant Martí esconverteix en el nucli industrial hegemònic, després d'haver tantejat al llarg de dues dècades les possibilitats de concentrar-se dins la ciutat o a Sants.

L'actitud que observem a Barcelona de segregar les fàbriques del centre urbà no és característica de les ciutats industrials del segle dinou. Per exemple, a Leeds, -on s'ha analitzat aquest fenomen- les primeres indústries

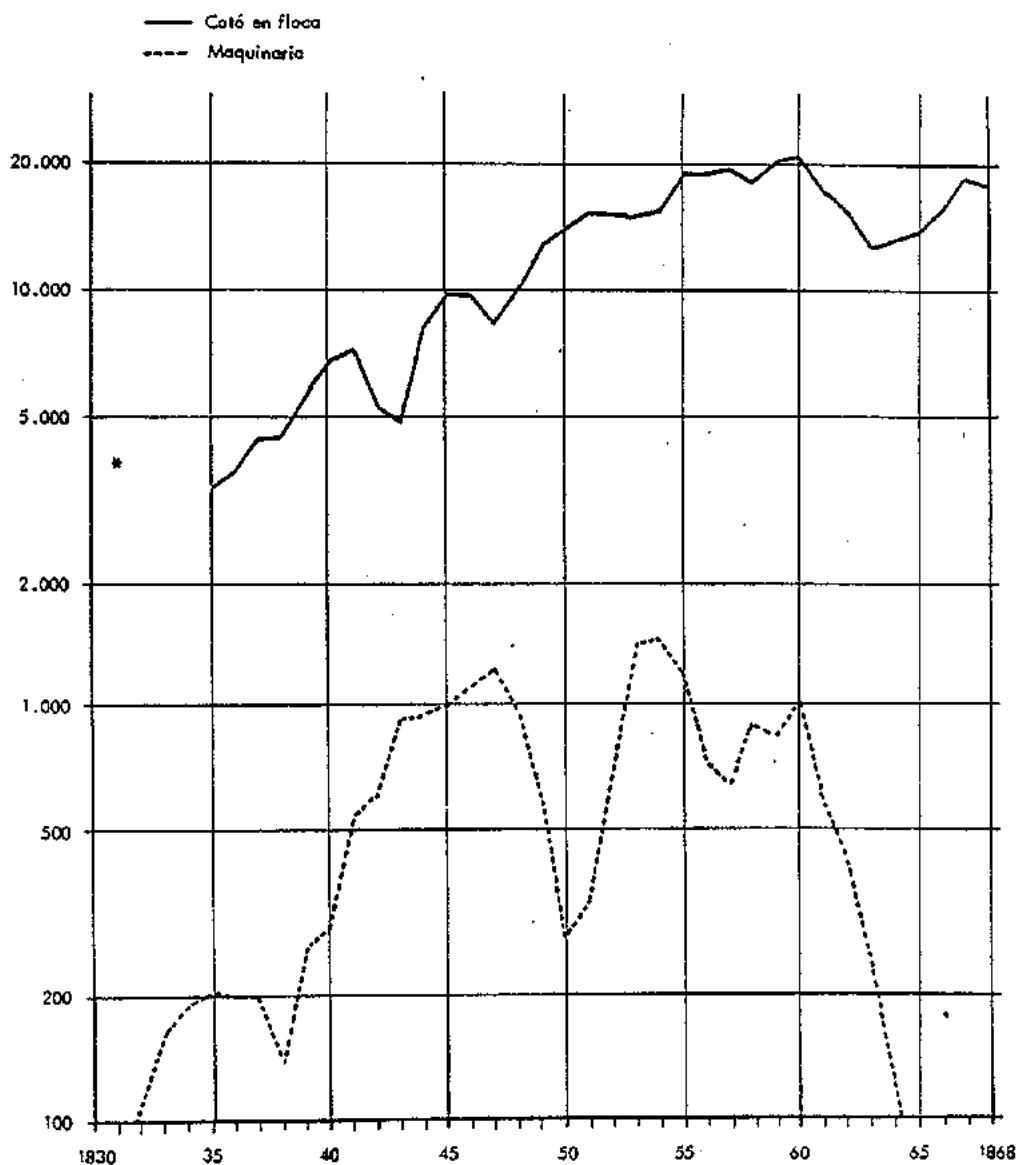
se situen en el centre urbà per ser allà on hi ha les màximes facilitats de transport; a partir d'aquest emplaçament primari, es va desenvolupant una concentració fabril fins a formar un veritable centre industrial. La població es veu obligada a deixar el nucli urbà primitiu, per traslladar la residència a les afores. (94). Aquest esquema és aplicable a moltes ciutats industrials angleses i europees, com Bradford i Oldham a la concentració de Manchester, Lyon o Turín.

L'efecte de la introducció de maquinària moderna sobre l'activitat del sector tèxtil és important: d'un consum anual de cotó en floca de 4.000 tones durant el quinquenni 1835-30, es passa en el quinquenni 1855-59 a les 20.000 tones; la producció s'ha multiplicat per cinc (95). A partir de la gràfica 7 sobre les importacions de cotó en floca comparat amb maquinària, es pot seguir el ritme de creixement industrial que no és exclusiu de Barcelona. Hi ha una sincronia molt estreta entre la importació de maquinària i l'augment de l'activitat industrial, a partir d'una relació de doble efecte. L'entrada de maquinària entre 1832 i 1838 permet l'increment de la producció entre 1838 i 1842 i, en una segona i més definitiva fase, les importacions de béns d'equip entre 1840 i 1848 donen l'empenta a l'arrancada industrial del període 1844 a 1851. La relació també és inversa; després d'uns bons anys del sector tèxtil, s'accelera la introducció de maquinària, com s'observa clarament en el darrer període d'expansió d'aquest comerç, entre 1853 i 1856, conseqüència de l'arrancada de 1844-51 i que permet la darrera fase de fort creixement de 1854 a 1860, quan veiem que s'aconsegueixen els índexs més alta d'activitat del tèxtil.

També hi ha crisis, i és especialment notable la de 1847-48 que, si bé afecta poc a l'activitat tèxtil, se'n queden molt ressentits els sectors financers i, concretament, la inversió de capitals entre 1848 i 1851 (96). La caiguda de les importacions de maquinària entre 1849 i 1852 -quan només entren

GRAFICA 7.- Importacions de cotó en floca i maquinària al port de Barcelona 1830-1868.

Curves semi-logarítmiques i en mitges mòbils triennals.



La gràfica s'ha elaborat amb les dades del Annex 2, Quadre 2. Aquí es pot comprovar les relacions de causa i efecte entre l'índex de producció del sector tèxtil (importacions de cotó en floca) i la introducció de maquinària que permet la industrialització. Les importacions de maquinària són molt importants entre 1838 i 1847, anys entre els quals la indústria tèxtil dobla la producció, malgrat la crisi de 1842-43. La crisi de 1847-48 afecta poc al tèxtil però contràriament paralitza les introduccions de maquinària, que no es recuperen fins el 1852-53. Tot el decenni dels anys cinquanta són bons per a la indústria i es mantenen un nivell elevat la corba de la maquinària, encara que a partir de 1855 sembla notar la creació de la *Maquinista Terrestre y Marítima*, primera gran indústria catalana amb els mitjans necessaris per la fabricació de màquines y calderes de vapor. A partir de 1860, la crisi industrial també afecta al comerç de maquinària, que el 1864 s'extingeix definitivament.

per aquesta via 1.200 tones-, s'ha de veure com la conseqüència de la desconfiança de les inversions i, també, de les ordenances municipals de 1846. És molt significatiu, en aquest sentit, l'estancament de l'activitat industrial en el trienni 1852-54, que recull la gràfica. Després de 1855-any on es registra la importació de 2.500 tones de maquinària, el punt més elevat de tota la gràfica-, s'inicia la decadència d'aquest comerç; des de 1864, no s'importa ni una tona. Hi poden haver varies explicacions; que el sector siderúrgic barceloní sigui ja capaç d'abastir la demanda local; que les inversions s'hagin dirigit cap a altres sectors, especialment cap a societats d'assegurances, especulacions immobiliàries -ja s'ha aprovat el pla Cerdà-, o cap als ferrocarrils; i en tercer lloc, pot indicar un fre en l'expansió del tèxtil i un estancament en la renovació de l'utilitatge industrial. De fet, tot ajuda i els resultats són evidents: una caiguda de l'activitat del sector tèxtil que en el decenni de 1861-70 nota molt directament una crisi provocada per un fort augment dels preus del cotó en floca (97). Ha finalitzat l'etapa d'expansió.

S'ha de tenir molt en compte el caràcter d'aquest comerç entre Anglaterra i Barcelona. La moderna indústria catalana es construeix a partir de matèries primes, de béns d'equip i de combustible importat; el desenvolupament de les activitats complementàries -especialment mineria i indústria metal·lúrgica- no es produeix paral·lelament. Al fer balanç d'aquesta primera fase d'expansió industrial, cal ressaltar el seu caràcter dependent i el fet de no produir-se una veritable concentració industrial en una zona determinada; certament el tamany de les noves fàbriques ha canviat, però també s'han repartit irregularment. Aquests fets ja matisen molt el concepte de 'revolució industrial'.

Si recorrem a les opinions dels testimonis directes d'aquest fenomen, veiem com els barcelonins opinen que hi ha una 'revolució industrial' mentre que el cònsol anglès o els viatgers estrangers són molt més ponderats;

efectivament, es ressenya l'existència d'una indústria moderna, però ningú no indica cap revolució. Contràriament s'assenyalen diferències notables amb els centres típicament industrials (98).

En efecte, entre 1830 i 1860 hi ha canvis qualitatius i quantitius notables en la indústria barcelonina, però no hi ha una Revolució Industrial. No obstant, no s'ha de menysprear aquesta evolució, ja que ha de consolidar les bases d'una societat plenament capitalista. També ha sorgit un personatge molt concret, acertadament definit per Jaume Vicens com 'el capità d'indústria' de la generació romàntica, que és l'empresari caracteritzador d'una burgesia emprenedora d'esperit sant-simonià i força utòpica -com la ha descrit Miquel Izard (99). Aquesta burgesia és la classe social protagonista de les transformacions econòmiques.

Ferrocarrils i crisi financera.

Una altre apartat de fort valor qualitatiu en les importacions angleses a Barcelona és el ferro i els ferrocarrils. Es comença a parlar dels trens a partir de 1842, quan ja circulen rumors de diversos grans projectes que indiquen una conscienciació de la burgesia envers els objectius a assolir, però també de les limitacions de la indústria catalana. Així, per l'exploració de les mines de carbó de St. Joan de les Abadesses, calia crear una línia fèrrea que unís aquestes mines amb Roses, i partint d'aquest port de la Costa Brava arribar a Barcelona per mitjà d'un comerç de cabotatge (100).

De fet, la pràctica ens revela que moltes d'aquestes idees sorgien simplement de les tertúlies de cafè; quan es presenta un projecte raonable i realista per a construir la línia ferroviària entre Barcelona i Mataró, no es troben inversionistes catalans. La 'Sociedad del camino de hierro de

Barcelona a Mataró y viceversa', promoguda des de Mataró per el 'indiano' Miguel Biada i des de Londres pel comerciant de maquinària Miquel Roig i Roca, no va tenir problemes per interessar els inversos britànics, però la companyia es troba en diversos moments a punt de fracassar davant la desconfiança que presenten els barcelonins. Finalment, el projecte es tira endavant, però gràcies a l'interès i al capital britànic (101). El ritme del creixement de la xarxa ferroviària es pot seguir a partir de la Gràfica 5: la primera accelerada entre 1846-48 es deu a la construcció del tram Barcelona-Mataró, la segona, a partir de 1852 i amb un màxim el 1860 correspon a les línies de Martorell i de Granollers, i la darrera, del bienni 1863-65, a la línia de Barcelona a Osca. Així, aquest període també observa la instal·lació i funcionament i possibilitats del sector més caracteritzador de la Revolució Industrial: el famós 'cavall de ferro'.

Els negociants i capitalistes catalans, especialment barcelonins, un cop han vist el ferrocarril muntat i funcionant, es llencen decidits cap el somni de progrés que s'idealitza davant una màquina de vapor marxant a gran velocitat (102). S'inverteixen massivament capitals per la construcció d'una xarxa ferroviària molt cara i bastant improvisada. Els sectors industrials en queden ressentits, perquè abans no s'ha creat un sector siderúrgic que, si més no, fos capaç de fer rails i recanvis; el procés, no és gens revolucionari (103). D'Anglaterra, s'importa també la xarxa ferroviària completa: màquines, vagons, rails, estacions, ponts..., possiblement fins el darrer cargol.

Hem vist que el comerç anglès porta a Barcelona la maquinària indispensable per provocar l'embranchada del sector tèxtil i dels primers ferrocarrils. Tot i així, els principals beneficis d'aquest comerç es fan a partir de la importació de carbó. La introducció del carbó en pedra anglès és un bon indicatiu de l'activitat industrial, fins i tot millor que la corba del cotó, ja que de carbó només en consumeix les grans fàbriques, el ferrocarril i els

vaixells de vapor. Les fases de major creixement de les importacions de carbó coincideixen plenament amb les afirmacions anteriors: una primera entre 1833 i 1842, una crisi entre 1843 i 1845, i la definitiva expansió fins el 1856-1863. Precisament és en aquest darrer període quan es noten diferències entre les entrades de carbó i de cotó en floca. El carbó fa un salt més fort entre 1854 i 1857 -amb una màxima a l'any 1856, que es correspon perfectament al màxim de les importacions de cotó. Entre 1857 i 1863 es manté l'alt índex de les importacions de carbó i la crisi es redueix al bienni 1864-1865; el 1868 ja l'ha recuperat el ritme. Els sectors moderns semblen estar més preparats davant les fluctuacions econòmiques típiques del sistema capitalista.

El conjunt d'aquestes importacions crea una relació de dependència econòmica de Barcelona respecte d'Anglaterra, a qui s'ha de confiar en l'aprovisionament de combustible i recanvis industrials. Aquests vaixells anglesos, acostumen a sortir del port de Barcelona buits. Efectivament, han d'anar a Marsella o a Tarragona i a Salou per a carregar vins, aiguardents i fruits secs. Com s'observa clarament a partir dels informes consulars, la industrialització es fa amb productes, mentalitat i padrinatge britànic.

A la dècada dels anys seixanta es produeix una crisi d'ample abast econòmic. No és tan sols una crisi factorial -de subsistència, del comerç o del tèxtil- sinó que és una crisi general. La crisi posa en qüestió totes les realitzacions econòmiques aconseguides entre 1830 i 1860 (104). Fem-ne un resum. És una economia en contínua expansió, però amb unes debilitats estructurals excessivament depenents dels sectors agrícoles i, per tant, accidents com les crisis de subsistència típiques d'una agricultura tradicional tenen un fort impacte en el consum popular de la ciutat i limiten

tant el comerç com la indústria tèxtil, que depenen d'aquell mercat agrari. Per l'altre costat, hem definit uns sectors comercials i tèxtils que es consoliden perfectament entrelaçats entre ells; però aquest darrer, molt dependent d'Anglaterra. El creixement econòmic i la seva maduresa dins el context capitalista s'il·lustra amb la gran proliferació de societats anònimes: creditícies, d'assegurances, immobiliàries, etc., que ens mostren l'articulació del sector financer a partir dels anys cinquanta. És característic d'aquesta economia l'estreta relació entre els afers comercials, industrials o financers, que es comprova amb el seguiment dels negocis dels principals capitalistes (105).

En els anys seixanta, les crisis s'encadenen: en primer lloc, i ja des de 1861, hi ha una profunda depressió del tèxtil; la segueix el sector comercial i els ferrocarrils i, finalment, el 1866 es produeix la crisi financera. S'ha de ressaltar l'estreta relació entre la crisi financera de Barcelona i la de Londres (106), aspecte que afavoreix la hipòtesi de la dependència del sector capitalista barceloní respecte de l'anglès. La crisi és conseqüència d'una economia espanyola amb uns notables desequilibris interns (107). Barcelona, el nucli més capitalista de l'Estat, constitueix un d'aquests desequilibris i ara, la ciutat es troba en una evident contradicció: la mentalitat i les formes d'actuació productives dels habitants són moderns; l'espai urbà i les condicions econòmiques són tradicionals.

NOTES.-

1.- P. MOLES RIBALTA; Los gremio barceloneses del siglo XVIII. Madrid, 1970, pp. 519-521.

2.- J. VICENS VIVES , dirigida por: Historia de España y América social y económica. Vol IV. Los borbones. Barcelona, 1972, pag. 148. També s'ha de veure J. FONTANA; Aribau i la indústria cotonera catalana. Barcelona, 1963, pp. 31-32, i R. GRAU i M. LOPEZ; 'empresari i capitalista a la manufactura catalana del segle XVIII'. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes', a Recerques, 4, Barcelona, 1974, pag. 19 i pp. 22-25.

3.- La idea és a manera d'hipòtesi, però creiem que és necessari fer un replantejament de la investigació sobre 'la indústria de les indianes'; els estudis més complets de què es disposa -Pere Moles i R. Grau/M. López-, són interessants però no es poden considerar com a definitius i especialment el de R. GRAU i M. LOPEZ; Op. cit., pp. 19-57, ens sembla confós. Sobre la proto-indústria hi ha interessants treballs teòrics, com els de R. ARACIL i M. GARCIA BONAFE; 'Industria doméstica e industrialización en España', a Hacienda Pública Española, nº 55, Madrid, 1970, pp. 113-129, i sobretot, també dels mateixos autors, 'La Protoindustrialización i la indústria rural espanyola al segle XVIII', a Recerques, 13, Barcelona, 1983, pp. 83-102. L'altre autor és Jaume TORRES; 'La indústria precapitalista i les tesis sobre la 'protoindustrialización'', a 1er. Col.loqui Basc-català, Sitges, 1982, còpia dact., 11 pp. Certament la protoindústria és un concepte aplicable preferentment als sectors rurals, però amb vinculacions urbanes; Barcelona era una petita ciutat dependent dels sectors agrícoles, entre 1700/50. Entre les característiques bàsiques assenyalades per R. ARACIL i M. GARCIA BONAFE; 'La protoindustrialització...', Op. cit., pp. 85 i 86, hi ha condicions que es donen a les fàbriques d'indianes: participació d'artesans urbans, producció destinada al mercat extra-regional i/o internacional, activa participació dels comerciants i procés de concentració cap a la fàbrica. Igualment, J. TORRES; Op. cit., pp. 8 i 9, en la seva descripció de l'empresa artesana.

4.- P. MOLES; -Op. cit., pag 531 i R. GRAU i M. LOPEZ; Op. cit., pag. 50. Seguim més a Pere Moles, ja que el seu esquema ens sembla més clar.

5.- R. GRAU i M. LOPEZ; Op. cit., pp. 40 i 41.

6.- C. MARTINEZ SHAW; 'Catalunya i el comerç amb Amèrica: final d'una llegenda', a L'Avenç, nº 15, Barcelona, abril 1979, pp. 22 i 23. Sobre el tema del comerç colonial hi ha una abundant bibliografia. Les aportacions més decisives es deuen de nou a P. VILAR; Catalunya dins l'Espanya moderna. Vol. IV: La formació del capital comercial. Barcelona, 1964; però la majoria dels historiadors econòmics prestigiosos han intervingut en la qüestió. Hi ha un comentari d'aquesta bibliografia fet per G. Martínez Shaw a l'obra citada, pag. 18.

7.- Hi ha un bon resum d'aquestes qüestions a J. M. DELGADO; 'Comerç colonial i reformisme borbònic: els decrets de lliure comerç', a L'Avenç, 15 Barcelona, abril de 1979, pag. 26.

8.- J.M. OLIVA; 'La Reial Compañia de Comerç de Barcelona a les Índies' a L'Avenç, 15, Barcelona, abril 1979, pag. 33.

9.- P. VILAR; Op. cit., Vol IV, pag. 542. Veure també J. FONTANA; 'Formación del mercado nacional y toma de conciencia de la burguesía', a Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX, Barcelona, 1973; en relació a l'estat dels camins interiors, pp. 28-30.

10.- P. VILAR; Op. cit., Vol IV, pag. 544 i pp. 628 i 629.

11.- A. SEGURA i MAS; 'El mercat de cereals i llegums a Barcelona, 1814-1868', a Recerques, nº 14, Barcelona, 1983, pag. 178. Seguim aquest treball en la periodització i comentari de la gràfica dels preus.

12.- N. SANCHEZ ALBORNOZ; Las crisis de subsistencia en España, Rosario, 1963, pp. 8 i 9.

13.- A. SEGURA; Op. cit., pag. 180.

14.- J. FONTANA; La quiebra de la monarquía absoluta, 1814-1820. Barcelona, 1974, 2a. ed. pag. 274 sobre referències a la collita de 1817 i pp. 268-274 per la política agrícola del govern espanyol.

15.- A. SEGURA; Op. cit., pag. 182; veure també a M. CAMINAL; E. CANALES, A. SOLA i J. TORRES; 'Moviment d'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835)', a Recerques, nº 8, pag. 62.

- 16.- ANONIM; Successos de Barcelona (1822-1835). Barcelona, 1981, pag. 58. Sempre queda un xic ambigu parlar de crisi de subsistència a les ciutats, sobretot quan s'afegeixen altres factors. Parlem de crisi de subsistència a Barcelona quan una forta alça dels productes agraris afecta directament al consum urbà i provoca 'misèria', etc.
- 17.- Ib. id., pag. 59, nota 128/1. L'edició i notes són a càrrec de J. M. OLLE ROMEU.
- 18.- PRO FO 638/3 (Coopy Book, 1817-26). D. Syler, pro-cònsol, to Frederick Lambs, His Minister Madrid. Veure també Annex 1.
- 19.- (A.S.MACKENZIE); A Year in Spain, London, 1831, pp. 50-52. La versió original de la cita és la següent: 'her present revers is a very sad one. The manufactories of cuttery and firearms are ruined and forgotten, and the wines and brandys of Catalonia, the cotton and wollen goods, which used formerly to be carried to every corner of America, are now either shipped away by stealth or consumed only in Spain. In place of the ships and brigs, whose tall masts once looked like a forest within the mole of Barcelona, there are now to be seen only a paltry assemblage of fishingboats and feluccas'.
- 20.- Sobre el tema, veure J. FONTANA; 'Formación del mercado nacional...', Op. cit., pag. 49 i següents.
- 21.- P. MOLES RIVALTA; Op. cit., pag. 550.
- 22.- Hi ha poques dades d'aquest període i, en aquest sentit, són significatives les que aporta J. M. GARCIA DELGADO; 'La construcción naval en Cataluña y el País Vasco: Un estudio comparativo 1750-1850', a Col·loqui Català-Basc, Sitges, 1982, còpia mecanografiada, pp. 14-18, sobre la construcció de vaixells a Barcelona. En el quinquenni 1826-30, la producció recupera el ritme del període 1770-1800, i a partir de 1830 hi ha una notable expansió. L'índex no és molt fiable a nivell de l'activitat econòmica en general ja que a la dècada 1840-50 la producció fa una forta baixada en relació a la dècada anterior. Com comenta l'autor, les navieres barcelonines treballen per la resta del país, cosa que implica un cert grau d'integració del mercat nacional. En general, creiem que el període 1828-1834 és de desvetllament de les forces productives.
- 23.- H.D. INGLIS; Rambles in Spain (1830). London, 1839, pp. 294 i 295, i S.S. COOK (S.E. WIDDINGTON); Sketches in Spain during the years 1829-30-31 and 32. London, 1834, pag. 153.

- 24.- H.D. INGLIS; 1 Op. cit., pag. 299. Les referències als preus i salaris són les següents: baç, 32 quartos la lliura, xai, 35 quartos la lliura, porc, 20 quartos la lliura de 16 unces (les anteriors són de 36 unces), i pa de la qualitat, 7 quartos la lliura. Sobre salaris, un operari urbà guanya 2s. 6d. jornada, mentre que un jornalier del camp tan sols 1s. 1/2 d. al dia.
- 25.- MANIFIESTO de las operaciones principales de la Junta de Barcelona, creada en 10 de Agosto y disuelta en 22 de octubre de 1835., Barcelona, 1836 pag. 19.
- 26.- Ib. id., Apèndix documental, pp. 86 i 87.
- 27.- P. GARCIA FARIA; Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona. Barcelona, 1892, Vol. I, Quadre entre pp. 138 i 139.
- 28.- Diario de Barcelona, 18 de març de 1838.
- 29.- PRO FO 72/512; Correspondència entre el cònsol J. Annesley amb Lord Palmerston, a Londres, Barcelona 1 de març de 1838.
- 30.- Diario de Barcelona; 22 d'abril de 1839, hi ha una relació de preus de les principals ciutats europees; Barcelona té un dels preus més elevats.
- 31.- Ib. id., 19 de desembre de 1838. Hi ha altres articles sobre el tema els dies 2 i 12 de desembre del mateix any. Cortada signa com a Aben-Abulema.
- 32.- Els dos articles són transcrits pel Diario de Barcelona, els dies 21 i 22 d'octubre de 1839, respectivament.
- 33.- C. TRESSERRA; Porvenir de las asociaciones de la clase obrera. Origen y estado actual de la cuestión del trabajo en Cataluña. Barcelona, 1855, pp. 18-20. Aquestes dades són encara una de les millors sèries de preus pel període 1835-50; els historiadors les han utilitzades freqüentment i, en concret, J. BENET i C. MARTI; Barcelona a mitjans segle XIX. Barcelona, 1976, Vol I, pp. 177-179 n'han fet un bon estudi.
- 34.- Diario de Barcelona, 26 de maig de 1839.
- 35.- PRO FO 72/537. Carta privada del cònsol J. Annesley. Barcelona, 24 de setembre de 1839.
- 36.- Diario de Barcelona, 23 de setembre de 1839.

37.- A. SEGURA; Op. cit., pag. 184.

38.- Aquests aspectes són àmpliament comentats pel cònsol anglès, especialment en els Annual Reports de 1842 i 1843, PRO FO 72/607 i 72/633; veure Annex 1.

39.- J. FONTANA; Aribau i la indústria..., op. cit., pp. 56 i 57. Sobre la qüestió de les inversions de capitals a la indústria és molt útil el treball de M. IZARD; 'Inversiones de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana', a Exposición ... sobre la industria textil catalana, Tarrassa, 1973 sense numeració.

40.- PRO FO 72/607; Carta del cònsol J.S. Penleaze a Balmerston, Barcelona 16 de desembre de 1842. La versió original és la següent: 'many respectable marchants are talking of retiring from business as they say it is impossible to carry on trade with these eternal disturbances and contributions'.

41.- C. TRESSERRA; Op. cit., pag. cit.

42.- Hi ha diverses referències en els informes consulars, especialment PRO FO 72/704, Carta del cònsol J.S. Penleaze al Earl of Aberdeen, Barcelona, 31 de gener de 1846, on es diu 'I consider the situation of a common day labourer here much better than of one of the same class in England nor do they work so many hours in the day.'

43.- A. SEGURA; Op. cit., pag. 187.

44.- Ib. id., pag. 189.

45.- C. TRESSERRA; Op. cit., pag. cit.

46.- EXPOSICIONS dirigida a S.M. la Reina por la Asociación defensora del Trabajo Nacional y de la clase obrera. Barcelona, 1849.

47.- Els informes del cònsol francès s'han reproduït a J. CAMPS I GIRO; La Guerra dels matiners i el catalanisme polític (1846-1849). Barcelona 1978. pp. 149-174; la cita correspon a l'Informe sobre les condicions de treball a Barcelona, pp. 168-169.

48.- PRO FO 72/770, cònsol J. S. Penleaze a Palmeston, Barcelona, 26 de febrer de 1850. La cita original és la següent: '... the newspaper speaks of a great deal of misery, but I do not perceive that it exists even to the ordinary (extent) of fluctuacions in manufacturing towns, and from every fabrick I see smoke rising from the chiminies'.

49.- PRO FO 72/759; Carta del cònsol J.S.Penleaze al Viscount Palmeston, Barcelona 26 de gener de 1849.

50.- S.A.; Cosas de España or going to Madrid via Barcelona. New York, 1855, pp. 238-240. La transcripció de la cita és la següent: 'But as the lower classes eat no meat, the measure operated as an increased tax on the food of the poor. The first effects of the very foolish as well as very wrathful edict was, that not a cabbage or a potato was brought to the gates of a single Spanish city. The citizens had to go to the country to buy their vegetables as best they could of the peasantry, who, with gr. t unanimity, refused to pay the additional tax for the privilege of selling them in town. The peasants held out until the populace were reduced to the borders of desperation. The lower Barceloneses, taking the lead, were in commotion. They are always blood-thirsty, and now they were getting hungry besides. They were out of garfíc. And had the news of the revocation of the obnoxious decrees not come in as it did to allay the popular ferment, the lower classes would have risen upon the higher with the same knives which they had peeled their last onions.' (50).

51.- PRO FO 72/810; Carta de J.S.Penleaze al AEarl of Granville. La transcripció completa de la cita és la següent: 'With reference to the main article of food for the poor, bread, flour and other grain it always has been and still is considered an intolerable grievance that the import of foreign corn should be prohibited, to encourage the agricultural districts of other parts of Spain (Catalonia only growing about on third of it's consumption),. This prohibition only dates from the 6 september 1820 (...) and doubles the price of the staff of life to the poor consumer'.

52.- Els articles més fonamentals d'aquest debat s'han reunit a A.TAYLOR Ed. The Standard of Living in Britain in the Industrial Revolution. London, 1975, reprinted 1980. Hi ha una visió 'optimista', defensada per historiadors conservadors com T.S.Ashton, que es contesta per la visió 'pessimista' dels marxistes com E. J. Hobsbawn i E.P. Thompson.

53.- Seguim els plantejaments de E.J.HOBSBAWN; 'El nivel de vida de Gran Bretaña entre 1790 y 1859', a Trabajadores, Barcelona 1979, pp. 84-120, i de E.P.THOMPSON; La formación histórica de la clase obrera. Vol. II, pp.189-201, treballs que formen part del debat citat a la nota anterior.

54.- I. CERDA; 'Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856', a Teoría General de la Urbanización, Vol. II, Barcelona, 1968, pp. 629-640, on hi ha una relació de jornades treballades a l'any. Malgrat ser els anys verificats bastant excepcionals, no cal fer una anàlisi massa a fons per observar que en general la tendència és a l'ocupació.

55.- P.F. MONLAU; 'Higiene Industrial', a Condiciones de vida y trabajo obrero en España a mediados del siglo XIX. Barcelona, 1984, pp. 64-69.

56.- AHCB; Fons Governació A, Llig. 901-970. Exp. 901.

57.- La sensibilitat ciutadana sobre les fàbriques de vapor és molt notable, com per exemple a J. FONT i MOSELA; Consideraciones sobre los inconvenientes que irrogan a la salud de los jornaleros y a la pública de Barcelona las fábricas, en especial las de vapor, Barcelona 1852. Sobre les condicions de vida veure els treballs de A. JUGLAR; 'estudio preliminar' a Condiciones de vida..., Op. cit., pp. 9-55, i J. MALUQUER DE MOTES; La crisis del modelo liberal en España: el nacimiento del movimiento obrero y las primeras formulaciones socialistas. 1835-1869. Tesi doctoral inèdita, UAB, 1975.

58.- J. BENET i C. MARTÍ; Barcelona a mitjans segle XIX. Vol. I, Op. cit. Vol. I, 283-287.

59.- Els historiadors catalans han tractat el tema del comerç des de dos enfoccs diferents: el comerç colonial i el mercat interior. Concretament sobre el comerç barceloní hi ha pocs treballs d'investigació, entre els quals cal destacar la recent Tesi Doctoral de J.M. FRADERA; UAB, 1983 (Tesi que no hem pogut consultar amb la suficient profunditat). L'esquema de J. VICENS VIVES; Industrials i polítics del segle XIX. Barcelona, 1972, 2a. ed., pp. 80-94, segueix en vigència i ens dóna un marc general por complet. Cal destacar les aportacions de J. NADAL i FARRERAS; Comercio exterior y subdesarrollo, España y Gran Bretaña de 1772 a 1914; política económica y relaciones comerciales. Madrid, 1978, i de J. MALUQUER DE MOTES; 'El mercado colonial antillano en el siglo XIX', a J. NADAL i G. TORTELLA; (eds); Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea. Barcelona, 1974, pp. 322-357. En els informes consulars de 1842 i 1845 es dóna una visió del comerç barceloní on s'indica especialment l'importància del contraban; veure Annex nº 1. Cal citar també el resum de M. IZAËD; 'El comerç català contemporani de la pèrdua del mercat colonial a l'aferrissada lluita pel mercat nacional', a Quaderns d'Història Econòmica, Barcelona, 1980, V. XXI, pp. 113-121, especialment pp. 119-120

60.- J. FONTANA; 'Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña', a J. NADAL y G. TORTELLA (eds.); Op. cit., pp. 358-365, dóna una magnífica visió de la situació econòmica a principis del segle dinou. Es pot completar amb un altre article del mateix autor, 'La formación del mercado nacional...', op. cit., especialment pp. 43-48.

61.- S.a.; A summer in Spain; being the narrative of a tour, made in the summer of 1835. London, 1836, pag. 9. La versió original és la següent: 'Since the loss of South America, when Cadiz declined her prosperity, Barcelona has become the first commercial town in Spain'.

62.- PRO FO 639/10: British Consulate Barcelona: Register of Shipping at this Port, 1824-1847.

63.- H. D. INGLIS; Op. cit., Vol. II, pag. 195. Versió original: 'The Catalonians have discovered that it is cheaper to import cotton direct from Pernambuco, than to take it by way of England'.

64.- Ib. id., Vol. II, pag. cit. La versió anglesa és la següent: 'The export trade of Barcelona has almost entirely ceased. This, which consisted in silk and cotton manufactured goods for the Spanish colonies, is now at an end, with the exception of the small quantity still sent to the Havannah; and the export of shoes also, which employed in their manufacture at Barcelona, before the loss of the colonies, upwards of two thousand hands, has entirely ceased' (64).

65.- P. VILAR; Op. cit., Vol. IV, pag. 105. No disposem d'informació concreta pel període 1826 i 1839, però no creiem que es superés el volum d'intercanvis de 1802-1803; peis anys 1814 a 1820, veure les dades de J. FONTANA; 'La formación ...', Op. cit., pag. cit., que malgrat ser difícil de comparar amb les particulars de Barcelona, són clarament inferiors.

66.- M. SAURI i J. MATAS; Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo o sea Guía General de Barcelona. Barcelona, 1849, pag. 87.

67.- L. FIGUEROLA; Estadística de Barcelona en 1849. Madrid, 1968, pp. 190 i 191. En fem un resum de les dades recollides per l'autor. Entre les pp. 167 i 192 hi ha un bon resum del moviment i caràcter dels intercanvis del port de Barcelona.

68.- J. CAMPS i GIRO; Op. cit., pp. 152-154, ens referim al informe de F. de Lesseps. Els informes del cònsol francès són diferents dels reports anglesos, aquests més sistemàtics encara que no tan complets, com el que ens referim.

69.- Els vaixells nòrdics ja substitueixen a Anglaterra en la importació de peix entre 1824 i 1828, comerç que pràcticament queda monopolitzat a partir dels anys trenta. Més endavant, els suecs, noruecs i danesos també portaven carbó anglès a Barcelona, principalment important entre 1848-53, quan el nou tractat comercial anglo-espanyol no afavoreix aquests intercanvis; veure PRO FO 72/759 i 792, Annual Reports de 1849 i 1851.

70.- J. NADAL i FARRERAS; Op. cit., pag. 193. Segons l'autor, a partir de 1845-48 la indústria i comerç barceloní es troben prou enfortits com per fer front al contraban anglès des de Gibraltar.

71.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pp. 244-245. Hi ha una extensa i interessant explicació d'aquest capítol de les exportacions barcelonines, més representatiu de la forta volada que prenen els intercanvis financers que del dèficit de la balança comercial.

72.- Sobre el tema, veure J. MALUQUER DE MOTES; 'El mercado colonial...' op. cit., pp. 333-345. Es difícil d'utilitzar les xifres que dona Maluquer ja que fa l'anàlisi a nivell estatal i no menciona en cap moment el paper del port de Barcelona en el volum total.

73.- L. FIGUEROLA; Op. cit., pag. 183. Les dades extretes en aquest paràgraf corresponen a l'exposició i quadre de l'esmentada obra.

74.- J. MALUQUER DE MOTES; Op. cit., pag. 335. En part basem aquesta afirmació en les conclusions que extreu l'autor, malgrat que no es disposen de dades més concretes.

75.- S.a.; Spain: its present state and prospects (by an english traveller). London, 1839, pp. 40-41. La versió anglesa és la següent: 'The prohibitory system, in general, is sustained on illusory grounds; but in Spain, especially, it is peculiarly prejudicial to the leading interests of the country, (while, from the circumstances above mentioned, it is totally impracticable to carry it into effect). And what is the object of this anti-commercial policy? Merely to extend a fictitious protection to about forty thousand persons engaged in the manufactures of Catalonia, (which do not amount altogether to L 2.000.000 sterling a yer.)

The contraban trade is carried on to more than three times the amount of these manufactures, and in which the Catalonian manufacturers themselves are said to participate, although they struggle with the almost tenacity for the continuance of high duties and prohibition.'

76.- PRO FO 72/607

76.- PRO FO 72/607; Annual Report 1842. J. S. Penleaze a Palmerston, 31 de gener de 1842. Veure Annexes 1, on s'ha fet la traducció catalana, especialment la part que hem titolat com 'Proteccionisme i lliurecanvi'.

77.- La polèmica proteccionisme-lliurecanvisme ha estat tractada per molts autors, especialment J. NADAL; El fracaso de la revolución industrial en España. Barcelona, 1975, i M. IZARD; Industrialización y obrerismo. Barcelona, 1973, tracten el tema, en el context que nosaltres el situem; el mateix M. IZARD; Manufactureros, industriales y revolucionarios. Barcelona 1979, pp. 84-141, el tracta més profundament en un període posterior. Un enfoc diferent és el donat per E. LLUCH; El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840). Barcelona 1973, pp. 211-234, i 303-345. Del mateix E. Lluch renim una magnífica síntesi del tema a ICTINEU. Diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans (segles XVIII-XX), Barcelona, 1979, pp. 390-396.

78.- PRO FO 185/227. El text del tractat comercial es va conservar a l'arxiu particular del consolat de Barcelona.

79.- J. NADAL I FARRERAS; Op. cit., pag. 235.

80.- La bibliografia sobre el tema és molt abundant i no creiem necessari fer una ressenya extensiva. Cal mencionar que va ser VICENS VIVES; Op. cit. pp. 45-75 qui va esbossar un marc interpretatiu que posteriors treballs d'investigació han completat. Miquel Izard en va fer la Tesi Doctoral (M. IZARD; La revolución industrial en España: expansión de la industria algodonera catalana. 1832-1861. Madrid, 1969.); Jordi Maluquer de Motes ha aportat noves informacions (J. MALUQUER DE MOTES; 'La estructura del sector algodonera en Cataluña durante la primera etapa de la industrialización (1832-1861)' a Hacienda Pública Española n.º 38, Madrid 1976, pp. 133-148. L'esquema més acabat es deu a J. NADAL; Op. cit., pp. 188-225.

81.- J. MALUQUER DE MOTES; 'La revolució industrial a Catalunya' a L'Avenc n.º 73, Barcelona, juliol-agost de 1984, pp. 18-43. Citem especialment aquest article per considerar-lo el resum de la interpretació sobre el tema, hegemònica en la historiografia actual catalana. No tothom sembla estar-hi plenament d'acord, com per exemple Miquel Izard, però tampoc hi ha cap polèmica a nivell historiogràfic. En el treball del professor Maluquer de Motes hi ha al nostre entendre diversos punts criticables -probablement afavorits per la mateixa amplitud del tema-, però en volem destacar un de força essencial. No es clarifica prou si al parlar de Catalunya s'entén un estat, una nacionalitat o una regió industrial, i això porta a moltes ambigüitats quan es compara Catalunya, per exemple, amb estat tan complexos com França, Gran Bretanya, Itàlia o Bèlgica (pp. 20-21) o també amb Suïssa (pp. 26-27); aquests aspectes són bàsics

doncs a nivell administratiu Catalunya depèn de l'Estat espanyol -i, per tant, la seva economia no depèn d'uns interessos exclusivament catalans. -i a nivell d'industrialització el procés es centra en una regió industrial molt concreta. No creiem que hi hagi ambigüitats en els conceptes Catalunya i nacionalitat.

82.- La font que utilitzem (POR FO 639/10 i 12) és una relació molt detallada de tots els vaixells de bandera anglesa i provinents de Gran Bretanya que entren al port de Barcelona entre 1824 i 1868. Creiem que és molt interessant per ser una sèrie molt llarga, contínua i força detallada. Però també s'ha de tenir en compte que no es registra tot el comerç entre Anglaterra i Barcelona, ja que vaixells d'altres nacionalitats poden fer la mateixa ruta comercial i no són relacionats en aquest llistat del consolat anglès. Aquest aspecte pot ser important en relació a les entrades de carbó. En general, creiem que és un excel·lent reflex del caràcter i volum d'aquest comerç.

83.- Hi ha l'Annex 2 en el qual es troba informació complementària i gràfiques particulars dels productes importats. La seva consulta resulta imprescindible.

84.- Sobre el període 1827-1834, veure J. VICENS VIVES; Op. cit., pp. 48 a 50 i M. IZARD; Industrialización..., op. cit., pp. 36-38.

85.- J. FONTANA; 'Formación del mercado...', op. cit., pp. 49-53?

86.- El Catalán, 16 de maig de 1835

87.- Es van incendiar altres fàbriques, com diu J. PI i ARIMON; Barcelona antigua y moderna. Vol. II, pag 98, concretament: 'el incendio de la fábrica Bonaplata y el de las poblaciones manufactureras de Ripoll, Manlleu, Moya, Sant Pedro y otras durante la guerra civil...'

88.- El Catalán, 16 de maig de 1835, en resposta a un article aparegut a La Revista, Madrid 11 de maig, on es deia que no hi havia fàbriques de vapor a Catalunya. Es relaciona igualment diverses fàbriques mogudes per energia hidràulica.

89.- GUIA DE FORASTEROS DE Barcelona..., Barcelona 1841, pp. 136 i 137. A l'Annex () hi ha la relació completa dels fabricants, màquines de vapor i cavalls de força.

90.- Els Reports Anuals de 1842 a 1848 amplien aquestes informacions. Veure Annex 1.

91.- Sobre la comparació de Catalunya i Itàlia, veure J. MALUQUER DE MOTES; 'La estructura...', op. cit., pag. 148. Les selfacting s'introdueixen ja cap el

1844 (veure biografia de Güell i Ferrer de M. Llorens a J. VICENS VIVES; op. cit., pag. 329) dada que es confirmarà en els informes consolars corresponents al mateix any,

92.- Més d'una vegada hem parlat d'un moviment higienista que critica la instal·lació del vapor dins la ciutat emmurallada. Aquesta actitud ciutadana ha estat treballada pel professor Josep Florit, en els cursos de doctorat de 1980-81 a la Universitat de Barcelona, en el seminari: 'La resistència al progrès en el segle dinou'. En la darrera part d'aquest treball tornarem a tractar el tema.

94.- E.J.CONNELL and M. WARD; 'Industrial development', 1780-1914', a D. FRASER ed.; A History of Modern Leeds. Manchester UP, 1980, pp. 142 a 176, especialment pp. 170-171. L'evolució urbana i el desenvolupament industrial de Leeds segueix una periodització diferent de la de Barcelona. Per exemple, el 1824 hi ha els 739 cv, de força en funcionament que el 1830 s'han convertit en 2.265 cv., una quantitat similar a l'existent a tot Catalunya pel 1848. A Leeds, només la indústria tèxtil disposava el 1858 de 4.500 cv.

95.- J. NADAL; Op. cit., Apèndix 7.

96.- Sobre el tema, veure J. VICENS VIVES; Op. cit., pp. 56 i 57 i M. IZARD 'Inversión de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana' m a Catalogo del Ier. Simposio nacional sobre la Industria Textil. Tarrassa, 1973.

97.- J. NADAL; Op. cit., pp. 205-207.

98.- Ib. id., pag. 198, que recull les paraules de Illas y Vidal el 1847, contrasta amb les afirmacions del cònsol pels anys d'aquesta mateixa època.

99.- J. VICENS VIVES; 'El capità d'indústria espanyol dins els darrers cent anys', a Recerques, 10, pp. 159-173, i M. IZARD; El segle XIX. Burgesos i proletaris. Barcelona, 1978, pag. 61.

100.- Veure Annual Report de 1845 a l'Annex 1.

101.- P.P.DOMENECH; 'El ferrocarril de Barcelona-Mataró (1848-1856)', a Hacienda Pública Española, nº 55, Madrid 1978, pag. 323.

102.- A. DURAN I SANPERE; Barcelona i la seva història. Barcelona 1973 Vol. II, pp. 662-669.

103.- P.P.DOMENECH; Op. cit., pag. 338.

104.- J. FONTANA; 'Cambio económico y crisis política; Op. cit., pp. 108-109 i Post-scriptum, pp. 143-145.

105.- M. IZARD; Manufactureros, industriales y revolucionarios. Barcelona, 1979, cap. 1, pp. 15-51, i Quadre 4, pp. 64-75.

106.- N. SANCHEZ ALBORNOZ; España hace un siglo: una economía dual. Madrid 1977. pp. 143-154.

107.- J. NADAL; Op. cit., pp. 50-51

II- LA SOCIETAT

"Situada Barcelona a las orillas del mar, a las inmediaciones de Francia y siendo además un punto muy visitado por extranjeros, natural es que participase ... de la influencia de ideas y costumbres que habían adquirido mucha pujanza y extensión en otros países de Europa ... Hallándose además esta ciudad muy adelantada en industria y comercio ... debió suceder que entrase más fácilmente en el movimiento que arrebató a los demás pueblos, supuesto que en la industria y en el comercio hay no sólo la fabricación y transporte de los efectos manufacturados, sino que también sirven de vehículo para la circulación y propagación de las ideas y costumbres".

(J: Balmes; Barcelona, ojeada sobre las revueltas. Barcelona, 1844).

	Pag.
II. LA SOCIETAT	
1.- Aspectes metodològics.	160
1.1 Fonts i periodització	161
1.2 Les classificacions.	165
La classificació sòcio-professional	169
1.3 Els ordinadors com a eines de la història social.	174
Notes.	176
2.- Societat i treball a la Barcelona de mitjan segle dinou.	179
2.1 Les professions.	180
2.2 Les classes socials	188
Classes treballadores i població obrera	190
La marginació de la dona en la societat liberal	194
Les classes altes	196
2.3 Barcelona, 1823-1865. Una societat en evolució	
Els grups de les activitats econòmiques	200
La burgesia censitària	206
Notes.	211
3.- Els sectors tradicionals :menestrals i botiguers.	
3.1 Decadència i transformació dels gremis.	215
3.2 Els menestrals	221
3.3 Els botiguers.	229
3.4 Mobilitat social i actitud política de les classes mitges.	239

Notes.-	Pag. 247
4.- Els fabricants	250
4.1 De la Comissió de Fàbriques a l'Institut Industrial de Catalunya	251
4.2 Les fàbriques del sector tèxtil	258
4.3 Els industrials	269
Notes.-	277
5.- Comerciants, propietaris i l'elit burgesa	280
5,1 Les institucions	281
5.2 Professions liberals i comerciants	284
Els grans comerciants	289
5.3 Els propietaris	296
Notes.	301

II.- LA SOCIETAT.

Quan apliquem en una ciutat termes com 'població' i 'societat', estem emprant en part, termes sinònims. Però només en part, ja que 'població' es limita al conjunt dels habitants i, principalment, a les seves característiques demogràfiques, mentre que en parlar de 'societat' ens referim a l'estructura interna d'aquesta població; una estructura interna que no és simple -homes, dones, nens i les respectives edats- sinó també complexa -activitats, professions i classes socials.

Ja hem vist els principals condicionaments materials de la ciutat i la seva població: la morfologia, la demografia i els cicles econòmics. El punt de partida s'ha situat a principis del segle' divuit amb la intenció d'emfasitzar l'acceleració de l'evolució urbana en un període concret que, en un sentit ampli, hem localitzat entre 1830 i 1860. En aquests anys centrals del segle' dinou, la ciutat es transforma, l'arribar a uns límits d'expansió simbolitzats per les muralles, i projecta el seu futur com una 'gran ciutat moderna'. Ara portem l'anàlisi fins a la societat, al conjunt de ciutadans que, amb el seu treball, fan possible la formació de Barcelona com una gran ciutat.

El ritme d'evolució d'una societat és diferent al de les seves condicions materials; els canvis urbanístics o el creixement demogràfic es poden verificar en unes dècades, però les relacions professionals o les jerarquies socials no canvien tan ràpidament. L'evolució de la societat és més lenta, més subtil; no implica només uns canvis econòmics, sinó també de mentalitat, de costums o dels valors que regeixen les relacions entre els ciutadans. Així, hem vist que la Barcelona de mitjats del dinou és una ciutat plenament capitalista, però en analitzar la societat barcelonina hem de partir de la hipòtesi que és una societat 'en transició'.

'Le quantitatif en histoire sociale n'est qu'un indicateur. Il révèle, oriente, éclaire. Mais on ne doit ni en abuser ni s'abuser sur sa portée'.

F. Bédarida; Londres au XIX siècle.

1.- ASPECTES METODOLOGICS.

L'anàlisi de la societat s'ha de fer amb unes fonts i una metodologia específica. Hi ha una tradició historiogràfica en l'estudi de les poblacions urbanes a meitats del dinou que es basa en fonts quantitatives de procedència fiscal, en concret les contribucions i els censos electorals (1). En línies generals, cal considerar aquests materials com un complement de fonts demogràfiques més àmplies, que permeten tractar amb tota la població. Amb les contribucions i els censos electorals, es pot conèixer els principals sectors socio-professionals de la població, fins arribar a establir detalladament la composició de la burgesia i de les classes dominants (2).

Hi ha poques fonts demogràfiques sobre la Barcelona del període estudiat que permetin un estudi en profunditat de la societat. Sortosament s'han conservat una colla de contribucions i censos electorals que, en part, poden omplir el buit de les fonts demogràfiques. Tot i això, aquestes fonts d'origen fiscal s'han de treballar amb molt tacte, ja que el seu valor és desigual i responen a èpoques i condicions diferents. Com ha indicat Josep Fontana, l'estructura fiscal era deficient i susceptible a constants reformes, aspectes que necessàriament incideixen en el recompte i en els resultats finals de les dades (3). Malgrat aquestes limitacions, creiem que és possible assolir els següents objectius:

- 1.- establir les estructures professional i social dels barcelonins el 1856.
- 2.- definir l'estructura socio-professional dels contribuents per sectors

o categories, i la seva evolució entre els anys 1823, 1838, 1844 i 1856. Un cop vista les principals tendències d'aquesta evolució, fer una anàlisi més detallada per oficis i professions.

3.- localització dels sectors hegemònics de la societat: burgesia, classes dominants i èlit burgesa.

Per acomplir aquests objectius -si més no d'una forma modesta i sense pretensions de voler esgotar temes tan complexos- ens basem en fonts fiscals, a partir de les quals es poden recollir les següents dades: nombre i professions dels contribuents, nivell econòmic a partir de la quota impositiva i localització de la vivenda i/o empresa. El terme 'contribuent' pot ser sinònim de taller, fàbrica o companyia comercial; la classificació en categories socio-professionals i pel tamany de les empreses ens facilitarà la identificació.

1.1.- Fonts i periodització.

Fem ara una presentació detallada de les fonts i de la seva ordenació en tres tallis o períodes cronològics molt concrets. El criteri per escollir aquest períodes és per seguir l'evolució de la societat en tres etapes diferents: descomposició de les estructures socials tradicionals, transició i, finalment, consolidació d'una societat capitalista.

1.- 1823; un antecedent i punt de referència a partir d'on es podran avaluar els canvis. Sabem que aquest any la ciutat inicia un desvetllament després d'un parell de dècades de baixa activitat productiva. Per un altre costat, durant el Trienni Liberal es planteja seriosament les qüestions tributàries, i el decret del 29 de juny de 1821 -corresponent a comerç i patents-, n'és un bon exemple (4). L'Ajuntament de Barcelona nomena una comissió

especial i estudia les llistes dels diferents estaments -gremis, col·legis, Junta de Comerç, etc., a partir de les quals fa una estimació de les fortunes i rendes (5). El seu resum és el següent:

Contribució	Indústria i Comerç	%	Territorial	%
(en reals de bilió)	29.542.150	64,4	16.322.666	35,6

Es tracta d'una relació força completa; tan sols en l'apartat d'indústria i comerç es ressenya al 30 % dels veïns i si afegim els propietaris, quedarem molt aprop del 50 % del total de la població veïna entre 26 i 70 anys.(6)

Aquesta primera font no és exactament una contribució, sinó una avaluació força superficial de les fortunes a partir de les activitats professionals. El seu interès radica en el fet de ser un punt de partida i de comparació amb altres fonts fiscals.

2.- 1836-1844; és el període on hem intensificat més els esforços de recerca. Ara ja hi ha més experiència en la confecció de contribucions, que des de 1833 es fa de forma sistemàtica i amb constants revisions. En general, s'han de considerar els seus resultats molt més fiables que els anteriors. Ens n'hem assegurat treballant contribucions d'anys diferents (1838 i 1844), però fetes amb la mateixa normativa (7). Ara es menciona explícitament a cada contribuent i la quantitat que s'imposa segons l'amplitud de l'empresa o dels béns de producció de què aquell disposa. Aquests són els resultats globals:

	1838	1844
	Indústria i Comerç	Indústria i Comerç
Contribució	1.086.795 r.b.	1.345.720 r.b.
Contribuents	6.360	7.449

Els contribuents per indústria i comerç representen cap al 25 % dels veïns de la ciutat, registrant-se així una significativa disminució en relació a 1823. Ens sembla especialment fiable la dada de 1844 -un any que registra pocs accidents econòmics o polítics-, en el qual és fàcil de comprovar que s'acom-

pleixen la majoria dels pagaments (8). El repartiment de la contribució en territorial i en subsidi d'indústria i comerç, oscilla entre el 40 i 45 % del primer i entre el 55 i el 60 % del segon (9), dades que indicarien un augment del valor o una major pressió fiscal de la propietat territorial o urbana en relació al 1823.

Per complementar aquestes fonts principals, s'han treballat els llistats que es feien servir en la confecció del cens electoral entre 1836 i 1840 quan un nombre important de la població podia participar en les eleccions censitàries (10). Aquestes fonts ens seran útils al moment de localitzar i definir a la burgesia.

3.- 1852-1856; en aquest darrer període ja s'han de notar els canvis produïts al llarg de les tres dècades precedents. Així, és un bon moment per intentar de cercar resultats. Ara també disposem de dades més complertes i detallades l'utilitzar els treballs de recopilació fets per Ildefons Cerdà; aquest, en la molt coneguda però poc treballada 'Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856', ens ha deixat un magnífic estudi sobre la població obrera: el seu pes quantitatiu, distribució en oficis i per qualificació professional, salaris, condicions de vida, etc. Es una base imprescindible per reconstruir la població de Barcelona, encara que s'ha de completar amb dades sobre les classes altes. En aquest sentit, hem buscat una contribució de 1856, que ens permet de conèixer la població no-obrera i reconstruir, en un grau de fiabilitat suficient, el total de la població activa. D'aquesta forma es pot disposar d'una imatge precisa de la composició interna de la societat, si més no, en un moment determinat de mitjans de segle dinou.

La contribució de indústria i comerç de 1856 (11) també ens facilita seguir en l'anàlisi professional. De nou hi ha canvis notables en la confecció de les contribucions, com a conseqüència de les reformes tributàries de

1845 i dels esdeveniments polítics. En fem el resum, comparat amb la contribució de 1852 (12) :

	1852				1856
	Indústria i Comerç	%	Territorial	%	Ind. i Comerç
Contribució	3.941.788 r.b.	50,6	3.845.191 r.b.	49,4	2.778.430 r.b.
Contribuents	7.045	61,9	4.344	38,1	5.562

Les dades són molt desiguals entre elles i en relació amb el període anterior. Hi ha explicacions. A partir de 1845, amb la reforma de Mon, és quan s'accentua la pressió fiscal, i aquesta va en augment fins el 1854 (13). El canvi de règim polític, amb la puja al poder dels progressistes, suposa una disminució de la pressió tributària, amb especial incidència entre els petits contribuents. Això explicaria parcialment la forta reducció dels contribuents en els repartiments fiscals de 1852 i 1856. El 1856, els contribuents per indústria i comerç tan sols representen el 15 % de la població veïnal; de fet, aquestes dades també són representatives de la decadència de la petita empresa familiar de tipus menestral. Tot i això, la tendència a la disminució en el nombre dels contribuents ja s'havia iniciat abans, com es comprova al comparar les xifres de 1844 i de 1852: De 7.449 contribuents es passa a 7.045, respectivament. També és significatiu l'augment de contribució sobre la propietat territorial que, pel període de 1852 a 1856, se situa entre el 45 i el 50 % del total dels repartiments fiscals directes.

A manera d'epíleg, disposem del cens electoral de 1865 (14), un any força apartat del període en el qual centrem l'anàlisi de les contribucions, però ens pot donar indicis de l'evolució dels sectors burgesos.

1.2- Les classificacions.

Ara, el problema és bàsicament de mètode: com ordenar tota aquesta extensa informació que ens proporcionen les fonts fiscals. L'objectiu és definir una classificació socio-professional, de forma que les dades puguin ser utilitzades tant en un sentit horitzontal -i professional- com en un altre de vertical -o social-. Així, cal proposar primer una classificació professional o ocupacional per la població, i una altre de social, que ens serviran per resumir les informacions que s'extreguin de les fonts consultades; naturalment aquest tipus de classificacions han de tenir en compte les particularitats de l'època i del lloc objecte de l'estudi; s'han d'adaptar a la Barcelona de 1820 a 1860 i han de ser vàlides pels objectius proposats.

La diferenciació entre classificació professional i social ens sembla important per no confondre aquests dos aspectes diferents: l'activitat i l'estatus social de la població són variants diferents, malgrat que també puguin estar molt estretament relacionades. Altres treballs sobre aquest mateix període creiem que no han assolit resultats prou clars precisament per no definir concretament aquests dos nivells, ni per escollir una classificació prou adequada (15).

La classificació professional es pot observar en el Quadre 1 (16). En primer lloc, s'ha separat la població activa (grups I a XXI) de la població total, que es completa amb el grup XXII definit com 'Desocupats'; probablement la caracterització no és prou adequada ja que aquí incloem bàsicament a la població femenina i infantil que no tenen cap activitat productiva diferenciada: mestresses de casa, població infantil menor de 8 anys i població escolar, i població adulta masculina en atur. La població activa es divideix en els tradicionals sectors primari -molt poc representatiu en una ciutat emmurallada-, secundari i terciari, més un darrer on situem els propietaris

QUADRE 1.- Classificació professional.

I.- Agricultura i ramaderia.

II.- Pesca i marina.

Total I i II (Sector Primari)

III.- Vidre, ceràmica i química.

IV.- Construcció.

V.- Fusta.

VI.- Metalls.

VII.- Indústria tèxtil.

VIII.- Confecció.

IX.- Pell i cuir.

X.- Arts gràfiques.

XI.- Alimentació.

Total III a XI (Sector Secundari)

XII.- Hosteleria, sanitat, diversions.

XIII.- Transport.

XIV.- Comerç.

XV.- Professions liberals.

XVI.- Funcionaris locals i estatals.

XVII.- Militars.

XVIII.- Clergat

XIX.- Servei domèstic i indiferenciat.

Total XII a XIX (Sector terciari)

XX.- Propietaris i rendistes.

XXI.- Altres ocupacions

Total I a XXI (Població activa)

XXII.- Desocupats.

Total I a XXII (Població total).

-de forma que queden separats dels sectors pròpiament productius, però alhora localitzables- i altres ocupacions que no s'han pogut classificar. Els sectors més representatius d'una ciutat com Barcelona són els secundaris i terciaris, els sectors de les manufactures i dels serveis urbans. Entre les manufactures calia diferenciar el sector del tèxtil (grup VII) tant per la seva tradició a la ciutat com per ser el que aglutina el fenomen industrialitzador; entre els altres grups, el del 'Vidre, ceràmica i química' reuneix activitats molt diverses, però també cal notar que totes elles són molt minoritàries, i el de la 'Alimentació' s'ha col·locat en el sector secundari malgrat que també es pot considerar com del comerç al menut. En el sector dels serveis el grup XIV reuneix des dels revenedors fins els grans comerciants, i el grup XVI a tot tipus de funcionaris, tant de l'administració central -civil i militar- fins els escombriaires o carters dependents de l'Ajuntament.

La classificació professional ens definirà les especialitzacions productives dels habitants de la ciutat, encara que no ens dirà res sobre l'estructura social; cal recórrer a una altra classificació, que proposem en el Quadre 2 (17). Mantenim la diferència bàsica entre població activa i població total, però a més a més, s'ha separat la 'població flotant' (grups I i II), ja que els considerem uns sectors poc integrats a la vida urbana. Contràriament, els grups III a XV reuneixen una població perfectament assentada a la ciutat i que intervé activament en les diverses branques de producció. S'han destacat tres estatus socials diferents; les classes treballadores -terme que preferim a classes populars o baixes per ser aquestes massa simplistes, o al de 'proletariat', ja que aquest és excessivament modern per a la Barcelona de meitats del segle dinou i, contràriament, crèiem que emfasitza la característica bàsica: classes obreres no propietàries (3)-, les classes mitges -terme més ampli que petita burgesia o petits propietaris- i classes dominants -aquelles que reuneixen el poder polític i econòmic.

QUADRE 2.- Classificació social.

Població Flotant.

- I.- Passavolants i població en procés de migració.
- II.- Guarnició i enclaustrats.

Classes Treballadores

- III.- Criats
- IV.- Jornalers, peons, ajudants, i aprenents.
- V.- Obrers especialitzats

Classes Mitges

- VI.- Empleats civils i religiosos
- VII.- Menestrals, manufacturers i pagesos.
- VIII.- Botiguers.
- IX.- Petits propietaris.

Classes Dominants

- X.- Professions liberals i funcionaris.
- XI.- Industrials.
- XII.- Comerciants.
- XIII.- Propietaris i hisendats.
- XIV.- Alts càrrecs militars.
- XV.- Clergat.

Total III a XV - Població activa.

XVI.- Desocupats.

Total I a XVI - Població total.

Entre les classes treballadores era important diferenciar els obrers especialitzats o oficials de la resta dels treballadors sense cap especialització professional, tant pel tipus de treball com pel nivell econòmic; molts d'aquests obrers especialitzats provenen dels sectors artesanals i són hereus d'una cultura i uns costums que els simples peons o els criats no acostumen a tenir. Les diferències entre els diversos grups de les Classes Mitges i els de les Classes Dominants venen donades en bona part pel nivell econòmic d'uns i altres, ja que en certa manera, uns i altres són similars pel tipus d'activitat (per exemple, manufacturadors i industrials, botiguers i comerciants, petits propietaris i hisendats). Tot i així, no són tan sols el nivell econòmic o el volum de l'empresa o de la propietat els factors diferenciadors, ja que també hi ha aspectes de mentalitat i, en general de costums, que ens permeten de diferenciar socialment a un menestral d'un industrial, malgrat que en alguns casos uns i altres frueixin d'un nivell econòmic molt similar; en l'exemple proposat, les diferències també es deriven d'una mentalitat tradicional enfront d'una altra de més moderna o capitalista.

Hem defugit de la utilització de termes com burgesia, menestralia o aristocràcia per significar una major complexitat conceptual: a la burgesia no se la pot identificar plenament amb les Classes Dominants -on també hi ha hisendats i clergues- i també inclou a sectors de les classes mitges. Una definició de la burgesia hauria d'incloure també aspectes polítics ideològics o de costums, els quals superen les intencions d'aquesta classificació social.

La classificació socio-professional.

En el moment de definir la classificació socio-professional hem intentat que aquesta integrés les classificacions definides anteriorment -més universals i que permeten incloure a tota la població-, i que, per altra

banda, fos el més simple i sintètica possible. Aquest codi socio-professional havia de ser útil per la classificació de les professions i oficis al fer el buidatge de les fonts, i per l'anàlisi de les contribucions i llistes electorals i, per tant, no ha de comprendre a tota la població de la ciutat; a molt estirar, tan sols representa a les Classes Mitges i Classes Dominants del Quadre 2 (els grups VI a XV).

A més d'aquestes premises, el nostre criteri d'ordenació es basa en la forma de treball; primer, a partir de les generalitats de sectors secundari i terciari, però també a partir de dicotomies com manufactura tradicional i indústria, comerç al detall i a l'engròs. Els resultats es troben en el Quadre 3; els dos primers grups corresponen al sector secundari, mentre que els altres al terciari. Els termes definidors de cada categoria, s'ha procurat que s'ajustessin a característiques reals i concretes: el menestral, el fabricant, el botiguer, el comerciant, etc. Creiem que aquestes categories són útils per fer diferenciar aspectes econòmics, professionals i socials en la població de Barcelona. Intentarem de definir-los individualment:

1.- els menestrals: mantenim aquest terme pre-capitalista ja que ens trobem en una època de transició, en la qual encara tenen vigència corporacions tradicionals com els gremis, malgrat trobar-se en plena decadència. Així, les professions d'aquest grup són identificables tant per la forma de treball-manual, artesanal, com per ser de procedència gremial. S'han fet subdivisions segons els materials que manipulen: confecció, estam-cànem-boga, pells-cuir, fusta, metall, arts gràfiques i química. Excepcionalment s'ha inclòs als pagesos, hortelans i mestres de barques de pesca entre els menestrals, ja que l'estatus social és similar. Són definibles com una classe mitja decadent, en tendència a proletarització.

2.- Fabricants: inclou els oficis del sector tèxtil i als fonadors, els sectors manufacturers a partir dels quals es produeix la industrialització.

QUADRE 3.- Classificació socio-professional.

Categories socio-professionals

- 0.- Pagesos i pescadors.
- 1.- Menestrals { Confecció
Espar, Cànem, Boga.
Pell, Cuir
Fusta
Construcció i, Ceràmica.
Metall.
Arts gràfiques.
Química.
- 2.- Fabricants { Sector tèxtil
Altres sectors industrials.
- 3.- Botiguers { Comerç al detall.
Alimentació
Hostelaria.
Transport i serveis.
- 4.- Comerciants
- 5.- Professions liberals.
- 6.- Funcionaris.
- 7.- Propietaris.
- 8.- Militars.
- 9.- Clergues.

Tradicionalment el grup tèxtil ha estat el més caracteritzador de les activitats econòmiques de la ciutat, -com ja van demostrar J. Nadal i E. Giralt, i que més endavant tractarem amb detall- motiu que també aconsella la seva diferenciació en relació als restants oficis manufacturadors. D'aquest grup se'n destacaran una colla de grans fabricants que formen part de l'èlite burgesa.

3.- Botiguers: el petit comerç local, al detall. En les ciutats populosos aquestes activitats tenen gran importància, i són molt caracteritzadores del sector dels serveis i de les classes mitges urbanes. Molts d'aquests oficis tenen origen gremial. S'han fet tres subdivisions: els comerciants a la menuda o revedors, els botiguers de l'alimentació i l'hosteleria.

4.- Comerciants: el gran comerç, tan vital a la ciutat. Aquest grup, que els coetanis el defineixen a vegades com a 'capitalistas', formen el nucli més plenament burgès.

5.- Professions liberals: professions molt especialitzades, la majoria de les quals estan regides per títols acadèmics. La seva importància és progressiva en una ciutat en franc desenvolupament social i econòmic com Barcelona. S'han d'incloure dins la burgesia, més que pel nivell econòmic, per la seva influència en els afers professionals, socials i polítics.

6.- Funcionaris: petit grup i d'escassa influència en una ciutat que no és un centre administratiu.

La classificació socio-professional és completa amb els Propietaris, els Militars i els Clergues. Les contribucions d'indústria i comerç -que només inclou a les 'professions econòmiques'- no ens diuen res d'aquests altres altres grups, les 'professions passives', de les quals hi ha notícies en altres fonts. Els propietaris s'han de cercar a les contribucions territorials, i de tots ells trobem informació a les llistes electorals.

Aquesta és la classificació que cal considerar com a més sintètica. De fet, aquest codi es completa amb l'enumeració de cada professió tal com apareixen a les contribucions. Així, la variant complexa d'aquesta classificació es pot veure a l'Annex 3] on hi ha els oportuns comentaris sobre la realització tècnica d'ordenació de les dades. Cal dir que cada professió constitueix una unitat, els components de la qual s'ha desglossat en un total de 9 apartats segons les quotes de contribució que paguen i que prenem com a mesura del nivell econòmic de cada contribuent i a una valoració del tamany de l'empresa.

1.3.- Els ordenadors com a eines de la història social.

Davant la gran quantitat de dades estadístiques que s'extreuen en el buidatge de les contribucions, sembla lògica la utilització d'ordinadors; la seva utilització cada cop és més freqüent en determinats camps historiogràfics i en l'anàlisi de la societat i de les professions sembla ser un dels més adients.

Sempre hem estat convençuts que seria interessant la utilització d'aquestes eines, però tant per la nostra preparació universitària com per la manca dels necessaris fons econòmics, ens hem decantat a fer una recopilació i ordenació artesanal. Tan sols s'han utilitzat les ordenadors en dos moments: primer, pel buidatge d'una font relativa a les llistes electorals -reclamacions de prop de 500 electors de Barcelona i el Pla el 1839-40- i, en segon lloc, en el càlcul de unes operacions complexes i en l'elaboració gràfica de les contribucions, un cop ja s'havia fet el buidatge i l'ordenació. En aquest segon cas, hem utilitzat un ordinador 'Sinclair Spectrum', molt primari i elaborant uns programes molt senzills, però que ens han permès de comprovar aspectes prou importants com el de la fiabilitat de les dades.

En la primera experiència -realitzada amb l'ordinador de la Universitat de Barcelona i amb l'assessorament tècnic del professor Joan Cases-, els resultats no van respondre a les expectatives esperades. La mostra també era força limitada i poc unitària, encara que el tempteig bé ens va ser il·lustratiu de les possibilitats d'aquest tipus de treball. En la segona experiència -en la qual vaig comptar amb la col·laboració desinteressada d'Oriol Mestre-, els objectius eren molt més concrets i els resultats també han estat més representatius. Bàsicament s'ha tractat de calcular aspectes com la desviació típica, les asimetries, els quartils i diversos índexs que ens relativitzessin les dades i ens permetessin de comparar els resultats a què havíem arribat en cada contribució. Normalment s'utilitza la mitjana com a valor central de la mostra i

la desviació típica com a valor de dispersió. De tota manera, en distribucions molt asimètriques com ho són sempre les corresponents a contribucions-, és més correcte utilitzar la mediana com a valor central -és el més sensible- i els quartils com a mesures de dispersió (18). Com ja hem dit anteriorment, les fonts que fem servir corresponen a períodes diferents i no sempre es van elaborar d'acord amb un mateix criteri; per tant, era important de trobar uns índexs que ens permetessin la comparació de les diferents contribucions -en aquest cas, l'índex 'versus' el total de la mitjana i l'índex 'versus' el total de la mediana.

La utilització dels ordinadors ha estat molt limitada i la seva finalitat ha estat la d'omplir uns buits que el nostre treball artesanal només hagués pogut assolir a partir de moltes hores fent operacions complexes en una simple calculadora. D'altra banda, sempre hem desconfiat davant d'algunes operacions excessivament relativistes que es poden efectuar amb aquestes eines.

Som conscients del caràcter quantitatiu que prèn aquesta part del treball; la frase de Bedarida, que inicia aquestes indicacions metodològiques, mostra la postura abans d'utilitzar aquests materials estadístics -que s'han reunit en els Annexes, especialment el nº 3. Les freqüents inexactituds de les fonts quantitatives proto-estadístiques també aconsellen utilitzar-les en formes relatives -percentatges, índexs, etc.- ja que difícilment els números absoluts coincidirien amb la realitat.

NOTES.-

1.- Els inicis d'aquesta historiografia es troben en un article de E. LABROUSSE; 'Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale au XVIII^{ème} et XIX^{ème} siècle (1700-1850); a X Congresso Internazionale de Science Storiche (Roma 1955), Florència 1955, pp. 365-396. En aquesta línia van seguir A. DAUMARD; La bourgeoisie parisienne de 1815 a 1848. Paris, 1863, o M. GARDEN; Lyon et les lyonnais au XVIII^{ème} siècle; Paris, 1975. Sobre Barcelona també hi ha treballs que utilitzen les contribucions, com el de J. NADAL i E. GIRALT; Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial. Madrid, 1933. A. SOLA L'eleit Barcelonina a mitjans segle XIX, UCB 1977, o A. SEGURA; L'evolució de l'estructura de la propietat agraria al Pla de Barcelona, 1723-1823/41. UCB, 1980. Aquests aspectes metodològics i una bibliografia mes completa l'he comentada a J. MESTRE; 'La contribució extraordinària de guerra de 1838 dades de l'estructura socio-professional de Barcelona a la primera meitat del dinou', a El Pla de Barcelona i la seva història, Barcelona, 1984, pp. 355-357.

2.- A. DAUMARD; Op. cit. pp. XX-XXI.

3.- J. FONTANA; La Revolución Liberal. (Política y Hacienda 1833-45). Madrid, 1977, pp. 52, i 55. En traslladar-se la qüestió fiscal a un nucli concret com Barcelona, el vapor augmenta ja que hi ha un coneixement de la riquesa i dels individus. Tot i així, s'ha de tenir en compte les possibles intencions d'amagar dades, etc.

4.- J. del MORAL RUIZ; Hacienda y Sociedad en el Trienio Constitucional 1820-1823. Madrid, 1975, p. 261. També hi ha la reproducció d'aquest decret, el primer en la legislació liberal, al les pp. 285-300.

5.- ADPB, Lligall 50. Els recomptes fiscal pròpiament es troben a AHCB. Cadastre, IC-41. 'Industria i Comerç, 1823' font que ja ha estat consultada i treballada per A. SOLA; Op. cit, Vol. I, pp. 51-56. Veure l'Annex 3, Quadre 1 pel buidat i classificació de la font.

6.- El càlcul es fa a partir d'una població de 100.000 habitants i en una relació de població / veïns de un 5/1.

7.- Les referències de les contribucions són les següents: AHCB. Cadastre.

IC-29 : ' Industri i y Comercio. Deficit de Guerra de un diez por ciento sobre la anualidad del año 1838, exigido en mayo del año 1838 en adelante' i AHCB. Secció Governació A, lligall 2.555: ' Subsidio de Industria y Comercio, para el año 1844' .

8.- En les contribucions sempre s'indica si es cobren les quotes i, per exemple, en la de 1823 va pagar poca gent mentre la de 1844 quasi tots els contribuents satisfan les quotes.

9.- Aquests tipus d'informació es troba en el Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona (BOPB), en aquest cas concret en el exemplar del 3 de maig de 1844.

10.- Les referències dels censos electorals són les següents: ADPB, Lligall 98; 'Lista de los contribuyentes de la cuota fija de 300 rals vellon inclusive para arriba, y de las capacidades ', pel cens de 1836, i ADPB, Lligall 117: ' Listas comparadas', enero de 1840, pel cens de 1840.

11.- AHCB: Secció Cadastre, IC-35: 'Industria 1856' .

12.- Per la Contribució de 1842, i CERDA; Teoría general de la urbanización. Madrid 1968, ed. fasc. Vol, II pp. 259-265, i, pel repartiment territorial M. TATJER; ' La propietat immobiliaria urbana a Barcelona a mitjan segle XIX , a el El Pla de Barcelona i la seva història Op. cit, pp. 341-354.

13.- Sobre la reforma tributaria de Mon, veure F. ESTAPE; La reforma tributaria de 1845. Madrid 1971.

14.- El cens es reproduïx íntegrament el BOPB. nº 273 i ss. novembre-desembre de 1865.

15.- Coneixem dues classificacions , una J. BENET i C. MARTI; Barcelona a mitjans segle XIX . El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856). Barcelona, 1976, Vol. I, p.120 , i una altre a J. MALUQUER DE MOTES ; Sobre la Barcelona obrera del segle XIX. UAB; s.d. , cop. dact. p. 6. En el primer cas, la classificació professional sembla massa moderna, i en el segon cas, les categories -socials, professionals, sòcio-professionals- no es defineixen .

16.- No hi ha problema en definir una classificació professional, excepte en

el punt que sigui representativa de la societat de Barcelona a meitats del dinou. Seguim la classificació proposada a E. J. CONNELL and M. WARD 'Industrial development, 1780-1914', a D. FRASER, ed. A History of modern Leeds. Manchester U.P., 1980, pp. 156-157, classificació que hem adaptat per Barcelona.

17.- La terminologia utilitzada per definir a les classes socials s'aparta conscientement de conceptes com 'proletariat' o 'burgèsia', que creiem necessiten d'altres elements, a més dels estrictament socials, per definir-los. La terminologia s'adapta als conceptes usats per J. KAPLOW; Les noms des rois. Les pauvres de Paris à la veille de la revolution. Paris 1974, p. 59 i ss. s especialment en el terme 'classes treballadores'.

18.- Per qüestions referides a l'utilització i programació de ordinadors en història social hem seguit a H. CRAMER; Teoria de probabilitades y aplicaciones.

2.- SOCIETAT I TREBALL A LA BARCELONA DE MITJANS SEGLE DINOU.

Amb l'enderrocament del barri de la Ribera i la construcció de la Ciutadella s'iniciava una etapa fonamental en la formació de Barcelona com una gran ciutat. Al llarg dels següents cent cinquanta anys, la ciutat ha augmentat en extensió i ha multiplicat la població; les noves condicions econòmiques sorgides a partir del capitalisme han modificat sensiblement l'organització i les formes del treball, i l'estructura hegemònica de la societat. Aquest pas d'una petita ciutat tradicional a una ciutat de mitjana entitat en l'Europa del dinou -però que ja inicia la construcció de la 'gran ciutat'- s'aparella amb una transformació de la mentalitat i les costums urbanes.

El 1856, quan la ciutat és a punt de superar les darreres muralles, la societat barcelonina és influenciada per una doble colla de factors: per una banda, el nou ordre polític liberal i les relacions de producció capitalistes però, per l'altra banda, encara conserva molts costums i valors tradicionals. La imatge de les fàbriques de vapor fumejant dins les muralles medievals ens il·lustra gràficament aquesta contradicció que sura per sobre de tots els fenòmens que fins el moment hem observat: l'urbanisme, la demografia, les condicions econòmiques. En plantejar-nos l'estudi intern d'aquesta societat tenim molt en compte aquesta dicotomia, la possibilitat de trobar-nos davant una estructura social, professional, en la qual el nou ordre capitalista coexisteix amb els valors tradicionals.

2.1.- Les professions .

L'ocupació, el treball o la professió dels habitants és el que millor ens defineix una societat, el que ens caracteritza a una ciutat. La forma que pren el creixement urbà és el resultat de l'aportació col·lectiva de tots els habitants. En el segle dinou hi ha un desenvolupament sense precedents dels nuclis urbans i aquests es distingeixen a partir dels elements productius més influents. A ciutats com Londres i París el fet de ser uns grans centres administratius i comercials ja justifica el seu espectacular creixement (1). A Manchester, Leeds o Lyon és la indústria, que ha trobat condicions idònies per a la seva existència i expansió, la que impulsa i caracteritza l'evolució urbana (2). En una escala més modesta, però també igualment representativa, el petit port mediterrani de Toulon experimenta les condicions industrials i el nou ordre capitalista a partir de l'Arsenal, una 'empresa' pública, militar, per on s'introdueix el vapor i que modifica l'equilibri professional tradicional en generar una demanda de noves especialitzacions del treball (3).

Barcelona comparteix amb aquestes ciutats europees i altres d'Amèrica del Nord aquest fenomen que, malgrat la seva gran extensió, costa de definir com a universal. No totes les ciutats responen de forma igual davant la generalització de les relacions de producció capitalista, que tenen unes limitacions geogràfiques o cronològiques. En el cas de York, una ciutat veïna de Leeds i amb major tradició que aquesta, el fet de quedar apartada de les vies de comunicació -especialment dels ferrocarrils- endarrereix i condiciona el desenvolupament industrial i capitalista (4).

Per conèixer les ocupacions dels barcelonins a mitjats del segle dinou, hem confeccionat el Quadre 4, elaborat basant-nos en les dades que va recollir l'edifici Cerdà el 1856. Hem diferenciat la població activa de la població total, ja que concretem l'anàlisi en aquella primera, que representa poc

més del 40 % dels habitants; com ja hem indicat al tractar la demografia, la població activa és majoritàriament composta per adults del sexe masculí (5). Per una millor interpretació de l'esmentat quadre, s'ha preparat el Quadre 5 en el qual aportem uns elements de comparació en relació a l'estructura professional de 1856 (6); per una banda, hi ha la població veïnal de 1717 i, per l'altre, les estructures de Leeds -una ciutat anglesa típicament industrial- que, pel nombre de la població i per l'especialització tèxtil, presenta unes semblances amb Barcelona.

El poc pes del sector primari en l'estructura professional de Barcelona és certament remarcable i és un dels punts que més la diferencien respecte a 1717. L'explicació és prou lògica; els dos recomptes s'han fet en la mateixa extensió demogràfica -el recinte emmurallat- però, mentre a principis de segle divuit el Raval era un barri en bona part agrícola i tot curull d'hortes, a meitats del dinou la ciutat és densament poblada i pràcticament ha exhaurit totes les zones edificables; el sector agrícola ha perdut tota representativitat. L'absència de pescadors i mariners es pot deure a una deficiència de la font, encara que el seu pes seria quasi insignificant (7). Cal notar l'equilibri entre els sectors secundari i terciari; certament el sector secundari (grups III a XI), el de la manufactura, és quantitativament més important que els sectors comercials i de serveis (grups XII A XIX), però les diferències són poc remarcables si les comparem amb els percentatges de Leeds. S'ha d'emfasitzar aquest equilibri, ja que és indicatiu de que no ens trobem amb una ciutat específicament industrial o manufacturera, ja que, en aquest cas, el sector secundari tindria molta més importància.

A la manufactura sobresurt el grup del tèxtil que, amb molt, reuneix la part més important de la població obrera (el 37,7 %) i de la població activa (prop del 30 %). Evidentment la principal especialització professional de la ciutat és el tèxtil, mantenint una coacció tradicional -com es pot comprovar en el Quadre 5- però aquest grup també ha estat el més afa-

QUADRE 4.- Estructura professional de Barcelona el 1856.

Categories Preprofessionals	Població obrera	Contribuents	TOTAL	% població	
				activa	Total
I.- Agricultura, ramaderia	77	273	350	0,45	0,19
II.- Pesca i marina ¹	-	-	-	-	-
Total I i II	77	273	350	0,45	0,19
III.- Vidre, ceràmica i química ²	1.107	66	1.173	1,50	0,64
IV.- Construcció	1.678	72	1.750	2,24	0,95
V.- Fusta	2.596	422	3.018	3,86	1,64
VI.- Metalls	2.205	482	2.687	3,44	1,46
VII.- Textil	22.551	547	23.098	29,56	12,57
VIII.- Confecció	3.506	247	3.753	4,80	2,04
IX.- Pell i cuir	1.071	314	1.385	1,77	0,75
X.- Arts gràfiques	961	88	1.049	1,34	0,57
XI.- Alimentació	1.717	548	2.265	2,90	1,23
Total III a XI	37.392	2.786	40.178	51,42	21,86
XII.- Hosteleria i diversions	818	426	1.244	1,59	0,68
XIII.-Transport i tràfec portuari	2.007	109	2.116	2,71	1,15
XIV.- Comerç	2.854	1.636	4.490	5,75	2,44
XV.- Professions liberals	1.422 ³	446	1.868	2,39	1,02
XVI.- Funcionaris locals i estatals	1.426 ³	38	1.464	1,87	0,80
XVII.- Militars	-	9.423 ⁴	9.423	12,06	5,13
XVIII.- Clergat	-	637 ⁴	637	0,81	0,35
XIX.- Servei domèstic i indiferenciat	10.833	39	10.872	13,91	5,91
Total XII a XIX	19.360	12.754	32.114	41,10	17,47
XX.- Propietaris i rendistes	-	2.490	2.490	3,19	1,35
XXI.- Altres ocupacions	3.000 ⁵	-	3.000	3,84	1,63
Total I a XXI	59.829	18.303	78.132	100	42,51
XXII.- Desocupats	-	-	105.655	-	57,49
Total I a XXII	-	-	183.787	-	100

1.- No hem trobat notícies d'aquest sector malgrat que a la Barceloneta havia d'haver-hi mariners, nàutics, pescadors o patrons de barques, encara que possiblement es troben en vies d'extinció; els petits ports veïns -Badalona, Masnou, etc.- anaven substituïnt el sector mariner barceloní. L'explicació més raonable, però, és que Cerdà no inclou als obrers de la Barceloneta ni de Sant Beltran, limitant les recerques a la ciutat "Intra-muros".

2.- El sector d'elaboració de materials per la construcció -maons, rajoles...- és propiament primari, però aquest no és el cas de Barcelona doncs a les bòviles es reduïa la producció a atuells i rajoles. S'ha d'anar a buscar el sector primari d'aquest grup als pobles dels voltants, especialment a Sarrià i a l'Hospitalet. La inclusió del grup químic, en certa manera gratuït, és deu tant per el seu reduït volum com per el caràcter clarament tradicional ja que el componen principalment saboners, cerers i candelers.

3.- Cerdà no menciona entre la població obrera ni a professions liberals ni a funcionaris, excepte un reduït grup vinculats a l'administració municipal -escorbriaires, carters, serenos. Tampoc hem trobat informació dels professors ni dels empleats a les contribucions, encara que la dada d'aquests a les fonts fiscals és clarament insuficient. El mateix Cerdà (pag. 255) ens dona unes dades referents a aquests grups, que hem recollit fent les necessàries comprovacions.

4.- No són contribuents però, evidentment, tampoc se'ls pot col·locar entre la població obrera. Les dades procedeixen de la mateixa font esmentada a la nota 3.

5.- Cerdà ja indica que la seva recerca no va ser completa (pp. 563-564) i no va incloure als treballadors a domicili per càrrec d'altres, excepte els obrers del tèxtil. La dada és hipotètica i probablement reduïda, doncs caldria augmentar-la amb la població obrera menor de 8 anys que tampoc en són representats.

Fonts: I. CERDA; "Monografia estadística de la classe obrera de Barcelona en 1856", a *Teoria...*, op. cit., Vol. II, pp. 617-622. Pels contribuents, AHCB, Secció Cadastre, IC: 35: Indústria 1856.

QUADRE 5.- Estructura professional de Barcelona el 1717 i 1856, i a Leeds el 1841 i 1861. (en % sobre població activa).

Categories professionals	BARCELONA		LEEDS	
	1717 ¹	1856	1841	1861
I.- Agricultura i ramaderia	6,1	0,4	2,6	2,8
II.- Pesca i marina (mineria)	3,8	-	(1,8)	(3,5)
Total I i II.	9,9	0,4	4,4	6,3
III.- Vidre, ceràmica i química.	1,0	1,5	2,1	2,5
IV.- Construcció	7,0	2,2	5,3	5,8
V.- Fusta		3,9	1,6	2,1
VI.- Metall.	4,6	3,4	6,6	13,0
VII.- Indústria tèxtil.	12,2	29,6	37,8	28,7
VIII.- Confecció.		4,8	8,3	10,0
IX.- Pell i cuir	6,6	1,8	1,0	1,8
X.- Arts gràfiques	1,1	1,3	1,0	1,2
XI.- Alimentació i Hosteleria	5,5	4,5	4,2	5,8
Total III a XI	38,0	53,0	67,9	70,9
XII.- Transport.	2,6	2,7	2,9	4,0
XIII.- Comerç	5,1	5,7	1,8	1,6
XIV.- Professions liberals	4,4	2,4	1,8	2,5
XV.- Funcionaris locals i estatals	2,2	1,9	0,4	0,5
XVI.- Militars	-	12,1	0,6	0,4
XVII.- Clergat	2,2	0,8	-	-
XVIII.- Servei domèstic i indifer.	7,6	13,9	10,4	9,3
Total XII a XVIII.	24,1	39,1	17,9	18,3
XIX.- Propietaris i rendistes	2,3	3,2	-	-
XX.- Altres ocupacions	25,0	3,8	9,8	4,5
Total I a XX	99,3	100	100	100

1.- Les dades es refereixen a caps de família, que representen el 23,28% del total de la població. La població activa de Barcelona de 1856 representa el 42,51% del total, i la de Leeds el 39,43% el 1841 i el 47,55% el 1861; la ciutat anglesa tenia el 1841 151.626 habitants i vint anys mes tard 207.390.

Fonts: Elaboracions pròpies a partir de J.NADAL i E.GIRALT; Barcelona en 1717-1718. Un modelo de sociedad pre-industrial, pag. 15, Quadre 3. i W.G. RIMMER; Occupations in Leeds, 1841-1951, citat a D. FRASER Ed.; A History of modern Leeds, pag. 156. Per la columna de Barcelona el 1857, veure Quadre 4.

vorit pel desenvolupament de la primera fase de la industrialització. És en el tèxtil on es nota una major concentració de la mà d'obra, ja que la mitja correspon a 40 assalariats per cada contribuent/empresa, en tant que la mitja de tot el sector secundari és inferior als 15 assalariats per cada contribuent. La comparació entre Barcelona i Leeds ens confirma la importància del tèxtil en les dues ciutats, però cal notar que a Leeds s'experimenta una forta disminució entre 1841 i 1861, fenomen que s'ha d'interpretar com el resultat d'una creixent mecanització. Aquesta pèrdua global d'efectius del tèxtil en la ciutat anglesa es compensa amb un notable augment del grup del metall i, en menor escala, de la confecció; aquests tres grups (els VI, VII i VIII) inclouen a més del 50 % de la població activa a Leeds, mentre que a Barcelona no arriben al 40 %. La mecanització del tèxtil i el creixement de la metal·lúrgia a Leeds són els punts claus per a definir-la com una ciutat industrial i obrera, punts que no són tan evidents a Barcelona on el metall té poc pes.

En la manufactura també s'ha de mencionar el grup de la pell i el cuir, una de les especialitzacions tradicionals de la ciutat junt amb el tèxtil i la confecció. La forta davallada d'aquest grup entre 1717 i 1856, quan tan sols es compten 3 assalariats per cada contribuent, pot fer pensar que hi ha una tendència a la desaparició, cosa que no succeeix realment (8). Ens caldrà nous elements pel seu anàlisi.

En el sector terciari s'observa una important presència quantitativa dels militars (grup XVII) i del servei domèstic (grup XIX). En el segon cas les dades són normals segons els costums de l'època i en una ciutat burgesa, corresponen a un criat per cada tres famílies. En canvi és sorprenent el percentatge dels militars que modifica tota l'estructura professional. No hem volgut introduir rectificacions —doncs per exemple, és lògic pensar que el 1856 hi ha una guarnició extraordinària per motius polítics—, ja que aquesta aclaparadora presència militar també és molt representativa per aquest

període; tan sols hem de recordar que l'estat d'excepció esdevé quotidià entre 1830 i 1860. L'existència de tants militars ha d'obeir, per una banda, a les necessitats de repressió i, per l'altra, de protecció d'una part dels ciutadans, necessitats que a Leeds no són tan evidents malgrat que és prou coneguda la conflictivitat social inherent a les ciutats industrials de l'època.

Una part molt representativa del sector dels serveis la formen el comerç, les professions liberals i els funcionaris (grups XIII, CXIV i XV), que tots plegats ocupen a més del 10 % de la població activa; cal notar que aquest grup, compostat per botiguers, comerciants, advocats, etc., genera una baixa demanda de mà d'obra. En aquest cas, les diferències amb la ciutat anglesa són molt clares, ja que aquests grups sols representen cap el 4 % de la població activa.

L'estructura professional de Barcelona es caracteritza per un fort pes de la població obrera ocupada per la manufactura tèxtil però, també, per una clara vocació comercial. Entremig d'aquest dos extrems -obriers de les fàbriques per un costat, burgesia de comerciants, professions liberals i funcionaris per l'altre-, trobem a tota una colla de grups menys importants qualitativament, però que són indispensables en qualsevol nucli urbà: la construcció, la fusta, l'alimentació o el transport. La presència i manteniment d'un nombrós contingent militar a la ciutat, permet avançar la hipòtesi de què la relació entre aquests dos sectors bàsics de la població barcelonina pot ser conflictiva.

Una observació més minuciosa d'aquestes dades ens assenyala una buits en els grups de la construcció i del transport (grups IV i XII), a més dels ja esmentats de tot el sector primari i del grup de la pell i el cuir; de paletes i traginers se'n necessitaven molts en una ciutat com la Barcelona de l'època, en constant creixement urbanístic i com un centre de comunicació.-també s'ha d'indicar que la majoria dels efectius del transport són relacionables en treballs

portuaris. L'explicació d'aquests buits s'ha de buscar en els pobles del Pla que, com ja hem anat intuïnt, en part se'ls ha de considerar com a complementaris de la ciutat.

Entre 1830 i 1857 pobles com Sant Martí de Provençals, Sant Andreu del Palomar, Gràcia o Sants tenen un espectacular creixement demogràfic, amb índexs molt superiors als de la mateixa ciutat; per exemple, Sants passa de tenir 1.739 habitants el 1842 a 6.739 el 1857 : en quinze anys la població s'ha multiplicat per quatre. Aquest increment demogràfic és generalitzat al Barcelonès que, excloent la ciutat, passa de tenir 16.874 habitants el 1830 a 24.004 el 1842 i a 68.211 l'any 1857 (9). Aquest fenomen només és comprensible tenint en compte la proximitat de la ciutat; a meitats del diu nou els pobles del Pla ja es troben en bona part al servei de Barcelona, la qual determinarà unes especialitzacions molt concretes.

Els buits que s'han observat en el sector primari els omplen els pobles veïns a on sí que trobaríem pagesos, hortelans o ramaders. A Sants, Sarrià o Gràcia hi ha bòviles on s'elaboren els maons i altres materials indispensables per la construcció. És prou coneguda l'especialització de Sarrià en la formació de paletes i manobres que exerciran el seu ofici a Barcelona, o és sorprenent que a Gràcia hi hagi un nombre de traginers molt similar al de la ciutat, que paguin contribució (10). La mateixa indústria s'ha desplaçat cap a aquests pobles i ens caracteritza a Sants com un centre cotoner o a Sant Martí de Provençals com el nucli de la indústria farinera (11). Les especialitzacions poden ser molt diverses -entre elles també trobarem a importants fàbriques de curtits o sectors metal·lúrgics- i tenen la finalitat de ser complementàries a les necessitats de la ciutat.

Com s'ha d'interpretar aquesta relació professional entre la ciutat i els pobles veïns? Creiem que no hem de confondre la unitat urbana de Barcelona amb els pobles veïns, perquè tant una com els altres constitueixen unitats municipals i administratives diferents. Probablement és el fet de la

'ciutat emmurallada' el que propicia el creixement d'aquests pobles, els quals presentaran una problemàtica social i professional específica. Aquesta relació que s'inicia cap als anys quaranta és un primer pas en l'assimilació dels pobles del Pla de Barcelona, però aquest procés no finalitza fins a finals de segle. A mitjats del dinou, la ciutat constitueix una unitat morfològica, econòmica i professional, i afavoreix el creixement de Gràcia, Sants o Sant Martí de Provençals, als quals delega unes funcions concretes.

2.2.- Les classes socials.

La diferència essencial entre una classificació professional i una de social és que aquesta darrera s'ordena a partir de relacions de jerarquia. Així, s'ha de clarificar primer en quins criteris ens basem per definir les relacions entre les classes socials. Ja sabem que el modus de producció capitalista és l'hegemònic a la Barcelona de mitjats del segle dinou, i per tant, és més recomanable d'estructurar la societat segons el poder econòmic dels grups socials que per les raons de privilegi que regien, a 'grosso modo', les societats de l'Antic Règim. La mobilitat social s'ha de definir a partir de la major o menor possibilitat de poder adquisitiu; això és el que permet entendre, per exemple, l'ascensió de la 'burguesia' al cim de l'estructura social. El poder econòmic és el criteri fonamental de classificació, però no l'únic; recordem que la societat barcelonina es troba en una fase de transició, i per tant, es mantenen en vigència formes de jerarquia tradicional i relacions professionals pre-capitalistes.

L'estructura social que presentem en el quadre 6 obeeix a aquests criteris; la seva forma piramidal és un reflex d'aquestes relacions jeràrquiques (12). En primer lloc hem delimitat la part de la població en la qual centrem l'anàlisi, aquella de la qual disposem d'informació estadística concreta i fiable: la població activa. Però això no és suficient; també cal que la població estudiada estigui arrelada a la ciutat i participi en els afers urbans. En aquest sentit, ens hem de fixar en la columna de la 'Població activa i veïnal' (grups III a XV i preferentment en els percentatges). Hem exclòs a la 'Població flotant' per no complir plenament la condició de veïnatge; evidentment els passavolants i la població definida 'en procés de migració' (13) no se'ls pot considerar com a veïns, com a gent que intervé en l'economia, la societat i la política de la ciutat. El mateix succeeix

QUADRE 6.- Estructura social de la població de Barcelona el 1856.

Categories socials	Població activa i veïnal	%	Població total	%
Població Flotant				
I.- Passavolants i població en procés de migració	10.667			
II.- Guarnició i enclaustrats	9.494			
Total I i II	20.161		20.161	10,97
Classes Treballadores				
III.- Criats	9.303	13,53		
IV.- Jornalers, peons, ajudants i aprenents	27.145	39,50		
V.- Obrers especialitzats	20.824	30,29		
Total III a V	57.272	83,32	57.272	31,16
Classes Mitges				
VI.- Empleats civils i religiosos	2.816	4,10		
VII.- Menestrals, manufacturadors i pagesos	2.429	3,53		
VIII.- Botiguers	2.151	3,13		
IX.- Petits propietaris	1.865	2,71		
Total VI a IX	9.261	13,47	9.261	5,04
Classes Dominants				
X.- Professions liberals i funcionaris	484	0,70		
XI.- Industrials	182	0,26		
XII.- Comerciants	607	0,88		
XIII.- Propietaris i hisendats	625	0,91		
XIV.- Alts càrrecs militars	123	0,18		
XV.- Clergat	184	0,27		
Total X a XV	2.205	3,21	2.205	1,20
Total III a XV: Població activa	68.738	100		
XVI.- Desocupats: Població total	94.888		94.888	51,63
Total I a XVI			183.787	100

Foncs: Avaluacions pròpies a partir de les fonts del Quadre 4. S'ha fet una ponderació de la Població Flotant, Empleats civils i religiosos, Alts càrrecs militars i Clergat a partir d'informacions recollides per L. Figuerola, de la "Guia General de Barcelona en 1849" i de les Llistes electorals de 1865.

amb la guarnició militar -especialment els soldats i càrrecs inferiors- i amb els enclaustrats -la majoria dels quals són monges- (14). La població flotant és també una població marginal i la seva inclusió en l'estructura social falsejaria les relacions jeràrquiques entre la resta de la població activa.

Dels 68.738 individus que formen aquesta població activa i veïnal, -tant obrers com contribuents- que representen el 37,4 % de la població total, en coneixem la professió i els nivells de renda que obtenen per al seu treball, professió, empresa o propietat. Les Classes Treballadores reuneixen les qualitats d'assalariades i no propietàries i, en un criteri econòmic, són depenents de les altres classes socials. La diferència entre les Classes Mílges i les Classes Dominants ve donada pel major grau de concentració de la propietat o dels mitjans de producció -a partir de les quotes de contribució o de les rendes de les propietats-, però també, per la seva funció socio-política en el cas dels militars i del clergat (grups XIV i XV) i, en part, en les professions liberals/ funcionaris (grup X) (15). Com a primera conclusió s'ha d'assenyalar l'hegemonia del 'grup burgès' (en el qual hi comptabilitzema les classes mílges i dominants, i representen el 16,7 % de la població activa.) sobre la població obrera.

Classes treballadores i població obrera.

Entre les classes treballadores hem diferenciat a tres grups: els criats, els obrers sense especialització professional i els oficials (grups III IV i V). El grup dels criats o del servei domèstic ocupa l'estrat més baix de l'estructura social. És el grup més passiu de la societat, amb escàs protagonisme social o polític, ingressos econòmics més flacs i depenent de l'amo per la manutenció; aquest grup és compost majoritàriament per dones: el 94 % dels efectius del servei domèstic pertanyen al sexe femení. El seu pes quanti-

tatiu (el 13 % de la població activa) emfasitza el caràcter burgès de la ciutat, ja que indica que prop de la quarta part de les famílies podien disposar d'una o de més criades (16). El servei domèstic cal diferenciar-lo de la resta de les Classes Treballadores per aquest caràcter passiu.

No és fàcil definir la separació entre els dos grups essencials de la població obrera -treballadors amb o sense especialització professional-. La qualificació tradicional del treballador -que suposa una jerarquia professional: mestres, oficials, i aprenents- no sempre coincideix amb els nivells econòmics definits pel salari. A mitjans del dinou aquesta jerarquia d'arrels gremials en part s'ha descomposat: en molts oficis apareixen els 'peons' i els 'ajudants' que s'intercalen o substitueixen a oficials i aprenents. També s'ha de tenir en compte el sexe dels obrers ja que en aquesta època el treball femení és molt menys valoritzat que el masculí. Tot plegat aconsella establir la diferència entre els dos nivells de la població obrera a partir dels salaris, encara que també es té en compte la jerarquia professional que, en comptats casos, ens arriba de guiar.

Ildefons Cerdà ens deixà un minuciós estudi de la condició de vida de la població obrera; en analitzar el consum, Cerdà afirma que amb un salari de 10 rats diaris, un obrer pot mantenir dignament a la seva família (17). Aquesta és una dada precisa per diferenciar els dos grups de la població obrera i, certament, la majoria dels treballadors amb la qualificació de 'oficials' aconsegueixen aquesta condició i, inclús, bastants d'altres anomenats com a 'peons', sempre que siguin del sexe masculí. Les dones, malgrat ser 'oficials' sempre cobren salaris molt inferiors i, en aquests casos, l'esmentada qualificació no és gens representativa, perquè la qualificació no és proporcional al salari.

En el següent resum estadístic, que presentem com un complement del quadre 6, hem descomposat a la població obrera per nivells socials -segons especialització professional i salaris- i per sexes :

població obrera	Homes	%	Dones	%	Indeterminats	Total
Peons, aprenents	11.570	36,5	12.575	94,6	3.000	27.145
%	42,6		46,3		11,1	100
Oficials	20.101	63,5	723	5,4	-	20.824
%	96,5		3,5		-	100
Total	31.671	100	13.298	100	3.000	47.969
%	66,0		27,7		6,3	100

Se'n extreuen dues conclusions: per un costat, el fort pes del treball femení entre els obrers no especialitzats, confirmant-se la poca valoració professional, i que fa pensar que els salaris de les dones tenien la funció de ser complementaris en l'economia familiar. En l'altre extrem, prop dels 2/3 dels obrers masculins posseeixen una especialització professional i frueixen d'uns salaris que els permeten de mantenir una família, segons els càlculs de Cerdà.

Hem de recordar el pes del sector tèxtil a Barcelona, principalment el cotoner (18), ja s'ha observat en l'estructura professional. Si seguim les dades elaborades per Miquel Izard -també a partir de Cerdà- el sector cotoner ocupa el 43 % de la població obrera; aquí el treball femení té més importància (una tercera part dels obrers) que en la resta dels oficis (una quarta part). En el mateix sentit, s'ha d'assenyalar que el percentatge de treballadors no especialitzats és superior en el ram cotoner que entre els altres oficis, que definim com a més artesanals. Aquestes dades indiquen que la indústria tèxtil emplea a uns obrers menys especialitzats i més proletaritzats. En els altres sectors professionals, on s'acostuma a seguir més l'ordre jeràrquic, i per tant, més tradicional, resalta la figura de l'artesà, bon coneixedor de l'ofici i que té un salari prou digne per mantenir la família; des del punt de vista quantitatiu, aquests artesans 'acomodats' són uns 12.000

individus (el 17 % de la població activa). Així, s'ha de pensar que, en general, el treball artesanal és més ben considerat que el treball de les fàbriques de cotó, encara que existeixen determinats oficis molt especialitzats en el tèxtil com per exemple, el de mecànic, que també són ben remunerats.

Era important d'aturar-nos en l'anàlisi d'aquesta població obrera i entreveure la seva composició interna. Hem vist a un primer grup de 'jornalers, peons, ajudants i aprenents' amb una forta presència de treball femení (el 46,3 %) i d'obrers del cotó (45 %); aquí és on localitzem el nucli bàsic del proletariat. El proletariat masculí (que quantifiquem en uns 14.500 individus i constitueixen el 20 % de la població activa) es caracteritza com a fabril i per tenir uns salaris insuficients per mantenir a una família; la seva condició de vida s'agreuja en ser els més afectats per l'atur i les oscil·lacions cícliques de la indústria cotonera.

Un viatger nordamericà que va visitar la ciutat a l'hivern de l'any 1852, va fer la següent descripció dels hàbits dels obrers barcelonins:

'els obrers desenfeïnats surten a fora (de les muralles) per fer un dia de vacances, i s'asseuen damunt l'herba disseminats en grups, o bé s'adormen estirats en l'assolellada ribera. És tan alegre i pintoresca la vestimenta de les classes baixes i tenen tanta gràcia i desimboltura els seus gestos que només que n'hi hagin tres d'ells asseguts o drèts, ja formen un grup digne d'ésser portat a la tela. Al migdia, se'n veuen molts d'ells a llocs un xic retirats de la ciutat, reunits en famílies al voltant del dinar. L'olla de terrissa s'ha col·locat damunt de tres pedres i a sota unes branques i ceps secs per a fer el foc. En un primer moment un es pregunta com és possible de cuinar amb tan poc combustible; però aviat ens adonem de que és el sol qui fa bullir les olles en aquest país. Extenen les capes sobre l'herba i a l'entorn del trípode fumejant. El pare s'inclina repenjant-se en el colze; els nens s'estiren o s'asseuen de totes les postures concebibles que no siguin incòmodes ni obligades. La mare serveix el senzill menjar en plats de llautó. Probablement es tracta de cigrons, i si no, d'una olla d'hortalisses on s'ha posat tot tipus de verdures. La part essencial és la col, però l'ànima i el gust és l'all. Una immensa llesca de tortell aporta la provisió de pa; i l'oli és l'únic condiment adicional; i el vi pren el lloc de la carn i l'aigua (...). Una cosa és ben certa, que el català és massa pobre

per poder menjar carn en el dinar; i si pot aconseguir els mateixos resultats amb la seva botella de vi ordinari que li costa dos penics, seria molt difícil d'imposar una llei d'abstinència alcohòlica. Prendre-li el porro, seria realment com treure-li el pollastre de l'olla. (19)

La cita -llarga, detallista i molt descriptiva- ens serveix com a contrapunt de la descripció estadística de Ildefons Cerdà.

Al grup dels 'Obrers especialitzats' se'ls ha de considerar com una èl·lit dins de les classes treballadores, tot i que el seu pes quantitatiu és important ja que inclou al 36 % dels individus d'aquesta classe i el 30 % de la població activa. La presència del treball femení és molt poc important (3,5%) i la dels obrers cotoners no tan forta (el 40 %) com en el grup inferior, però suficient per a ressaltar el major pes de l'obrer-artesà. Frueixen d'uns salaris que permeten un digne manteniment de la família.

La marginació de la dona en la societat liberal.

Hem d'emfasitzar el treball femení, tant pel seu pes quantitatiu, (22.000 efectius i el 33 % de la població activa) com per la baixa remuneració salarial, que situen a les dones com a la categoria social més explotada de les classes treballadores. El següent resum és prou eloqüent:

(en % d'individus)	Classes treballadores		
	criats	peans	oficials
Homes	6,0	42,6	96,5
Dones	94,0	46,3	3,5
Indeterminats	-	11,1	-
Total	100	100	100

Explotació professional i marginació social de la dona treballadora són característiques d'aquesta societat barcelonina a meitats del segle dinou. Els salaris que acostumen a cobrar les dones tampoc no permeten el manteniment d'una família i, per tant, hem de considerar el treball femení com a complementari. La dona obrera es veu obligada a buscar feina preferentment a les fàbriques cotoneres, per ajudar al marit a completar les despeses mínimes; en aquest sentit, la localització del treball femení ens permet de precisar el pes del proletariat i sub-proletariat dins la població obrera de la ciutat.

De fet, la condició de la dona també es marginal entre les classes altes en ser el seu protagonisme econòmic, social i polític molt minse. És difícil de trobar dones entre els contribuents i, quan n'hi ha ressenya, acostumen a ser vídues que porten una empresa, negoci o propietat heretada del marit; sovint aquests contribuents porten el detall de 'Vda. e hijo/s', cosa que és indicativa de que són els fills els qui porten la gestió de l'empresa o propietat. Una activa viatgera anglesa que visita la ciutat l'any 1853, ens il·lustra aquesta actitud passiva de la dona burgesa:

'Mademoiselle C___) em confirma el que ja hem sentit, que les nenes espanyoles no reben cap tipus d'educació. És costum de portar-les a teatres i a tot tipus d'entreteniments ja des de que són molt petites. Això, jo mateixa ho he pogut observar; i com a resultat natural, les seves ments no poden ser aptes per l'estudi quan han passat la meitat de la nit en diversions (...); i constato tanmanteix que una nena espanyola la família de la qual creia necessari donar-li una mica d'educació, va anar a una escola de Perpinyà, una gran ciutat del sud de França' (20).

Podem assenyalar, doncs, que es dóna poca importància a l'educació femenina, fins i tot en els cercles burgesos. La mateixa infraestructura educativa de Barcelona margina clarament a les noies, segons es desprèn dels informes del cònsol anglès o de les guies urbanes (21). A l'ensenyament primari -entre els 7 i 14 anys- només la meitat dels nens van a l'escola, en canvi en les nenes la proporció és de 1 de cada 10; no hem trobat referències especí-

fiques d'escoles secundàries femenines.

La marginació de la dona en la societat liberal és institucional; en definir les Corts constituents de 1837, les categories electorals, ningú no proposa la possible inclusió d'aquelles. Es discuteix molt sobre el nivell econòmic, però la diferenciació entre sexes és considerada com del tot natural, implicant com a mínim una relació de domini del sexe masculí sobre el femení.

Les classes altes.

Les Classes Mitges i les Classes Dominants completen l'estructura social de Barcelona (veure Quadre 6). Aquí tan sols ens interessa d'observar l'espai que ocupen en l'estructura social, sense entrar en detalls concrets que ja tindrem ocasió de tractar més endavant. El pes global d'aquestes classes hegemòniques és important en relació a les Classes Treballadores, especialment després de diferenciar el proletariat dels obrers qualificats, i el treball femení del masculí. Els individus que formen els estrats superiors de la societat se'ls ha de considerar com a veïns o caps de família, compostes d'entre 4 o 5 habitants cada una; la representativitat real de les classes altes és propera a la tercera part de tota la població.

Entre les Classes Mitges, en destaquem el grup dels 'Empleats Civil i religiosos', difícils de localitzar en no ser ni contribuents ni electors (22). La part més nombrosa d'aquest grup la formen els mestres i professors, i els empleats municipals, que ens ha semblat incorrecte d'incloure entre la població obrera, malgrat ser assalariats. És significatiu el fort augment dels mestres entre 1840 i 1856, que s'ha d'interpretar com paral·lel al creixent interès de la societat liberal per les qüestions educatives.

Els individus inclosos entre les Classes Dominants frueixen de l'estatus social i econòmic més elevat de tota la població. S'ha de diferenciar-ne

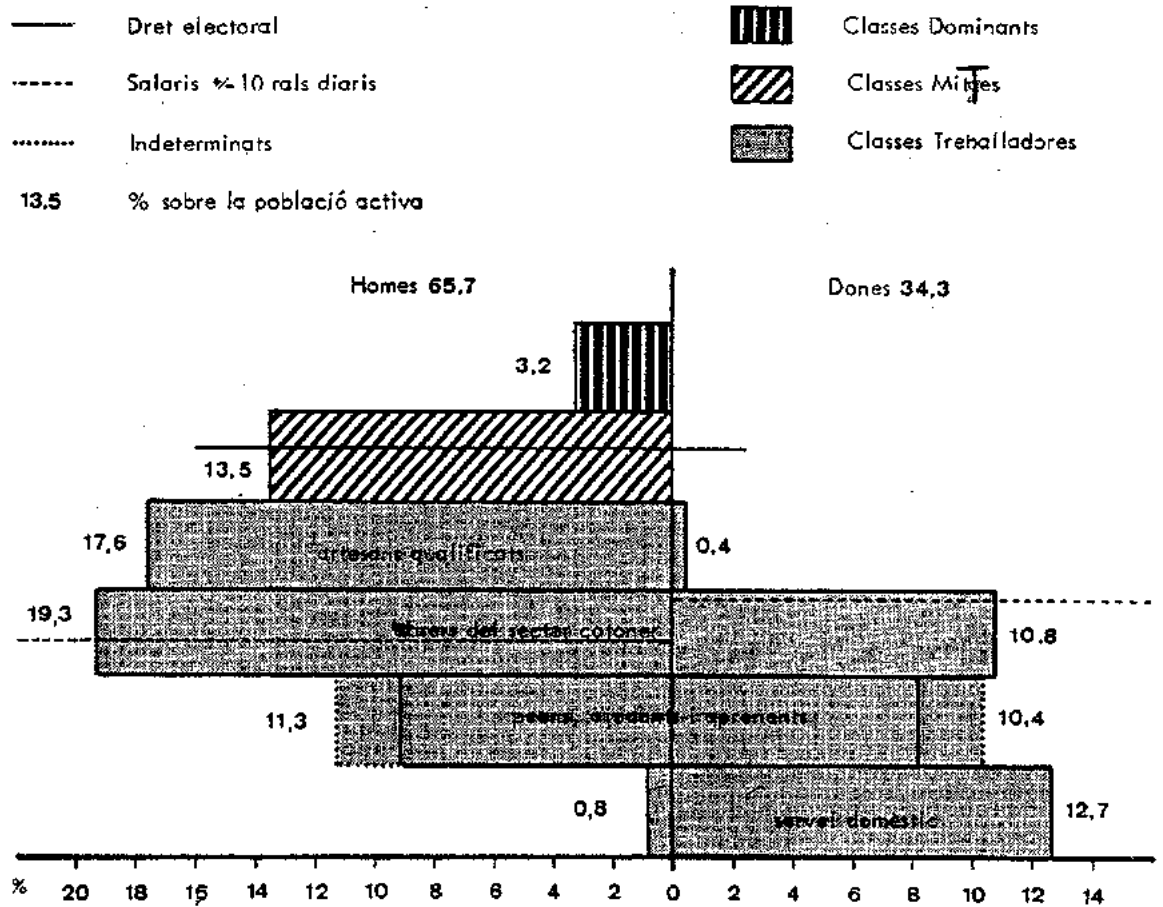
dos sectors: el de les activitats econòmiques (professions liberals, industrials i comerciants -grups X-XIII- que són el 57,7 %) i el de les activitats passives (propietaris, militars i clergues -grups XIII a XV- que ocupen el restant 42,3 %). Hi ha una major presència de les activitats econòmiques, entre els que sobresurten lleugerament els comerciants; de fet, i això és força representatiu, el grup més nombrós és el dels propietaris i hisendats. A meitats del segle dinou, a ciutats com París i Londres hi ha una clara hegemonia de les activitats econòmiques sobre les passives, i aquesta diferència és molt més important en les ciutats industrials (23).

No és correcte identificar a les Classes Dominants amb la burgesia ni amb l'èlit burgesa, encara que certament en són la part bàsica d'una i altra. En aquest sentit s'ha de ressaltar l'estructura de la classe: comerciants i propietaris en són més de la meitat, i molt relacionables amb ells, cal situar les professions liberals i alts funcionaris; els industrials o grans fabricants, -terme que utilitzem per diferenciar-los del grup socio-professional dels fabricants- són una minoria, junt amb els militars i els clergues.

La Gràfica 1 ens serveix per resumir i acabar de localitzar els diferents estrats socials de la ciutat. Hem introduït el grup cotoner entremig dels obrers qualificats i els sense especialització professional per fer ressaltar el pes del sector. Però Barcelona no és una ciutat industrial ni obrera, conclusions a les quals arriba també Maluquer de Motes (24). L'equilibri entre els sectors productius tradicional i modern, la forta presència d'artesans qualificats i classes mitges, l'hegemonia dels comerciants i propietaris entre les classes dominants, obliguen a cercar altres definicions, com la de ciutat comercial i burgesa, que contrasta amb la qualificació de 'industrial i obrera'.

La gràfica també ens permet de fer una primera localització de la burgesia, en introduir un element de tipus polític a l'anàlisi: el dret electoral.

GRAFICA 1.- Piràmide Social de la població activa de Barcelona, 1856.



La irregularitat de la piràmide es deu, per una banda, a l'important pes de les dones en els estrats socials amb menys qualificació professional i, per altre banda, a l'alta presència de classes mitges i obrers qualificats entre els homes. Tant la línia divisòria d'electors i no electors, com la dels 10 rals per establir el nivell econòmic dels obrers, són teòriques però, creiem, molt representatives; la primera ens permet localitzar amb precisió a la burgesia.

Segons aquesta divisió, prop del 15 % de la població activa masculina reuneix les condicions de responsabilitat exigides en la legislació liberal per ser elector. Al nucli oligàrquic format per propietaris, comerciants i professions liberals, ara cal afegir-hi un grapat de menestrals, manufacturadors del tèxtil, botiguers i petits propietaris urbans.

2.3.- Barcelona 1823-1865: Una societat en evolució.

En iniciar l'anàlisi de la societat, hem avançat la hipòtesi d'una societat en transició' (25). En part ja s'ha verificat aquest fenomen en localitzar-se a un sector tèxtil-cotoner modern enfront dels altres sectors més tradicionals on preval el treball artesanal. Ara ens aturem en les classes altes, que hem dividit en grups d'activitats passives i grups d'activitats econòmiques. Aquests darrers els podem seguir per mitjà de les contribucions d'indústria i comerç.

Les contribucions de subsidi industrial i comercial agrupen a tots els ciutadans que posseeixen algun bé de producció propi; són els mestres dels tallers artesanals, els patrons i empresaris de les fàbriques, els responsables de les botigues o de les firmes comercials. S'han cercat varies contribucions per disposar de mostreigs d'anys i períodes diferents. L'objectiu és seguir l'evolució dels contribuents i, en general, dels sectors productius de la ciutat entre 1823 i 1856, anys que considerem representatius per a localitzar a aquesta societat en transició.

Els grups de les activitats econòmiques.

En passar a tractar els contribuents, hem d'adoptar un nou criteri de classificació: les categories socio-professionals. Amb aquesta terminologia volem que els grups d'individus reuneixin alhora característiques dels seus oficis o activitats, i de l'estrat social que ocupen dins la jerarquia urbana (26).

En el Quadre 7 s'ha resumit la informació global de les contribucions. La lectura del quadre és feixuga davant de les nombroses dades que ens ha semblat interessant d'agrupar; en el sentit horitzontal, s'han ordenat les

QUADRE 7.- Els contribuents d'indústria i comerç de Barcelona:
1823, 1838, 1844 i 1856.

Cat. socio-professionals	Contribuents ¹				% Contribuents	% Contribució	Mitja de Contribució (en rals)	Índex "varios" total de la mitja	Mediana de Contribució (en rals)	Índex "varios" total de la mediana
	petits	mitjans	grans	Total						
1823²										
Menestrals	1.950	679	2	2.184	33,7	19,1	2.697	0,61	1.100	0,71
Fabricants	679	75	1	755	11,7	6,1	2.301	0,52	1.050	0,68
Botiguers	1.376	356	3	1.735	26,8	26,5	4.320	0,98	1.849	1,20
Comerciants	437	379	41	857	13,2	33,6	11.098	2,54	5.894	3,83
Prof. liberals i altres	725	220	-	945	14,6	14,6	4.359	1,11	1.885	1,22
Totals	5.166	1.259	47	6.472	100	100	4.369	1	1.535	1
1838										
Menestrals	1.463	222	1	1.686	26,5	14,9	96,2	0,56	57,7	0,72
Fabricants	360	147	17	524	8,2	9,2	191,7	1,12	99,6	1,24
Botiguers	1.626	429	20	2.075	32,6	26,7	139,9	0,81	76,2	0,95
Comerciants	723	408	140	1.271	20,1	41,7	356,9	2,08	163,1	2,04
Prof. liberals i altres	665	138	-	804	12,6	7,4	92,1	0,53	56,9	0,71
Total	4.837	1.344	178	6.359	100	100	170,9	1	79,7	1
1844										
Menestrals	2.530	262	1	2.793	37,5	17,0	81,9	0,45	54,8	0,64
Fabricants	313	215	44	572	7,7	13,0	306,8	1,69	172,7	2,03
Botiguers	2.026	515	48	2.589	34,8	27,5	143,6	0,79	84,7	0,99
Comerciants	163	358	156	677	9,1	35,0	697,9	3,85	376,4	4,42
Prof. liberals i altres	669	145	4	818	11,0	7,5	112,7	0,62	92,6	1,08
Total	5.701	1.495	253	7.449	100	100	181,2	1	85,0	1
1856										
Menestrals	1.583	172	2	1.757	31,5	12,2	193,7	0,38	154,5	0,77
Fabricants	435	122	24	581	10,4	8,9	428,6	0,85	180,4	0,90
Botiguers	1.452	804	23	2.279	40,8	32,3	395,7	0,79	204,7	1,02
Comerciants	16	239	224	479	8,6	37,4	2.177,5	4,35	1.855,8	9,31
Prof. liberals i altres	211	398	22	484	8,7	9,1	517,2	1,03	434,4	2,17
Total	3.697	1.602	281	5.580	100	100	499,9	1	199,3	1

Fonts: AHCB; Secció Cadastre: IC-42, "Indústria i Comerç, 1823¹"; IC-29
Indústria y Comercio. Deficit de guerra . . . , 1838", i IC-35, "Indústria, 1856".
Secció Governació, A: Lligall 2655, expedient General d'eleccions (1845-46).

Notes:

- 1.- Els contribuents poden representar a empreses individuals o familiars, fàbriques, companyies col·lectives i, en casos excepcionals, a societat anònimes. Per definir la subdivisió en nivells econòmics, s'han seguit els següents criteris: els 'petits' contribuents no arriben a pagar la quota mínima de contribució exigida per ser electors -excepte el 1823; les empreses són de mida familiar. A partir dels 'mitjans', tots els individus frueixen de dret electoral i el nivell de l'empresa és el del taller-fàbrica o companyies comercials de força volada. Finalment, al diferenciar els 'grans' contribuents s'intenta localitzar a l'èlit burgesa.
- 2.- La font utilitzada (IC-42) és una apreciació del nivell de fortunes dels contribuents. Devem a Angels Solà la possibilitat de treballar amb aquesta font.

dades en dues parts: primer, el nombre absolut de contribuents, subdividits en tres nivells segons la mida de l'empresa, i en segon lloc, les xifres relatives expressades en percentatges i índexs. En el sentit vertical s'han col·locat les dades de les contribucions en quatre anys diferents, per facilitar llur comparació.

La mobilitat socio-professional s'observa amb el progressiu creixement dels contribuents en les columnes dels 'mitjans' i 'grans'; per exemple, es pot observar que els menestrals presenten una tendència a la immobilitat, amb una alta concentració en la columna de les empreses petites o familiars. L'extrem oposat és el dels comerciants, que cada cop van augmentant més en les columnes dels mitjans i grans contribuents; en aquest cas, la forta disminució que s'observa entre 1838 i 1844 té una explicació: desapareixen un gran nombre de petits i mitjans prestamistes, cosa que il·lustra la marcada tendència del grup cap a la concentració. Botiguers i professions liberals presenten molta estabilitat fins el 1844, però en el darrer mostreig es nota un clar augment a les columnes dels mitjans i grans contribuents. La tendència global de les contribucions presenta força estabilitat fins el 1844, però amb un significatiu creixement dels grans contribuents; en els anys 1844 i 1856 es constata la desaparició de moltes empreses petites -especialment entre els menestrals- cosa que és indicativa de la necessitat d'engrandir l'empresa per afrontar amb èxit els nous condicionaments econòmics.

El cas més peculiar és el dels fabricants; per la seva interpretació utilitzem també les dades relatives. El 1823 no hi ha diferències entre el volum de les empreses dels menestrals i la dels fabricants; no constatem indicis que el tèxtil hagi iniciat la modernització. Vint anys més tard els resultats són molt diferents: han sorgit un grapat de grans fàbriques i moltes més de mitjanes. S'aprecia igualment la tendència a la concentració -de 755 contribuents es passa a 572- i l'evolució en l'escala jeràrquica és igualment significativa en ocupar el segon lloc darrera els comerciants i molt allunyats

de les restants categories. Aquesta evolució positiva, que ens mostra el naixement de la indústria moderna, s'ha capgirat el 1856: els fabricants presenten de nou una agrupació en la columna dels petits contribuents i ara ocupen un lloc mitjà en la jerarquia socio-professional, junt amb les professions liberals i els botiguers.

Les dades relatives del quadre ens permeten de mesurar la posició socio-econòmica de les categories, llur variació i la comparació en els diferents mostreigs. En la columna del percentatge de contribuents, veiem com en els menestrals i els botiguers es donen els grups més nombrosos (oscil·len entre el 25 i el 40 % cada grup), mentre que les restants categories són menys poblades (al voltant del 10 % per cada una). Aquest ordre és molt diferent quan mesurem el pes que paguen de contribució: els comerciants queden destacats en un primer lloc (contribueixen amb una tercera part i amb tendència a augmentar), seguits dels botiguers (entre el 25 i el 32 %) i també augmenten d'un mostreig a l'altre. L'hegemonia dels grups comercials és ben clara sobre els manufacturers; menestrals i fabricants junts contribueixen primer amb el 25 %, el 1844 amb el 30 % i el 1856 amb el 21 %. Avancem la hipòtesi d'una regressió de les activitats secundàries i un creixement qualitatiu dels serveis terciaris, entre els quals s'ha de col·locar també a les professions liberals.

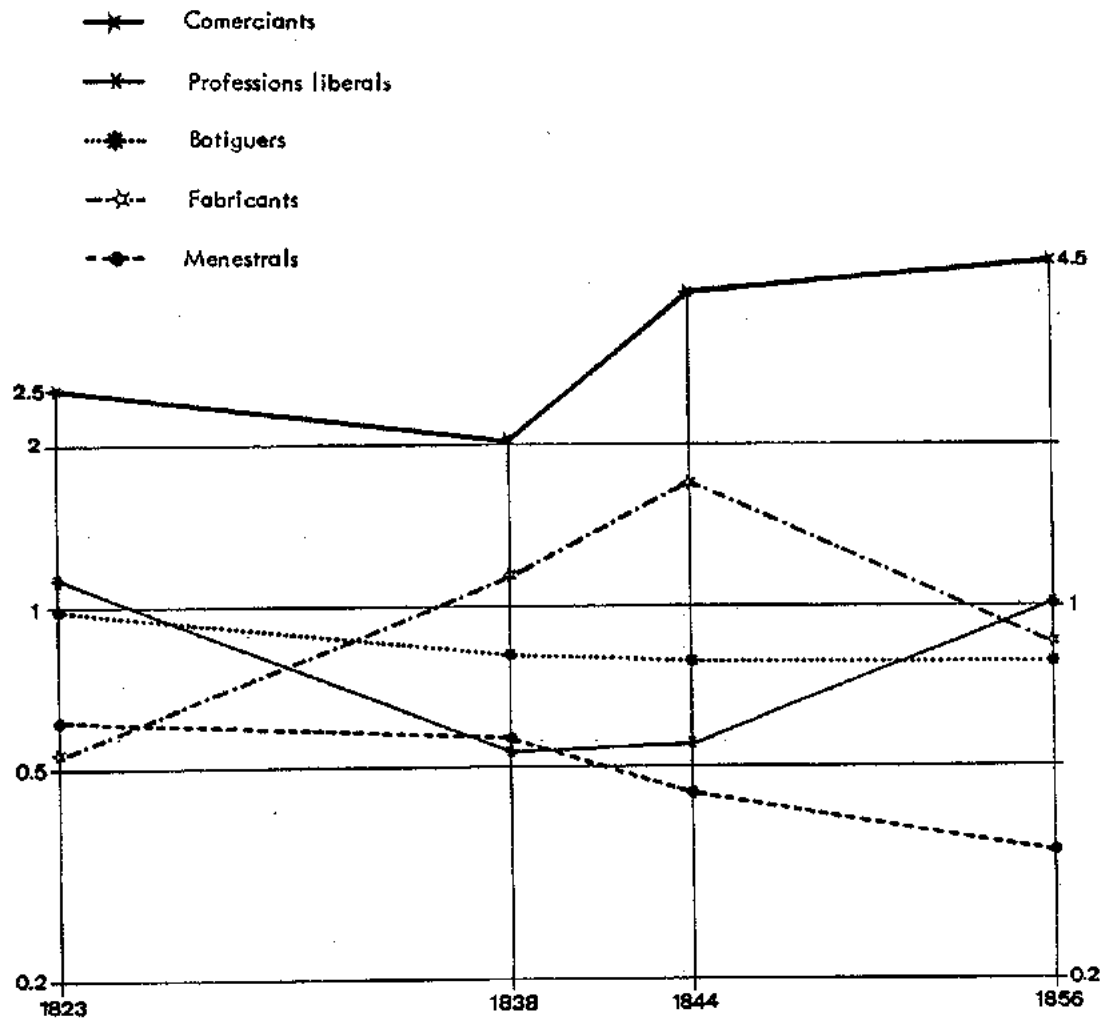
La mitjana, la mediana i els respectius índexs ens mesuren amb més precisió la mobilitat i les jerarquies. A més a més, aquests índexs ens permeten de fer comparacions entre les quatre contribucions a partir d'un mateix valor mig. Amb les dades de l'índex corresponents a la mitjana de contribució, hem elaborat la Gràfica 2, que ens il·lustra de l'evolució de cada categoria socio-professional.

En la columna de l'any 1823, les dades corresponen a una apreciació de les fortunes; en aquest sentit, el punt de partida és ben interessant ja que reflecteix fidelment l'ordre social i econòmic dels contribuents sense tenir

GRAFICA 2 - Evolució dels contribuents d'indústria i comerç : 1823 , 1838 i 1844 i 1856 .

Progressió semi-logarítmica .

Índex: "versus" total de la mitja de contribució, per categories socio-professionals .



La gràfica s'ha d'interpretar tenint present l'ordre que ocupen els punts en l'escala jeràrquica ja que les variacions entre les contribucions afectava a la posició de cada categoria socio-professional. Cal recordar que les dades de 1823 es refereixen a una apreciació de les fortunes dels contribuents, mentre que les altres són segons la contribució efectiva. A partir de 1838 i hi ha una clara tendència a l'agudització dels valors extrems (comerciants i menestrals) i, entre 1844 i 1856, a la convergència dels valors centrals (professions liberals, fabricants i botiguers).

en compte l'amplitud de l'empresa que els concerneix (27). Els comerciants es troben en el nivell superior, clarament distingibles de les professions liberals i els botiguers que ocupen una posició mitjana coincident amb el valor mitjà. Els manufacturadors s'agrupen en els llocs baixos, ocupant els fabricants el darrer graó de la jerarquia.

Les dades tenen més homogeneïtat en les columnes de 1838, 1844 i 1856 en ser totes representatives de la contribució efectiva que paga cada categoria. La tendència global és d'augmentar les diferències dels valors extrems i a una convergència dels valors centrals; excepte en el cas dels fabricants, la tendència de cada grup observada el 1838 i el 1844, el 1856 es confirma plenament.

Els menestrals mostren una progressiva decadència -que ja s'ha iniciat el 1823- però és una decadència que cal matisar; els índexs de la mediana entre 1844 i 1856 indiquen un sensible creixement de les empreses que cal considerar com més representatives. L'empresa o el taller menestral de tamany familiar es troba en decadència però hi ha indicis que una part d'aquelles també es reconverteix a to amb les condicions econòmiques capitalistes.

Els botiguers són els que presenten una major estabilitat, que també ens mostra l'índex de la mediana amb una lleugera tendència a l'augment; presenten una bona adaptació a les noves contradiccions econòmiques.

Els comerciants i les professions liberals són els que tenen els índexs més positius, que es confirmen i s'accentuen en consultar l'índex de la mediana: els comerciants doblen àmpliament la mida de l'empresa entre 1838 i 1844, i, de nou, el 1856. Uns i altres són els més afavorits per les condicions capitalistes.

La gràfica assenyala també el comportament contradictori dels fabricants. El pes dels fabricants entre 1838 i 1844 és indicatiu de la importància del sector tèxtil i, per extensió, de la indústria a Barcelona. Però el 1856

no es confirma aquesta vocació industrial: de nou cal recordar la prohibició municipal de 1846 d'instal·lar calderes de vapor dins la ciutat emmurallada. La forta baixada entre 1844 i 1856 reflecteix el fenomen de l'èxode industrial. El 1856 hi ha fàbriques petites i mitjanes que, per altra banda, es diferencien clarament de les empreses menestrals: són unes manufactures amb maquinària moderna, clarament reconvertides.

L'anàlisi socio-professional ens ha mostrat uns comportaments diferents davant d'un únic fenomen: l'avenc de l'economia capitalista.

La burgesia censitària.

Com localitzar a la burgesia? Ens sembla massa senzill considerar-la una classe social o un estament socio-professional. La seva definició passa també per consideracions polítiques, especialment en aquest període: la burgesia és la potenciadora del naixent règim polític liberal. Formen la burgesia els estrats més alts de la piràmide social i són els que reuneixen la major part del poder econòmic; però també aquells que tenen dret a participar en la vida política liberal. Aquestes premises ens semblen indispensables per definir a la burgesia com un grup de pressió homogeni, amb interessos econòmics, polítics i socials similars.

A la Barcelona de meitats del dinou no es pot parlar de l'Aristocràcia com un estament social. El pes de la noblesa i dels grans propietaris rurals és insignificant, i això és més important, també hi ha una clara identificació d'aquests grups amb el règim liberal i es relacionen a tots els nivells amb els estrats més alts de la burgesia (28). Com ja ha afirmat Angels Solà, és millor parlar d'una 'èlit burgesa' que inclou a nobles, grans propietaris rurals i urbans, comerciants i, en menor importància, a industrials i professions liberals. (29). Així, el concepte burgesia comprèn a un ampli sector social, des de

QUADRE 8.- Cens electorals de Barcelona, 1840 i 1865.

Cat. sòcio-professionals	1840		1865	
	nombre	%	nombre	%
Pagesos i pescadors	75	1,5	69	1,0
Menestrals	693	14,1	895	13,1
Fabricants	184	3,7	474	7,0
Botiguers	862	17,6	867	12,9
Comerciants	496	10,1	709	10,4
Professions liberals	702	14,3	724	10,7
Funcionaris	130	2,6	296	4,4
Propietaris	1.610	32,8	2.541	37,5
Militars	150	3,1	76	1,1
Clergues	-	-	133	1,9
Total	4.902	100	6.784	100
% electors sobre població veïnal		17,0		16,5
% electors sobre població total		3,8		3,7

Fon ts: Cens de 1840; estimacions a partir de les següents fonts: ADP, Lligall 108; "Lista de Bienes Propios urbanos con renta superior a 1500 reales vellón... (1838)". Lligall 111; "Noticias electorales sacadas de los libros Subsídío de Comercio e Industria, o facilitadas por varias corporaciones (deseembre de 1839)" i Lligalls 112 a 116: "Expedientes de reclamaciones de inclusiones y exclusiones en las listas... (gener 1840)". Cens de 1865; BOP. Bar., n^o 276 i següents, novembre i deseembre de 1865 (es reproduïxen les llistes electorals, senyalant l'ofici dels electors).

Notes:

1.- La relació de veïns i població és del 4,5, tal com recomana L. Figuerola.

classes mitges fins a les classes dominants, i cal constatar que aquesta èlit per la dimensió — les fortunes, la destaquem a la cima de la piràmide social.

Com diu Adeline Daumard 'fonder les droïts politiques sur le cens c'est plus qu'un système politique, libéralisme symbole d'un système social'. (30) Efectivament, liberalisme i burgesia s'omplen de significat recíprocament. Així, ens sembla correcte definir els límits quantitativs de la burgesia en el dret electoral. La legislació liberal reserva la participació política a aquells que, per els seus béns o la seva capacitat, reuneixin més garanties de 'responsabilitat' (31); S'exigeixen, doncs, unes condicions socials, polítiques i econòmiques.

Els censos electorals són una autèntica relació dels notables de la ciutat i, per tant, són una font idònia per localitzar i distingir els components de la burgesia. Es una font difícil de trobar completa: amb els noms, oficis i adreça dels electors. N'hem reconstruït una per l'any 1840, n'hem descobert una altra del 1865, anys força idonis ja que és quan el dret de ser elector és més ampli (32). En el Quadre 8 se'n resumeixen els resultats globals. Cal dir que la legislació en un i altre cens és diferent, però, la similitud del pes dels electors en relació a la resta de la població indica que tenen una coherència.

En comparar les dades dels censos, veiem que hi ha cinc categories socio-professionals que perden percentatge i el seu augment o disminució en nombres absoluts és poc important. Són els pagesos i pescadors, els menestrals els botiguers, les professions liberals i els militars. La seva pèrdua en nombres relatius és més condicionada a l'augment de les restants categories encara que en el cas dels pagesos i pescadors, l'escassa importància té encara més relleu el 1865. No creiem oportú de emfasitzar l'augment en nombres absoluts dels menestrals, ja que es pot tractar de petites deficiències dels censos.

Els fabricants, comerciants, funcionaris i propietaris registren augments més significatius, tant en nombres relatius com absoluts. En el cas dels

fabricants se'ns confirma la inserció entre les classes altes, malgrat que el seu pes quantitatiu és dels menys importants -per sota d'ells només hi ha els pagesos i pescadors, els funcionaris, els militars i els clergues. L'alt nombre de comerciants en relació als contribuents de la mateixa categoria, sembla indicar que tots aquests tenien un nivell econòmic suficient per a ser electoss. L'augment dels funcionaris s'ha de connectar amb una major complexitat administrativa de la ciutat.

Els censos electorals també ens permeten introduir els propietaris un grup que no és senzill d'incloure dins la societat. Per la següent raó: hi ha un altíssim grup de petits propietaris urbans amb rendes prou minses, com per tenir necessitat d'exercir altres activitats (33). També hi ha problemes, com el fet que força nobles i hisendats tenen propietats o casa oberta a la ciutat, però no hi són residents. Les llistes electorals ens solucionen aquestes qüestions, ja que indiquen si els propietaris tenen altres activitats i la residència és una condició per ser elector. Així, aquest grup de propietaris, de mitjana o gran importància, són essencialment rendistes i passius. La seva hegemonia en els censos electorals -són més de la tercera part i amb clara tendència a augmentar- no és contestada per cap altre categoria i ens assenyalava, indirectament, la forta revalorització que frueix la propietat urbana en aquests anys. La majoria són propietaris urbans i només hem trobat a un petit grup d'hisendats (el 1865 són 136, el 5,3 % de la categoria total), cosa que no mostra massa interès pels grans propietaris rurals de residir a Barcelona.

En diferenciar les activitats econòmiques i les passives dels electors, observem el major pes quantitatiu de les primeres, que reuneixen prop del 60 % dels electors. Dins d'aquest grup d'electors que exerceixen activitats productives, podem distingir dos sectors segons el nivell social: per una banda les classes mitges (pagesos, pescadors, menestrals, botiguers i petits i mitjans fabricants) i, per l'altra banda, les classes dominants (grans fabricants o industrials, comerciants, professionals liberals i funcionaris). Hi ha un equilibri quantitatiu en el nombre d'electors d'un i altre estrat social, malgrat que

les classes dominants tenen major tendència a augmentar. Però per damunt de aquests dos sectors de professions econòmiques, cal situar les classes passives, especialment els propietaris; aquests formen el grup més homogeni i més nombrós i, per tant, són els que en realitat poden fruir de major protagonisme polític en el marc electoral definit pel règim liberal. És una paradoxa en una ciutat industrial i comercial.

La clau per desxifrar la composició de la societat barcelonina no s'ha de cercar en un sector determinat, com l'industrial o el comercial, sinó en la convergència i en l'equilibri de diversos sectors socials, productius o passius. Aquesta societat es mou en tres eixos fonamentals, tots tres definidors de la ciutat:

- 1.- un sector tradicional que agrupa als obrers qualificats i a les classes mitges de menestrals i botiguers; són els més identificables amb els antics costums i valors urbans.
- 2.- un sector tèxtil i industrial, grup professional nou i molt jerarquitzat: proletariat fabril, obrers especialitzats, fabricants i industrials. La seva heterogeneïtat social comporta una conflictivitat interna.
- 3.- una burgesia composta fonamentalment per propietaris, comerciants professions liberals i autoritats de l'administració civil, militar i religiosa; la seva homogeneïtat social no exclou divergències d'interessos entre comerciants o propietaris, els dos grups més afavorits pel desenvolupament econòmic capitalista.

Aquesta complexitat i equilibri en la composició de la societat s'ha de reflectir en l'actuació política: és difícil de fer convergir els interessos de tots els sectors. Els antagonismes s'endevinen a primer cop d'ull, i poden ser molt diversos. Aquest és un punt de partida per comprendre la conflictivitat social i política de Barcelona al llarg de tot el període de 1835 a 1868.

NOTES.-

1.- Sobre Londres, és interessant l'estudi de F. BERARIDA ; 'Londres au milieu du XIXe. siècle : une analyse de structure sociale', a Annales, ESC. , mars-abril 1968, nº 2 pp. 268-295, i sobre Paris J. GAILLARD; Paris, la ville (1852-1870). Paris 1: 77. Tant en una com a l'altre ciutat cal notar que l'ausència d'una gran indústria no impideix el desenvolupament d'una manufactura especialitzada.

2.- El fenomen del creixement dels centres industrials i de la seva repercussió a la societat a estat tractat per J. FOSTER; Class struggle and the Industrial Revolution. London, 1977, 2 ed. En el cas de Leeds, veure E. J. CONNELL i M. WARD; Op. cit. , pp. 144-155, i en el cas de Lyon. M. GARDEN; Op. cit , pp. 10-23.

3.- M. AGULHON; Toulon, une ville ouvrière au temps du socialisme utopique. Paris- La Haye, 1977, 2 ed. p. 70 i ss.

4.- ARMSTRONG ; Stability and change in an English country town. Cambridge U.P. , 1974. p. 38 i ss. l'exemple és molt interessant i el citem per contraposar-lo al de Leeds, una ciutat que hem elegit per comparar amb Barcelona.

5.- Veure capítol 1, 2.- 'La població de Barcelona', d'aquest mateix treball. Davant la poca importància quantitativa de la població activa femenina, hem preferit no fer la diferenciació de sobre sexes en el Quadre 4. que preten ser sintètic. Més endavant diferenciarem de la població obrera femenina.

6.- Les columnes del Quadre 5 s'han modificat lleugerament de les fonts originals -citades al peu del quadre"- per fer possible la comparació. No hi ha dificultats per comparar l'estructura de Barcelona el 1856 amb la columna de Leeds - poblacions numèricament molt similars- però sí amb la de Barcelona el 1717, ja que les dades no es refereixen a població activa sinó a caps de família; això limita a la seva utilització que tant sols és correcte en termes generals.

7.- Aquesta afirmació la basem en la generalitzada ausència de notícies sobre aquest grup. Les dades que presentem sobre el sector primari són les que més difereixen de les presentades per J. MALUQUER DE MOTES; Op. cit.

p.5.

8.- Ja hem vist parlar del comerç (part I, 3, 2.- El comerç) que les exportacions de curtits o sabates son un apartat prou important en les exportacions barcelonines; de fet el sector de la pell i el cuir té una industrialització prou important en el anys cinquanta .

9.- Les dades sobre la població les hem tret de J. IGLESIES; 'Indagaciones sobre la población de Cataluña en la primera mitad del siglo XIX', a Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes , Vol. XXXVII , nº 14, 1967, Pp. 383-482.

10.- Vuere el treball de T. SOLA PARERA; El creixement urbà de Gràcia en les dècades de 1830 a 1860. UCB, 1983, pp. 47-55, en les quals es tracta la problemàtica , important per entendre les relacions entre Barcelona i els pobles veïns; el cas de Gràcia és representatiu de l'equilibri professional.

11.-M. ARRANZ; ' La indústria farinera de Sant Martí de Provençals a la segona meitat del segle XIX, a El Pla de Barcelona... Op. cit, pp. 433-440.

12.- Els seus resultats són, en conjunt, semblants als que arriba J. MALUQUER DE MOTES; Op. cit, p.6.

13.- El contingent d'emigració que cada any assimila la ciutat ens sembla representatiu d'aquesta població flotant: per la seva mesura seguim a A. SAEZ BUESA ; La poblacion de Barcelona en 1863 y 1960. Madrid 1968, pp. 62-64.

14.- Seguim a L. FIGUEROLA ; Estadística de Barcelona en 1849. Madrid 1968, ed. fasc. , p. 48.

15.- Les quotes de contribució als salaris són indicatius de nivells econòmics, però també s'ha de tenir en compte a qui es refereixen . En el cas de les contribucions, no és el mateix una quota per una fàbrica que per un advocat, però el nivell social del segon pot ser més elevat malgrat pagar menys o la mateixa contribució.

16.- El percentatge del servei domèstic sobre la població activa a Leeds és del 9,3 %, a Londres del 16,5 i el de York el 20%. Barcelona es troba més

a prop de Londres - un centre administratiu i comercial- que de Leeds - un centre industrial - i molt lluny de York - una ciutat rural i tradicional. Les dades s'han tret, respectivament, de E.J. CONNELL i M. WARD; Op. cit. p. 45; totes les dades es refereixen a l'any 1851, excepte la de Leeds que es del 1861.

17.- I. CERDA; Op. cit. Vol. II, pp. 662-663.

18.- Seguim a M. IZARD; Industrialización i obrerismo. Barcelona 1973, pp. 70-71, que també treballa amb les dades de Cerdà.

19.- ANONIM: Cosas de España or going to Madrid via Barcelona. New York, 1855, pp. 172-173. El text original en anglès es el següent:

"unemployed labourers come out the walls to make a holyday by sitting about in squads on the glass. the walls or lying asleep on the sunny banks. And so gay picturesque is the costume of the lower calsses, so graceful and airy are theis attitudes, that wherever as many as there of them either sit or stand together, it makes a group worthy of being transferred to canvass.

At the hour of noon many of them will de seen in places a little retired from town collected in familes around their dinner. The earthen pot has been set up on there stones and a few sticks and dried grape-vines have been placed under o it to make fire. At first the stranger wonders how anything could be cooked by use of so little fuel; but he soon learns that it is the sun which makes the pot boil in this country. At any rate, by twelve o'clock the dinners is alwys forthcoming. Cloaks are spread on the turf around the steaming tripod. The father reclines on his albow; the children lie and sit a bout in every conceivable posture witch is not constrained or awkward. It is probably beans. If not that, it is a vegetable olla, in which all kinds of greens are mingled. The substance of it will be cabbage; but the soul and relish of it is garlic. An enormous tortell loaf furnishes a supply of bread; oil is the only additional condiment; and win take the place of both meat and water (...) One thing is certain, that the V Catalonian is too poor to have his point of meat at dinner and if he can get the same results from his bottle of vino ordinario, which costs him tuppence, it would be rather a hard case to bring him under any teetotal" law. To take aways his porron, in fact, be taking the chicken out of his pot".

20.- ANONIM. Will my readers go to Spain? Brighton, 1854, pp. 147-148. El text original es el següent:

"She (Mademoiselle C...) confirms what we have heard, that Spanish girls have really no education at all. It is costums to take to theatres, and all kind of amusements, from the time they are quite little chil-

dren. I had observed this myself; and as a natural result, their minds must be unfitted for study, after spending half their nights in dissipation (...) mentioned, however, that a Spaniard girl of fourteen, whose family considered a little education necessary, came to school at (Perpinyà), large town in the south of France (20).

21.- Veure M. SAURI y J. MATAS; Guia General de Barcelona. Barcelona, 1849. pp. 148-157, on hi ha una relació dels centres d'ensenyament de Barcelona. El cònsol anglès també confirma aquestes dades, veure Informe anual del gener de 1845, a l'Annex 1.

22.- Es pot tenir una certa idea d'aquest grup a partir de L. FIGUEROLA; Op. cit. 120 u ss., i més detalladament, a M. SAURI y J. MATAS; Op. cit. pp. 90-126.

23.- A. DAUMARD; Op. cit. p. 34 i ss.

24.- Op. cit., p. 6.

25.- El terme ha estat empleat per A. SOLA; Op. cit. Vol I., p. 51.

26.- Per les definicions de cada categoria socio-professional veure part II, 1, 2.- 'Les classificacions'.

27.- La contribució de 1823 que es conserva a l'AHCB. Secció Cadastre, IC-41/42, consta de dos lligalls, un amb el repartiment de fortunes i l'altre amb la contribució, que és molt més imperfecte. En aquest any molta gent no va satisfer les quotes.

28.- A. SOLA; Op. cit. Vol, 1, pp. 30-40.

29.- Ib. id., Vol II, pp. 570-571.

30.- A. DAUMARD; Op. cit. p.31.

31.- Aquestes garanties de responsabilitat es fonamenten en el poder econòmic; la llei electoral de 1837 és un bon exponent del pensament liberal en aquest sentit. Veure la part III. 1. 2.- 'Liberalisme i legislació electoral'.

32.- Sobre els censos electorals, veure Annex 5.

33.- M. TATJER; Op. cit, pp. 345-349.

3.- ELS SECTORS TRADICIONALS : MENESTRALS I BOTIGUERS .

Els menestrals i els botiguers tenen diverses característiques comunes, de les quals en destaquem dues: primer, la procedència gremial de la majoria dels oficis, i en segon lloc, ambdós pertanyen a les classes mitges urbanes. Són també els sectors més nombrosos dels contribuents d'indústria i comerç, i mantenen una gran influència en els sectors manufacturers i dels serveis a Barcelona. Els definim com a tradicionals, ja que aquests oficis acostumen a tenir uns orígens molt antics, amb una llarga història de costums professionals i valors corporatius que s'han definit al llarg dels segles a partir dels gremis.

La decadència i transformació de les institucions gremials al segle dinou és un punt interessant per a comprendre la problemàtica dels menestrals i dels botiguers; al costat de la necessitat d'adequar l'empresa menestral a les condicions econòmiques capitalistes, també hi ha la qüestió de mantenir un estatus social i un reconeixement públic.

3.1.- Decadència i transformació dels gremis .

La institució gremial a principis del dinou ja és en bona part un anacronisme econòmic. Les Corts de Cádiz el 1813 ja proclamen la llibertat de la indústria i, malgrat la restauració de les corporacions decretada per Ferran VIIè, els gremis queden particularment afectats per la llarga depressió econòmica de les dècades següents. El 1823, com emfasitza la Comissió municipal encarregada de fer el repartiment fiscal, molts mestres passen per seriosos problemes econòmics i, sovint, es comenta llur estat proper a la misèria (1).

La decadència dels gremis es reflecteix clarament amb la dissolució de diverses corporacions, entre les quals cal destacar el poderós i antic gremi dels peraires, que el 1825 s'extingeix per mort natural (2). Com ja ha afirmat Jaume Vicens, no cal esperar els decrets liberals dels anys trenta per considerar que el paper econòmic dels antics gremis barcelonins ha perdut tota influència en el món del treball (3).

Tanmateix ens sembla simplista tractar els gremis tan sols des del punt de vista econòmic. Els gremis són les institucions representatives de la menestralia, un estament social estretament lligat a la vida urbana. Segons Manuel Arranz, la menestralia va assumir un codi de conducta pròpia, definit a partir de la segona meitat del segle divuit, però que no pren una forma definitiva fins ben avançat el segle dinou. La finalitat d'aquest codi era la de donar resposta a la creixent influència de la manufactura tèxtil i de la indústria: fou inspirat per Antoni de Campmany i publicistes dels decennis dels anys vint i trenta del segle dinou, tals com Antoni B. Gassó o Joan de Baile, però principalment Guillem Oliver. Part fonamental d'aquest codi de conducta era el manteniment dels gremis i altres associacions tals com cofraries i societat de socors mutus que responien a l'esperit societari caracteritzador dels menestrals (4).

En els anys vint i en plena decadència dels gremis, un burgès liberal i progressista com Guillem Oliver aconsella obertament la reforma:

'deben corresponder cooperando gustosas i simultáneamente a las reformas gremiales para su propia utilidad que sería muy precaria si no se consolidara con la reforma de sus artes' (5).

La reforma que planteja Oliver afecta tant al caràcter econòmic com a l'institucional. De fet, a principis dels anys trenta els mateixos gremis són els més interessats en la reforma, com es desprèn dels escrits de la 'Comissió de Col·legis i Gremis', creada per aquesta funció el gener de 1833 (6). Les consignes d'exaltació liberal es combinen amb la preocupació pel progrés i el paper que han d'assumir les corporacions gremials:

'con el objeto de lograr a un tiempo la conservación y decoro de las corporaciones gremiales con los adelantos de la industria, y salútable protección que conviene conceder a los hombres industriosos'. (7)

La Comissió no reclama el manteniment d'uns privilegis, sinó que intenta esdevenir una institució útil pel progrés. Entre els prohoms que formen la Comissió trobem a Tomas Illa i Balaguer, mestre dels arts majors de la seda que a partir d'ara s'ens apareixerà com a capdavanter de les reivindicacions gremials i com a actiu protagonista de la vida política barcelonina.

Els decrets del 20 de gener de 1834 i del desembre de 1836 -aquest darrer restituint el decret del juny de 1813- acaben definitivament amb els antics privilegis econòmics dels gremis i suposen la derogació de les ordenances. Però aquestes disposicions legals sembla que només afecten moralment els Col·legis i Gremis barcelonins, ja que la seva influència pública no se'n queda ressentida: en qualsevol acte públic o social important, sempre trobem els representats de la Comissió, al costat dels delegats de la Junta de Comerç, els propietaris i hisendats, o dels de la Comissió de Fàbriques.

La Guia urbana de 1836 menciona l'existència de 68 col·legis o gremis i dóna una relació detallada dels membres i principals personalitats d'un grapat de corporacions.(8) Per altra banda, en els arxius municipals es conserva informació fins a finals de segle sobre els exàmens de renovació dels prohoms i altres activitats típicament gremials. Els gremis no desapareixen, sinó que es transformen. A la Guia General de Barcelona del 1849 s'indica que hi ha més de quaranta 'Monte-Píos' a la ciutat :

'asociaciones de beneficencia cuyos individuos se socorren mutuamente con 6, 8, 10 o 12 rs. diarios en caso de enfermedad y con arreglo a sus respectivas ordenanzas o estatutos. Todas ellas estan creadas bajo la invocación de algún Santo, y casi todas destinan por ordenanza una parte de sus fondos a la celebración anual de alguna fundación piadosa en honor del Santo Patrono' (9).

La transformació dels gremis en associacions de socors mutus es produeix possiblement en unes circumstàncies absolutament naturals. No s'ha de relacionar únicament amb la legislació laboral, sinó també amb les condicions socials i polítiques dels anys 1835 a 1843; la Guerra Civil provoca una crisi econòmica i reclama la participació activa de molts mestres i artesans, relacionats directament amb la política a partir de la Milícia Nacional o els cassos de voluntaris coneguts com a 'miquelets'. Molts menestrals, donant fe del seu 'esperit patriòtic', empaiten carlins pel Principat o formen part de la Milícia, descuidant-se de les obligacions professionals. Paral·lelament hi ha un fort desenvolupament del sector cotoner que es mecanitza ràpidament i, consegüentment, inicia uns canvis profunds en les relacions laborals entre obrers i patrons. Així, en el període de postguerra -que en realitat s'inicia el 1838, quan l'exèrcit regular substitueix a les companyies de voluntaris- els mestres han de fer front a una crisi econòmica, a la relaxació de la disciplina laboral i a la competència que previsiblement fan els mateixos fadrins, ja que ara poden emancipar-se de la tutela dels patrons i obrir obredors propis. En aquest context, les dissoltes corporacions gremials es converteixen en associacions de socors mutus emparades pel mateix sant patró del gremi i afavorides per una llei que permet força llibertat d'associació entre 1840 i 1843. Els gremis més poderosos, com els dels adroguers o els argenters, mantenen els hàbits tradicionals de les eleccions de prohoms i dels exàmens gremials, i la seva pervivència es deu més a motius professionals -per a discutir els preus i regularitzar la competència- que per la necessitat de socórrer's mútuament.

Les iniciatives de reorganització dels gremis no són únicament dels mateixos interessats, ja que els poders públics també fomenten un important debat. L'any 1844 l'Ajuntament de Barcelona fomenta la creació d'una Comissió Municipal amb l'intenció de reorganitzar les antigues corporacions; aquesta Comissió la forma gent tant representativa com Tomàs Illa i Balaguer, l'impressor Antoni Brusi o el pellaire Agustí Vila. És prou interessant la seva anà-

lisi de la situació laboral després de la derogació de les antigues ordenances, que

'destruyó en su base a las organizaciones gremiales... (i) desde entonces principió la relajación de los jóvenes la que, aumentando a través de las revueltas políticas, ha venido a parar en una completa desmoralización' (10).

A les corporacions els manca autoritat i poder sobre els treballadors que, com els mestres, s'han organitzat en associacions mutualistes. L'objectiu de la comissió és el de buscar solucions a aquest buit de poder a partir d'una nova ordenació laboral; aquestes ordenances s'inspiraran en la funció tradicional dels gremis però, naturalment, 'arreglada al espíritu de la época (...) para ejercer su influjo en la masa general del pueblo' (11). Aquesta ordenació laboral ha de tenir en compte a les fàbriques cotoneres i probablement és per aquí on fracassen els treballs de la comissió. Malgrat tot, els objectius i les intencions són ben clars; per una banda, recuperar la iniciativa en la creació i ordenació de societats i associacions laborals, i per altre banda, basar la ordenació laboral en uns principis conservadors o, fins i tot, reaccionaris.

El paper institucional del gremi, on el paternalisme i el patronatge tradicionals es revesteixen d'una matís modern, té en Jaume Balmes a un decidit defensor. El filòsof de Vic no es limita a teoritzar, ja que fins i tot es converteix en el promotor d'una empresa de curtits; experiència que econòmicament fou un fracàs (12). No obstant això, Balmes defensa i magnifica el treball menestral, ressaltant-ne les virtuts tradicionals com el domini d'unes tècniques, el procés d'aprenentatge i la perseverança que el caracteritza. (13).

Darrera Balmes ens trobem amb un nucli representatiu del partit moderat que comparteixen les opinions del filòsof. No és casual que a l'estiu de 1846, en plena crisi del sector cotoner, el governador civil Josep Ma. de Gisbert publicat un ban: 'convencido de la urgente necesidad de reorganizar a los

antiguos gremios', i en el qual insisteix en que

'no sólo corresponde al verdadero objeto de la corporación industrial que consiste en la mutua protección e ilustración de los artesanos, sino también contribuye a anudar y estrechar los vínculos sociales desgraciadamente relajados por las vicisitudes políticas' (14).

Pels moderats i els conservadors, els gremis podien ser de nou una forma de garantir l'estabilitat laboral i política. L'any següent, hi ha noves tentatives de reestrablir les velles corporacions (15), i en aquest context cal situar l'aparició de la 'Asociación Defensora del Trabajo Nacional y de la Clase Obrera', creada el setembre de 1847; aquesta ambígua 'sociedad obrera' fomentada pels industrials tenia una Junta directiva d'extracció burgesa i una Junta consultiva composta per un representant de cada Col·legi, Gremi i Corporació (16). Tots aquests esforços per crear una plataforma laboral interclassista, que no són aïllades, van anar desapareixent lentament. Certament, el moment no era el més propici per a revivre institucions tradicionals, quan d'altres més actives i més poderoses com la Junta de Comerç es trobaven agonitzant.

La desaparició formal dels gremis crea un buit en el món laboral barceloní. Aquest buit ja és anunciat en els anys vint per homes com Guillem Oliver i, en els anys quaranta, els polítics moderats intenten omplir-lo fent renéixer unes corporacions tradicionals de les quals valoren la seva influència conciliadora i reaccionària. Però les condicions materials són irrevocables; la decadència de les manufactures tradicionals propicia la conversió dels antics gremis en societats de socors mutus... L'acció d'aquestes societats no s'ha de considerar com a reaccionària, sinó com un antecedent primitiu d'un sindicalisme modern, que seguint la tradició gremial, s'articularà a partir de la diferenciació entre oficis.

3.2.- Els menestrals.

Els contribuents inclosos en la categoria socio-professional dels menestrals són identificables amb els mestres dels tallers artesanals. En aquest sentit hem de considerar-los comuns empresaris, malgrat que la seva empresa es redueixi a un obrador en el que la major part de la mà d'obra pot tenir estrets vincles familiars amb el mestre. En l'obrador també hi trobem els fadrins -o oficials, els obrers-artesans especialitzats- i els aprenents. Aquesta estructura professional tradicional es manté en vigència no obstant la supressió dels privilegis gremials que, antigament, ordenaven les relacions laborals.

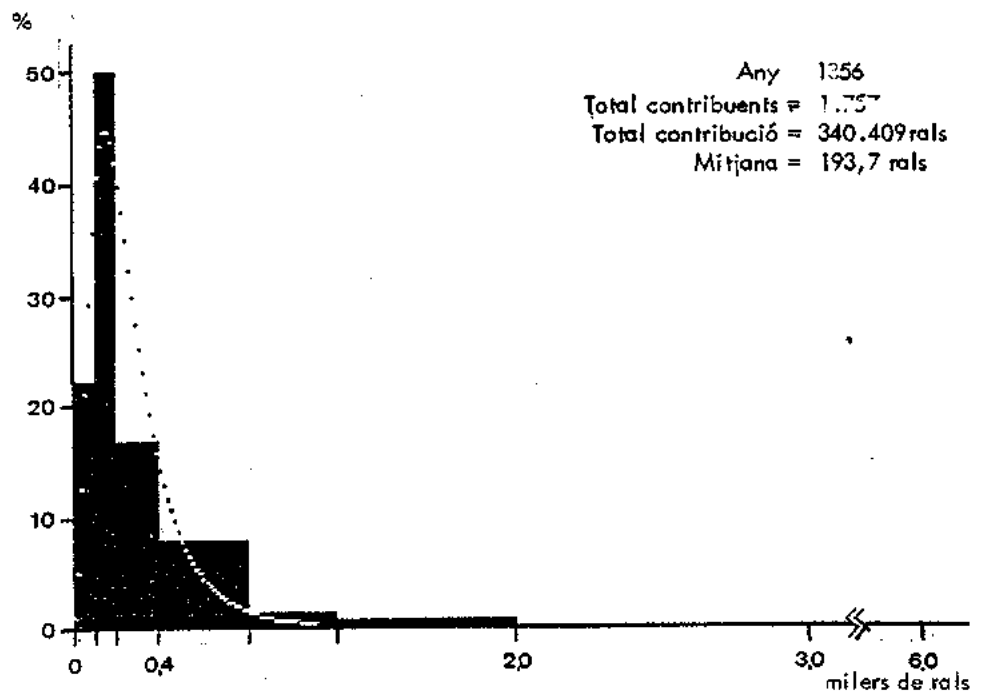
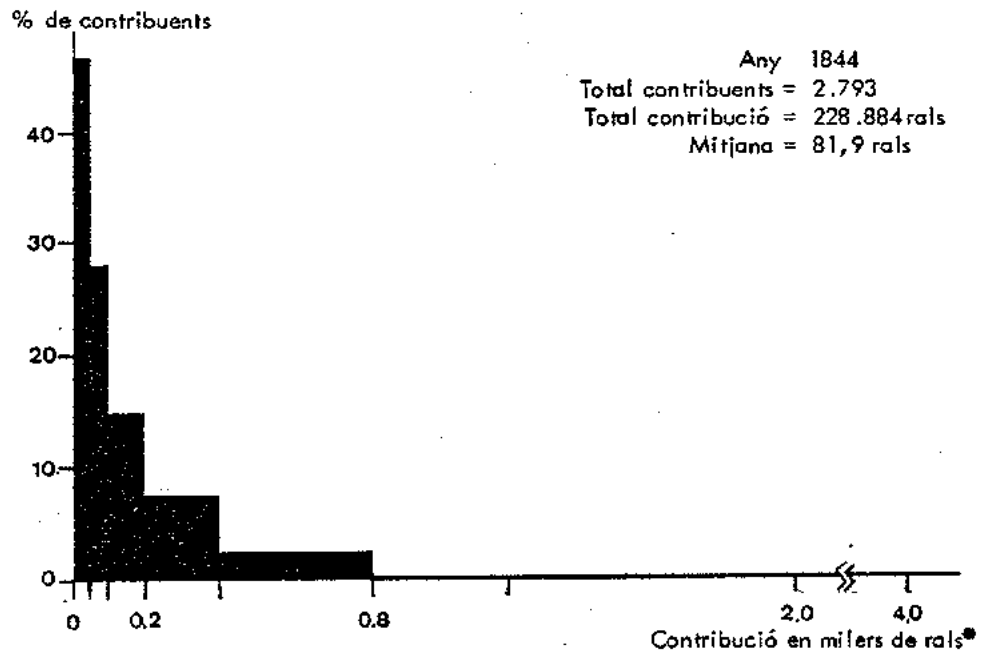
Hi ha dues qüestions bàsiques per entendre el paper dels menestrals en el món del treball barceloní de la primera meitat del dècim. Per una banda, els tallers i obradors d'origen gremial són una veritable escola professional; els menestrals són uns tècnics experts en els oficis que exerceixen i pels seus obradors han de passar tots aquells que desitgen especialitzar-se en un ofici concret, influència que també inclou als sectors industrials.(17). Per altra banda, s'ha d'observar l'evolució socio-econòmica dels menestrals com un procés en el qual els oficis tradicionals s'han d'adaptar a les condicions materials capitalistes per evitar una decadència que els pot suposar la desaparició o un descens en l'escala social. En les següents planes intentarem d'aprofundir en aquest segon aspecte que creiem fonamental per entendre les relacions socials en la Barcelona de l'època.

Anteriorment ja hem comentat l'evolució global dels contribuents de la categoria dels menestrals. La característica més rellevant és la poca evolució que experimenten en els diferents mostratges, i que ara podem con-

firmar en els histogrames de la Gràfica 3. La gran majoria dels contribuents se situen en els nivells econòmics més baixos i en les mostres de 1844 i 1856 s'enregistren molt pocs canvis, entre els quals destaquen la desaparició d'un bon grapat de petits contribuents. Són molt poques les empreses que entegistren un creixement i aquestes sempre se situen en els nivells mitjans. La corba de l'histograma de 1856 mostra clarament la gran concentració dels individus en els nivells de contribució més baixos.

L'anquilosament de les empreses menestrals reflecteix una tendència a la pèrdua de l'estatus socio-econòmic, però per verificar aquesta hipòtesi hem d'analitzar l'evolució d'uns oficis concrets; en aquest sentit, s'ha elaborat el Quadre 9 i la Gràfica 4. En oficis molt tradicionals, com són els sastres, els sabaters, els fusters o els serrallers, amb prou feines un 10 % dels contribuents paguen quotes de contribució que ens permetin de situar-los entre les empreses mitjanes. La tendència d'aquests oficis és la de reduir encara més el nivell de l'empresa. S'ha de destacar el descens del nombre de contribuents entre 1823 i 1838, que podem atribuir a una qüestió purament conjuntural: el 1838 és un any de crisi i la guerra civil fa molt de mal als petits tallers de la ciutat (18). Per aquest motiu és lògic suposar que el 1844 el nombre de contribuents recuperi els nivells de 1823 però, de fet, aquests han augmentat i, en relació al 1838, s'ha doblat el nombre de sabaters, fusters i serrallers. L'espectacular increment de contribuents el 1844, especialment el dels petits obradors menestrals, s'ha d'interpretar com una conseqüència dels decrets de llibertat d'indústria dels anys 1834 i 1836, que encara no s'ha produït el 1838 a causa de la guerra civil i de la crisi econòmica. Amb la desaparició dels rígids reglaments gremials, molts fadrins s'emancipen de la tutela del mestre i obren petits tallers aprofitants uns moments de fort creixement de la població, i per tant, de la demanda en el període de postguerra. No ens ha d'estranyar que siguin els fusters els que experimenten una major multiplicació dels contribuents ja que a principis dels anys

GRAFICA 3.- Histogrammes dels menestrals el 1844 i el 1856.



*--Les subdivisions segons la contribució, indicatives del nivell econòmic dels contribuents, segueixen la mateixa escala que les contribucions (veure l'Annexe 3) . Aquets nivells econòmics, en total 9, s'han agrupat en tres grups segons el nivell de l'empresa : petita de 0 a 200 rals el 1844 i de 0 a 400 rals el 1856 ; mitjana de 200 a 800 rals el 1844 i de 400 a 2.000 rals el 1856, i grans superior a 800 rals el 1844 i a 2.000 rals el 1856.

QUADRE 9.- Els contribuents de diversos oficis menestrals: 1823, 1838, 1844 i 1856.

Oficis	Contribuents			% Contribució	% Contribuents	Milians de la contribució (en raïls)	Índex "versus" total de la mitjana	
	petits	mitjans	grans					Total
1823								
Sastres	208	20	-	228	3,52	1,32	1.640	0,37
Sabaters, ataconadors	211	38	-	249	3,84	1,96	2.229	0,51
Fusters	245	26	-	271	4,18	1,81	1.892	0,43
Argenters	70	29	1	100	1,54	2,451	6.942	1,59
Serrallers	95	6	-	101	1,60	0,50	1.396	0,32
Llibreters	23	12	1	36	0,55	0,76	5.992	1,37
1838								
Sastres	158	25	-	183	2,88	1,57	93,4	0,55
Sabaters	151	7	-	158	2,48	0,91	62,0	0,36
Fusters	176	29	-	205	3,22	1,87	98,3	0,57
Argenters	29	22	-	51	0,80	0,95	200,0	1,17
Serrallers	88	10	-	98	1,54	0,79	87,4	0,51
Impresors, Llibreters	28	8	1	37	0,58	0,58	169,0	0,99
1844								
Sastres	255	11	-	266	3,57	1,54	80,7	0,44
Sabaters	350	10	-	360	4,83	1,05	39,5	0,22
Fusters	463	19	-	482	6,47	2,35	65,7	0,35
Argenters	82	32	-	114	1,53	1,12	113,1	0,62
Serrallers	137	5	-	142	1,41	0,72	68,6	0,38
Impressors	38	16	1	55	0,74	0,76	187,5	1,03
1856								
Sastres	111	-	-	111	2,06	0,50	126,4	0,25
Sabaters	200	6	-	206	3,70	0,98	131,8	0,26
Fusters	287	6	-	293	5,26	1,49	141,4	0,28
Argenters	-	13	-	13	0,23	0,28	608,5	1,22
Serrallers, ferrers	169	-	-	169	3,04	0,75	123,4	0,25
Impressors, llibreters	4	37	1	42	0,75	1,30	866,5	1,73

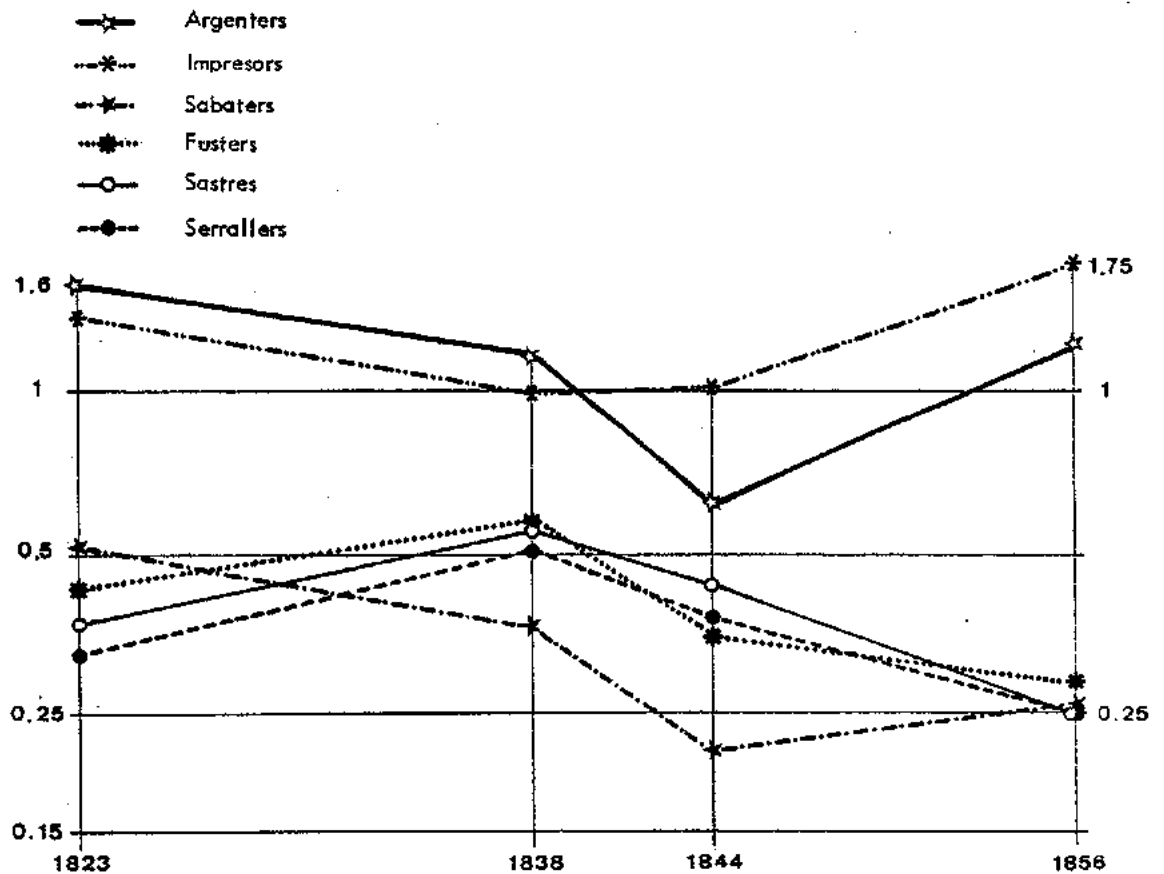
Fonts: veure Quadre 7.

GRAFICA 4.- Evolució dels contribuents de varis oficis menestrals el 1823 ,
el 1838, el 1844 i el 1856.

Progressió semi-logarítmica.

Index: "versus" total de la mitjana de la contribució.

Total de les contribucions =1



Cal destacar en la gràfica el comportament molt similar dels diferents oficis menestrals; també es nota clarament el descens de la majoria dels oficis entre 1838 i 1844, període en el qual s'enregistra la major crisi del menestrals. També es pot comprovar com alguns oficis -argenters i impresors- frueixen d'un nivell econòmic més elevat que la resta de professions.

quaranta s'obren bones perspectives del futur creixement urbà. Dotze anys més tard, en el recompte fiscal de 1856, el panorama torna a canviar: de nou s'ha reduït el nombre de contribuents, cosa que s'ha d'interpretar com una concentració en el sector, malgrat que no va acompanyada a un creixement del volum de l'empresa. Les condicions capitalistes han estat implacables: els contribuents que han desaparegut entre 1844 i 1856 han perdut l'estatus social; aquests mestres i petits empresaris s'han vist obligats a liquidar l'obra-dor i vendre la seva pròpia força de treball.

L'evolució dels sastres, sabaters, fusters i serrallers és molt similar -com demostra la Gràfica 4- i s'ha de considerar com a molt representativa dels oficis menestrals -veure Gràfica 2-. Hi ha petites diferències com són el major augment quantitatiu dels fusters i dels serrallers, però es deuen al creixement de la ciutat, que en aquest període, genera una forta demanda en els oficis lligats a la construcció.

Els argenters i els impressors /llibreters també són oficis menestrals amb origen gremial però que tradicionalment frueixen d'un estatus socio-econòmic més elevat. En línies generals segueixen la mateixa evolució que la resta d'oficis menestrals fins el 1844 però, en canvi, el 1856 la seva situació és ben diferent. Els argenters redueixen bruscament el seu nombre, encara que augmenta el volum de l'empresa que ara se situa en un nivell mitjà; sembla que només aconseguen mantenir-se els argenters amb els obradors més importants. Contràriament, l'evolució dels llibreters i impressors és més positiva, ja que la seva lleugera disminució quantitativa indica símptomes d'una veritable concentració i augment de l'empresa mitja. Aquests darrers són els que millor s'adapten a les condicions materials capitalistes. Efectivament, la societat burgesa genera més demanda de periòdics i de llibres que la societat de l'Antic Règim, i permet que cap a meitats de segle es consolidin una quarantena d'empreses dedicades a aquesta activitat.

No tots els oficis menestrals segueixen una mateixa evolució,

però podem assenyalar unes línies generals: la majoria dels oficis més tradicionals perden pes social i econòmic en relació a la resta dels contribuents, però hi ha una minoria de menestrals que aconsegueixen reconvertir l'antic obrador i afrontar amb èxit les noves perspectives econòmiques. Entre aquests darrers hi ha oficis que s'adapten millor com a conseqüència d'una demanda que els afavoreix, especialment en els casos dels impressors, cerers, i saboners.

Els oficis tendeixen a modificar-se; n'hi ha que desapareixen i d'altres sorgeixen de nou. Aquest fenomen també es pot observar a partir de les contribucions (19). El 1823 hi ha oficis com els ataconadors, els 'aluders' -els que feien cordes per instruments musicals a partir de budells-, els calafaters o els espasers que en les següents mostres fiscals han desaparegut. En un altre extrem, veiem com el 1856 sorgeixen una colla d'oficis dels quals anteriorment no en teníem notícies; són oficis que hem de relacionar amb les noves demandes de la societat burgesa. Per exemple, a la confecció hi ha els cotillaires, un ofici que pren més entitat davant l'exigència de la moda femenina. En el grup de la fusta es ressenya l'existència de sis serres, uns tallers de fusteria especialitzats i que, amb tota seguretat, disposen d'un utilatge més modern; en aquest grup, han desaparegut els mestres d'aixa. En el metall i la química apareixen una colla d'establiments molt especialitzats: els fabricants de sivelles i gafets, de llits de ferro, d'estufes, de munició de plom, de coles, de midó, etc. Per normes generals, els empresaris d'aquests oficis nous paguen quotes de contribució més elevades que els d'oficis tradicionals.

La lliure competència industrial i la demanda que genera la societat burgesa no afavoreixen els antics mestres gremials, que possiblement, no podien transformar fàcilment d'obrador en una petita fàbrica moderna.

A partir dels anys quaranta els menestrals han de fer front a la competència de la indústria moderna, com les fàbriques d'adobar pells i curtits de la 'Tanneria Barcelonesa' (1851), la 'Manufacturera de Cardas y objetos de cuero' (1854) o la 'Curtidora Catalana' (1856), o d'altres sectors com 'La Porcelana' (1853) i la 'Industrial Quincallera' (1853), que s'estableixen en els pobles del Pla. Això explica la decadència del sector tradicional de la pell i el cuir a Barcelona malgrat que aquests productes es mantenen com un dels principals capítols de l'exportació, o que desapareixen els terrissaires, tanmateix el fort augment de la població. Els sastres i fusters també es troben amb una competència externa en sorgir botigues de roba feta, principalment importada, o botigues de mobles de fusta blanca i de mobles de luxe.

Cap el 1856 ja comença a ser incorrecte de qualificar com a menestrals a aquests petits i mitjans manufacturadors, molts dels quals han aparegut lliures dels tradicionals entrebancs gremials i al servei d'una societat que canvia ostensiblement de costums.

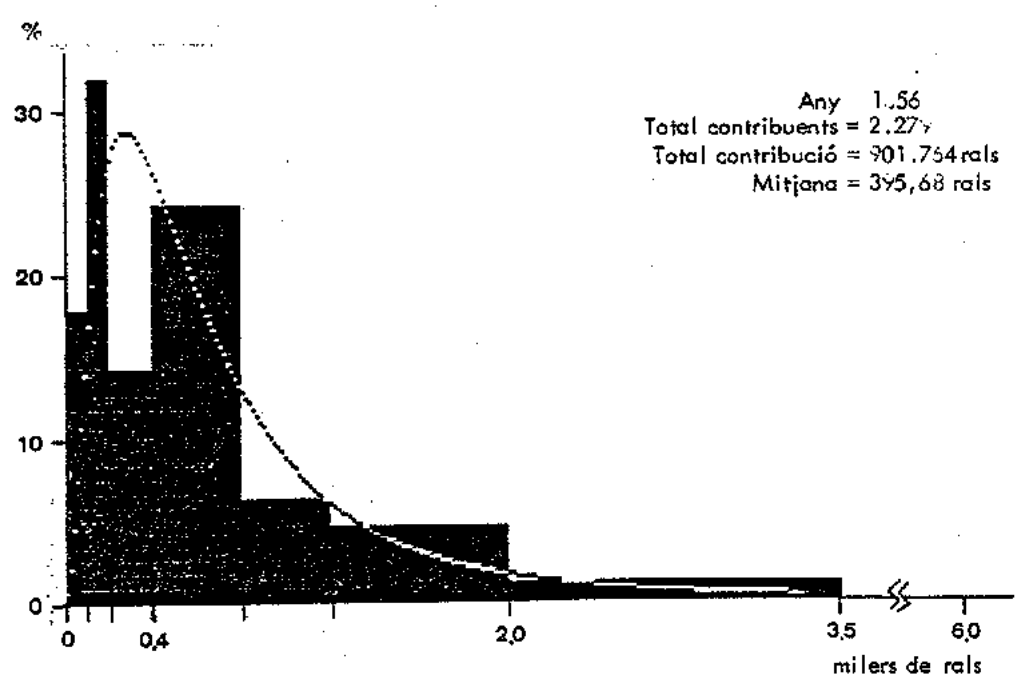
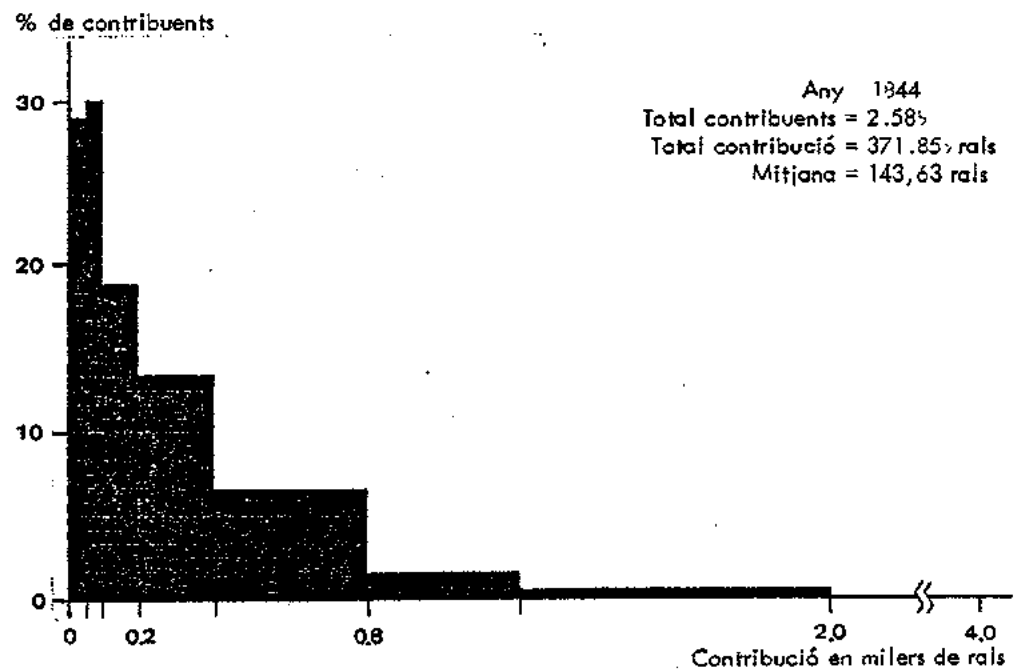
3.3 Els botiguers.-

Dins la categoria socio-professional dels botiguers hem agrupat a una colla d'oficis força heterògenis segons la procedència i l'activitat; els uneix la característica de ser uns establiments especialment relacionats amb el petit comerç i, sobretot, amb el sector dels serveis urbans. Cal notar que el grup de l'alimentació és manufacturer però, pel seu comportament, ens sembla més lògic de situar-lo entre el comerç al detall i l'hosteleria que no pas entre els oficis menestrals.

Els botiguers aconsegueixen d'adequar-se més fàcilment que els menestrals a l'avenç de l'economia capitalista, com es pot comprovar en els histogrames de la Gràfica 5. El 1844 l'histograma dels botiguers és molt regular i amb una marcada concentració en els grups dels petits contribuents, mentre que el gràfic de 1856 és més irregular; en aquest darrer any es nota una important presència d'empreses mitjanes. La diferència en les corbes dels histogrames dels menestrals (Gràfica 3) i dels botiguers es basa en una caiguda més lenta d'aquesta segona, indicí que els individus es troben més dispersos en els diferents nivells econòmics de la contribució.

L'anàlisi d'uns oficis concrets -que es pot seguir a partir del Quadre 10 i la Gràfica 6- ens mostra noves peculiaritats de l'evolució de les empreses d'aquesta categoria socio-professional. Els oficis dels botiguers, revenedors i adroguers/confiters presenten un creixement regular del nombre de contribuents en les mostres de 1823, 1838 i 1844, mentre que el 1856 es verifiquen notables diferències, que comentarem detalladament més endavant; cal dir que per aquests oficis l'any 1838 no és indicatiu de cap crisi. Contràriament, els forners, semolers, i taverners sí que noten la depressió originada per la guerra, encara que forners i taverners s'han recuperat immediatament en la mostra de 1844, mentre que els semolers mantenen el nombre de

GRAFICA 5.- Histogrames dels botiguers el 1844 i el 1856.



QUADRE 10.- Els contribuents de diversos oficis dels botiguers: 1823, 1838, 1844 i 1856.

Oficis	Contribuents				% Contribuents	% Contribució	Mitjana de la contribució (en reals)	Índex "vetusts" total de la mitjana
	petits	mitjans	grans	Total				
1823								
Botiguers ¹	128	80	-	208	3,21	6,11	8.312	1,90
Revenedors	364	70	-	434	6,70	5,43	3.541	0,81
Adroguers i confiters	55	32	2	89	1,37	2,39	7.584	1,74
Forners	65	27	-	92	1,42	2,37	7.282	1,67
Semolers	75	18	-	93	1,44	1,39	4.242	0,97
Taverners	174	46	-	220	3,40	2,31	2.978	0,68
1838								
Botiguers	131	121	9	261	3,40	6,85	282,8	1,65
Revenedors	601	66	2	669	10,52	5,82	93,8	0,55
Adroguers i confiters	53	59	2	114	1,80	2,66	251,9	1,47
Forners	46	42	-	90	1,41	1,94	232,0	1,36
Semolers	31	24	-	55	0,86	1,13	221,5	1,30
Taverners	116	47	2	165	2,59	2,44	159,3	0,93
1844								
Botiguers	163	132	27	322	4,32	7,48	313,4	1,73
Revenedors	634	70	-	704	9,46	5,27	100,0	0,56
Adroguers i confiters	57	62	8	127	1,70	2,71	288,5	1,59
Forners	52	59	4	115	1,54	2,26	265,7	1,47
Semolers	12	44	-	56	0,75	1,14	273,9	1,51
Taverners	263	48	2	313	4,20	2,44	105,4	0,58
1856								
Botiguers ²	111	180	7	298	5,36	5,88	547,9	1,10
Revenedors ³	62	-	-	62	0,38	0,10	132,1	0,26
Confiters	1	52	-	53	0,95	1,26	624,8	1,25
Forners	71	29	-	100	1,80	1,35	375,7	0,75
Semolers	9	15	-	224	0,43	0,35	411,5	0,82
Taverners	126	48	-	174	3,12	2,06	328,8	0,66

Notes: 1.- Aquí el terme 'botiguers' es refereix a una activitat concreta -així es menciona a les contribucions- i cal distinguir-los de la categoria socio-professional dels botiguers.

2.- El 1850, la contribució es molt detallada; es menciona a un total de 14 especialitats diferents de botiguers, que es diferencien dels mercaders o dels revenedors (veure contribució de 1856 a l'Annexe 3)

3.- Compren a set especialitats diferents.

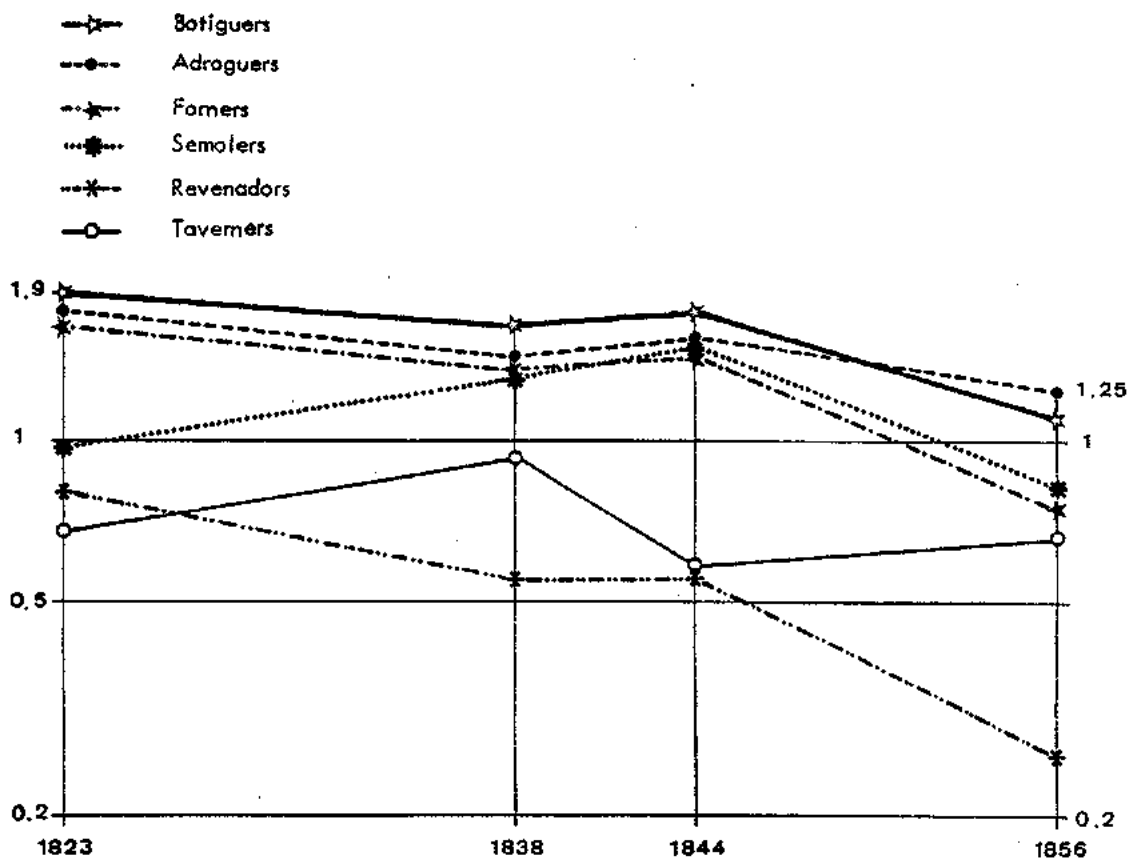
Fonts: veure quadre 7.

GRAFICA 6.- Evolució dels contribuents de varis oficis dels botiguers el 1823, el 1838, el 1844 i el 1856.

Progressió semi-logarítmica.

Index: "versus" total de la mitjana de la contribució

Total de les contribucions =1.



La majoria dels oficis segueixen una evolució similar i força regular; en línees generals aquets oficis mantenen el nivell econòmic. El descens entre 1844 i 1856 s'ha de relacionar amb el fort augment dels comerciants en aquest mateix període i a una reestructuració interna del sector. L'evolució dels taverners es molt irregular i la dels revenadors es indicativa de la decadència d'aquest ofici.

contribuents i presenten símptomes d'una concentració positiva. En general, aquests oficis presenten una evolució regular i positiva, com es pot comprovar en la Gràfica 6, en la qual l'única excepció és la dels revenedors que presenten una clara tendència negativa.

Entre 1844 i 1856 es pot parlar que el petit món del comerç al detall barceloní experimenta una radical transformació. La contribució de 1856 és molt més detallada que la de 1844 i ens permet de seguir amb més precisió uns canvis molt significatius. Per una banda s'ha d'emfasitzar la pràctica desaparició dels revenedors, que passen d'ésser 704 contribuents el 1844 a 62 el 1856. Els revenedors eren els qui tradicionalment s'encarregaven d'exercir el petit comerç local i el seu gremi era dels més importants de la ciutat, com encara n'és testimoni l'antiga casa gremial de la plaça del Pi; el 1842 hi ha clars símptomes de decadència en convertir-se el gremi en una associació de socòrs mutus, decadència que se'ns confirma àmpliament en la contribució de 1856. Naturalment, la feina dels revenedors se segueix exercint en la Barcelona de la segona meitat del dinou; en part les botigues són els encarregats d'omplir el buit que deixen els revenedors tradicionals però cal pensar que la desaparició de les contribucions d'aquestes classes és indicativa d'una pèrdua de nivell social. Ara els revenedors o són simples assalariats o, si treballen pel seu compte, el seu nivell socio-econòmic és prou baix com per no figurar en els recomptes fiscals. Com molts menestrals, els revenedors també pateixen un procés de proletarització.

Amb la desaparició dels revenedors com a contribuents, la jerarquia professional del comerç barceloní queda constituïda bàsicament pels comerciants i magatzemistes -que els situem en una altra categoria socio-professional, ja que frueixen d'un nivell econòmic més elevat- i pels mercaders, botiguers i una colla de petits revenedors, traficants i mercaders ambulants.

La utilització del terme 'mercader' en la contribució de 1856 és un recurs que utilitzen els recaudadors fiscals per diferenciar nivells d'empresa

o activitats, i no s'ha de confondre amb la terminologia medieval que els identifica com a comerciants; el terme 'mercader' pràcticament no s'utilitza en les contribucions de 1838 i 1844, i el 1823 es denomina el conjunt dels botiguers com a 'mercaderes al por mayor y menor'. Però és incorrecte considerar únicament a aquests mercaders i botiguers com a simples revenedors. Els mercaders de teixits, de sedes i cintes o les botigues de vins generosos i els sastres de roba feta poden estar connectats a les xarxes comercials d'àmbit regional i estatal. En el cas dels mercaders de drogues cal identificar aquí els adroguers que en les anteriors contribucions anaven junt amb els confiters. Així, hem de veure aquests botiguers i mercaders com un sector estretament vinculat al notable augment dels intercanvis comercials de Barcelona. També apareixen noves especialitzacions a partir de les demandes de la burgesia, com són els mercaders de perfumeria, quinqués i diamants, o els botiguers de roba feta, o de guants i paraigües.

En el grup de l'alimentació, fins el 1844 només trobem a uns oficis que s'han de qualificar com a essencials: els forners, els carnissers i els semolers, a més dels xocolaters, una activitat sorgida arrel del comerç colonial i que ja el 1823 té prou importància per pensar que la xocolata és un producte elaborat a Barcelona que no es limita al mercat local, sinó que es ven als mercats regionals i, possiblement, estatals. En la mostra de 1856 el grup de l'alimentació és dels pocs que creix en relació a les contribucions anteriors, i diversos oficis mostren una clara tendència a reconvertir-se; ara es constata l'existència de molins de farina i de xocolata, o fàbriques de pastes de sopa que suposen una evolució en les activitats dels forners, xocolaters i semolers, respectivament. Aquests establiments moderns neixen amb l'impuls dels mateixos interessats, com és ben indicatiu que una de les primeres calderes de vapor de la ciutat va ser adquirida i muntada pel gremi dels forners per moldre blat (20). És el 1856 quan tenim notícies dels primers projectes d'indústries farineres i/o panificadores com la 'Industrial Harinera', la 'Pa-

nificadora Catalana' o la 'Panificadora por el sistema Cointry' que es volen instal·lar prop de la ciutat, principalment a Sant Martí de Provençals on es concentrarà posteriorment aquest sector industrial (21). Dels restants oficis de l'alimentació s'ha de destacar la diferenciació que s'estableix entre els carnissers i els cansaladers, l'aparició de dues refineries de sucre i el centenar llarg d'establiments on es venen llegums cuïts (les 'albacerías'). L'important creixement relatiu i absolut d'aquest grup és afavorit pel fort augment de la població de la ciutat.

A l'hosteleria s'enregistren transformacions similars. Tradicionalment aquest grup el formaven les tavernes -on sobretot es servia beguda-, els cafès i botelleries -on s'elabora el cafè i se serveix a ven begudes alcohòliques i cafè-, les fondes -on se servia principalment menjar- i els hostals i cases d'hostes -on es podien allotjar els viatgers. El 1844 aquests establiments es redueixen a tres tipus: les tavernes que són les més populars i nombroses, i que ara a més a més de les begudes també s'hi serveixen menjars ràpids (22), els cafès que ara comencen a ser uns establiments més elegants, locals de tertúlies on acostuma a haver-hi algun músic, cantant o petit espectacle còmic o d'ombres xineses, i els hostals i fondes que no canvien de funció. El 1856 es diferencien clarament les tavernes populars, obreres, dels cafès elegants i burgesos; els cafès barcelonins de meitats de segle es converteixen en uns originals locals públics que atrauen l'admiració dels viatgers estrangers:

' A la nit vàrem anar al cafè: penso que és el més bonic que mai no he vist. Estava brillantment il·luminat i hi havia una gran font circular d'alabastre situada en el bell mig, que a l'estiu havia de ser deliciosa: unes columnes aguantaven el sostre de la sala, exemptes de tot tipus de propaganda i podies anar amunt i avall entre les borilles i les flors. Un excel·lent concertista estava assegut en un gran piano tocant qualsevol tonada i tota peça que la clientela desitgés ' (23).

De la magnificència d'aquests cafès en tenim un exemple en el projecte de Daniel i Molina que es volia construir en el antic solar del convent de Sant Francesc, en la intersecció de la Rambla i el barri comercial de la ciutat. Per aquests anys també proliferen les parades on s'elabora i es ven un refresc constituït d'aigua, sucre i anís (les 'alojerías') i alguna 'nevería' o primitives gelateries. En la contribució de 1856 s'aprecia igualment una jerarquització dels establiments per a viatgers, essent la fonda un dels més populars i els hostals i els paradors de diligències els més elegants; entre aquests darrers trobem l'Hostal d'Orient i el de les Quatre Nacions.

El darrer grup inclòs dins la categoria socio-professional dels botiguers és el dels serveis, grup que reuneix a un grapat heterogeni d'oficis. Aquí, hi ha el minúscul sector del transport que, com ja hem indicat, s'ha dispersat pels pobles del Pla; en relació al transport, cal notar que els llogaters de cotxes i carros van desplaçant progressivament als traginers. De la resta de contribuents d'aquest grup, és interessant ressaltar la presència de les cases de banys i dels billars; aquests establiments no apareixen fins a la contribució de 1838 i el 1844 hi ha tres casès de banys i 41 billars, amb nivells de contribució més elevats que en les anteriors mostres. Una de les noves costums de la societat burgesa és precisament tenir més cura de la higiene encara que, com és fàcil suposar, l'existència tan sols de set establiments de banys públics en una ciutat de 150.000 habitants és indicativa de la poca extensió de l'hàbit de rentar-se amb regularitat; en certa manera, en aquests anys anar als banys era considerat un esnobisme. La gran proliferació dels billars és indicativa de la necessitat d'oci de la societat burgesa, un oci actiu -la pràctica d'un joc d'habilitat- que contrasta amb la passivitat de la majoria dels esbargiments de les classes altes de l'Antic Règim. La societat burgesa canvia els costums, introdueix nous hàbits en les relacions socials i la presència dels cafès, les cases de banys o els billars en són un símptoma marginal, però molt significatiu.

Les activitats professionals dels botiguers s'adapten molt millor que els menestrals en la societat barcelonina de mitjats de segle dinou. Els oficis menestrals els costa adaptar-se a la llibertat i competència industrial ja que hi ha un pas molt fort en l'estructura professional d'un obrador i el d'una indústria. Contràriament, els botiguers s'adapten molt més ràpidament, malgrat que hi ha oficis com els dels revenedors que pràcticament desapareixen. Els oficis del comerç al detall saben aprofitar la circumstància del fort augment de les transaccions comercials i sorgeixen un nombrós grup de mercaders que, a partir de la botiga, es vinculen a unes xarxes comercials d'àmbit regional, estatal o, més excepcionalment, colonial. Els oficis de l'alimentació surten afavorits per l'augment de la població i per l'aplicació de tecnologia moderna a l'utilitatge. En fi, proliferen establiments al servei de l'esbargiment d'una nova classe burgesa. La majoria dels individus d'aquesta categoria els afavoreix les condicions econòmiques capitalistes, com ens demostren les dades globals de les contribucions. Cap a mitjats del segle dinou, els botiguers formen una part de les classes mitges en les quals hi ha possibilitats d'ascens en l'escala social.

3.4.- Mobilitat social i actitud política de les classes mitges.

L'anàlisi de les classes mitges urbanes com a amplis sector de contribuents (les categories socio-professionals) i, amb més detall, per grups d'oficis o activitats concretes, ens ha definit unes línies d'evolució generals. Les classes mitges barcelonines es troben immerses en diferents processos de mobilitat social: des de la proletarització a l'ascens fins a l'èlit burgesa. Per comprendre les possibilitats d'un ascens en l'escala social, hem de seguir els mecanismes a partir d'uns exemples individuals. Aquest micro-anàlisi ens mostrarà també unes formes d'actuació econòmiques i unes d'actituds polítiques.

Primer cal observar l'evolució de diversos contribuents en el conflictiu període delimitat pels recomptes fiscals de 1838 i 1844 (24). Els majors contribuents d'oficis com els sastres, els sabaters, els fusters, els mestres d'aixa, els impressors o els velers tendeixen clarament a perdre pes econòmic -naturalment expressat en la quota de contribució de llurs empreses. El fenomen és similar pels sastres Joaquim Gustà i Jaume Parnau, que tenen els obradors en els elegants carrers d'Escudillers i Nou de la Rambla, i pel fuster Eulogi Solé o l'impressor Joan Francesc Piferrer: tots ells paguen quotes molt menors de contribució el 1844 que el 1838. El fenomen s'ha d'explicar en relació a un augment de la competència professional. Molt probablement els fadrins dels mestres sastres o fusters ara es veuen capaços d'obrir petits obradors i fan la competència oberta als seus antics mestres. Aquesta pèrdua de nivell econòmic de les principals empreses menestrals d'origen gremial no es constata en altres oficis com els argenters, saboners, cerers, xocolaters, forners i semolers, ja que, en general, aquests contribuents mantenen les quotes fiscals o les augmenten

lleugerament. Pels botiguers i els adroguers i confiters, l'evolució és més positiva; el botiguer Josep Nogués i Cerdà ha ampliat l'empresa de compra i venda de teixits, trobant-se el 1844 a un pas de ser un autèntic magatzemista. Hi ha altres exemples d'aquest darrer cas, com el del també botiguer Marià Serra o el de l'adroguer Josep Vidal.

La problemàtica professional dels anys 1838 a 1844 és un graó determinant en una evolució que podem contemplar entre 1823 i 1856, límits que ens configuren el pas d'una ciutat bàsicament pre-industrial a una ciutat burgesa. S'ha elaborat el Quadre 11 per tenir unes mostres de la mobilitat social de diversos individus de les classes mitges que, el 1856, formen part de la burgesia o, en algun cas, de l'èlit burgesa.

Els exemples del quadre tenen com a denominador comú el pas d'uns oficis tradicionals a altres activitats més modernes, tant manufactureres com comercials; aquesta transformació és la que determina l'ascens social. Les mostres dels sastres, el pellaire i els fusters són representatives de com mestres gremials, al cap de trenta anys, han aconseguit de modificar l'empresa tradicional. El cas més clar és el de l'ebanista Joan Dardé, del qui ja tenim notícies el 1823 quan treballa limitat per les ordenances gremials; entre 1838 i 1844 el seu obrador és dels més importants de la ciutat, però passa per moments difícils, com indica la sensible reducció de contribució. El 1856, l'obrador de Joan Dardé s'ha transformat en una serreria amb maquinària moderna i, alhora, és un important magatzemista de mobles de luxe; els 3.740 rals que Dardé paga de contribució per les activitats manufactureres i comercials el situen entre els 100 primers contribuents de la ciutat. En termes menys espectaculars, cal mencionar les evolucions del sastre Ramon Font, del pellaire Bonaventura Creus o del fuster Francesc Brossa, dels qui no tenim notícies el 1823, i, a tall d'hipòtesi, podem suposar que no disposaven de taller propi i són assalariats- converteixen els modestos obradors dels anys 1838 i 1844 en prometedores empreses el 1856, el primer transformant-la en una botiga de roba feta,

QUADRE 11.- Evolució econòmica i transformació professional en varis oficis dels menestrals i botiguers.

Oficis, contribuents i localització ¹	Classe ²		Contribució		☆ ☆ Observacions
	1823	1838	1844	1856	
Sastres:					
Ramon FONT; Gignas, 45	9e	300	180	700 [☆]	Botiguers de roba feta
Feliu VALLS; Milans, 4	-	43	80	1.400 [☆]	Id. id.
Pellaires:					
Bonaventura CREUS i PORTA; Peu de la Cadena, 10	2a	690	765	1.200 [☆]	Magatz. de pell adobada
Fusters:					
Joan DARDE; Plaça de la Mercè, 6	7	570	465	875 [☆]	Serreria
Francesc BROSSA; Banys, 20	-	90	70	640 [☆]	Magatz. mobles de luxe
Jaume FEU; Portaferriça, 17	-	300	180	3.200 [☆]	Serreria
					Magatz. de mobles de luxe
Cerers:					
Maria GALLISSA; Riera del Pf, 2	2a	150	330	600 [☆]	Francesca Gallissa
Saboners:					
Esteve PARTAGAS; Còdols, 7	3a	570	625	960 [☆]	Germans Partagas
Botiguers:					
Gaietà BULBENA; Caputxes, 6	6a	780	935 [☆]	200 ^{☆☆}	Antoni Bulbena. Comerciant.
Pau BLANCHARD; Escudillers, 30	8a	780	835 [☆]	3.250 ^{☆☆}	Vda. Magatz. de drogues.
Maria SERRA; Canvis Nous, 13	-	780	935	300 [☆]	Comerciant
Joan TRAVERIA i Cia.; Arcs, 10	1a	1.620	1.735	1.800 [☆]	Mercader de sedes i cintes.
Pau TINTORER; Call, 29	-	-	1.285	400 [☆]	Comerciant
Adroguers i confiters:					
Antoni PARELLO; Plaça de la Liana, 1	-	120	285	962 [☆]	Mercader de drogues
Josep VIDAL i RIBAS; Vidrieria, 2	-	780	1.035	2.025 [☆]	Id. id.
Rafael VILALLARGA; Plaça del Bom, 6	-	240	835	1.525 [☆]	Id. id.
Xocolaters:					
Pere MIBANCH; Corder, 15	4a	60	80	700 [☆]	Molins de xocolata
Cristobal VENDRELL i ALSINA; Pi, 16	-	930	625	1.200 [☆]	Id. id.
Semolers:					
Jaume FIGUERES; Rambla St. Josep, 11	-	60	375	1.360 [☆]	Fab. de pasta de sopa
Jaume MARTI; Sombrerers, 1	3a	480	330	1.300 ^{☆☆}	Id. id. Josep Marti
Antoni MENCIO; Arcs, 1	5a	210	330	956	

☆ = canvi o transformació professional.

☆☆ = successió familiar.

~~200~~ = 100 majors contribuents de indústria i comerç el 1856.

Notes:

1.- La localització dels contribuents es fa mitjançant l'adreça i quan es manté l'adreça en les diferents contribucions se'ns confirma de que es tracta d'una mateixa empresa. La variació en el nom del contribuent es deu generalment a successions dins la mateixa família, del pare a la vídua o als fills.

2.- El 1823 els contribuents es reparteixen en 'classes' -ordenades del 1 (majors) fins del 8 al 12 segons els oficis- segons el nivell econòmic de l'empresa; la funció d'aquesta columna es la d'indicar antecedents de l'empresa.

i el segon en una serreria.

Els següents exemples ens permeten de confirmar que des d'orígens tradicionals i sense modificar l'objecte de l'empresa, també és possible una perfecta adaptació a les condicions capitalistes; el cerer Marià Gallissà, el saboner Esteve Partegas i el semoler Antoni Menció ens demostren aquesta evolució. En els casos del cerer Gallissà i del saboner Partegas -aquest darrer també involucrat en altres activitats com la de xocolater- és significatiu que les successions familiars no influeixen en l'evolució regular i positiva de l'empresa, car els fills substitueixen els pares al davant del negoci.

Els contribuents amb activitats relacionades amb el comerç i l'alimentació són els que experimenten evolucions més notables. Els droguers es transformen en mercaders de drogues, els xocolaters en moliners de xocolata i els semolers en fabricants de pastes de sopa. En general el creixement de l'empresa va supeditat al nivell econòmic originari, encara que hi ha algun exemple que, tot i ser d'orígens molt modestos -el cas d'un fadrí que s'emancipa- s'assoleix una posició predominant en l'activitat, com n'és una bona mostra el semoler Jaume Figueres. Entre els xocolaters cal mencionar a Pau Capella que també és un important propietari i en els anys cinquanta ja es dedica a activitats comercials; el seu fill, Timoteu Capella, és el 1865 un dels principals naviers de la ciutat (25).

Els cinc exemples que ens ofereixen els botiguers són ben representatius. Primer s'ha de mencionar la companyia de Joan Traveria que ja el 1823 és de les principals botigues de sedes i cintes de la ciutat; aquest nivell econòmic es manté el 1838, 1844 i, també, el 1856. De fet, la botiga dels Traveria, que amb els anys ha anat canviant de socis, no fa el pas cap els sectors comercials i, per tant, queda estancada en relació a altres mercaders de l'època. El cas dels botiguers de draps Gaietà Bulbena i Marià Serra és ben diferent ja que, malgrat uns orígens modestos, han progressat fins a ser el 1856 unes grans companyies comercials. La botiga de productes colonials de Pau

Blanchard també segueix aquesta darrera evolució; entre 1844 i 1856, la vídua Blanchard amplia el negoci fins a convertir-lo en un important magatzem de drogues. Aquests exemples fan pensar que la botiga de la primera meitat del dinou manté en bona part els mecanismes que Pierre Vilar ha definit per la segona meitat del divuit (26) i, per tant, pot ser una bona plataforma per arribar a la cima comercial de la ciutat. El cas del maonès Pau Tintorer confirma aquesta hipòtesi, ja que en establir-se a Barcelona a principis dels anys quaranta elegeix el camí d'obrir una botiga; Tintorer és el promotor d'una naviera que uneix amb vaixells de vapor Barcelona amb les ciutats del nord d'Europa i Anglaterra, i el seu fill Pau Maria s'interessarà per la indústria tèxtil.

Els exemples que hem exposat no són excepcionals ja que se'n poden trobar molts més malgrat que a vegades són difícils de confirmar en ser massa freqüents les successions familiars, i els canvis de socis i d'adreça de la companyia. Aquestes evolucions individuals mostren que aquestes classes mitges també poden tenir unes perspectives brillants sobre el futur econòmic.

La visió del futur de les classes mitges no creiem que es redueixi a llurs activitats professionals, ja que també pot abastar una visió respecte a la propietat urbana i el mateix creixement de la ciutat; el següent text, que cal fixar cap el 1825, el creiem representatiu d'aquesta mentalitat:

'La dote de mi mujer quiso que se emplease en la compra de unos huertos lindantes con el camino de Gracia. (...) Barcelona trabaja y produce mucho, y como dedica todos sus ahorros a aumentar la producción, progresa de manera tal que ya es angosto el recinto murado en donde se agitan sus habitantes como las abejas en la colmena. Yo no sé cuándo será, pero tengo la completa seguridad de que algún día ha de romper esta cintura que la oprime. Aquel día estos vergeles cubiertos de naranjos, almendros, manzanos, perales y melocotones, se convertirán como por ensalmo en calles y plazas, más anchas y lujosas que esas vías de la ciudad antigua, que parecen las galerías de un nido de hormigas.' (27)

La inversió que aconsella el pare de Josep Coroleu, botiguer de teixits al carrer Alt de Sant Pere, al seu fill, es fa amb la mentalitat de 'legarte con ellos (els horts) una mina que ha de labrar la opulencia de mis nietos' (28) i, per tant, suposa la visió de futur, una inversió a mitjà o a llarg plaç. L'ascens social d'aquestes classes mitges no es condiona únicament a la gestió del negoci tradicional sinó també a la rendabilitat de la petita i mitjana propietat urbana.

L'actitud de les classes mitges davant el progrés econòmic i urbà es complementa en una actitud política; el decidit recolzament al règim liberal reflecteix una mentalitat que fonamenta el progrés en la ruptura política respecte al règim absolutista. Aquesta actitud política es transforma en pràctica revolucionària en el període 1833 a 1848, primer al costat de l'acció dels comerciants i fabricants però, ben aviat, en iniciatives pròpies que superen els objectius de l'alta burgesia.

Els menestrals i els botiguers desvetllen una consciència política des de la Milícia nacional o en les diverses juntes excepcionals que proliferen a partir de 1835. Aquesta actitud es reflecteix en les reclamacions que fan per ser electors el 1840, quan una Diputació controlada per els moderats intenta de reduir la base electoral (29). En aquest període ser elector equival a un reconeixement social del que no volen prescindir les classes mitges; aquestes, es prenen moltes molèsties per poder figurar en aquestes llistes censatàries que els confirmen com a ciutadans amb plenitud de drets. Els exemples de Josep Costa i Badellí i de Jaume Costa i Segarra ens semblen il·lustratius. Els uneix una relació de parentiu, probablement Jaume és el fill d'un germà de Josep, i tots dos tenen el mateix problema amb la Diputació que els ha exclòs del cens electoral al·legant que són de nacionalitat sarda.

És una excusa poc fonamentada ja que, si bé Josep va néixer a Sardenya, el 1840 ja feia 24 anys que vivia a Barcelona i té la residència espanyola de fa temps; en Jaume és fill i veí de la ciutat. Tots dos són confiters amb botiga oberta i en Jaume també diu ser propietari d'una casa, a més de tenir llogada una altra botiga on sembla que ha instal·lat una segona confiteria. La raó de què la Diputació els elimini del cens no és econòmica, -ja que tan sols pel seu ofici paguen una contribució superior als 200 rals anuals, encara que no s'especifica- sinó política. El mateix Jaume Costa ens explicita el seu compromís polític:

'como español he defendido la patria con las armas en la mano la Constitución de 1812, y que soy contribuyente en los gastos de contribución de sangre habiendo sido nombrado oficial de la 2a. compañía del 62 batallón de la Milicia Nacional que fue desarmada por el Exmo. Sr. Barón de Meer, contra el tenor de la misma constitución ' (30).

Jaume Costa és un progressista convençut que ha lluitat a favor del règim liberal des de 1835, quan s'allista a la Milícia; la seva companyia era de les més radicals i per aquest motiu a l'octubre de 1837 va ser desarmada. Les seves reivindicacions són un desafiament a la Diputació i no una simple i humil petició per tornar a formar part del cens electoral. També Josep Costa va formar part de la Milícia: -encara que no va tenir cap càrrec d'oficial- però s'enorgulleix d'aquesta participació pública i deixa ben clar que la seva companyia 'fue armada, desarmada y vuelta a armar' (31). Així, Josep Costa també és progressista i vinculat a una companyia popular de la Milícia que, durant el període del Baró de Meer com a Capità General de Catalunya, va ser parcialment dissolta.

La Milícia Nacional va ser una veritable plataforma de conscienciació i activitat política d'aquestes classes mitges; recordem que aquesta institució, per necessitats de la Guerra Civil, ben aviat va perdre el caràcter estrictament burgès per ser molt més popular i, per tant, més perillosa per l'alta burgesia.

No hi ha una sola resposta de les classes mitges davant les noves condicions capitalistes. Tampoc s'ha de recórrer a un únic esquema econòmic per interpretar la problemàtica dels menestrals i botiguers davant el creixement i transformació de la ciutat entre 1823 i 1856; una correcta interpretació d'aquesta problemàtica també ha d'incloure actituds institucionals, socials i polítiques.

Aquestes classes mitges es troben immerses en uns processos de mobilitat social i en una progressiva pèrdua del seu antic protagonisme ciutadà. El fet que recolzin obertament el règim liberal i lluitin contra l'Antic Règim ens demostra que són conscients de la necessitat de modificar els esquemes tradicionals, però això no significa que els afavoreixi el desenvolupament capitalista ni el règim polític liberal quan, a partir dels anys quaranta, tan un com l'altre són incontestables. Certament hi ha una minoria d'aquestes classes mitges que enregistra un ascens en l'escala social però la majoria tenen dificultats per mantenir el seu estatus social i una part, especialment els menestrals i oficis com el dels revenedors, es veuen abocats a un procés de proletarització. Per comprendre la seva actitud política s'ha de tenir en compte aquesta mobilitat social, i el seu exaltat recolzament al liberalisme no s'ha de confondre amb el joc polític de la gran burgesia; mentre que aquesta es vincula a un liberalisme que cal adjectivar d'espanyolista, les classes mitges urbanes probablement condicionaven l'acció política a una mentalitat i uns objectius localistes.

NOTES.-

- 1.- AHCB. Secció Cadastre; IC -41. Veure també A. SOLA; Op. cit, Vol. I, p. 52 i ss.
- 2.- P. MOLAS; Los gremios barceloneses del siglo XVIII. madrid 1970, p. 550.
- 3.- Industrials i politics del segle XIX. Barcelona, 1958. p. 118.
- 4.- M. ARRANZ; Los profesionales de la construccion en la Barcelona del siglo XVIII. UCB, 1979, p. 136 i ss.
- 5.- G. OLIVER; Memoris económicopolíticas. Vol II, p. 56 Citat a E. LLUCH; El pensament econòmic català (1760-1840). Barcelona 1973, p.258
- 6.- Aquests escrits, c recollits en un fulletó titulat ' Colección de los trabajos mas interesantes hechos por la Comisión de Colegios y Gremios', Barcelona 1834, ha estat transcrit per P. MOLAS; Op. cit, Apendice III, pp. 591-... 623.
- 7.- Ib. id, p. 603?
- 8.- GUIA estadística de Barcelona y Manual de forasteros para el año 1836. Barcelona 1836, pp. 220-227. La guia també assenyala l'existència de 37 ' monte pios' i cofredies.
- 9.- M. SAURI y J. MATAS; Op. cit, pp. 140-141.
- 10.- AHCB. Secció GovernacióA; Lligall 2561-2606, Expedient 2580.
- 11.- Ib. id. Expedient 2580.
- 12.- F. ESTAPE; ' Vida y obra de Ildefonso Cerdà ', a I. CERDA; Op. cit. Vol. III, p. 63 i ss. on es tracta ampliamt les relacions de Balmes amb els germans de Ildefons Cerdà i el negoci que aquests tenien en comú.
- 13.- Veure J. M. FRADERA; 'El concepte de progrés i d'ordre social en Balmes', a L'Avenç, nº 65, Barcelona novembre de 1983, pp. 14-21.
- 14.- Citat per A.A. PI ARIMON; Barcelona Antigua i moderna. Barcelona

1854, Vol. II, p. 112.

15.- J. CARRERA PUJAL; Historia política de Cataluña en el siglo XI. Barcelona 1958, Vol. IV, pp. 70-71.

16.- M. SAURI y J. MATAS; Op. cit. pp. 114-145.

17.- Aquests és un punt que caldria aprofundir més, però ens queda una mica fora dels nostres objectius. Sobre els gremis com escoles professionals veure M. ARRANZ, Op. cit. i també J.M. MONTANER i MARTORELL; Anàlisi del procés de transformació del cos de coneixements arquitectònics a Catalunya en el període 1714-1859. UCB, 1933.

18.- De fet l'any 1838 l'economia barcelonina ja comença a recuperar-se, com senyalen els indicadors econòmics, però els anys anteriors han estat molt dolents: crisis de subsistència, colera i de constants revoltes urbanes; la guerra civil va obligar a movilitzar a molta gent de la ciutat, especialment menestrals i obrers qualificats cap els batallons de voluntaris, de miquelets o en la Milícia Nacional. Sobre els allotjaments als cosos de Miquelets o de 'Sedentarios' hi ha informació a ADPB. Lligall 665.

19.- L'Annex 3 recull tota l'informació estadística elaborada a partir de les contribucions; la seva consulta és complementària al text. També es fa referència a informació reunida a l'Annex 4, sobre les societats anònimes.

20.- J. SOLA; Guía de forasteros, para el año 1840. Barcelona 1840. pp. 136-137, menciona l'existència de la fabrica d'Antoni Jordà que utilitza una màquina de vapor de 12 cv. per moldre blat, i que el gremi o l'associació dels forners estan instal·lant una altra caldera de vapor de 12cv. per fer farina.

21.- L'informació sobre el projecte d'instalar aquestes indústries prove de l'AHCB. Secció Governació A. Lligall 2917, expedients 18, 23 i 32. Sobre l'indústria farinera s de Sant Martí de Provençals veure M. ARRANZ; 'La indústria...' Op. cit. pp. 433-440.

22.- En les contribucions de 1844 i 1856 es parla de 'Tavernas y bodegones'.

23.- ANONIM. Will my readers go to Spain?... Op. cit. pp. 131-132. El text original es el següent:

" In the evening we went into a café: I think the handsomest I ever saw. It was most brilliantly lighted, and there is a larg circular alabas-

ter fountain in the center, which in summer must be delightful; 'and there are pillars supporting the ceiling of the room. with take off from the pùvlicity of it, for those who wish to sauter among stubs and flowers.' An excellent performer was/ seated at a grand piano, who played any airs, that any of the company might wish".

La majoria dels viatgers anglesos dels anys cinquanta coincideixen al emfasitzar el bon gust i elegància d'aquests establiments que, per altre banda, eren l'orgull dels barcelonins, com es pot observar en vàries obres de l'època, especialment J. COLOREU; Memorias de un menestral de Barcelona. Barcelona 1946 ed. extra, pp. 346-348, on descriu minuciosament el 'Café de les set portes', obert el 1833, i que és l'iniciador d'aquesta moda.

24.- Veure Annexe 3.- Les contribucions..., Quadre 5.

25.- No hem localitzat la contribució que pagava la casa comercial dels Capella el 1856, qua ja exercien com a comerciants; per aquest motiu no els hem inclosos en el Quadre 11, en el text. Sobre Timoteu Capella, veure la carta que adreça a l'Ajuntament sobre la crisi bursàtil de 1857, inclosa a L'Annex 4. A A. SOLA; L'elit barcelonina... Op. cit. Vol. II, pp. 326-327 hi ha unes notes biogràfiques sobre la família Capella.

26.- Catalunya dins L'Espanya moderna. Barcelona 1965, Vol IV, p. 157 i ss.

27.- J. COLOREU; Op. cit, pp. 126-127.

28.- Ib. id. , p. 127.

29.- ADPB. Expedientes de reclamaciones de inclusión y exclusión de las listas. Lligalls 112 a 116. Hi ha un total de 419 expedients, la majoria dels quals són sobre Barcelona i els pobles del Pla.

30.- Ib. id. , Lligall 116, Expedient 351.

31.- ib. id, Lligall 112, Exp. 18.

4.- ELS FABRICANTS.

El principal motiu per distingir la categoria socio-professional dels fabricants entre els contribuents és el fort pes qualitatiu que té el sector tèxtil a Barcelona i que, per la seva evolució, es diferencia clarament dels restants sectors manufacturers (1). Però aquesta no és l'única raó; recordem que és a partir del tèxtil que es produeix la industrialització i on s'introdueix un nou concepte d'establiment manufacturer. Naturalment ni la categoria socio-professional dels fabricants ni el sector tèxtil són homogènics; els oficis relacionats amb el cotó -els fabricants de teixits, filats i pintats- són capaços de mecanitzar-se més ràpidament i amb major facilitat que els oficis de la seda i d'altres rams del tèxtil els quals, a vegades, presenten una evolució més semblant a la dels menestrals que a la dels cotonaires. Tanmateix creiem que cal acceptar aquesta heterogeneïtat que es reforça amb la presència dels oficis dels 'altres sectors industrials', principalment en el cas dels fonadors de ferro colat.

S'ha d'intentar matisar el significat dels termes 'fabricant' i 'fàbrica' a la primera meitat del dinou. Els dos termes són molt utilitzats en les contribucions i, en principi, no són indicatius d'un establiment diferent a l'obrador menestral. En general, la utilització del terme 'fabricant' es vincula a oficis més moderns, encara que no significa que l'empresa tingui un major volum que altres establiments sense aquest qualificatiu. Nosaltres utilitzem aquest terme principalment en les empreses del sector tèxtil però seguint la terminologia de l'època; així, les 'fàbriques' inclouen des de teixidors a domicili o petites empreses familiars -d'un nivell similar als obradors menestrals- fins a grans fàbriques mogudes per força de vapor i que provoquen una important concentració obrera. Per diferenciar a aquestes darreres de les

restants fàbriques, utilitzem el terme 'indústries', poc concret però que ens permet de diferenciar a dos conceptes distints d'empresa. Igualment, distingim entre 'fabricants' i 'industrials' o grans fabricants.

4.1.- De la Comissió de Fàbriques a l'Institut Industrial de Catalunya.

Els fabricants van promoure al llarg de la primera meitat del segle dinou vàries institucions que tenien com a finalitat la creació d'una plataforma reivindicativa per als seus interessos. Seguir l'evolució d'aquestes institucions és una manera d'entrar en la problemàtica d'aquesta categoria socio-professional.

La prehistòria de les associacions de fabricants s'ha de buscar en la 'Real Companyia de Filats', creada el 1773 com una institució privada i amb un objectiu molt concret: impulsar el consum de cotó a l'Amèrica espanyola (2). Aviat es va veure que el paper de la Companyia de Filats era insuficient i des de finals del segle divuit hi ha diversos intents de promoure una 'Comissió de Fàbriques' que ordenés les relacions internes entre els fabricants; el 1803 es presenten uns reglaments a l'Intendent però, probablement per la pressió dels gremis, aquests no són legalitzats. En les següents dècades hi ha notícies de diverses accions de la Comissió que ara en els papers oficials utilitza el nom de 'Companyia de Filats, Teixits i Estampats', i que actua com una secció dins de la Junta de Comerç. Amb el règim constitucional

hi ha un intent més decidit d'aconseguir el reconeixement oficial i la legalització dels reglaments que, a l'agost de 1820, es presenten a la Diputació; ara consta com a president de la Comissió el fabricant Erasme de Gener i de Gónima i com a secretari l'eclasiàstic Eudald Jaumeandreu (3). Els fabricants no volien fer una simple associació, sinó un gremi que els obligués a seguir unes normes en la fabricació; aquestes pretensions, prou anacròniques, topen per una banda amb el criteri del Jefe polític o governador civil, de qui no aconseguixen l'aprovació dels reglaments, i per l'altra banda, amb la Junta de Comerç que els indica clarament que poden emancipar-se de la seva tutela (4). Aquest intent per aconseguir el reconeixement acaba en un nou fracàs i, en els propers anys, hi ha un significatiu silenci sobre les activitats dels fabricants.

El juliol de 1826 hi ha nous intents de reorganitzar la Comissió, ara amb la intenció d'unir els rams cotonaires del tèxtil; es recorre a la tutela de la Junta de Comerç i cal destacar l'interès de Magí Coromines que, finalment, convoca una assemblea general als salons de Llotja. El poc ressò d'aquesta reunió no impedeix que se'n convoqui una de nova per a l'any següent, però l'assemblea convocada pel 30 de juliol de 1827 s'ha d'aplaçar fins el 7 d'agost davant la poca participació dels fabricants. Finalment se celebra l'assemblea i, malgrat la poca participació, es decideix el cobrament anual d'una quota de dos rals per teler (5). L'any següent la Comissió de Fàbriques registra un cert èxit en ser indirectament reconeguda per Ferran VII durant el viatge del rei per Catalunya. Tanmateix, aquesta primera època de la Comissió reflecteix la situació de crisi del sector tèxtil i la poca iniciativa d'uns fabricants que encara són poc conscients del futur que es reserva a la indústria.

A partir de 1829 s'inicia la veritable història de la Comissió de Fàbriques (6). A partir d'ara les assemblees plenàries mantenen una continuïtat, hi ha més interès entre els fabricants i, el 1833, es redacta un nou

reglament que, finalment, serà aprovat pel govern progressista de Espartero a finals de 1841. En el següent quadre hi ha una relació de l'assistència a les reunions plenàries de la Comissió entre 1832 i 1839:

data de l'assemblea	nombre de fabricants o representants	observacions
23 de gener de 1832	68	en falten 91
28 d'agost de 1832	181	en falten 101
29 de juliol de 1833	200	
21 de juliol de 1834	248	es fa una exposició a la Reina
3 de setembre de 1835	168	
29 d'agost de 1836	33	
18 de desembre de 1837	20	
31 d'agost de 1838	13	
30 de setembre de 1839	15	(7).

A partir de 1832 la Comissió de Fàbriques ja és una institució representativa dels fabricants del sector tèxtil els quals, entre 1833 i 1835, s'identifiquen plenament amb les directrius de la Comissió si ens guiem per l'assistència a les reunions. Efectivament, el fet de comptar amb uns 300 socis i amb una assistència superior als 200 fabricants és indicatiu del ressó que ara té la Comissió, coincidint en uns bons anys pel sector cotoner.

Entre les assemblees del setembre de 1835 i la de l'agost de 1836 es redueix dràsticament l'assistència. Què ha succeït? Per una banda des de finals de 1834 s'arrossega una crisi econòmica i, per altra banda, els primers intents d'introduir maquinària han acabat amb l'incendi de varies fàbriques; lògicament ha d'haver-hi desconfiança entre els fabricants i es limita les possibilitats d'acció de la Comissió. Però aquestes causes conjunturals no reflecteixen un canvi més profund que succeeix dins la institució dels fabricants; entre 1837 i 1839 els assistents a les assemblees són únicament els representants de les fàbriques més importants, com n'és indicativa la relació

pels anys 1838 i 1839:

- assisteixen dues vegades: Jaume BOSCH i QUER, Nicolás TOUS i SOLER, Josep SERRA i MARRUGAT, Esteve BUXO i Emeteri CAMPS MENOR.
- assisteixen una sola vegada: Domènec SERRA, germans PRAT, Francesc ESTEVE i SANS, Vda. de PONS i fill, Maties MUNTADES, Nicolás PERICH, Salvador BONAPLATA, Pasqual VILARO, Jaume CORDES, Jaume RICART, Pau VIDAL, Valentí ESPERO, Esteve BONAFONT, Joaquim BARBA, Ramón CANUDAS, Josep FOLCH, Joan CORTES i Francesc RIBAS (8).

La direcció de la Comissió de Fàbriques també estarà en mans dels grans fabricants. El 1836 el president era Domènec Serra i els vocals eren: pels filats, Josep Illa i Nicolas Tous; pels teixits, Geroni Juncadella i Joan Vigo, i pels pintats el mateix D. Serra i Francesc Esteva i Sans. A Domènec Serra el substituirà Valentí Esperó i, a aquest, Francesc Puigmartí, dos homes vinculats al comerç.

A partir de 1836 la Comissió de Fàbriques és dominada pels grans fabricants els quals tendeixen a allunyar-se dels petits i mitjans fabricants però, per altra banda, a apropar-se a uns comerciants que veuen moltes possibilitats a un sector manufacturer que tot plegat inicia la mecanització. Ara l'estratègia de la Comissió també passa per una intervenció en la política estatal i en aquest sentit es manté a un agent de Madrid, que en aquests anys és Magí Coromines, fins que es decideix de promoure la Asociación Patriótica en la qual intervenen diverses personalitats catalanes establertes a la capital, com Bonaventura Aribau o Antoni Barata, i els diputats i senadors elegits per les circumscripcions catalanes (9). En aquests darrers anys de la dècada dels trenta també es prepara una primera creuada a favor del proteccionisme.

En els anys quaranta la Comissió de Fàbriques ja és una institució poderosa. La intenció d'influir en les més altes esferes del poder s'endevina en la promoció del Institut Industrial d'Espanya -que substitueix a l'Asocia-

ción Patriótica- que, des de Madrid, tenia com a finalitats promoure la indústria i pressionar sobre el govern davant la possibilitat de retirar els aranzels proteccionistes. Ara la Comissió compta amb les iniciatives de Joan Vilaregut, un fabricant de Sallent que en els anys trenta s'ha distingit a Barcelona com a entusiasta defensor del règim liberal (10). Els constants rumors d'un tractat comercial amb Anglaterra, que amenaça amb modificar els aranzels proteccionistes, fan moure la Comissió que es declara fermament 'prohibicionista'. Però paral·lelament la Comissió també ha de fer front als conflictes laborals amb els obrers, molt freqüents entre 1840 i 1843; en aquest cas, la Comissió actua com a verdadera patronal, i s'ha d'enfrontar a la bona organització de la Societat de Teixidors -una associació de socors mutus dels obrers del sector tèxtil (11). La Comissió de fàbriques negocia amb dels obrers a partir de comitès paritaris o, quan les posicions són irreconciliables, mitjançant l'arbitri de l'Ajuntament. Són les gran fàbriques les que registren més vagues i també els industrials, com F. Puigmartí que ara és el president de la Comissió, els que intervenen directament en les negociacions amb els obrers.

A partir de 1844 la Comissió de Fàbriques pot oblidar la qüestió obrera, que ara resol despòticament el Jefe polític, i dirigir bona part dels seus esforços cap a una reglamentació de la indústria. Les grans fàbriques de vapor ja són un fet a Barcelona i, un cop s'ha esvaït la sorpresa de la novetat els ciutadans són més sensibles als inconvenients que comporta l'establiment de les grans indústries en un reduït espai urbà que no pas per l'encís d'aquests monuments del progrés. Els fabricants organitzen campanyes exaltant les virtuts de la indústria al mateix temps que inicien el desplaçament de les fàbriques cap els pobles del Pla. Però el principal repte de la Comissió és el de conscienciar els fabricants de la necessitat de modernitzar l'utilitatge de les fàbriques i poder competir amb les manufactures estrangeres; en l'assemblea del 30 d'octubre de 1845, a la qual assisteixen 350 fabricants, la Comissió defensa un programa en el qual es dóna prioritat a la necessitat de guanyar

el mercat espanyol i es matisa el ferotge prohibicionisme d'uns anys anteriors per una política simplement proteccionista (12). La Comissió segueix actuant prop del Govern, feina que ara s'encomana principalment al comerciant Joan Dotres i a l'advocat i polític progressista J.F.Domènech, i, a Barcelona, promou l'establiment de la Sociedad Defensora del Trabajo Nacional, un vehicle a partir del qual pot mantenir un cert contacte amb el món obrer.

El 1847 comença a fer-se evident la necessitat de reformar la Comissió de Fàbriques i de renovar els estatuts i reglaments; el primer pas és la seva conversió en la Junta de Fàbriques que també agrupa a altres sectors industrials no exclusivament del tèxtil. Però la veritable reforma de la Comissió s'emprèn amb l'empenta de dues personalitats que tindran gran influència en la indústria catalana: un és l'india Joan Güell i Ferrer, qui recentment ha obert una fàbrica a Martorell, i l'altre és Angel de Villalobos, comissionat especial del govern de Madrid per estudiar la indústria europea i que, molt aviat, connecta amb els fabricants catalans. Angel de Villalobos és l'autèntic ideòleg que empeny a la Junta a una nova redefinició fins que, el juliol de 1848, apareix l'Institut Industrial de Catalunya, una institució que reuneix a totes les branques de la producció -inclosa l'agricultura- per a la defensa de la indústria i per la millora tecnològica a fi de què les manufactures espanyoles puguin competir amb els productes estrangers (13).

L'Institut Industrial de Catalunya neix amb la convergència de diverses corrents; en primer lloc cal destacar al grup dels industrials pioners; J.Juncadella, V.Esperó, Tous i Soler, S. Bonaplata o els germans Muntades. Se'ls uneix un altre grup molt més jove, amb homes ja vinculats a la indústria com Pau M. Tintorer, però la majoria dels quals són advocats com J. Illas i Vidal o M. Duran i Bas que tot plegat inicien ara la seva carrera pública. A més d'aquests dos grups, hi ha una colla de polítics progressistes: que recolzen sense miraments les iniciatives dels industrials, com Pascual Madoz o J. F. Domenech, i d'altres també vinculats a la indústria com Joan Vialregut o

Angel de Villalobos, qui serà el primer president. Joan Güell i Ferrer es manté en un principi apartat, probablement per ser partidari d'una actitud política molt més conservadora que la majoria dels fabricants, però ben aviat participa activament i el seu paper és especialment important al fer de pont entre els fabricants essencialment progressistes i una burgesia de comerciants i propietaris majoritàriament conservadora.

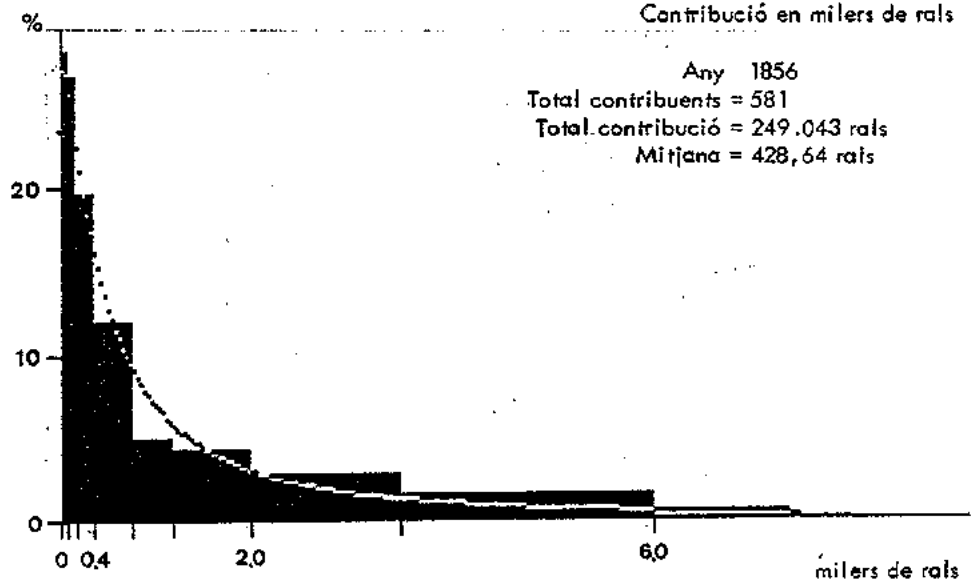
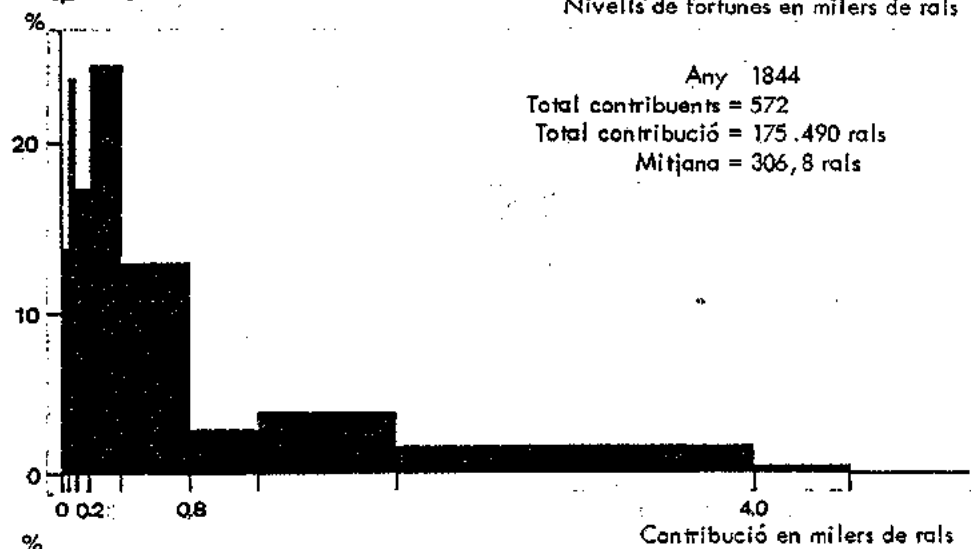
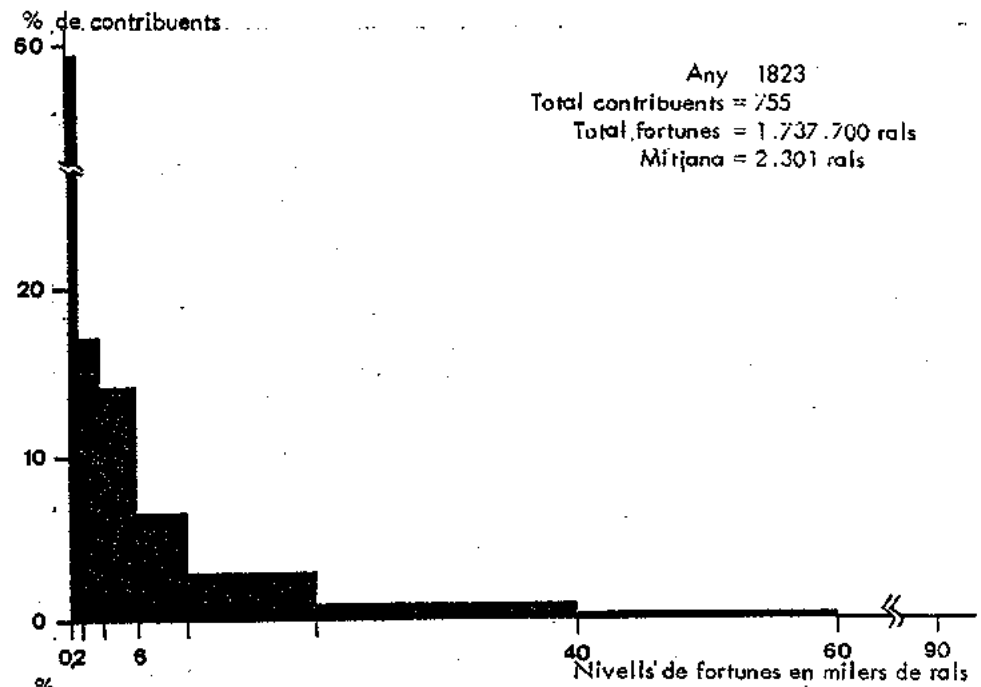
La creació de l'Institut Industrial és un signe de la consciència dels fabricants en el seu protagonisme econòmic, social i polític. Per aquest motiu no s'aturen a estructurar una patronal moderna sinó que patrocinen l'aparició d'un periòdic com El Bien Público, veritable òrgan oficial de la institució. La oberta participació de l'Institut Industrial de Catalunya en els afers públics permetrà la creació d'una base per estructurar una política unitària de la burgesia catalana.

4.2.- Les fàbriques del sector tèxtil.

Ja hem definit anteriorment les línies generals de l'evolució dels contribuents de la categoria sòcio-professional dels fabricants. Aquesta evolució té bàsicament dues etapes: una primera de concentració de l'empresa i mecanització de l'utilitatge, i una segona etapa en la qual les grans fàbriques abandonen el nucli urbà. Ara aprofundirem més en aquests dos cicles. L'anàlisi es fa a tres nivells diferents: primer en l'estructura interna dels fabricants, en segon lloc a partir de l'evolució comparada d'uns oficis concrets i, finalment, amb la localització de les zones fabrils en el centre urbà.

En els histogrames de la Gràfica 7 es pot seguir els canvis estructurals dels fabricants en tres anys diferents. El 1823 els fabricants es troben molt concentrats en el nivell de menor contribució (prop del 60 % dels contribuents) i hi ha molt poques empreses mitjanes i grans (tan sols el 10 %); l'histograma és molt similar al dels menestrals (veure Gràfica 3). Aquesta estructura és molt més irregular i hi ha una notable presència d'empreses mitjanes i grans (són pràcticament la meitat). L'estructura dels fabricants el 1844 és indicativa per veure que s'ha produït una concentració de les empreses i que han aparegut una colla de grans indústries modernes. Però l'evolució que hem constatat entre 1823 i 1844 no es confirma el 1856: en lloc d'aguditzar-se la tendència a la concentració de les empreses -i, per tant, omplir-se els espais amb quotes majors de contribució-, l'estructura de l'histograma torna a ser molt regular i la presència de fàbriques petites és novament majoritària (el 75 % del total de contribuents). La corba de l'histograma del 1856 és semblant a la corba dels menestrals amb l'única diferència que, en el cas dels fabricants, la corba cau més lentament, indicant l'existència de més empreses mitjanes i grans.

GRAFICA 7.- Histogrames dels fabricants el 1823, el 1844 i el 1856.

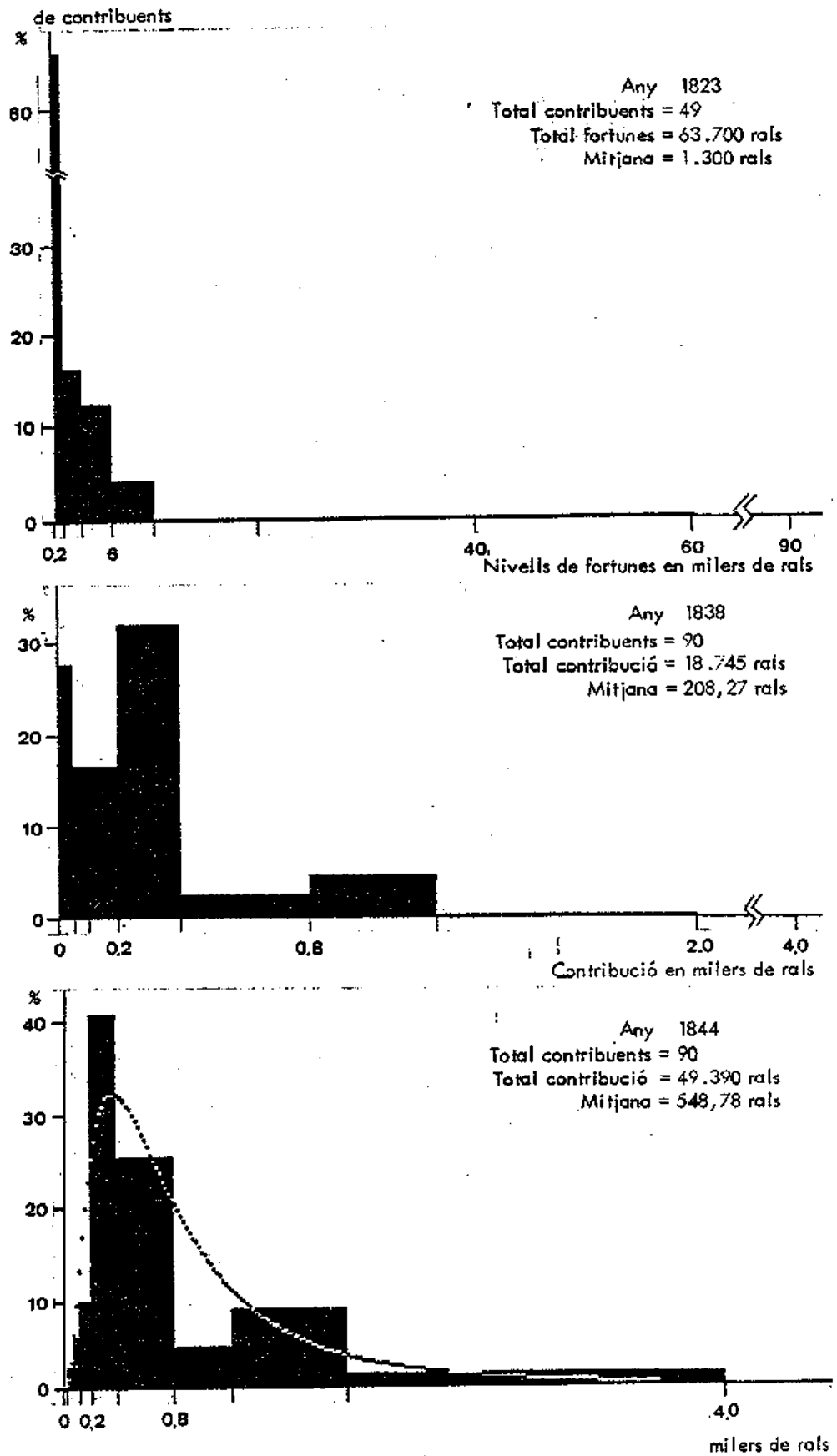


En definitiva, entre 1844 i 1856 les fàbriques barcelonines tendeixen a reduir el seu volum cosa que, per altra banda, no implica necessàriament que no segueixin renovant l'utillatge.

La gràfica dels fabricants es pot comparar a la Gràfica 8, corresponent als fabricants de filats, un ram molt especial del sector cotoner. La facilitat de mecanització de la filatura els situen com a capdavanters en la introducció de noves tècniques; en aquest sentit, els histogrames dels filadors són els més indicatius d'una estructura d'empresa moderna. Veiem clarament que el 1823 encara no s'ha iniciat la concentració de les empreses ni la mecanització; més del 60 % dels contribuents tenen el nivell de fortuna més baix i, probablement, la majoria d'ells són treballadors a domicili. Tan sols hi ha dos contribuents que tenen empreses mitjanes. El 1838 l'estructura dels filadors enregistra un canvi important en aparèixer un elevat nombre d'empreses mitjanes i grans, les quals tenen molt poc a veure amb les fàbriques del 1823. Aquí no es constata una concentració d'empreses, ja que el 1838 quasi s'han doblat, sinó que apareixen unes fàbriques noves. L'histograma del 1844 ens indica una nova evolució dels filadors: ara sí que s'ha concentrat el volum de l'empresa; pràcticament no hi ha fàbriques petites (només són el 15 %) i la majoria de les empreses són fàbriques mitjanes (el 65 %); també hi ha 15 grans indústries (prop del 20 % dels contribuents) que amb tota seguretat disposen de força de vapor i concentren una massa important d'obriers. La corba de l'histograma arriba al seu punt més alt en els nivells de les empreses mitjanes i després té una caiguda lenta, indicant una gran dispersió dels contribuents.

L'histograma dels fabricants de filats el 1844 ens serveix com a model de l'estructura d'un ofici modern, un ofici en el qual s'ha produït una veritable mecanització de l'utillatge i concentra a una massa de força de treball. En aquest sentit, s'acompleixen les condicions de la 'revolució industrial'. Però aquest esquema és purament ocasional en les estructures dels oficis del sector tèxtil. Entre 1844 i 1856 aquestes grans indústries modernes tenen un des-

GRAFICA 8.- Histogrames dels fabricants de filats el 1823, el 1838 i el 1844.



plaçament cap els pobles del Pla i, a Barcelona, la indústria subsistirà en fàbriques de volums mitjans o petits.

L'anàlisi de l'evolució d'uns oficis concrets de la categoria sòcio-professional dels fabricants ens confirmarà les peculiaritats de la industrialització barcelonina. Hem resumit la informació de les contribucions en el Quadre 12 i s'ha il·lustrat el comportament d'aquests oficis en la Gràfica 9.

Primer cal notar que hi ha diferències notables entre la indústria cotonera bàsica (fabricants de teixits, filats i pintats) i la resta d'oficis del tèxtil (passamaners i tintorers). Els tintorers segueixen una clara tendència a la concentració entre 1823 i 1844: desapareixen moltes petites empreses i augmenta el nombre d'empreses mitjanes; no apareix cap fàbrica gran. Entre 1844 i 1856 passa el nombre dels contribuents de 21 a 56 i la proporció entre empreses petites i mitjanes manté la tendència a la concentració. L'augment que registren els tintorers reflecteix el desenvolupament del tèxtil, especialment del sector cotoner. Contràriament, l'evolució dels passamaners és més similar a la dels menestrals que a la dels fabricants. Entre 1823 i 1844 es manté el nombre de contribuents i l'augment de les empreses mitjanes és poc significatiu d'una concentració; aquesta es produeix entre 1844 i 1856 i és molt brusca; de 75⁰ empreses tan sols en subsisteixen 17. La forta reducció dels contribuents del principal ofici del ram de la seda és indicativa de la decadència dels oficis del tèxtil no cottoners, una decadència que és similar a la dels fusters o argenters.

L'evolució de la indústria cotonera és excepcional en la manufactura barcelonina; tan sols els fonadors de ferro colat i algun ofici de l'alimentació tenen uns comportaments similars, però sempre són casos aïllats. La diferència es concretitza en l'aparició d'unes grans fàbriques: el 1838 són 17 i el 1844 ja són 41, dades ben significatives per emfasitzar que aquest és el període de l'arrendada industrial. Els tres rams cottoners tenen comportaments molt semblants,

QUADRE 12.- Els contribuents del sector tèxtil: 1823, 1838, 1844 i 1856.

Oficis	Contribuents				% Contribuents	% Contribució	Mitjana de la Contribució (en rals)	Índex "versus" total de la mitjana
	petits	mitjans	grans	Total				
1823								
Fabricants de teixits	210	13	-	223	3,44	1,39	1.761	0,40
" de filats	47	2	-	49	0,76	0,22	1.300	0,30
" de pintats	57	17	-	74	1,14	0,38	5.274	1,21
Passamaners	66	8	-	74	1,14	0,55	2.104	0,48
Tintorers	40	2	-	42	0,65	0,36	2.457	0,56
Fonadors	2	3	-	5	0,08	0,09	5.300	1,21
1838								
Fabricants de teixits	137	48	8	193	3,03	3,23	180,2	1,05
" de filats	55	31	4	90	1,41	1,75	208,3	1,22
" de pintats	21	20	5	46	0,72	1,76	411,8	2,41
Passamaners	37	9	-	46	0,72	0,48	113,5	0,66
Tintorers	18	2	-	20	0,31	0,23	125,4	0,3
Fonadors	7	4	-	11	0,17	0,18	175,1	1,02
1844								
Fabricants de teixits	90	79	16	185	2,48	4,73	310,2	1,71
" de filats	16	60	14	90	1,21	3,66	548,8	3,03
" de pintats	21	14	11	46	0,62	2,28	668,2	3,69
Passamaners	62	13	-	75	1,01	0,65	118,1	0,65
Tintorers	15	6	-	21	0,28	0,21	135,0	0,74
Fonadors	4	3	2	9	0,12	0,49	736,1	4,06
1856								
Fabricants de teixits i filats	337	74	16	427	7,68	6,06	394,3	0,79
" de pintats	22	7	1	30	0,54	0,51	477,4	0,95
Passamaners	11	6	-	17	0,31	0,22	358,3	0,72
Tintorers	39	17	-	56	1,01	0,66	330,1	0,66
Fonadors	-	9	-	9	0,16	0,18	546,7	1,09

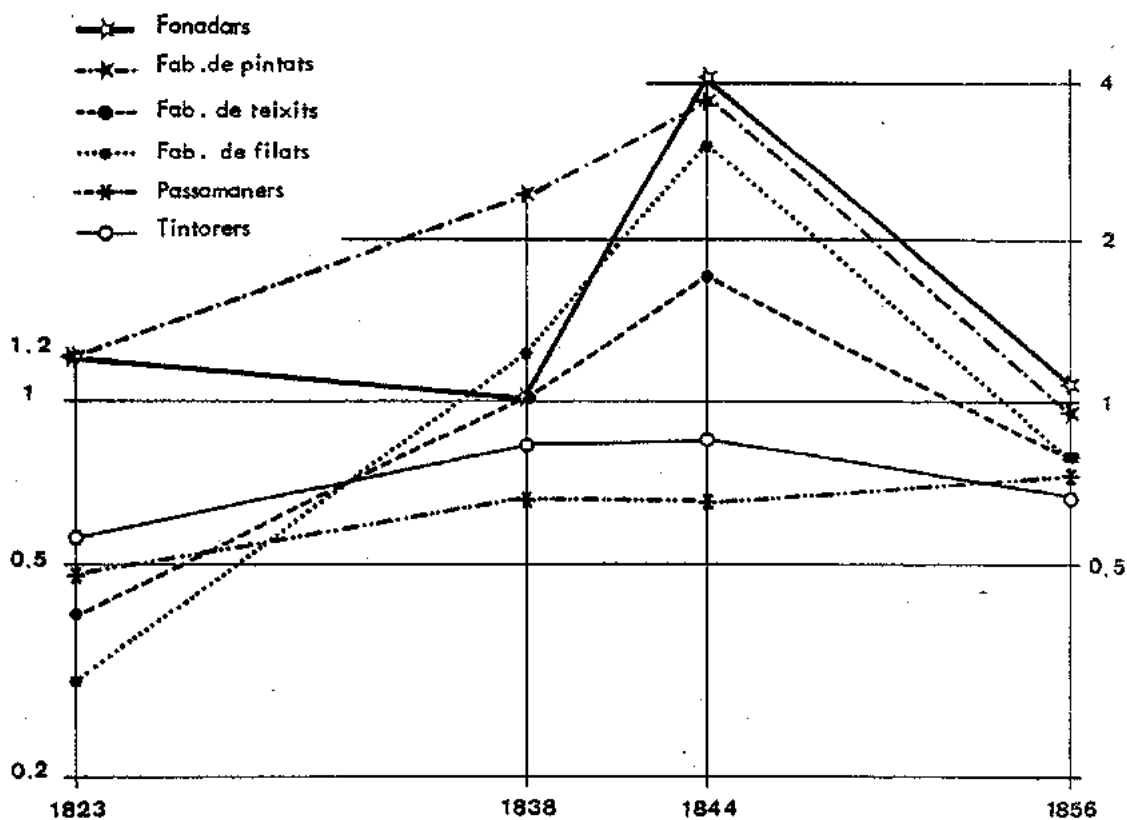
Fon ts: Veure Quadre 7.

GRAFICA 9.- Evolució dels contribuents de varis oficis de fabricants el 1823, el 1838, el 1844 i el 1856.

Progressió semi-logarítmica.

Index = "versus" total de la mitjana de la contribució.

Total de les contribucions =1.



En la Gràfica s'enregistra tres tipus diferents d'evolució. Primer, els oficis del sector cotoner -fabricants de pintats, de teixits i de filats - mostren un fort creixament fins el 1844 i, entre 1844 i 1856, un notable descens. En segon lloc cal situar els fonadors, amb una evolució similar però amb la diferència que el creixament es entre 1838 i 1844; les corbes dels fonadors i dels oficis cotoners el 1844 són indicatives de l'existència de grans fàbriques. La tercera i darrera evolució es la dels passamaners i dels tintorers, que mostren una evolució regular. L'agrupament de tots els oficis en el valor de la mitja de la contribució el 1856, és indicatiu de un major pes de les empreses petites i mitges sobre les grans fàbriques.

essent els fabricants de filats els que segueixen una evolució més positiva i que ja hem comentat a partir dels histogrames. Però entre 1844 i 1856 hi ha un canvi de tendència; els fets són clars: el 1844 hi ha 150 fàbriques mitjanes i 41 de grans, mentre que el 1856 tan sols n'hi ha la meitat de les mitjanes i només 17 de grans.

El 1856 el sector cotoner s'estructura a partir de la petita i mitjana empresa i la solució per què aquestes fàbriques disposin d'utilatge modern és a partir del lloguer de força de vapor; varies fàbriques mouen la maquinària connectada a una sola caldera de vapor. Aquest recurs en part és obligat ja que el 1846 l'Ajuntament no permet la instal·lació de noves calderes de vapor que en total són una cinquantena. La pràctica del lloguer de vapor s'estén en els anys quaranta quan apareixen varies empreses amb aquesta finalitat (14). Va ser un recurs afortunat pels petits i mitjans fabricants amb poca disponibilitat de capital i que, per aquest sistema, poden renovar i modernitzar la maquinària; d'aquesta forma és possible l'existència d'un sector cotoner que ha estat qualificat de 'liliputiense' per l'estructura interna (15), però alhora amb un sistema de fabricació modern.

La petita fàbrica cotonera i el lloguer de vapor s'estenen progressivament i és el que caracteritza el sector tèxtil barceloní de mitjats del dinou. En la Contribució de 1866, quan pràcticament no queda cap gran indústria en el casc antic de Barcelona, la major part de les empreses poden disposar de força de vapor (16). Aquesta evolució és molt peculiar i ens mostra una originalitat del model d'industrialització barceloní.

El tercer i darrer punt en l'anàlisi de la categoria socio-professional dels fabricants és el de la localització de les zones fabrils en el sòl urbà. La localització d'aquestes zones té interès per conèixer un nou aspecte de la ciutat: la Barcelona industrial.

Els resultats d'aquesta recerca s'han resumit en el Mapa 1, en el qual hem inclòs quatre mapes diferents per comprovar els graus de concentració de cada ram del sector cotoner. La data escollida, l'any 1838 és interessant ja que es troba a mig camí entre una estructura de fàbriques tradicional i una indústria moderna (17). En primer lloc s'ha de parlar dels teixidors; les fàbriques de teixits s'han repartit en dues zones diferents: per una banda en els barris de la parròquia de Sant Pere fins a la plaça Junqueres -al nord-est de la ciutat, una zona urbana tradicional- i, per altra banda, a l'oest de la ciutat i en el centre del Raval, concretament en la zona delimitada pels carrers de l'Hospital i Nou de la Rambla, -un espai que s'ha urbanitzat en la primera meitat del dinou i, per tant, cal qualificar com a nou-. De forma més dispersa també trobem altres petits nuclis fabrils al sector del nord del Raval, principalment al carrer de Tallers i a l'entorn de la Plaça del Padró i final del carrer del Carme. En aquesta darrera zona és on hi ha les fàbriques més importants.

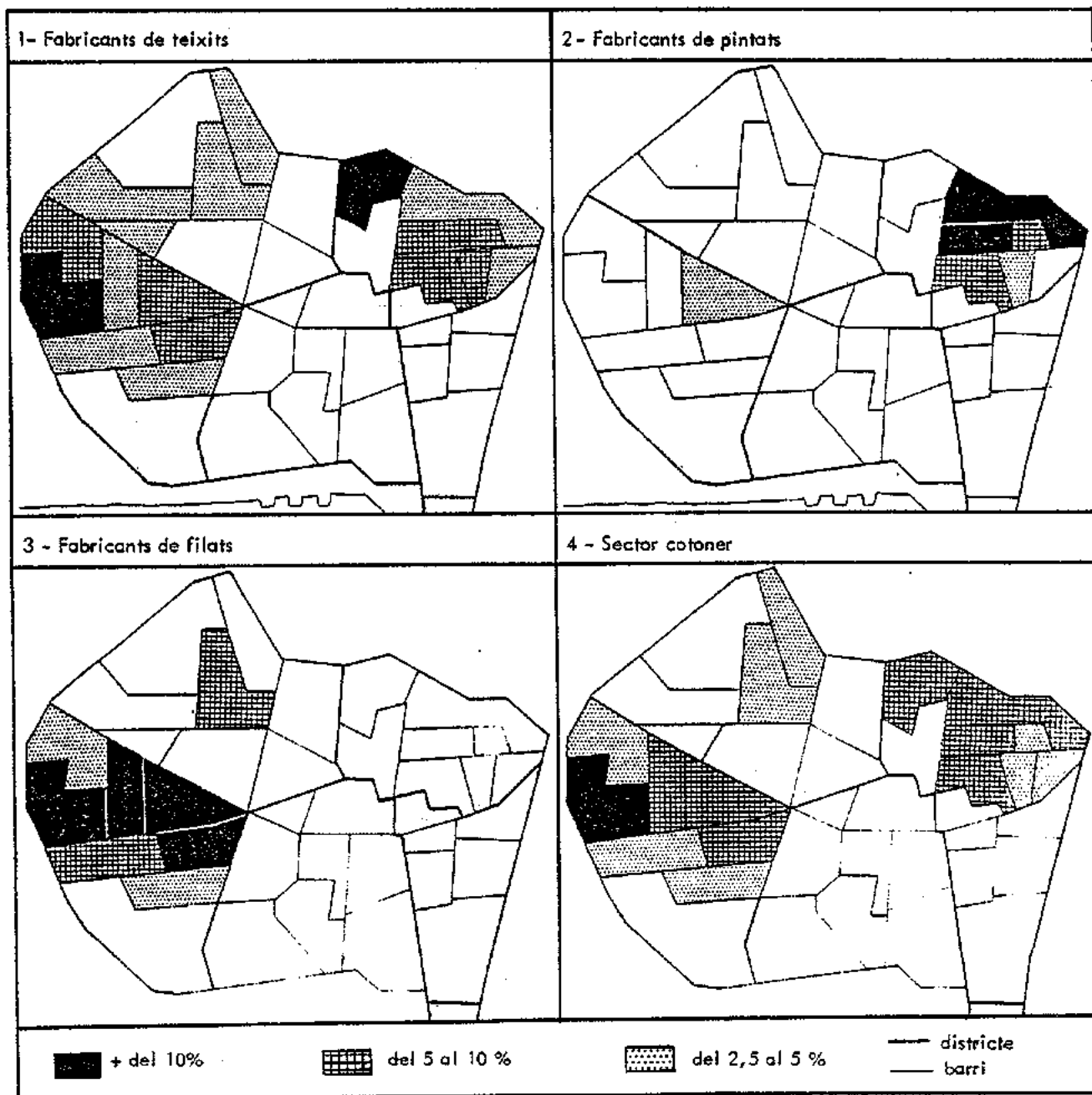
El següent mapa és el dels fabricants de pintats o estampadors; aquests els hem de veure com els hereus de les fàbriques d'indianes del segle divuit, i en aquest sentit, no ha de sorprendre que els localitzem preferentment a la zona tradicional. Els estampadors mostren una gran tendència a la concentració i la gran majoria d'ells es situen en el carrer Alt de Sant Pere, on també s'han trobat les grans fàbriques. El fet que les indústries més modernes dels pintats s'estableixin en aquesta zona és indicatiu per veure que el barri de Sant Pere manté a meitats del segle dinou el tradicional caràcter fabril.

Contràriament als estampadors, les fàbriques de filats les hem localitzat en el Raval, a la nova zona industrial de la ciutat; això confirma la característica dels filadors com el grup de fàbriques més modernes. Presenten un alt grau de concentració en perfecta coincidència amb un sector dels fabricants de teixits. L'espai delimitat pel carrer de l'Hospital i Nou de la Rambla és on s'aixequen les noves fàbriques i on apareix un barri obrer de característiques mo-

MAPA 1.- Localització de les zones fabrils a Barcelona el 1838.

Subdivisió del sòl urbà en districtes i barris.

% de contribuents per barri. Els elements més dispersos s'han eliminat.



dernes; com hem vist anteriorment, els barris més occidentals del Raval és on hi ha més densitat de població el 1856 i on les condicions de vida -mesurades per la mortalitat- són més dures. La Barcelona industrial i obrera s'ha de cercar en aquest sector urbà, en els carrers de la Riereta, Carretes, Reina Amàlia i de les Tàpies.

El darrer mapa és un resum dels anteriors i ens serveix per confirmar l'existència d'aquestes dues zones fabrils de la ciutat. El punt de màxima concentració -amb més del 10 % dels establiments fabrils- és el barri delimitat pels carrers de la Riereta, Sant Pau, Reina Amàlia, de la Cera. Les dues zones fabrils coincideixen amb els barris més poblats i de pitjors condicions de vida de la ciutat, encara que cal remarcar -com va observar García Faria a finals del dínou- que la zona de la parròquia de Sant Pere mantenia millors condicions higièniques que la zona fabril del Raval (18). En la nova zona industrial la infraestructura sanitària era molt deficient i el sòl urbà es pauperitza ràpidament, fins a límits inacceptables per a la salut pública.

4.3.- Els industrials.

Els grans fabricants -que caracteritzem amb el terme d' 'industrials' - mereixen una atenció especial. Les contribucions ens han permès de delimitar a unes empreses diferents a la fàbrica tradicional, aquelles que paguen quotes fiscals molt més elevades que la resta dels contribuents de la manufactura. Per saber com apareix i s'estructura el sector industrial hem de conèixer qui eren els industrials, el seu origen professional i l'evolució de l'empresa des de 1823 i al llarg de la primera fase de la industrialització.

S'ha intentat de resumir en el Quadre 13 les empreses industrials més importants segons les contribucions de 1823, 1838, 1844 i 1856, sense pretensions de confeccionar una llista exhaustiva, però que considerem com força completa. Els noms dels fabricants són els dels pioners d'aquesta indústria moderna i molts d'ells, com els Vilaregut, els Bonaplata, els Muntades, els Batlló o en Jeroni Juncadella són ben coneguts pels historiadors actuals (19).

L'origen professional dels industrials i la procedència dels capitals inicials són qüestions que els especialistes en història econòmica encara no han precisat amb prou detall. Jaume Vicens va crear una certa confusió en emfasitzar la importància del capital colonial en la creació de la indústria, basant-se en el cas molt particular de Joan Güell i Ferrer (20). Investigacions posteriors com les d'Ernest Lluch o les de Rafael Aracil han minimitzat la importància d'aquests capitals d'origen colonial, introduint la hipòtesi d'una evolució gradual de la indústria dels sectors gremials o, més correctament, des de la manufactura tradicional (21). Les investigacions d'Angels Solà permeten reafirmar la hipòtesi de Lluch i Aracil (22).

QUADRE 13.- Les principals fàbriques barcelonines, entre 1823 i 1856.

Fàbriques i localització	Teixits	Filats	Pintats	Metal·lúrgia	Altres	Comerciants	Contribució			
							1823	1838	1844	1856
VILAREGUT ¹ ; Carme, 97	●						1.200	1.080	764	394
Ramón BONAPLATA i fills ² ; Baixa de St. Pere, 88			●				1.200	1.260	1.885	-
Joan RULL			●				560	-	-	-
Erasmus de GONIMA			●				(560)	-	-	-
Esteve PLANES			●				560	780	-	-
Francesc RIBAS i Cia; Alta de St. Pere, 72			●				(560)	1.620	1.735	1.300
Emeteri CAMPS	●						(280)	570	-	-
Emeteri CAMPS menor; Tàpies, 25	●	●					-	780	1.735	5.522
Josep SERRA i MARRUGAT; Hospital, 71	●						(280)	1.440	1.735	-
Bernardi MARTORELL; Hospital, 50	●						(80)	1.080	1.735	-
Salvador JUNCADELLA; Carme, 106	●	●				○	80	690	695	1.264
Geroni JUNCADELLA ³ ; Riereta s.n.	●	●					-	1.080	4.035	5.000
Joan CASAMITJANA i Cia.; Carme, 56	●	●					(48)	660	1.435	-
Ramón NOGUES i Cia.; Carretes, 25	●					○	-	1.260	1.735	2.688
Matis MUNTADES i fills ⁴ ; Riereta, 3			●				-	1.080	1.800	4.485
Isidre MUNTADES i Cia; St. Rafael, 15			●				-	1.080	835	-
Jaume RICART; St. Oleguer, 7			●				-	1.080	1.735	5.370
Nicolas TOUS i SOLER; Tàpies, 19			●			○	-	1.080	1.585	-
SEGARRA i PAUDEVILA; Carretes, 10	●					○	-	-	1.585	1.488
GIRONA i Cia; Freixures, 17			●			○	-	2.040	1.285	-
PUIGMARTÍ, ACHON i Cia ⁵ ; Alta de St. Pere, 1			●			○	-	2.040	3.535	-
VIGO i Cia.; Ramelleres, 19			●				-	970	1.735	2.525
BATLLO germans; Riereta, 24			●			○	-	390	1.285	3.548
Maria SIRVENT i Cia; Passatge Rech, s.n.	●	●				○	-	-	-	4.485
Antoni JORDA i SANTANDREU; Migdia, 4	●	●					-	-	-	3.990
Industrial ALGODONERA; Amalia, 12	●	●				○	-	-	-	5.820
Soc. LA ALGODONERA; Ferlandina, 28	●	●				○	-	-	-	5.815
LA AUXILIAR DE LA INDUSTRIA; Carme, 116					●	○	-	-	-	5.540
Valenti ESPARÓ ⁶ ; Tallers, 47				●		○	-	090	2.335	-
NUEVO VULCANO; Moll Nou (Barceloneta)				●		○	-	-	625	-
Sociedad BARCELONESA; St. Pau, s.n.				●		○	-	-	2.532	7.000

○ = empreses relacionades amb el comerç

5.540 = majors contribuents.

Notes:

1.- El 1823 la fàbrica de Miquel Vilaregut i Pons és la més important del tèxtil, junt amb la de R. Bonaplata. Entre 1838 i 1844, els Vilaregut tenen una fàbrica de filats a Sallent, menada per Joan i una altra a Gràcia al carrer de Pelegrí. Pau Vilaregut és encarregat de la fàbrica a Barcelona que pert importància progressivament.

2.- A partir de 1838, la fàbrica és a càrrec de Salvador Bonaplata i Carriols.

3.- Germà de Salvador. El 1842 fa societat amb els germans Lluçia, Francesc i Felip Prats, per formar la 'J. Juncadella y Prats hermanos'. El 1856 també contribueix per una fàbrica de pintats que té a Sant Martí de Provençals.

4.- Els Muntades provenen d'Igualada. La fàbrica de Martí va ser amplificada pels seus fills, els quals el 1847, participen en la fundació de 'La España Industrial'; aquesta societat tenia fàbriques a Sants, -la més important del sector tèxtil barcelonès-, a Sabadell i al carrer de la Riereta.

5.- El 1844 ja s'havia desfet la societat, quedant la fàbrica a nom del francès Achon. F. Puigmartí tenia per aquets anys una important fàbrica de filats i teixits a Gràcia.

6.- Els tallers de fundició i construcció de maquinària de V. Esparó es van establir en els locals de la 'Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.'; el 1838, Esparó també paga 2.040 rals de contribució com a fabricant de pintats. El 1856, aquets tallers i la metal·lúrgia de 'Tous, Ascaibar i Cia.', fundada el 1849, són absorbits per la 'Maquinista Terrestre y Marítima', creada a finals de l'any anterior i legalitzada a principis de 1856, motiu pel qual la contribució d'aquest any no la menciona.

En el cas estrictament barceloní, que en els anys quaranta concentra la major part de fàbriques catalanes mogudes per vapor, es pot seguir l'aparició de la indústria des de l'evolució de les fàbriques tradicionals. Aquest és el cas dels Vilaregut, Bonaplata, Francesc Ribes, Emeteri Camps, Josep Serra i Marrugat, Bernardí Martorell, els Juncadella i els Casamitjana; tots ells ja tenien fàbriques importants el 1823 i algun d'aquests el 1856 segeixen essent els principals industrials de la ciutat, com en el cas de l'Emeteri Camps o el de Jeroni Juncadella. Així, en un principi, se'ns confirma la hipòtesi d'una indústria moderna que es fonamenta en la modernització de la fàbrica tradicional. Aquestes fàbriques no necessiten una important inversió de capitals ja que tan sols era necessari col·locar una caldera de vapor a l'edifici i anar substituint progressivament l'utilatge antic per un de més modern. En la fàbrica de J. Juncadella l'ampliació de l'empresa es fa mitjançant l'entrada de nous socis, els germans Prat, que també eren fabricants.

Els fabricants pioners provenen dels rams del teixit o dels pintats i, algun d'ells, introduirà la filatura a finals dels anys trenta o a principis dels quaranta. Per altra banda, hem de destacar que alguns d'aquests fabricants abandonen l'activitat industrial un cop han aconseguit engrandir el negoci i, lògicament, acumular uns capitals importants. Aquesta actitud ja es pot comprovar en el cas de l'Erasme de Gònima, un dels principals fabricants de 1823, que liquida la fàbrica en els anys vint i que en la dècada següent ja figura en les contribucions o en els censos electorals com a hisendat; Josep Serra i Marrugat i Bernardí Martorell també abandonen els negocis industrials cap a finals dels anys quaranta per viure de les rendes del capital acumulat o de les propietats (23).

En els anys trenta apareixen un grapat de fabricants dels quals no en teníem notícies el 1823. Les fàbriques que es construïren al Raval ja estan preparades per funcionar amb força de vapor i totes elles es dediquen preferentment a la filatura. Aquests nous fabricants són Ramon Nogués i Cia, els Mun-

tades, Jaume Ricart, Nicolas Tous i Soler, Joan Vigo i els germans Batlló. Alguns d'ells, com els Muntades, provenen d'altres punts de Catalunya i, tots, seran els animadors dels principals projectes industrials de la ciutat. Els Muntades i els Batlló construiran grans indústries tèxtils a l'Eixample, Tous i Soler és l'animador de la metal·lúrgia fins a la fundació de la Maquinista Terrestre y Marítima, Ramon Nogués i Jaume Ricard es mantenen fins als anys seixanta com els principals fabricants de la ciutat. Sabem força bé el que van arribar a fer aquests industrials, però els seus inicis són menys coneguts.

L'aparició d'aquests fabricants s'aparella amb la creació de la filatura moderna. Es necessiten diverses condicions prèvies; primer un sector tèxtil important, capaç de consumir els filats; en segon lloc, la possibilitat de tenir cotó en floca -la matèria prima indispensable- de forma regular i a bon preu, i, finalment, un capital inicial força important ja que cal edificar una fàbrica i importar la caldera de vapor i la maquinària. Les dues darreres condicions relacionen estretament a aquests industrials amb el comerç. Així aquesta filatura no pot aparèixer fins als anys trenta, quan comerciants com Carles Torrents i Miralda tornen a obrir la ruta del cotó en floca des d'Amèrica. Aquesta relació és molt més estreta. El capital per aixecar la filatura de Nicolàs Tous al carrer de les Tàpies ve del comerç, probablement de l'empresa del seu pare, el comerciant Nicolàs Tous i Miralpeix. Ramon Nogués, els Batlló i Joan Vigo també tenen parents propers en el comerç, especialment entre els principals magatzemistes de teixits (24).

L'estreta vinculació dels comerciants en l'estructuració del sector tèxtil també es pot seguir amb els exemples de Valentí Esperó, Francesc Puigmartí i els Girona. Tots tres figuren el 1838 com a comerciants i prestamistes importants, i al mateix temps també són els principals animadors de tres de les grans empreses industrials del mateix any. Probablement el primer contacte de Valentí Esperó amb la indústria és arran de la fundació de la Bonapla-

ta, Vilaregut, Rull i Cia., en la qual també hi participa. En els tallers d'aquesta fàbrica -que va ser cremada el 1835 i, poc després es va dissoldre la societat- Esperó va muntar la primera foneria moderna de la ciutat. Com Tous i Soler, Esperó també es va especialitzar en la metal·lúrgia a partir dels anys quaranta, creant el Nuevo Vulcano a la Barceloneta. Francesc Puigmartí es va associar amb el químic francès J. Achon per aixecar una de les principals fàbriques de pintats de Barcelona; el 1838 aquesta empresa és la segona en importància, després de la fàbrica de pintats dels Girona. Aviat es desfà la societat originària i Puigmartí construeix a principis dels anys quaranta una gran fàbrica de teixits i filats a Gràcia. Per altra banda, Achon manté l'estampadora que engrandirà el 1844; posteriorment la fàbrica es desplaça a Sant Martí de Provençals, un poble que acull a diverses grans indústries de pintats com al Casamitjana i Maymia, o a Paul. Els Girona, que a finals dels anys trenta ja són dels principals comerciants de Barcelona, també s'interessen per la indústria, com ens demostra la localització de la fàbrica de pintats del carrer Freixures. Tanmateix sembla que aquests comerciants no tenien un interès particular en un ram concret de la indústria, ja que també els trobem relacionats amb altres rams productius; potser per aquest motiu la fàbrica dels Girona perd pes econòmic el 1844 i, posteriorment, no en tenim més notícies.

Des dels anys quaranta les companyies industrials, que ara també poden aparèixer com a societats anònimes, compten amb una presència important de capital comercial; la Barcelonesa, la Industrial Algodonera, la Sociedad Algodonera o la Auxiliar de la Industria, les darrers grans fàbriques que s'instal·len en sòl urbà a principis dels cinquanta, o la fàbrica del comerciant Martí Sirvent, ens mostren la important influència del comerç en aquesta primera fase de la industrialització barcelonina. Certament és lògica aquesta vinculació entre els fabricants i els comerciants: els primers són bons coneixedors del funcionament de l'empresa i, els segons, disposen de capitals per les inver-

sions inicials i coneixen el sistema per aconseguir matèries primes i on cal col·locar els productes manufacturats. La ràpida proliferació de les companyies col·lectives a mitjats dels anys quaranta ordena el traspàs de capitals comercials cap el sector industrial, permetent la realització de projectes molt ambiciosos. En el cas barceloní, les quatre majors empreses industrials del 1856 ja són societats anònimes.

Les grans fàbriques del tèxtil inicien l'èxode cap els pobles del Pla ja cap a finals dels anys trenta; els primers són els Vilaregut i en Francesc Puigmartí, que construeixen fàbriques de teixits i de filats a Gràcia, i els Casamitjana, que fan societat amb Antoni Maimia, per aixecar una gran fàbrica de pintats a Sant Martí de Provençals. A partir de 1846 les grans fàbriques s'estableixen preferentment fora de la ciutat: els Muntades i els Batlló construiran les fàbriques a Sants, poble on la indústria cotonera té una marcada tendència a concentrar-se (25). Fins a mitjats dels anys cinquanta van sorgint diverses fàbriques tèxtils, moltes d'elles amb origen o relacionades amb establiments del centre de la ciutat. Així, l'any 1856 el sector cotoner s'estructura a partir d'unes grans fàbriques en els pobles del Pla i altres fàbriques mitjanes o petites en el centre urbà.

Si bé en un principi és el tèxtil el sector en el qual es concentra la industrialització, aviat cal parlar també de la metal·lúrgia. El 1838 el principal establiment de foneria és el de Valentí Esperó, aixecat sobre les runes de la Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia., al carrer Tallers; és encara una foneria petita però anys més tard ja és una de les principals empreses industrials de la ciutat. Però el 1844 apareixen altres foneries: per una banda, el Nuevo Vulcano, també promogut per Esperó i vinculat a la societat anònima 'Navegación e Industria' (26), i, per altra banda, s'ha fundat la Sociedad Barcelonesa, la primera gran societat anònima industrial i promoguda pel comerciant Miguel de

Lerma i homes vinculats a la indústria com Joan Güell i Ferrer, Nicolas Tous i Soler i Jaume Ricard (27). Cal notar que la metal·lúrgia moderna apareix just després de les primeres grans fàbriques cotoneres i mitjançant l'impuls d'homes que havien emprès altres projectes industrials en el sector tèxtil. De fet és una metal·lúrgia depenent del sector cotoner i, en les contribucions, aquests establiments són definitius com 'Fundidores de hierro colado y constructores de maquinaria', deixant clar la funció de segona foneria; la principal finalitat d'aquesta metal·lúrgia era la d'arranjar i fer recanvis de la maquinària tèxtil de procedència estrangera.

Fins a principis de la dècada dels cinquanta no es funden noves empreses metal·lúrgiques; primer serà la de Tous, Ascacibar i Cia, i, poc després, la 'Fundición Barcelonesa de bronce y otros metales', societats anònimes que basteixen les fàbriques a la Barceloneta, lloc on aquest sector té una clara tendència a concentrar-se. El 1855 la metal·lúrgia barcelonina acaba d'estructurar-se amb la 'Font, Alexander i Cia' i, principalment, amb la 'Maquinista Terrestre y Marítima', que significa una veritable concentració de diverses indústries i la convergència de dos homes que havien promogut des dels anys trenta la indústria moderna; en referim a Valentí Esperó i a Nicolas Tous i Soler.

A partir dels anys cinquanta l'aplicació del vapor i de la maquinària moderna també afecta a altres sectors productius com per exemple, el de la pell i el cuir; efectivament, a Gràcia i a altres pobles del Pla sorgeixen grans indústries com la 'Tenería Barcelonesa', 'La Manufactura de Cerdas y objetos de cueros' i 'La Curtidora Catalana'. Paral·lelament han sortit indústries com 'La Porcelana', per fer tot tipus d'objectes de terrissa, o la 'Industrial Quincallera', a més de fàbriques relacionades amb l'alimentació, com la 'Industrial Harinera' o la 'Alcoholizadora Española'. Així, la indústria ha diversificat els rams productius, malgrat que el major pes sempre el té el sector tèxtil.

Entre 1855 i 1857 hi ha la sensació que la indústria barcelonina ha arribat a un límit: des d'aquestes dades es funden molt poques companyies industrials, i s'observa la davallada d'empreses tan importants com la 'Font, Alexander i Cia.', o la reducció de capitals a la 'España Industrial' dels Muntades i companyia. El tèxtil, la metal·lúrgia i altres sectors manufacturers han introduït els procediments moderns en llurs processos productius, s'ha creat una indústria nova amb l'impuls dels fabricants i amb els capitals dels comerciants, però l'expansió arriba a un límit. L'explicació d'aquest fre de la indústria, que es mantindrà al llarg de la dècada dels anys seixanta, es deu a una qüestió de mercat, a una manca de demanda, ja que els consumidors tenen molt poc poder adquisitiu.

Amb la indústria moderna apareixen els industrials o grans fabricants que cal diferenciar socialment de la resta de fabricants del tèxtil. Industrials com els Vilaregut, Bonaplata, Juncadella, Esperó, Tous i Soler o Güell i Ferrer formen part de l'èlit burgesa i tenen una indubtable influència en els afers polítics. Ells són els que millor ens caracteritzen el capitalista modern.

NOTES.-

Veure part II, 2 1.- ' Les professions ' , especialment el Quadre 4. En la nota 80 de la part I, 3 hi ha la bibliografia essencial sobre l'indústria, bibliografia a que remetim. Cal afegir l'obra de J. CORREDOR-MATHEOS i J. M. MONTANER; Ariquitectura Industrial de Catalunya (1732-1929), Barcelona 1984, que afageix una perspectiva plàstica a l'indústria barcelonina de principis del dinou, pp. 21-38.

2.- J. CARRERA PUJAL; La Lonja del Mar y los cuerpos de comercio de Barcelona. Barcelona 1953.p.180.

3.

3.- lb. id. , p. 180. Veure també Ernest LLUCH; Op. cit. p. 285 i ss. en les quals parla de la vinculació de Jaumendreu amb la Comissió de Fàbriques.

4.- J. CARRERA PUJAL; La Lonja... Op. cit., pp. 181-182.

5.- lb. id. , pp. 216-217.

6.- La dada ha sigut fixada per J. VICENS VIVES; Op. cit. p. 49.

7.- AJC-BC. Lligall 78 (sense catalogar)

8.- lb. id. Lligall 78. Reunió del 31 d'adost de 1838 i del 30 de setembre de 1839. Altres grans fabricants com Geroni Juncadella , Bernardí Martorell, Joan Casamitjana, Joan Rull, Ramón Ramoneda o Joan Vigo figuren a les reunions de 1836 i 1837.

9.- lb. id. Lligall 78. Reunió del 30 de setembre de 1839.

10.- Sobre Vilaregur, i en concret, la seva actitud política d'aquests anys veure R. SOLA MONTSERRAT; L'Institut Industrial de Catalunya. UBC, octubre 1984. Vol III p. 669 i ss. Aquest treball aporta molta informació sobre les associacions dels fabricants barcelonins.

11.- lb. id. Vol II. , p. 363 i ss. També J. M. OLLE ROMEU; El moviment obrer a Catalunya (1840-1843). Barcelona 1973.

12.- R. SOLA MONTSERRAT; Op. cit. Vo. II., pp. 379-381.

13.- *ib. id.* , Vol. II , p. 440 i ss.

14.- L'existència d'aquestes empreses és confirmada per M. IZARD; 'Inversiones de capitales en la primera etapa de la industrialización catalana', a Primer Simposio Nacional sobre la Industria Textil. Terrassa, 1973, s.n.

15.- El terme és utilitzat per J. MALUQUER DE MOTES; 'La estructura del sector algodonero en Cataluña durante la primera etapa del sector de la industrialización (1832-1861)', a Hacienda Pública Española, nº 38, Madrid 1976, pp. 133-148.

16.- AHCB. Secció Cadastre IC-46: Indústria i Comerç 'Año económico de 1865 a 1866'. La contribució d'aquest any és molt detallada i indica els fusos de cada fàbrica i quants d'ells són moguts per vapor. No hem buidat ni treballat en profunditat aquesta font, però una observació detallada confirma que la majoria de les fàbriques disposen de forja vapor. Per altra banda, a la mateixa font 'Relación de las bajas habidas en la matrícula Industrial durante el año económico de 1866-67', indica que grans fàbriques com la 'España Industrial' del carrer de la Riera, o la 'Sociedad Algodonera', entre altres, en aquest any pleguen l'establiment barceloní.

17.- J. BENET i C. MARTÍ; *Op. cit.* , Vol I. pp. 40-41 hi ha una localització de les fàbriques el 1856. Veure també J. MESTRE; Barcelona 1835-1840. Una ciutat pre-industrial en transformació. UCB, 1980. pp. 89-97, on hi ha una detallada localització de l'indústria el 1838.

18.- P. GARCIA MARIA; Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona. Barcelona 1892, Vol. I, pp. 141-142.

19.- A. SOLA; *Op. cit.* , Vol. II. hi ha biografies i esbossos biogràfics interessants. També R. SOLA MONTSERRAT; *Op. cit.* , Vol III. ha treballat en la biografia de Vilaregut, Nicolas Tous i Soler, entre altres, i darrerament J. NADAL; 'Los Bonaplata: tres generaciones de industriales en la España del siglo XIX' a Revista de Historia Económica, nº1, 1983.

20.- *Op. cit.* pp. 50-58 i , també, biografia de Güell i Ferrer, pp. 326-332.

21.- E. LLUCH; *Op. cit.* pp. 287-290, i R. ARACIL i M. GARCIA BONAFE; Industrialització del País Valencià (el cas d'Alcoi). Valencia

1974, pp. 91 i ss. on es resenya una evolució dels gremis cap a l'industrialització.

22.- A. SOLA; Op. cit. Vol. I, pp. 170-179.

23.- Ib. id. Vol II. , biografies de Serra i Marrugat, pp. 517-518, i de B. Martorell, pp. 459-460.

24.- A partir de les contribucions és difícil assegurar les relacions de parentiu, però en els casos asenyalats ens n'asseguren per les adreces i en les llistes electorals, on s'acostuma a posar els dos cognoms. Les biografies de A. SOLA; Op. cit. Vol. II, són una bona guia.

25.- La concentració de la indústria a Sants es pot seguir a partir dels cv. de força de vapor instalats a el Pla de Barcelona el 1856; veure I. CERDA; Op. cit. , Vol II, p. 531.

26.- Hi ha una resenya d'aquesta companyia a M. SAURI y J. MATAS; Guia General... (1849) , Op. cit, p. 210. Veure també Annex 4. 'Les societats anònimes', d'aquest treball.

27.- A.SOLA; Op. cit. , Vol. II, p. 691.

5.- COMERCIANTS, PROPIETARIS I L'ELIT BURGESA.

En dividir la població en categories socio-professionals no ens queden excessivament definides les classes socials. Tanmateix, en analitzar els menestrals, botiguers i fabricants ens referíem bàsicament a les classes mitges barcelonines; ara, en parlar dels comerciants, de les professions liberals i dels propietaris farem al·lusió a la burgesia, a les classes dominants a la Barcelona del segon terç del segle dinou. Reconeixem la imperfecció d'aquestes divisions -ja que hem vist que entre els menestrals, botiguers i fabricants hi ha un sector plenament burgès, i ara veurem com una part important dels propietaris se'ls ha de considerar com a classes mitges-; la justificació d'agrupar aquestes categories respon també al fet d'ésser els grups amb menys representació en la societat: darrera els fabricants, menestrals i botiguers hi ha una nombrosa classe obrera; els comerciants, les professions liberals i els propietaris apleguen a molt poca gent.

5.1.- Les institucions.

Aquest període es caracteritza per una profunda transformació de les institucions representatives dels oficis i professions; ja hem vist la modernització de la Comissió de Fàbriques i la metamorfosi dels gremis. Molt relacionats amb els antics gremis cal situar als Col·legis professionals que agrupaven els Apotecaris, els Cirurgians, els Corredors de Canvis, els Mercaders de Llotja, o els Notaris Públics i procuradors. Alguns d'aquests col·legis ja desapareixen a principis del divuit, com és el cas dels mercaders de Llotja que s'integren a la Junta de Comerç creada a meitats de segle; però altres Col·legis subsistiran i es transformaran durant el segle dinou (1).

Els Col·legis professionals van haver de lluitar contra la resistència gremial que volia conservar les atribucions en l'ensenyament i en la preparació dels nous professionals. Aquest procés es pot seguir a partir del gremi dels mestres d'obra que troba les seves funcions limitades amb l'aparició de l'Acadèmia de San Fernando, l'Escola d'enginyers o les Escoles de la Llotja que preparen a arquitectes i enginyers, els quals aniran substituint als mestres d'obra (2). En el cas d'aquests professionals, la polèmica és encara viva arran de l'aprovació de l'Eixample de Barcelona, el 1859 (3). El procés és similar en els cirurgians: de l'antic gremi de cirurgians, barbers i sagnadors, s'arriba als metges amb titulació acadèmica, allunyats dels gremis i amb un Col·legi representatiu; entre 1840 i 1844 l'Ajuntament ordenarà en diverses categories els metges, els cirurgians i les llevadores, i a tots els exigeix una titulació -de l'Acadèmia o de les escoles municipals-, deixant ben clar que l'aprenentatge gremial ha quedat desferrat (4). L'evolució dels professionals del dret -advocats, notaris i procuradors- va ser probablement menys traumàtica

en ser oficis més restringits i ja ordenats en Col·legis molt concrets; l'evolució serà, en aquests casos, de mentalitat.

La Junta de Comerç és la institució representativa dels comerciants barcelonins i en les seves atribucions figuren funcions que van molt més enllà de les d'una corporació professional. La Junta evoluciona a la segona meitat del segle divuit paral·lelament a la creixent importància del comerç barceloní; és una institució fundada en una mentalitat mercantilista i, en aquest sentit té poders per recaptar determinats impostos i és una peça important en l'elaboració de les contribucions. Però les funcions de la Junta no s'acaben aquí, ja que també organitza unes escoles lliures -tant de la intervenció gremial com del monopoli educatiu de què fruien els religiosos- en les quals es formen entre els anys vint i quaranta les generacions que intervenen decisivament en la modernització de la ciutat (5). El restabliment de la Universitat retalla la importància de les escoles de Llotja -que, malgrat tot, han subsistit fins a l'actualitat-, la reforma fiscal de Mon i altres disposicions li rebaixa les atribucions impositives i deixa la Junta sense possibilitats de finançament i, en darrer lloc, el mateix desenvolupament capitalista fa innecessari l'arbitri econòmic d'una institució de mentalitat mercantilista. Els comerciants i els corredors de canvis de 1851 es reuneixen al Casino Mercantil o 'Bolsin' del carrer Avinyó per seguir les contractacions de valors, per canviar impressions o fer negocis (6). La Junta de Comerç es troba en decadència i, progressivament, serà reemplaçada per altres institucions.

Finalment cal mencionar els propietaris i hisendats; aquests estan venunits en una comissió que no tenia altre títol que les 'Clases de proletarios y hacendados' però algunes de les seves accions fan creure que estaven organitzats, de la mateixa manera que ho estaven els Col·legis i Gremis o la mateixa Junta de Comerç; quan és necessari, reuneixen comissionats tan ràpidament com les altres institucions o redacten exposicions i manifestos amb una

notable igualtat de criteris . El 1843 hi ha notícies d'una 'Asociación de Propietarios', que deuria sentar les bases del 'Institut Agrícola-Català de Sant Isidre', creat el 1852, i que serà la plataforma des de la qual els propietaris i hisendats s'estructurin com a grup de pressió uniforme i influent. Poc després de 1856, quan l'Eixample és ja imminent, els propietaris barcelonins creen una 'Sociedad de propietarios de terrenos comprendidos dentro de la antigua zona militar de Barcelona, creada al objeto de obtener del Gobierno de S.M. el que pueda verificarse enseguida el ensanche de esta Capital' (7); els propietaris barcelonins es preparaven per defensar els seus interessos i organitzar una oposició a l'Eixample de Cerdà que, per altres qüestions, va tenir força èxit i endarrereix durant força temps l'expansió de la ciutat (8).

Les institucions dels professionals, dels comerciants i dels propietaris es modifiquen amb l'època, posant-se a to amb les noves necessitats econòmiques o per convertir-se en eines més adequades als interessos dels grups socials que representen.

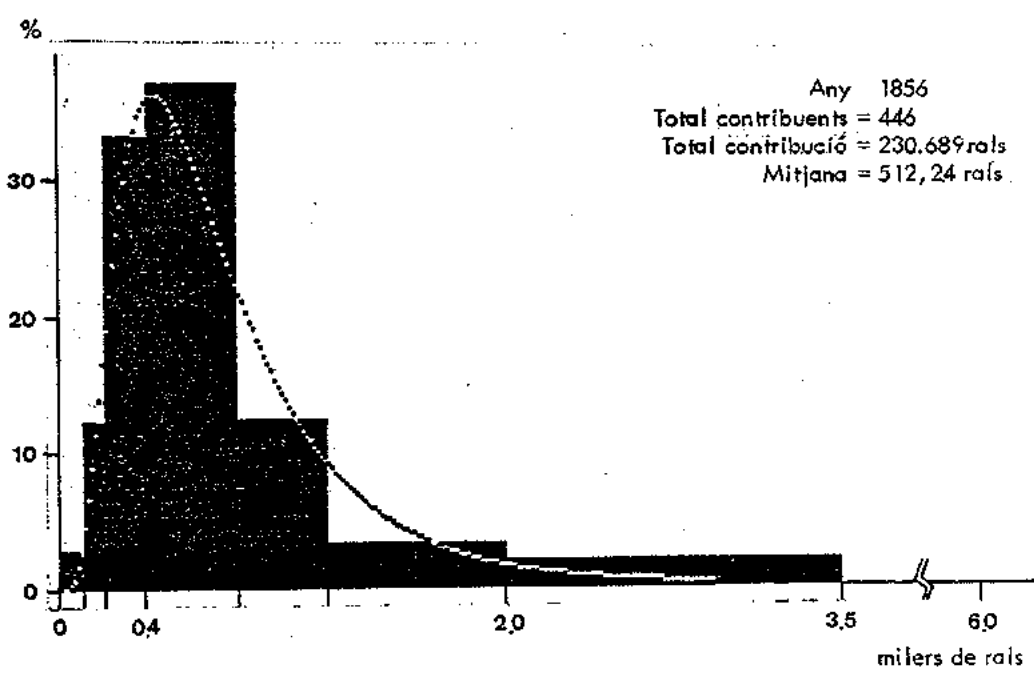
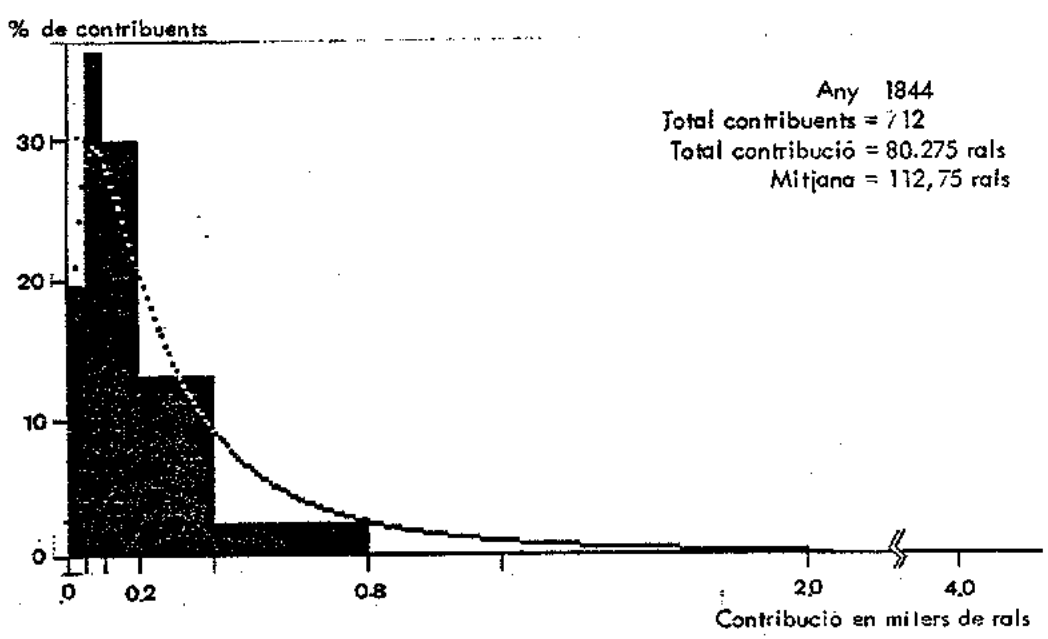
5.2.- Professions liberals i comerciants.

Els oficis que hem agrupat en les categories sòcio-professionals i dels comerciants són, al nostre entendre, els més identificables amb la burgesia de meitats de segle -cal afegir aquí el petit grup de grans fabricants. La identificació respon més a criteris de mentalitat que per la situació estrictament econòmica; l'afirmació la basem en l'evolució social d'uns i altres entre 1823 i 1856.

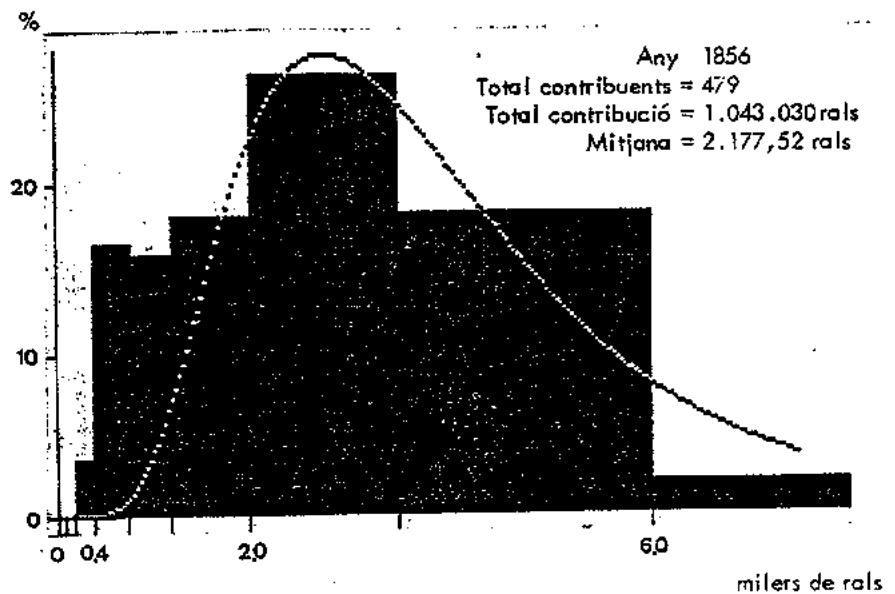
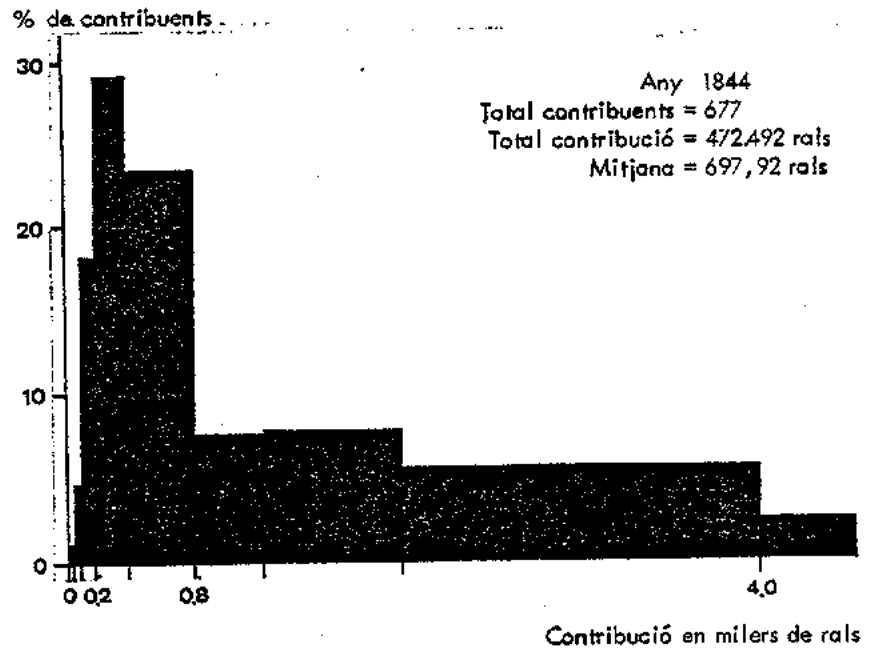
S'han confeccionat les gràfiques 10, 11 i 12, i el Quadre 14 per disposar de material per poder interpretar l'evolució social i econòmica de les professions liberals, els comerciants i els funcionaris. No ens extendrem en el comentari, ja que hem seguit anteriorment el mateix procés amb el conjunt dels contribuents, amb les classes mitges i amb els fabricants; passarem directament a extreure'n les conclusions.

Els comerciants i les professions liberals són les que tenen un comportament més positiu entre tots els contribuents barcelonins, especialment entre 1844 i 1856; els histogrames de les gràfiques 10 i 11 en són una prova ben eloqüent. Entre 1823 i 1856 els comerciants tendeixen a concentrar-se -especialment en anar desapareixent els prestamistes- i a augmentar el nivell econòmic: el 1856, més de la meitat dels trobem a la restringida categoria dels grans contribuents; ells sols, que tan sols són el 6,5 % dels contribuents, paguen prop d'una tercera part de tota la contribució d'indústria i comerç de la ciutat. L'evolució dels advocats i dels metges també s'ha de considerar molt positiva tenint en compte que l'exercici d'aquestes professions no es relaciona en cap empresa; en aquest sentit, els índexs del Quadre 14 i de la Gràfica 12 són representatius només en els anys 1838, 1844 i 1856. Els advocats i els metges també presenten símptomes clars de concentració que hem de relacionar amb l'exi-

GRAFICA 10.- Histogramas de les professions liberals el 1844 i el 1856.



GRAFICA 11.- Histogrames dels comerciants el 1844 i el 1856.



QUADRE 14.- Els contribuents del gran comerç i de diverses professions liberals:
1823, 2838, 1844 i 1856.

Oficis	Contribuents				% Contribuents	% Contribució	Mitjana de la contribució (en rals)	Index "versos" total de la mitjana
	petits	mitjans	grans	Total				
1823								
Comerciants ¹	233	327	37	597	9,22	29,63	14.039	3,21
Corredors de canvis	3	33	4	40	0,61	2,45	17.325	3,96
Advocats	79	68	-	147	2,27	4,69	9.013	2,06
Metges i cirugians	43	41	-	84	1,30	1,78	6.002	1,37
Funcionaris ²	32	-	-	32	0,48	0,05	406	0,09
1838								
Comerciants	115	234	119	468	7,36	28,46	655,5	3,83
Corredors de canvis	5	41	6	52	0,82	2,32	480,6	2,81
Advocats	209	28	-	237	3,73	1,90	86,6	0,51
Metges i cirugians	150	22	-	172	2,70	1,17	73,3	0,43
Funcionaris	61	46	-	107	1,68	1,51	153,9	0,90
1844								
Comerciants	130	294	140	564	7,57	29,78	712,6	3,93
Corredors de canvis	5	40	4	49	0,66	1,62	446,9	2,47
Advocats	214	10	-	224	3,01	1,96	118,3	0,65
Metges i cirugians	112	12	-	124	1,66	0,96	104,3	0,58
Funcionaris	63	39	4	106	1,42	11,53	195,5	1,08
1856								
Comerciants i magatzemistes ³	11	133	215	359	6,44	31,90	2.472,8	4,95
Corredors de canvis	-	24	-	24	0,43	1,01	1.173,3	2,35
Advocats	63	69	6	138	2,48	2,98	600,3	1,20
Metges i cirugians	36	33	2	71	1,28	1,47	574,5	1,15
Funcionaris	2	36	-	38	0,68	0,87	638,4	1,28

Notes: 1.- S'han de diferenciar de la categoria socio-professional dels 'Comerciants'.
2.- Reunim els oficis del grup que, com es pot comprovar a l'Annexe 3, es molt reduït.
3.- La contribució de 1856 es molt detallada i separa als "Comerciants" dels "Magatzemistes", aquets darrers sub-dividits per especialitats; aquets magatzemistes anteriorment ~~est~~ incloïu entre els comerciants i en aquest sentit els hem agrupat.

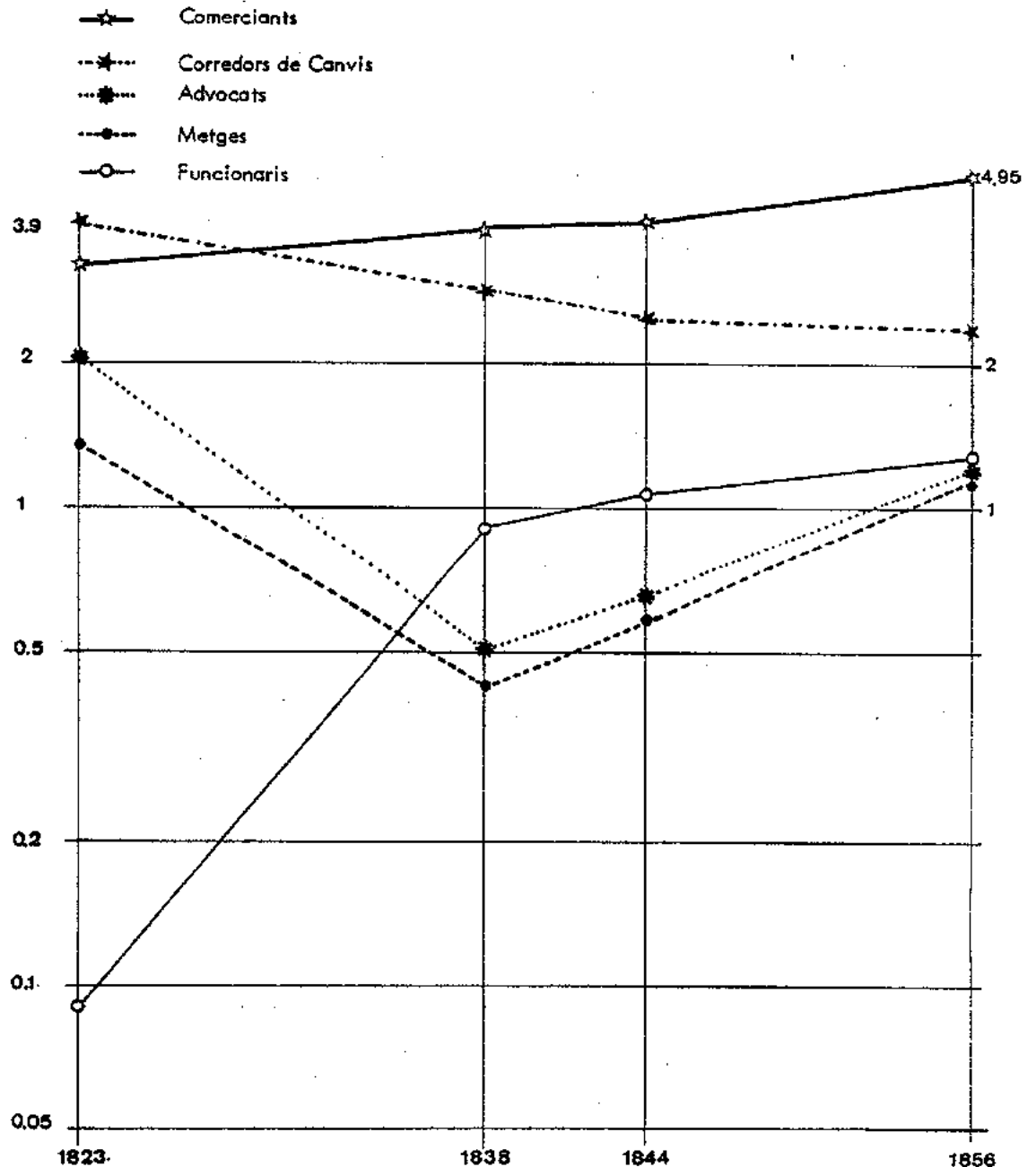
Fon ts: Veure Quadre 7.

GRAFICA 12.- Evolució dels contribuents de varis oficis dels comerciants, professions liberals i funcionaris el 1823, el 1838, 1844 i el 1856.

Progressió semi-logarítmica.

Index: "versus" total de la mitjana de la contribució.

Total de les contribucions=1



En totes les contribucions els comerciants i altres oficis molt relacionats a ells, com els corredors de canvis, es mantenen en els nivells més alts; a més, els comerciants tendeixen a augmentar clarament el nivell econòmic. Les corbes de les professions liberals -metges i advocats- i dels funcionaris són significatives a partir de 1838; en els anys 1844 i 1856 registren augments que els acaven de situar en un lloc mitjà entre els contribuents.

gència de presentació de títols acadèmics; la reducció dels contribuents s'aparella amb un augment de la contribució.

Aquestes categories socio-professionals, les més representatives del sector terciari-barceloní -junt amb els botiguers- són les que presenten una millor adaptació enfront el desenvolupament econòmic capitalista.

Els grans comerciants.

Els contribuents del comerç barceloní els podem dividir en cinc grups principals: els prestamistes, els assentistes, els magatzemistes, els comerciants i els naviers. És una classificació imperfecta i massa general, però a partir de les contribucions del període 1823-1856 tampoc no es poden fer més precisions, ja que els solem trobar a tots ells plegats en l'imprecís qualificatiu de 'comerciantes'. Intentarem d'assenyalar les línies més importants de l'evolució d'aquests grups.

Els prestamistes són el grup més tradicional; eren els qui assumien les funcions de préstec usurari abans de l'aparició de la banca i cal fixar-s'hi per ser precisament els precursors de la banca moderna. El 1823 hi ha 197 prestamistes i el 1838 en són 621, la gran majoria d'ells de condició molt modesta; a partir de 1844 ja no tornen a figurar a les contribucions. La raó és ben senzilla: ha aparegut del Banc de Barcelona i la Caixa d'Estalvis que han desplaçat totalment aquest sistema d'usura tradicional. Però és important notar l'increment espectacular de prestamistes entre 1828 i 1838, que cal interpretar com la necessitat que tenia la ciutat d'una mínima infraestructura financera ja cap als anys trenta. Els prestamistes més importants d'aquell darrer any són Francesc Fontanelles, Miquel Elies, Francesc Puigmartí, Rafael Sabadell, Ignasi Girona i Targa i Jaume Safont, tots ells grans comerciants i, en algun cas, homes directament relacionats amb la creació del Banc de Barcelona (9). L'estreta vin-

culació entre prestamistes i comerciants ens confirma que són aquests darrers els que disposen de més capitals i que, entre altres activitats, el préstec i la usura, els practicaven tradicionalment. La Banca i les Societats de Crèdit barcelonines tindran un gran desenvolupament entre 1855 i 1857, en el marc de les societats anònimes, i en un creixement força alegre i precipitat que desembocarà cap a la crisi de 1857 i, amb més importància, la de 1866 (10). Tanmateix en el període 1840 a 1857 s'ha de destacar que el Banc de Barcelona, amb atributs d'emissor, crea una autèntica infraestructura financera indispensable per creixement econòmic i urbà.

Diversos comerciants van dedicar-se igualment a la contractació de l'arrendament dels subministres i monopòlis de l'Estat i de l'exèrcit: de la sal, de grans, de pa i de pinso, de quintas, dels hospitals militars, del port o de 'utensilio'. Aquestes sasantistes probablement van fonamentar les seves fortunes en aquest tipus d'arrendament, un negoci fàcil i profitós, com Francesc Fontanella, Llorenç Coca, Ramon Miarons o Marià Borrell i Miralpeix,

Un altre sector característic del comerç barceloní és el dels magatzemistes, tractants i especuladors. Ells són els que fan de pont entre els grans comerciants, els productors i el comerç al detall barceloní (els mercaders, botiguers o revenedors); la seva estructura de l'any 1856 ens reflecteix l'economia de la ciutat:

1.- Magatzemistes de panys, tractants en llanes i sedes, especuladors amb cànem i corredors de teixits (117 contribuents): són els vinculats a la indústria tèxtil, i entre ells trobem a diverses companyies fabrils, com la 'Manufacturera de Algodón' o la 'Sociedad Fabril Algodonera', i altres homes amb un peu en la indústria i l'altre al comerç: els germans Batlló, Salvador Juncadella, Domenech Ramis, Segarra i Paudeviles o Francesc Tous i Soler.

2.- Magatzemistes de vins i aiguardents, d'olis i sabó, de pebrots i de cigrons, especuladors amb grans i amb fruita, tractants amb bestiar i carns (total 47 contribuents) : són els encarregats de subministrar aliments i queviures a la ciutat; cal destacar el poc pes progressiu dels magatzemistes de vins i aiguardents: el 1838 i 1844 n'hi ha cap a una vintena i el 1856 tan sols són dos, dades demostratives que el comerç de vins català no passa per Barcelona.

3.- Magatzemistes de fruits colonials i de drogues (en total 17 contribuents) : vinculats al comerç colonial; entre ells trobem a la Cia. de la Vda. Blanchard, a Camil Puigoriol i a Josep Vidal i Ribas, importants cases del comerç al detall barceloní.

4.- Magatzemistes de ferreteries, de planxes de coure i tractants en carbó (total 15 contribuents): vinculats a la indústria metal·lúrgica.

5.- Magatzemistes relacionats amb la manufactura local: a) Pell (5 contribuents), b) Fusta: magatzemistes de fusta, de mobles de luxe i de marcs daurats (67 contribuents), i c) Paper (35 contribuents). Alguns d'ells tenen origen menestral, com els fusters Joan Dardé, Jaume Feu o Miquel Soler.

Aquest nombrós grup de magatzemistes, tractants o especuladors es troba molt vinculat a la manufactura urbana; ens mostren també la possibilitat d'una mobilitat professional des de sectors manufacturers i del comerç al detall fins al gran comerç. Els magatzemistes de panys, de fruits colonials, de drogues i de ferreteria constitueixen l'èlit: les quotes de contribució els acosten als grans comerciants i naviers barcelonins.

Els darrers grups dels contribuents per comerç són els més restrictius; el 1856 tan sols hi ha 134 contribuents qualificats amb el títol genèric de 'comerciantes'; són els que fan els grans negocis estatals, colonials o interna-

cionals. Angels Solà els ha dividit segons la projecció i àmbits dels seus negocis, i ha mostrat la influència relativa de la repatriació de capitals (11). Ens sembla innecessari repetir que els Girona era la gran companyia que negociava dins el país, o que Marià Flaquer, Josep Martorell i Fàlicia Bofill tenen una gran importància en la configuració del comerç colonial.

Hem elaborat el Quadre 15 per tenir una relació més o menys completa de les grans companyies comercials a partir de les contribucions de 1823, 1838, 1844 i 1856. Primer cal notar la notable continuïtat de la majoria d'aquestes empreses; algunes d'elles al llarg de trenta anys enregistren molt poques variacions (12). També podem localitzar els principals naviers de l'època: la societat Martorell i Bofill, els Compte i Cia., els Torrents i Miralda, els Amell, Font i Riudor, els Coca o Bonaventura Solà i Amat. Com es pot comprovar en aquesta relació, les companyies individuals, familiars o d'un reduït nombre de socis són molt més importants que les societats anònimes, entre les quals cal destacar a la 'Navegación e Industria', probablement un dels projectes més ambiciosos de l'època: no es limitaven a tenir una flota de vaixells a vapor, sinó que també els arranjavien i mantenien a partir de l'associació amb el 'Nuevo Vulcano' de Valentí Esperó (13).

Molt relacionada i, de fet, creades per aquests comerciants, van aparèixer les companyies d'assegurances marítimes que tenen com a funció la de salvaguardar qualsevol accident durant les travessies; la pionera, i la més important fins el 1856, és la 'Barcelonesa'; a les quals seguiren algunes altres fins arribar al 'boom' de 1855-57 -la comissió municipal enregistra 17 societats d'assegurances-, que porta a la greu crisi del sector del 1857 (14). Però aquí ens interessa destacar la influència dels comerciants en la creació d'aquest tipus de societat anònima que volien donar una nova perspectiva al desenvolupament econòmic; l'exemple de la 'Aseguradora', registrada el 20 de març de 1856, és interessant ja que, a més de les assegurances marítimes, es planteja altres problemes:

'nuestros establecimientos fabriles, por una rutina tradicional, venden sus productos a largos plazos sin ninguna de aquellas formalidades que determinan el pago o reembolso de los valores enagenados, y acontece por lo mismo que el fabricante no puede disponer de sus capitales circulantes para compras de primeras materias, por no ser las factures de venta que tiene en cartera, documentos admisibles o descontables en el mercado. Con el auxilio del Aval o garantía de la Aseguradora podrá acompañar el fabricante como responsabilidad subsidiaria de su firma, las mismas facturas que justifican sus créditos, y por este medio el Banco y demás establecimientos análogos podrán socorrer a los industriales (...) Este recurso será más protector en las frecuentes crisis o paralizaciones de la industria y el trabajo de la clase obrera no estará tan expuesto a las funestas interrupciones que ocasionan aquéllas' (15).

Els avals no van funcionar com s'esperava i l'octubre de 1861 la societat fa una reforma dels estatuts en la qual s'afiança en el ram de les assegurances marítimes i s'inclina cap a les assegurances contra incendis. Però el que ens interessa és observar que són els grans comerciants els que patrocinen aquest tipus de societat, que es reserven un paper nivellador de l'economia: els afecta que els fabricants no treballin regularment i que els obrers es trobin a l'atur i provoquin vagues i aldarulls. Darrera aquesta societat hi ha grans naviers: Josep M. Serra, Víctor de Compte, Ramón Riudor o Manuel Torrents i Bruguera (hereu de Carles Torrents i Miralda), a més d'altres comerciants com Antoni Gusi, Marià Lluch, Marià Casí i Lopez o Llorenç Pons i Pich, tots ells membres de la Junta de Govern el 1861 i principals accionistes de la societat (16).

Els grans comerciants són els responsables del creixement i orientació de l'economia barcelonina. La seva influència no es limita a un sector concret del comerç, sinó que és molt més ampli, com el clan dels Torrents; procedeixen d'una família de fabricants de Manresa, però el 1823 ja han obert una casa comercial a Barcelona. Els negocis s'estenen cap al comerç amb Anglaterra i les colònies, importen cotó i són dels primers introductors de màquina. El 1838 Carles mana la companyia comercial barcelonina i Pau s'ha

traslladat a Madrid, on hi té una casa comercial oberta i segueix una brillant carrera política. A Barcelona, Carles també s'interessa per sectors industrials i el 1844 ja té una fàbrica de bugies i una altra de sabó a la ciutat; també inverteix en les principals companyies navieres del moment, la Martorell i Bobill i la Pau Tintorer i Cia. El 1850 reparteix els negocis entre els seus fills Manuel i Carles Torrents i Bruguera, homes que trobem sovint en la fundació de societats anònimes, tant industrials com comercials i bancàries (17).

Els casos dels Torrents ens sembla interessant per assenyalar el caràcter del comerç barceloní; estudis més complets sobre aquesta companyia, o altres com la Compte i Cia., també molt important i darrera de la qual hi ha capital anglès. Al costat d'aquests comerciants, els fabricants formen un subgrup dependent; cal dir que els grans fabricants s'identifiquen plenament amb aquests comerciants, naviers, capitalistes i, com ja hem indicat, un bon grupat d'aquells tenen la mateixa procedència socio-professional. Ells són els que disposen dels grans capitals i els que poden desviar-los cap els sectors que més els atregui: cap a la indústria (durant el període 1840 a 1855), cap als ferrocarrils (1848-56), cap a les assegurances marítimes (1855-57) o cap a les societats de banca i crèdit (1855-56).

Les crisis de 1857 i de 1866 mostren que hi ha errors estructurals. En aquests casos els comerciants i els capitalistes cercaran en l'Ajuntament o en l'administració central la forma de sortir-se'n. Aquesta doble actitud d'emprendre iniciatives individuals arriscades i alhora seguir confiant amb l'estat com a agent responsable i ordenador de l'economia mostra una immadura assimilació de les regles capitalistes (18).

5.3.- Els propietaris.

El darrer grup sòcio-professional és el dels propietaris. El nostre coneixement és indirecte, ja que no hem treballat cap contribució territorial i les que ens han caigut a les mans provenen de la confecció dels censos electorals (19). Cal dir que els propietaris barcelonins formen el grup més nombrós de la burgesia, com ja es demostra en els censos electorals. La seva importància augmenta paral·lelament al creixement de la ciutat: la propietat urbana té una revalorització contínua entre 1830 i 1860 davant el fort increment de la població i per quedar limitada l'expansió urbana al recinta emmurallat. Tant el grup dels propietaris com la revalorització del sòl urbà són aspectes fonamentals en la Barcelona de l'època i darrerament atreu l'interès dels historiadors (20). Nosaltres, conscients de les nostres limitacions sobre el tema, tan sols apuntem unes breus notes més inclinades a deixar constància del tema i llur complexitat, que no a fer-ne una anàlisi.

L'estructura dels propietaris barcelonins ha estat definida recentment per Mercè Tatjer (21); segons aquest estudi, dels 4.344 contribuents territorials barcelonins del 1852, el 75 % són petits propietaris i el 25 % restants són mitjans i grans. De fet tan sols hi ha una èlit d'un centenar de grans propietaris. Les nostres recerques confirmen plenament aquests resultats; el 1838 únicament hi ha 67 grans propietaris (amb rendes superiors als 20.000 rals per béns urbans), 611 propietaris mitjans (rendes entre 5.000 i 20.000 rals anuals) i 927 de petits (rendes entre 1.500 i 5.000 rals). És prou clar que, en ser destinada aquesta llista per la confecció del cens electoral, els petits propietaris en rendes inferiors als 1.500 rals any no són relacionats, i aquests ben segur que eren un grup important (22). Pocs anys després, el 1844, la contribució territorial de Barcelona ens assenyalava l'existència de 2.409 propietaris,

el 85 % dels quals paguen quotes inferiors a 200 rals. (23)

Aquest grup de petits propietaris cal relacionar-los amb els botiguers, menestrals i fabricants, amos tradicionals dels edificis en els seus avis, els pares o ells mateixos - han aixecat el taller, la botiga o la fàbrica a la planta baixa, vivenda de la família al pis principal, i allotjament pels fadrins, aprenents amb les respectives famílies a les plantes superiors; encara avui, un passeig per les zones més tradicionals de Barcelona ens mostra com aquestera el tipus de vivenda més extès. La qualitat de petits propietaris va permetre als menestrals i botiguers afrontar amb més optimisme les condicions capitalistes: si per una banda l'ofici es troba en decadència, ara poden cobrar rendes més elevades de la propietat a base de llogar els pisos superiors o, fins i tot, elevar amb un nou pis la casa (24).

Els mitjans i grans propietaris són un altre assumpte; aquests cal relacionar-los plenament amb la burgesia i amb la resta de l'aristocràcia tradicional que, a partir dels anys trenta, és ben difícil de separar-la del grup burgès. La burgesia de comerciants, fabricants o professions liberals s'interessa ben aviat per la propietat urbana, i a partir de les desamortitzacions, inverteixen capitals en la compra de béns territorials (25). En la contribució de 1844 els nobles, hisendats o comerciants es confonen entre els grans propietaris barcelonins, com és fàcil de comprovar en el Quadre 16.

Els grans propietaris barcelonins de 1838 i de 1844 ja no són els nobles, sinó els hisendats i comerciants; molts d'aquests hisendats -que no exerceixen cap activitat econòmica- són d'origen comercial, industrial o menestral, com Ramon de Bacardi, Erasme de Janer i de Gonima o Antoni Xuriguera i Andaró però que ara s'identifiquen socialment i políticament als hisendats: tots tres són en aquests anys candidats o diputats a Corts pel partit moderat (26). L'interès dels comerciants per la propietat urbana queda manifest amb les rendes que perceben homes com Rafael Sabadell, Bartolomé Santaló, Narcís Plan-

QUADRE 16.- Propietaris i hisendats a Barcelona, 1838 i 1844.

Propietaris	Activitats	Renda de les Propietats urbanes en rals (1838) ¹	Contribució sobre la propietat urbana en rals i marav. (1844) ²
Antoni NADAL VICENS	Hisendat	90.293	3.271,28
Josep XIFRE i CASAS	India	84.053	3.094,12
Ramón BACARDI CUIAS	Hisendat	75.863	1.739,29
Rafael SABADELL i PERMANYER	Comerciant	71.253	1.340
Baró de MALDA	Noble	50.346	-
Isidre INGLADA SOLER	Hisendat	48.693	1.014,14
Josep M. DALMASES	Hisendat	45.813	1.050,21
Erasme JANER de GONIMA	Hisendat	42.829	891,4
Joaquim CASTANYER i MOLET	Comerciant	42.240	966,8
Ramón LLANO y CHAVARRI	Comerciant	41.546	797,22
Francesc TUSQUETS COMADURAN	Comerciant	41.386	1.032,9
Bartolomé SANTALO	Comerciant	37.066	861
Miquel ELIAS	Comerciant	36.800	-
Marqués de CASTELLVELL	Noble	35.413	665,12
Melcior PLANES CREHET	Prof. Lib./Notari	34.400	884,9
Josep RIBAS i SOLA	Hisendat	33.493	768,3
Narcís PLANDOLIT	Comerciant	33.013	-
Bonaventura GASSO	-	32.746	682,8
Carles TORRENS MIRALDA	Comerciant	32.000	666,23
Marqués de LLUPIA	Noble	31.393	664,10
Pau CAPELLA CUCURELLA	Com./Xocolata	31.350	830
Marqués de ALFARRAS	Noble	30.933	1.373,10
Rafael VALLDEJULI	-	30.293	808,32
Francesc MILANS de DURAN	-	29.333	807,7
Marià BORRELL i MIRALPEIX	Comerciant	29.013	654,14
Joan ROIG i JACAS	Comerciant	28.800	-
Josep INGLADA i MARQUET	India	28.663	597,27
Josep CARRERAS ALGERICH	Hisendat	28.533	530
Josep Maria CARCER	Noble	28.266	588,23
Ignasi LLORENS	-	28.106	-
Ignasi GIRONA i TARGA	Comerciant	28.105	500,5
Francesc LLINAS	Hisendat	27.434	-
Joaquim de MARCH	-	26.686	555,5
Salvador Pi	-	26.080	543,11
Duc de MEDINACELI	Noble	25.920	-
Pere OMS	Comerciant	25.920	510
Matias CASANOVES	-	25.600	-
Felip RIGOL i CAPONATA	-	25.546	732,9
Marqués de SETMENAT	Prop/Noble	25.120	513,12
Antoni GIRONELLA	Comerciant	24.853	517,27
Francesc MINGUELLA	Hisendat	-	1.822,24
Antoni XURIGUER i ANDARIO	Men/Argenter	-	1.811,8
Comptes de SOBRADIEL	Prop/Noble	-	1.256,23
Pau de GOMIS	Prop/Hisendat	-	1.183,31
Francesc PUIGMARTI	Com. i Fab.	-	1.164,24
Ramón MERCADER	-	-	1.123,3
Isidre INGLADA MARQUET	India	-	1.014,14
Joaquim SERRA i FRANCH	Comerciant	-	1.000

1.- ADP., Lligall 108. 'Listas de Bienes Propios urbanos con renta superior a 1.500 reales vellón... (1838)'

2.- AHCB; Secció Governació, Lligall 2.655, Contribució territorial de 1844, inclòs Gràcia.

dolit, Carles Torrents i Miralda, Marià Borrell i Miralpeix, Ignasi Girona i Targa o Antoni Gironella. L'atracció dels capitals cap a la propietat urbana queda perfectament reflectit en el cas d'alguns indians que, en tornar de les colònies, han preferit invertir abans en la ciutat que en la indústria o el comerç com són els casos de Josep Xifré, i Josep i Isidre Inglada i Marquet. Les llistes de majors contribuents per propietat territorial dels anys cinquanta confirmen l'interès de la burgesia en invertir en la propietat urbana (27).

El 1823, la contribució territorial representa el 35 % dels impostos directes assignats a la ciutat, i el 1852, trenta anys més tard, ja representa el 50 % (28). Pot haver-hi alguna deficiència en els repartiments fiscals i variacions en el criteri de confeccionar les contribucions, però la tendència és ben clara: el valor de la propietat urbana s'incrementa més ràpidament que els valors comercials o industrials, i això succeeix en uns moments d'indubtable creixement productiu. Aquestes notes volen mostrar que el mateix creixement urbà, en fer una ciutat moderna, porta una complexitat econòmica que, per ella sola, justifica un desenvolupament capitalista.

L'anàlisi de les contribucions ens ha portat fins a la localització d'una èlit molt caracteritzada de la societat barcelonina. Es una èlit reduïda i de la qual ens és possible conèixer els noms i les activitats (29). És composta bàsicament per comerciants que són els que disposen de majors capitals, però també d'hisendats o grans propietaris, fabricants i, excepcionalment, botiguers i menestrals. En una societat on fins i tot els drets polítics es basen en la propietat, en el capital, aquesta èlit dirigeix l'economia i té una influència decisiva en la política liberal.

Però la societat barcelonina és molt més complexa; ja hem dit que és arriscat qualificar a la ciutat d'obrera, o d'industrial, o de burgesa...

A partir de les contribucions s'ha cercat els fenòmens que ens caracteritzen a aquesta societat en transició. S'han observat unes transformacions laborals, la decadència de la manufactura tradicional davant l'arrencada de la industrialització. Tanmateix a Barcelona el capitalisme i la industrialització prenen unes evolucions peculiars. El 1856 no hi ha grans fàbriques al centre urbà i s'ha solidificat un sector de petits manufacturadors capaços d'adaptar-se a les noves regles econòmiques. El creixement urbà també arrela una incipient classe mitja de botiguers, manufacturadors i petits propietaris que surten beneficiats en el projecte comú de fer la gran ciutat moderna.

NOTES.-

1.- P. MOLAS; Op. cit. pp. 250 i ss. Sobre la creació de la Junta de Comerç, veure J. CARRERA PUJAL; La Lonja... Op. cit. m, pp. 33. 63.

2.- Aquestes qüestions, que no tenim altre propòsit que apuntar, estan molt més desenvolupades a J. M. MONTANER i MARTORELL; Op. cit., i a M. ARRANZ; Dos profesionales... Op. cit.

3.- Veure part I, 1.4.- 'El Pla Cerdà...', d'aquest mateix treball.

4.- AHCB. Secció Governació A.; Lligall 1951-2022, Expedient 2006.

5.- J. CARRERA PUJAL; La Lonja... Op. cit., i sobre les escoles és important el treball d'E. LLUCH; El pensament... Op. cit., pp. 259-300. quan s'analitza la vinculació de E. Jaumendreu amb la Junta, .

6.- Sobre el paper del 'Bolsin', veure J. FONTANA; 'La vieja Bolsa de Barcelona (1851-1914)', a: 'La Bolsa de Barcelona de 1851 a 1930. Barcelona, 1961, pp. 15-69.

7.- El registre d'aquesta societat a estat trobat per A. SOLA; L'elit barcelonina... Op. v cit., Vol. I, pp. 213-214.

8.- Volem fer notar aquí el poc entusiasme que va despertar inicialment l'Eixample de Cerdà entre la burgesia barcelonina, que pràcticament fins a finals de segle preferiran mantenir la residència a les zones més burgeses de la ciutat.

9.- Francesc de CABANES; Bancs i banquers a Catalunya. Barcelona 1972, i també P. VOLTES BOU: La Banca Barcelonesa (1840-1920). Barcelona 1965. Sobre els prestamistes a l'AHCB: Secció Cadastre; 'Estadística de Prestamistas'. s.d. però que calculem de mitjan anys trenta, és una relació molt nombrosa de la gent que es dedicava a aquestes pràctiques usureras.

10.- Remitim a l'Annex 4.- 'Les societats anònimes', text introductorí. Els materials d'aquest Annex i de l'Annex 3.- 'Les contribucions...', són complementaris al text.

11.- A. SOLA; Op. cit Vol. I, pp. 186-200. També J. M. FRADERA; Crisi colonial i mercat interior, 1814-1837. UAB, 1983.

12.- En el Quadre 15., els buits de l'any 1856 en varis casos, com els de Plandolit, o el de la companyia dels Torrens i Miralda o el de M. Flaquer no són representatius i es deuen a alguna deficiència de la contribució, ja que aquestes companyies a la contribució de 1866 segueixen figurant però amb un altre nom al front (de la mateixa família).

13.- M. SAURI y J. MATAS; Guia General... Op. cit. p. 210. El 1849 aquesta societat disposava de quatre vaixells a vapor que cobrien les línies entre Marsella i Cádiz.

14.- J. FONTANA; 'La vieja Bolsa...', Op., p. 22 i ss.

15.- AHCB. Secció Governació A; Lligall 2917. Expedient 17.

16.- Ib. id., Lligall 2917, Exp. 17 documents previs a l'autorització per la demanar la reforma dels estatuts, i acta de la reunió plenària de l'octubre de 1861.. També hi ha una exposició a la Reina, data el 5 de setembre del mateix any.

17.- Aquestes notes s'han redactat a partir d'informacions de les contribucions, de l'Expedient de Pau Torrens a AC. Expedientes de Credenciales de los Diputados, Lligall 10, Exp. 7, i de l'expedient de Carles Torrens a AHCB; Secció Governació A.; Lligall 2753-2764, Exp. 2759. També s'ha consultat notes biogràfiques d'A. SOLA; Op. cit., Vol II, pp. 537-539.

18.- Sobre aquest punt, veure text introductori a l'Annex 4.- 'Les societats anònimes'.

19.- Les fonts localitzades són les següents: ADPB; Lligall 108: 'Listas de los Bienes Propios urbanos con renta superior a 1.500 reales vellón (1838)' i AHCB Secció Governació A; Lligall 2655: 'Noticias electorales. Contribución territorial (1844).

20.- En concret, A. SOLA; Op. cit., Vol I, pp. 207 i ss., i M. TATJER; 'La propietat immobiliària...' Op. cit, pp. 341-354.

21- M. TATJER; Op. cit., p. 345. Es difícil fer una comparació dels resultats entre aquestes contribucions, ja que són elaborades amb normatives fiscals molt diferents.

22.- ADPB. Lligall 108, Op. cit. La llista es va confeccionar per escollir els electors i, per tant, la majoria dels petits contribuents -rendes inferiors a 1.500 rals anuals- es van quedar fora.

23.- AHCB. Secció Governació A. Lligall 2655. Op. cit. Hem fet un buidatge provisional per nivells econòmics, però no s'ha treballat la font amb profunditat i, en aquest sentit, preferim no avançar dades.

24.- Un exemple d'aquests petits propietaris urbans els tenim a ADPB. Expedientes de reclamaciones de inclusión y exclusión de las listas. Lligalls 112-116. Una part important de les reclamacions les fan menestrals i botiguers que demanen se'ls hi sumi renda de diverses petites propietats.

25.- Sobre les desamortitzacions, veure A. SOLA; La desamortización eclesiástica en Barcelona (1841-1851).

26.- Veure Annex 6.- 'Les eleccions...', quadres 9 a 15.

27.- Per exemple, M. MONTANER; Op. cit. p. 347.

28.- Veure part II, 1.1., d'aquest mateix treball.

29.- Remetim a l'Annex 5, quadre 8.- L'èlit barcelonina el 1844, on hi ha prop de 200 noms amb els electors de la ciutat amb major contribució tant de comerç com d'indústria. En aquesta relació de notables, hi ha molts candidats i diputats a Corts del període liberal. Veure també la llista que presenta pel any 1852 A. SOLA; Op. cit., Vol. I, pp. 6-8.

III.- LA POLITICA.

1.- EL LIBERALISME.

El liberalisme és un moviment universal i de llarga durada; en la seva accepció àmplia, és una doctrina social i una presa d'actitud ètica. La seva universalitat ens recomana emprendre una detinguda definició i aproximació al moviment liberal abans d'aprofundir en les vicissituds del liberalisme a Barcelona a partir de les eleccions censitàries, veritable finalitat d'aquesta part del treball. Així, abans de centrar-nos en la política barcelonina a l'època liberal, ens sembla indispensable introduir els següents punts:

- 1.- definició de les característiques bàsiques que distingeixen els règims liberals i línies generals de llur evolució a diferents estats occidentals.
- 2.- evolució legislativa del règim liberal a l'Estat espanyol.
- 3.- antecedents immediats a Barcelona abans de la revolució i establiment del sistema polític liberal.

Els orígens del liberalisme com a presa d'actitud ètica s'ha de situar a finals de l'Edat Mitjana; comporta una concepció individualista i utilitària que s'enfronta i reemplaça gradualment la idea de la sanció divina com a definidora de les regles de conducta. Ja en el segle es divulguen les concepcions científiques que tenen com a finalitat la comprensió i domini de la natura, concepció que s'aparella amb la creença que la recerca dels béns materials per ells mateixos implica necessàriament el bé social. La propietat privada s'enfronta a la noció paternalista de propietat comunal. Era inevitable que

aquestes noves idees s'oposessin a l'Església i, mitjançant la Reforma, s'obre camí a l'individualisme i es dóna a l'home la possibilitat de disputar a Déu el dret de decidir el seu destí, establint les bases perquè emergeixi un estat laic que permeti el desenvolupament de les relacions de propietat sense la intervenció eclesiàstica. Amb el mercantilisme, l'estat fa el primer pas envers la realització de la doctrina liberal ja que serà més poderós quan majors siguin les riqueses de la població i, especialment, de la burgesia (1). Aquestes primeres formulacions ètiques i econòmiques del liberalisme evolucionen en els segles disset i divuit, fins que la burgesia -que ja controla el poder econòmic- també s'ha de fer amb el poder polític de l'estat: és la revolució liberal.

1.1.- Característiques i evolució dels règims liberals a Europa.

Estem a finals del segle divuit i principis del dinou. En la majoria dels estats europeus el sistema polític més estès és la monarquia absoluta, però aquests règims ja es troben en franca decadència: a Anglaterra la monarquia és adjectivada de constitucional i diverses cambres electives limiten el poder del monarca. A França, la Revolució de 1789 també acaba amb la monarquia absoluta: la burgesia es col·loca com a líder dels moviments populars, i per mitjà d'aquests, es farà amb el poder. Tant a Anglaterra com a França i en altres estats del continent, el triomf de la Revolució liberal-burguesa s'exemplificarà en les execucions dels monarques absoluts, execucions que s'han d'analitzar amb tota la seva càrrega simbòlica: a l'Antic Règim, el rei assumia la sobirania de la nació directament de mans divines, se'l considerava com el cap d'aquesta i el pare de tots els seus súbdits. La desaparició del monarca i d'un règim polític moldejat per segles d'experiència va ser difícil de pair per les rígides mentalitats dels camperols -que eren la major part de la població-, allunyats físicament i espiritualment dels nuclis urbans on es va preparar i es va estendre la Revolució liberal-burguesa. És la fi de l'Antic Règim; el liberalisme dona un contingut ideològic al nou règim polític. La burgesia urbana és la classe social que provoca la revolució i la que recull el poder en detriment de les antigues classes privilegiades: la noblesa, l'aristocràcia i l'Església.

Es difícil de concretitzar exactament el període de vigència del liberalisme ja que la seva cronologia varia segons els esdeveniments polítics interns de cada estat. Al llarg del segle divuit es defineix com a sistema polític, en el dinou els règims liberals caracteritzen políticament tot el segle, i en el vint, després de la primera Guerra Mundial, la democràcia s'anirà

estenenent progressivament en la majoria dels estats europeus. Els règims liberals es distingeixen per tenir les següents condicions: sobirania popular, monarquia limitada, constitució escrita i parlament electiu; progressivament i davant la pressió popular, s'anirà garantint la llibertat de premsa, d'associació, de creences, etc. (2). Són precisament els mecanismes de representació popular els més caracteritzadors del sistema liberal, tant per significar una evolució important en relació a períodes anteriors com per ser clau que fa més distingible el liberalisme de la democràcia. El sistema electoral amb més vigència a l'Antic Règim parteix de la representació universal indirecta: tots els velhs o caps de família de sexe masculí tenen dret a elegir uns representants que seran els encarregats de nomenar altres juntes o cossos electius, en una proporció piramidal de manera que finalment una reduïda colla de notables, són els que tenen en les seves mans la possibilitat d'escollir els membres del govern municipal o els diputats a Corts. El liberalisme introdueix el sistema d'eleccions directe i censitari: només una part limitada de la població -els que s'identifiquen com a classe social amb la burgesia- té dret a participar en les consultes electorals però, i aquesta és la novetat més important, els electors poden votar directament als candidats a diputat pel Parlament o pels governs locals.

L'herència legislativa liberal és fonamental pels règims democràtics, ja que s'ha definit les principals institucions polítiques, fins i tot el sistema electoral que, paradoxalment, és on trobem una diferència important entre liberalisme i democràcia: el règim liberal només concedeix el dret de vot a una categoria de ciutadans, mentre en els democràtics aquest dret és considerat natural. La pràctica de les eleccions en el període liberal, que en alguns països europeus va durar més d'un segle, permet a la societat un aprenentatge polític gradual, una continuïtat parlamentària ajuda als governs i forces polítiques a establir unes determinades regles i a aconseguir d'integrar harmoniosament el major nombre de ciutadans en la participació pública. En el segle

vint, s'arriba a la representació popular en fer-se les eleccions segons el sufragi universal, sense que això signifiqui una transformació important de les institucions públiques.

El liberalisme pren diverses aparences que es deuen a l'equilibri social i a com es reparteix la propietat a cada estat. Cal assenyalar que un dels objectius prioritaris de tot règim liberal és el de posar en venda les terres amortitzades, la majoria de les quals es trobaven des de temps immemorial en propietat de la noblesa, de l'Església o dels municipis; naturalment els nous propietaris de terres seran, en una part important, membres de la burgesia urbana. En els estats on ja existeix a finals del divuit una burgesia forta, el comerç floreixent i, en definitiva, on el capitalisme és ja arrelat, el liberalisme troba un camp adobat on desenvolupar-se; revolució burgesa, liberalisme o industrialització són termes complementaris i tots tres fenòmens els trobem en les nacions més avançades a principis del dinou. Contràriament, en estats d'arrelat caràcter rural on l'aristocràcia i els propietaris de terres tradicionals mantenen una forta influència sobre el poder, el sistema liberal serà més difícil d'introduir i prendrà formes més imperfectes.

En el Quadre I hem intentat de resumir els principals punts de l'evolució del règim liberal als Estats Units i a diversos estats europeus, a partir del sistema electoral. Com es desprèn a primer cop d'ull, la diversitat és la nota dominant i és arriscat fer tipologies: cada estat té característiques peculiars; és interessant de seguir amb detall les vicissituds del règim liberal a diversos estats occidentals.

Els Estats Units d'Amèrica assumeixen un paper pioner en definir les institucions polítiques modernes; el 1787, amb la fundació del país, ja es defineixen com una societat liberal i el 1828, amb la pressió dels nous estats de l'Oest, es celebren les primeres eleccions sota el sistema del sufragi univer-

QUADRE 1.- Cronologia de l'evolució del règim liberal a varis estats de Europa i als Estats Units d'America.

període de vigència del règim liberal

antecedents	principals reformes	període de vigència del règim liberal			sufragi universal	
		sistema electoral	sufragi	% electors en relació a la població		
GRAN BRETANYA Revolució de 1688	1832 1867	majoria relativa "	censitari directe "	7 % 15 %	uninominals "	1919: masculí i femení
FRANCA Revolució de 1789	1830 1848	majoria relativa majoria absoluta a dos voltes	censitari directe universal masculí	0,5 % -	uninominals "	1945: masculí i femení.
HOLANDA finals segle divuit (amb Belgica fins 1930)	1815 1870 1887	majoria absoluta " "	censitari directe " "	- 12 % 27 %	- " "	1917 : masculí 1922 : masculí i femení.
BELGICA Independència i revolució de 1830	1831 1848 1893	majoria relativa " proporcional	censitari directe " vot plural	1 % 2,2 % 21,3 %	plurinominals " "	1919 : masculí, 1948 : masculí i femení.
DINAMANRCA revolucions de 1930	1831 1849	majoria relativa "	censitari directe universal masculí	- -	- -	1915 : masculí i femení.
ITALIA Unitat italiana 1860 (excepte Roma i Venecia)		majoria absoluta a dos voltes	censitari directe	4 %	-	1919 : masculí, 1946 : masculí i femení.
ESTATS UNITS Independència 1789		majoria relativa	censitari directe	-	uninominals	1828 : masculí pobl. blanca, 1869 a 1920: masculí i fem. 1965: vot a la pobl. negra.

Fons: Ed. by G. HAND, J. GEORGE, Ch. SASSE; European Electoral Systems Handbook, F. de CARRERAS y J.M. VALLES: Las elecciones.

sal masculí. Però és un cas molt particular ja que no va existir una resistència important de les institucions de l'Antic Règim, com succeí a Europa.

França ens mostra un model caracteritzat pel trencament brusc de l'Antic Règim mitjançant la Revolució de, 1789, a la que succeirà un període d'experiència liberal i involucions absolutistes. El 1830, a remolc de les revoltes urbanes del mateix any, es fa la principal reforma en el sistema electoral que, tot i així, només permet participar en la política a 168.000 electors, un nombre molt reduït ja que representa tan sols el 0,5 % de la població de 32,6 milions d'habitants (3), encara que doblava el cens anterior. Després de la revolució de 1848 que dona pas a una primera experiència democràtica i es fa la primera prova amb sufragi universal masculí en les eleccions del 10 de desembre que, contràriament a les expectacions republicanes, s'elegeix majoritàriament al candidat monàrquic Lluís Napoleó Bonaparte; les eleccions van ser un complet fracàs de participació i en els resultats, especialment en els districtes rurals, i van demostrar que la major part de la població no estava preparada per participar en el joc democràtic (4). Al llarg del Segon Imperi el país torna a les estructures liberals però, des de 1870, després de la Comuna de París, hi ha una continuïtat democràtica i un llarg perfeccionament en la legislació electoral. El dret de vot a les dones no es concedeix fins el 1945, acabada la Segona Guerra Mundial, un segle després de la primera experiència amb sufragi universal masculí.

Contràriament al model francès, a Gran Bretanya l'experiència liberal té més de dos segles de vigència i s'arriba al sufragi universal després de importants reformes que permeten gradualment entrar a més persones en el joc polític. Al llarg del dinou la reforma de les lleis electorals són provocades per la pressió popular i el creixement dels sectors industrials, i afecten a la distribució geogràfica dels districtes -el creixement urbà és molt fort i canvien l'equilibri tradicional amb els sectors rurals-, a la lluita contra la corrupció i, normalment, signifiquen un sensible increment del cens electoral. El 1832

amb la People Act o Reform Act voten cap a 800.000 persones, el 7,0 de la població; el 1867, amb la segona Reform Act de Disraeli es doblarà el cens i el 1884 i 1885 hi ha noves modificacions de la llei electoral, sempre en els límits del sufragi censitari (5). Una característica del sistema polític britànic és el bipartidisme: tories i whings o conservadors i liberals que representen respectivament a l'aristocràcia agrària i a la burgesia urbana, polarització que es manté fins a l'aparició del Partit Laborista ja cap a finals de segle. Al sufragi universal no s'hi arriba fins després de la Primera Guerra Mundial i, en part, com a conseqüència d'aquesta: l'estat que havia demanat la col·laboració de tots els anglesos per guanyar la guerra, no podia marginar-los de la representació en el poder. La introducció de la democràcia s'ha fet sense greus contradiccions i el més revolucionari és la concessió a l'hora del sufragi universal tant als homes com a les dones, malgrat que aquestes darreres encara pateixen certes limitacions. El 1929 hi ha un nou perfeccionament que permet votar a tot súbdit britànic major de 21 anys.

L'evolució del sistema polític liberal a Bèlgica i Holanda és similar a la britànica, però també es recullen influències de França. Holanda entre 1789 i 1815 experimenta una situació revolucionària similar a la francesa i el 1815, quan es produeix la unió política amb Bèlgica acam a conseqüència del congrés de Viena, ja es defineix un sistema liberal amb una monarquia limitada per dos cambres on la popular és efectiva. Separada de nou de Bèlgica l'any 1830, el règim polític holandès tendeix a una limitació del poder de la corona i a garantir la independència de la cambra popular -decrets de 1840 i 1848- on el dret de vot s'aconsegueix pagant un mínim de contribució. El 1870 hi ha fortes pressions dels liberals i dels socialistes per introduir el sufragi universal, però tan sols s'obté una ampliació del cens electoral; el 1897 hi ha una nova reforma que amplia notablement el cens. No és fins el 1917 quan els radicals i socialistes aconseguixen imposar el sufragi universal masculí i obrir el camí pel vot de les dones, que finalment s'incorpora a la Cons-

titució l'any 1922 (6).

A Bèlgica el 1830 hi ha una llei electoral que permet votar a 49.000 electors, poc més del 1 % d'una població de 4.076.513 ànimes. L'evolució és lenta i no és fins el 1893, sota la pressió popular, quan s'aprova una nova llei que inclou el sufragi universal plural on hi ha vàries categories de votants; d'aquesta manera el cens passa a ser del 2,2 % de la població el 1893, el 21,3 % el 1894. Finalment el 1919 es concedeix el sufragi universal masculí amb representació proporcional, mentre no és fins el 1948 quan es garanteix a les dones la plenitud de drets electorals (7).

Dinamarca, després d'un llarg període de monarquia absoluta que s'inicia el 1661, té una curta experiència liberal entre 1831 i 1849. La constitució de 1849 permet votar a tota la població masculina major de 30 anys, excepte els criats. El 1866 hi ha modificacions ja que es restringeix el dret de vot per elegir la cambra alta o Londsting -aquest privilegi es reserva aproximadament al 5 % dels votants, aquells que paguen les quotes de contribució més elevades, però no es varien les condicions per elegir la cambra popular o Folketing. El 1915 s'amplia el dret de vot a les dones, es redueix la edat dels electors a 25 anys i s'aboleixen altres restriccions de la llei de 1849 (8).

A Itàlia i Alemanya el liberalisme el trobem entrelaçat en els moviments d'unificació, encara que amb sentits diferents a cada país. La unificació italiana res fa sota l'impuls de la ideologia liberal i troba en l'Església i els sectors catòlics el seu principal i poderós opositor. La reforma electoral de 1848 restringeix molt del dret de vot i l'abstenció és generalitzada en les eleccions d'aquest primer període; el 1861, coincidint amb la unitat, es decreta una nova llei que ara invita a votar a 900.000 electors, el 4,1 % del total de la població (9). Hi ha diverses modificacions del sistema electoral i la inclusió de sufragis plurals, però no és fins el 1919 quan es planteja per primer cop el sufragi universal masculí i s'introdueix el sistema proporcional. A l'època feixista hi ha restriccions a la democràcia, ja que les eleccions es

redueixen a un simple tràmit on tan sols cal votar 'sí' o 'no' a una llista proporcionada pel Gran Consell Feixista; el 1938 s'aboleix el Parlament. Després de la Segona Guerra Mundial es normalitzarà el sistema democràtic i s'atorga el dret de vot a les dones (10).

A Alemanya, en canvi, el període censitari és molt breu i el 1871 Bismark s'interessarà en ajuntar les idees d'unitat dels estats alemanys amb la de democràcia, principalment per enfrontar-se a les poderoses classes terratinents i aristocràtiques. De fet, en el nivell polític es passa de l'Antic Règim a l'era democràtica sense l'etapa de transició del liberalisme, encara que la llei electoral de 1871 -reconeixent el sufragi universal masculí- estableix el vot plural en distingir les diverses classes d'electors que disposaran de més o menys vots segons la seva categoria social i econòmica (11). Aquest sistema electoral, complicat i imperfecte, ja que no permet la representació proporcional, segueix en vigència fins a l'aprovació de la Constitució de Weimar el 1919 que configura ja una llei electoral on s'accepta el sufragi universal, directe, secret, la representació proporcional i el dret de vot de la dona. Tot i les reformes de 1949, que pràcticament tan sols rebaixen l'edat dels electors, el sistema electoral alemany actual es basa principalment en la llei de 1919 (12).

Hem seguit l'evolució dels sistemes liberals a diversos països europeus amb la intenció de poder comptar amb una base inicial davant l'anàlisi més detallada de la progressió del liberalisme a l'Estat espanyol. Són unes notes que permeten fer una comparació i una tipologia del fenomen liberal, un moviment polític que s'estén a la major part de l'Europa del segle dinou. Es poden destacar dos models principals: un es caracteritza per ser un moviment suau, progressiu i de llarga durada i on és possible una experimentació

profunda de les virtuts i els defectes del sistema. Entre 1830 i 1919 molts estats europeus fan evolucionar les normes electorals fins passar del sufragi censitari amb un cens molt reduït -entre el 0,5 i el 5 % de la població- al sufragi universal sense trencaments bruscos. És el cas de Gran Bretanya, i similar a ell ho són també els del Bèlgica, Holanda i, amb algunes diferències, el d'Itàlia. L'altre model és el revolucionari, on s'adopta el sufragi universal per una via radical i on no és possible una experimentació pausada del sistema polític liberal, ja que hi ha una pressió social prou forta com per exigir una ràpida democratització. França i Dinamarca ens han dibuixat aquest segon model (13).

Però no podem arribar a massa generalitzacions, com mostra l'evolució alemanya, on hi ha sistemes electorals molt complexos i el vot plural és una variant a tenir en compte. Tot i així, cal recordar que l'època liberal s'estén al llarg del segle dinou i no és fins després de la Primera Guerra Mundial quan s'entra a una normalitat democràtica, mentre que la plenitud de drets polítics de la dona no s'aconsegueix en la majoria dels casos fins després de la Segona Guerra Mundial.

1.2.- Liberalisme i legislació electoral a l'Estat espanyol, 1808-1867.

L'evolució del règim liberal a l'Estat espanyol es mou en les tendències generals de la resta d'Europa, encara que té particularitats importants. En la seva periodització es poden destacar diverses etapes:

- 1.- antecedents i definició del liberalisme, 1808-36.
- 2.- plenitud a) règim liberal progressista, 1837-44.
b) règim liberal moderat/conservador, 1846-68.
- 3.- primeres experiències democràtiques, 1868-77.
- 4.- restauració del sufragi censitari, 1878-90.

El sistema electoral és majoritari i s'experimenten diversos tipus de sufragi: universal indirecte, censitari indirecte, censitari directe i finalment l'universal masculí que, en determinats moments, queda limitat pel vot plural. El sistema electoral que cal considerar com més pur -en relació a l'evolució dels estats europeus- és el definit per la Constitució i llei electoral de 1837, quan es defineix com un sistema majoritari a dues voltes, sufragi censitari directe i amb dues cambres electives, el Congrés i el Senat. L'elecció de senadors en aquest període s'ha de considerar com excepcional, ja que aquesta cambra normalment va tenir un caràcter nominatiu o, simplement, no va existir. Al llarg de tot el segle dinou, els governs municipals també són electius, encara que la legislació sobre Ajuntaments té una evolució diferent a la de les eleccions legislatives. Deficiència important de tot el sistema electoral és la falta d'una legislació específica sobre eleccions que reculli les diferents modalitats; contràriament, en les constitucions es donen unes normes generals poc concretes i

per mitjà de decrets complementaris s'especifiquen les normes per celebrar eleccions legislatives o municipals. Cal emfasitzar que aquesta deficiència arriba fins a l'actualitat.

L'evolució de la legislació sobre eleccions municipals ens serveixen com a primers punts de referència per comprendre les característiques del règim liberal a l'Estat espanyol. Amb les Corts de Cádiz, els Ajuntaments constitucionals queden deslliurats de les traves senyorials i es transformen en oficis electius tots els càrrecs municipals que anteriorment estaven vinculats a propietat privada o corporativa; però aquesta llei no fa una definició precisa del que ha de ser un Ajuntament liberal. Amb el decret del 23 de maig de 1812, els Ajuntaments són elegits per tots els veïns amb dret de ciutadà, els quals frueixen de la plenitud del vot. L'elecció és indirecta: els ciutadans voten a una Junta d'Electors -el seu nombre varia de 9 a 25 electors segons els habitants del poble o ciutat- i aquests són els encarregats d'elegir definitivament el nou Ajuntament, que estarà compost per un nombre de regidors que varien igualment segons els habitants del terme municipal: en els pobles de menys de 500 habitants hi ha un batlle, 2 regidors i un procurador-síndic; mentre que en les ciutats de més de 4.000 habitants hi ha 2 batlles, 12 regidors i 2 procuradors-síndics (14). Aquest decret té vigència fins el 1845 -excloent naturalment els períodes de monarquia absoluta durant el regnat de Ferran VII-, encara que és parcialment modificada el 1823 i el 1837 però conservant l'estructura essencial de sufragi universal indirecte. Els governs progressistes van mantenir aquest decret ja que el sistema era molt popular en els sectors urbans, que més d'una vegada es van revoltar en córrer rumors de la seva supressió; també va donar motiu a ser un punt que diferenciava clarament la política dels dos principals partits polítics.

No és fins el 1845 quan es promulga una llei d'Ajuntaments que poden considerar més purament liberal, malgrat el seu caràcter clarament restrictiu. La llei sobre l'elecció de governs municipals es decreta paral·lela-

ment a la Constitució de 1845 i fins i tot precedeix a la llei electoral -aspecte que és totalment contradictori, però il·lustra les preses dels moderats per canviar de llei municipal. En l'article 9 de la llei es deixa clar que

'los alcaldes y tenientes de alcalde serán nombrados por el Rey en todas las capitales de provincia y en las cabezas de partido judicial cuya población llegue a 2.000 vecinos. En los demás pueblos los nombrará el Jefe Político por delegación del Rey. En ambos casos se hará el nombramiento entre los concejales elegidos por los pueblos'. (15)

També s'inclou la figura de l'Alcalde corregidor, càrrec de duració il·limitada i que s'imposa quan al monarca li sembli convenient, trencant l'estructura descentralitzadora de la llei anterior. Els electors, que ara tenen la possibilitat de votar directament, són els veïns que paguin una determinada contribució -els majors contribuents- segons un complex mecanisme: en els pobles de menys de 60 veïns, tots en excepció dels pobtes de solemnitat; en pobles de fins a 1.000 veïns, 60 electors més la dècima part del nombre de veïns que excedeixen de 60, essent el màxim 154 electors -vol dir que com a màxim votaven el 15 % dels veïns o caps de família. Aquestes multiplicacions anaven pujant fins a ciutats de més de 200.000 habitants, però el cens era sempre molt restringit i es pot afirmar que amb prou feines només un 10 % dels caps de família tenien dret a vot. La base electoral es completava amb els funcionaris, professions liberals i militars retirats que quedessin exclosos com a contribuents. Es considera que ara en les eleccions municipals, només votava una dècima part dels electors que intervenien en la llei anterior, i finalment els municipis perden tota la seva autonomia en establir-se que en totes les reunions de l'Ajuntament, que com a màxim seran dues a la setmana, seran presidides pel Governador Civil, nomenat directament pel govern.

Seguint els esdeveniments polítics, la llei municipal de 1845 té dues reformes: una pràcticament inadvertible el 1866 i una altra més profunda el 1868 que amplia el cens en introduir el sufragi universal masculí. Es

la llei democràtica del 20 d'agost de 1870 la que permet de nou a tots els ciutadans votar i retornar als Ajuntaments part de la seva autonomia en relació al govern.

La legislació sobre eleccions parlamentàries té pocs punts de contacte amb les lleis municipals i, en part, s'han de considerar com evolucions diferents. En el Quadre 2 hem recollit tots els decrets del període 1810 a 1890 sobre eleccions legislatives i s'han resumit les característiques més importants. Ens ha semblat oportú d'incloure els decrets del període 1868 a 1890 -que superen l'àmbit cronològic del treball- ja que ens mostren la introducció momentània del sufragi universal masculí en la dècada de 1868-77, i el retorn al sistema de sufragi censitari fins el 1890.

Hi ha seriosos problemes per fixar cronològicament el començament i la fi del període liberal a l'Estat espanyol. La reunió de les Corts de Càdiz i la Constitució de 1812 ens donen un punt de partida definit, malgrat que després la reacció absolutista no permeti una evolució lògica cap a un estat liberal. Però s'ha sembrat la llavor que en els propers anys donarà cos a tota una ideologia i forma d'actuació política. També es fa difícil de mencionar una dada que coincideixi amb la fi de l'experiència liberal, ja que la Restauració (1875-1898) està en bona part contaminada dels vicis liberals. Certament la revolució de setembre de 1868 té tota la força d'un trencament polític, i així ens sembla coherent situar l'època liberal entre 1808 i 1868m coincidint amb el període de plenitud del liberalisme a la major part dels estats europeus.

El comentari de la legislació sobre eleccions en el període liberal, contrastat amb els principals fets polítics, ens serveix per acabar d'emmarcar l'evolució del nou règim a l'Estat espanyol. El primer text és el de 1813 inspirat en la Constitució de 1812. Aquest té dos antecedents: l'Estatut de Bayona,

QUADRE 2.- Decrets i lleis sobre eleccions legislatives a l'Estat espanyol, 1810-1890.

data del decret	període en vigència	sistema electoral	sufragi	% electors en relació a la població	districtes	cambres electives
1-I-1810	1810-12 1821-22 1836	majoritari	universal indirecte		plurinomial: circunscripcions regionals	Corts
20-V-1834	1834-36	"	censitari indirecte	0,05%	plurinomial: circ. provincials	Estament de procuradors
24-V-1836	1836	"	censitari directe	0,7%*	"	-
12-VII-1837	1837-44 1854-56	majoritari a 2 voltes	"	2,2 al 4,3%	"	Congrés i Senat
18-III-1846	1846-54 1857-65	"	"	1 al 1,7%*	uninominals	Congrés
18-VII-1865	1865-67	"	"	2%*	plurinominals	"
9-XI-1868	1868-69	"	universal masculí	23%	"	"
20-VIII-1870	1870-77	"	"	24 al 27%	uninominals	"
28-XII-1878	1878-90	"	censitari directe	2,1% al 4,5%	"*	"
26-VI-1890	1890-1907	"	universal masculí	27%	"*	"

*aquests % corresponen a la província de Barcelona.

*excepte en les grans ciutats, on els districtes són plurinominals.

decretat per Josep Napoleó el 6 de juliol de 1808, i la convocatòria a les Corts de 1810, establerta per la Junta Central Suprema, en forma de unes Instrucciones datades de l'1 de gener de 1810 (16). Tant aquests dos textos com les Instrucciones de 1813 són una barreja del criteri estamental tradicional i les noves formes liberals. El país viu uns moments de confusió política tant per la Guerra Del Francés com per la falta d'un rei, cap natural de l'Estat. Aquest buit de poder intenten omplir-lo els notables absolutistes i liberals reunits a Cádiz que es plantejen l'estructuració d'un sistema polític modern.

Les Instrucciones de 1813 (17) estableixen que s'ha d'elegir un total de dotze diputats i quatre suplents a Catalunya —el Principat encara no s'ha dividit en províncies. El sistema d'eleccions és tradicional i basat en les Juntes parroquials. Tenen dret a vot tots els ciutadans veïns i residents en el terme de llurs respectives parròquies, caps o pares de família lliures i majors de 25 anys. Per cada 200 veïns es pot nomenar un elector parroquial; en les poblacions de menys de 200 veïns hauran d'unir-se vàries parròquies (18). Els ciutadans elegeixen els Compromissaris de parròquia, de nombre indeterminat; aquests han d'elegir els Electors de parròquia: els quals, reunits en unes juntes de Partit, han de nomenar els 36 electors de Partit que són els que finalment elegeixen els Diputats i suplents. Totes les juntes estaran presidides pel Governador civil o el batlle del lloc, assistits per representacions de les autoritats civils i religioses (19).

El sistema es nodreix de l'experiència de les eleccions estamentals de l'Antic Règim. Manté el caràcter comunitari tradicional en el sentit que en principi no s'exclou a cap ciutadà del sexe masculí, però això queda absolutament mediatitzat al passar per diverses eleccions cada cap més restrictives: al final es reuneixen un nombre molt limitat de notables que són els que tenen el veritable dret decisorí. Aquest sistema es va utilitzar molt poques vegades, malgrat tenir vint anys de vigència, tan sols en les consultes electorals de 1813, 1820, 1821 i, finalment, a l'octubre de 1836.

Primeres formulacions d'un sistema electoral censitari.

Fins 1834 no hi ha cap més norma electoral. Aquesta, establerta paral·lelament al Estatuto Real, és el decret de 20 de maig de 1834 i té un caràcter més restrictiu que les Instrucciones de 1813. Es manté el sistema d'elecció indirecta però el dret de vot es limita a un petit nombre de municipis, 421 dels 21.500 existents, i el cos electoral es redueix a membres de l'Ajuntament i majors contribuents, en parts iguals (20). Segons Tomas y Villarroja en les eleccions de febrer de 1836 només podia votar entre el 0,05 i el 0,06 % de la població, siguent el cos electoral més reduït de l'Espanya moderna (21). Els caps de govern el 1834 i 1835 eren 'doceañistas' com Martinez de la Rosa o el Comte de Toreno, però ara amb un esperit reformista. El Estatuto Real reflecteix la inseguretats dels antics liberals que es troben de nou en el poder però són incapaços de imposar-se als absolutistes o d'estructurar un règim polític que atraiés a la burgesia urbana.

La crisi de l'estiu de 1835 porta a una nova generació liberal al poder. Mendizábal és nomenat cap de govern després de prometre fer una reforma política del Estatuto Real, cosa que tranquil·litza el radicalisme urbà que per mitjà del moviment de Juntas havia fet caure el govern del Comte de Toreno. A les sessions de l'Estament de procuradors de novembre i desembre de 1835 i a les de la primavera de 1836, amb Mendizábal i Isturiz al front del govern respectivament, s'inicien per primer cop uns debats parlamentaris per crear un sistema electoral modern. Mendizábal no es responsabilitza directament en els treballs per fer una llei electoral, recaient la responsabilitat a diverses comissions de procuradors. Les divergències s'inicien en tenir d'escollir-se entre un sistema directe o indirecte, sense que el govern prengui partit per cap opció, i si les eleccions es farien per districtes provincials o uninominals, camp de batalla que diferencia a progressistes i moderats. Finalment es

presenta un sistema híbrid a l'aprovació de l'Estament: és dóna el dret d'elecció directa als 100 majors contribuents de cada districte i als individus denominats capacidades, que inclou a les professions liberals, funcionaris de l'administració i oficials de l'exèrcit. A aquests electors s'afegeixen comissaris elegits per seccions de 150 veïns, segons els procediments tradicionals, que votarien junt amb els contribuents i capacitats (22).

També es proposa fixar una quota mínima per les capacitats, que tindrien de pagar entre 100 i 200 rals de contribució directa. El projecte era d'una gran confusió i, amb la intenció de voler satisfer a tothom, ningú no acabava d'estar content. El periòdic El Español de Madrid, de tendència conservadora, criticava durament el projecte i en proposava un altre:

'debe concederse derecho electoral a todos los ciudadanos que viven del producto de su industria, de su propiedad, de su comercio, de su talento, en fin: a todos los que poseyendo una pequeña independencia dispongan de sus votos, como de sus personas, en cuyo caso no se daría a los más ricos y a los más influyentes el monopolio de las elecciones' (23).

És un fidel reflex del pensament liberal i subtilment s'exclou del dret electoral a les classes populars: artesans, obrers, jornalers, criats, tots són contractats i no poden disposar d'independència -naturalment material- com els empresaris, propietaris o amos.

A principis de 1835 va dimitir Mendizábal sense que s'aprovés la llei electoral, i en les breus sessions dels procuradors durant el govern Isturiz tan sols hi va haver temps per aconseguir l'aprovació de la cambra baixa; faltava el consentiment de l'Estament de 'Próceres', o cambra alta. Tot i així, s'aconsegueix que la regent Maria Cristina firmi el decret de 124 de maig i es convoquen eleccions per l'agost (24). La nova llei electoral exclou definitivament el sistema indirecte i és la primera llei moderna amb sufragi directe i censitari. Cada circumscripció provincial nomena un Diputat a Corts per cada 50 mil habitants; a la província de Barcelona s'elegeixen un total de nou

per les 442.273 ànimes que comptava, segons estimacions de 1810 (25). Tenen dret a vot els majors contribuents de cada província, 200 d'ells per cada diputat de manera que a Barcelona votarien un màxim de 1.800 persones d'aquesta categoria (26). A aquests s'afegeixen les capacidades, concretament advocats, metges, farmacèutics, doctors i llicenciats, catedràtics, membres de l'exèrcit damb la graduació de capità per amunt, caps i oficials de la milícia o Guardia Nacional. Les diputacions provincials s'encarreguen de la confecció dels censos, amb l'assessorament dels ajuntaments i de nomenar els districtes electorals. Les eleccions duraran tres dies, el primer els electors es reuneixen per elegir entre ells a un president i quatre secretaris escrutadors que formen la junta electoral del districte. Aquests tenen, entre altres, la missió de fer una acta amb els resultats de l'escrutini i una relació de votants que el president de la junta es compromet a presentar, el dècim dia després d'iniciades les eleccions, a la Diputació provincial on es farà l'escrutini final. Es preveuen dues voltes, ja que els diputats s'elegeixen per majoria de vots i els electors són lliures de votar qui més els plagui -el sistema és majoritari i plurinominal (27).

Si bé la llei no recull totes les aspiracions liberals, principalment dels progressistes, sí que suposa un pas decidit cap a un sistema electoral més d'acord amb l'època. Cal notar la marginació dels religiosos -comprensible per l'esperit anticlerical que anima els liberals del moment-, un estament amb molt de poder en el sistema indirecte on podien controlar bona part del procés electoral. En canvi, professions liberals i oficials de l'exèrcit són els més beneficiats. La llei electoral de 1836 només es va utilitzar un cop, el juliol d'aquest mateix any, i no hi va haver temps de celebrar la segona volta ja que hi ha noves insurreccions urbanes que portaran al 'pronunciamiento' de la Granja, en protesta per l'actuació del govern Isturiz que s'afanyarà a marxar cap a Portugal.

Un cop decretada la Constitució de 1812, a l'octubre de 1836

se celebren noves eleccions segons les normes de les Instrucciones de 1813 per elegir unes Corts Constituents per període d'octubre de 1836 a setembre de 1837, que seran les encarregades de redactar una nova constitució i una llei electoral. S'inicia aquí la tradició de donar unes línies generals des de la constitució, mentre que el reglament electoral s'especifica en una llei paral·lela.

La llei electoral de 1837.

La llei electoral de 1837, decretada el 12 de juliol, s'ha de considerar com la més representativa del règim liberal. És una evolució del decret de 1836, ja que conserva el sufragi directe i censitari com característica bàsica, però permet un sensible augment del cens electoral; deu la seva inspiració a la llei electoral francesa de 1831 i a la Reform Law britànica de 1832. Com la Constitució de 1837, pretén complaure a moderats i progressistes, defugint plantejaments radicals. La comissió encarregada d'elaborar el projecte la presidia Vicente Sancho i la formaven homes claus del moment com Agustín Argüelles i Salustino Olózaga, principals líders dels moderats i progressistes respectivament, o Pau Torrens i Miralda, comerciant i fabricant català, elegit diputat per Barcelona (28). Un cop derrotades les esmenes favorables al sufragi universal i a les eleccions indirectes, la seva aprovació fou ràpida en unes Corts on la majoria era progressista.

En el pròleg que precedeix al text de la llei de 1837 s'afirma que

'en todas las naciones de Europa que nos han precedido en el camino del gobierno representativo la propiedad privada ha sido considerada como la única indicación adecuada de la capacidad electoral' (29)

deixant ben nítids els interessos liberals. Per tenir dret electoral caldrà una de les següents condicions:

- 1.- pagar anualment un mínim de 200 rals en contribucions directes, tant en concepte de subsidi industrial i comercial, com per subsidi territorial.
- 2.- justificar una renda líquida anual d'un mínim de 1.500 rals, que s'obté com a sou d'un treball o professió. (La legislació en aquest punt no és massa clara i permet, ocasionalment, que petits propietaris amb rendes superiors a 1.500 rals entrin en el cens).
- 3.- pagar en quantitat d'arrendament o aparceria, tant en diners com en fruits, un mínim de 3.000 rals a l'any.
- 4.- habitar una casa o habitació que valgui almenys 2.500 rals de lloguer anual a Madrid, 1.500 rals a les ciutats de més de 50.000 ànimes -i per tant Barcelona- 1.000 rals a les de més de 20.000 ànimes i 400 rals a la resta de municipis. (30)

La condició que havien de reunir els electors del primer i segon punt permet assegurar la participació dels propietaris i de la burgesia urbana. Els del tercer i quart punts són una innovació important, ja que es deixa votar a gent que no són necessàriament propietaris, malgrat que les quotes són molt elevades, especialment per als pagesos que cultivaven terres en arrendament. Tot i així, es trenca el monopoli que disfrutaven els contribuents per subsidi territorial, industrial o comercial en els censos anteriors i permet l'entrada en el joc polític d'una part de les classes mitges, principalment urbanes. El 1837 el cens el formen el 2,2 % de la població, índex que augmenta fins el 3,9 % el 1840 i el 4,3 % el 1843 (31).

S'elegeixen els diputats per circumscripcions provincials, a raó d'un diputat per cada 50.000 habitants, de tal forma que la província de Barcelona ha d'elegir nou diputats i quatre suplents. Les eleccions duren cinc dies per afavorir els desplaçaments dels electors al col·legi electoral que els correspongui; l'única forma establerta per decidir els límits del districte electoral és la de buscar zones properes a un centre urbà que sigui de fàcil accés per tots els electors, norma que deixa indefinits els districtes, que varien el traçat i el nombre a cada consulta. Així el 1837 a la província de Barcelona hi ha 35 districtes, mentre que el 1844 n'hi ha 44. Els candidats a

diputat han de treure la majoria absoluta dels vots per ser elegits, i les vacants es completen en una segona volta o en eleccions parcials.

La llei de 1837 té vigència entre 1837 i 1845 i, més tard, durant el Bienni Progressista 1854-56, períodes claus en l'atrafegada evolució històrica de l'Estat espanyol en la primera meitat del dinou. Va permetre la creació dels primers hàbits en la pràctica política i la definició dels principals comportaments político-ideològics que caracteritzen el segle. Es en aquests anys quan s'estructuren els partits polítics i s'aferma definitivament el liberalisme, encara que el sistema parlamentari no és prou comprès per homes tan importants en el període com Mendizábal o Espartero (32). La inestabilitat dels governs, que canvien i es succeeixen molt ràpidament, és constant i els progressistes no són capaços de dirigir adequadament les seves forces en moments molt favorables, com van ser els primers anys de la dècada dels quaranta: s'ha guanyat la 1a. Guerra Carlina, el poder es concentra en les seves mans, els moderats es troben molt dividits i tot sembla indicar uns propers anys de prosperitat econòmica. Però la poca visió política d'Espartero i les nombroses fraccions en el partit progressista deixen el camí lliure a una nova reacció conservadora que ara tenen en la reina-adolescent Isabel II a una ferma aliada. S'ha aconseguit solidificar el liberalisme en el poder però el règim té la tendència a ser molt poc obert i les possibilitats d'establir una veritable política parlamentària són cada cop més petites. La reacció conservadora pren una definitiva base legal en la Constitució de 1845.

La llei electoral de 1846.

Amb la llei electoral de 1846 es trenca la línia evolutiva iniciada després del Estatuto Real el 1834. El govern del general Narvaez, de ten-

dència molt conservadora, procura amb el nou text treure a les eleccions tota probabilitat de sorpresa i s'utilitzen únicament com la forma de legitimar un règim que es mou molt a prop dels sistemes dictatorials. Es redueix bruscament el cens electoral i s'implanta la fórmula de districtes uninominals, cosa que facilita al govern la manipulació de les eleccions i assegura una còmoda majoria a les Corts; aquestes, amb la constitució de 1845, ja havien perdut bona part de la seva influència en l'executiu. Les normes són clarament excloents, ja que del mig milió llarg d'electors dels censos es passa al de 1846 on el formen només 97.100 persones (33). A moltes zones de l'Estat espanyol les eleccions són un veritable frau, mentre que en els centres urbans es redueix a un formal enfrontament entre reduïts sectors de les classes dominants. La representació parlamentària s'incrementa en establir un diputat per cada 35.000 habitants; a la província de Barcelona ara se'n elegeixen un total de tretze, quatre d'ells a la ciutat i pobles del Pla de Barcelona. Per ser elector cal contribuir en un mínim de 400 rals en impostos directes a l'any o formar part de la categoria de capacitats: professions liberals, funcionaris, militars o eclesiàstics, que tan sols havien de pagar la meitat, 200 rals de contribució (34).

La llei del 18 de març de 1846 tindrà vigència entre 1846 i 1853 i, després del parèntesi del Bienni Progressista, entre 1853 i 1864. Els seus resultats es reflecteixen en el 'retraimiento' dels progressistes -es neguen a participar en les eleccions- a finals de la dècada dels anys cinquanta, per denunciar el frau polític en què viu el país. El desinterès en les eleccions és generalitzat tant entre la població -incloent els pocs que tenen dret a votar- com entre els mateixos polítics, que veuen com a diversos països liberals d'Europa es comencen a introduir mesures més democratitzadores a partir de 1848. Els aixecaments urbans de 1854, que donen peu a un nou govern progressista, entren dins aquest context. La burgesia urbana volia una major participació en els afers públics i no va dubtar en recolzar un pronunciament militar capitalitzat per homes de tendències tan contràries com Espartero i O'Donnell. L'ex-

periència fou molt breu i el temor a una revolució social va fer més acceptables per la burgesia les estretes condicions de la Constitució de 1845; el 1858 hi ha una reforma de la llei de 1846 permetent un sensible augment del cens però que no va solucionar el problema de fons: no hi ha possibilitat d'una alternativa en el poder.

La llei electoral del 18 de juliol de 1865 és un pobre recurs per salvar la credibilitat del règim. Va ser aprovada a correccuïta pel darrer govern O'Donnell, sense consultar ni demanar la conformitat de les Corts, amb el propòsit d'atreure la participació dels progressistes en les eleccions. En aquest sentit recull velles reivindicacions dels liberals exaltats com un sensible augment del cens electoral i la divisió dels districtes en circumscripcions provincials. La província de Barcelona es divideix en tres circumscripcions, les de Barcelona, Manresa i Vic, on 17.305 electors -el 2,4 % d'una població de 726.267 ànimes- envien 16 diputats a les Corts (35). Es redueixen els requisits per ser elector, concretament abaixant el nivell de les contribucions i donant facilitats especials als sectors de professions liberals, militars i eclesiàstics. Tot i així, el cens és encara lluny del de 1845, encara amb la llei de 1837, quan el formaven 20.122 electors a tota la província.

Els progressistes, que ara tenien a un fort partit democràtic a la seva esquerra, van seguir fermes en la seva decisió de mantenir-se allunyats de les eleccions. En el manifest de novembre de 1865 contestaven al govern: 'la nueva ley electoral es una concesión, pero concesión que en el ejercicio de la ley se convertirá en sarcasmo' (36). Poc després, en prendre de nou els progressistes el poder amb mètodes violents el setembre de 1868, la qüestió del sufragi universal masculí ja és indefugible, i posant fi a la principal etapa del sistema del sufragi censitari directe, que encara tindrà un llarg apèndix en el darrer quart del segle dinou.

En comentar la legislació electoral entre 1810 i 1868 hem analitzat una característica fonamental del liberalisme com a sistema polític. Resumint el procés polític, es pot afirmar que entre 1810 i 1836 s'observa un llarg procés de transició entre l'Antic Règim i la societat liberal caracteritzada per la seva intermitència: al règim liberal li costa molt imposar-se a la monarquia absolutista i altres vetlladors de l'ordre tradicional. Entre 1836 i 1837 es pot dir que el liberalisme assumeix la seva majoria d'edat en definir-se com un sistema polític, i fins 1845 una respectable maduresa en la pràctica de les seves principals institucions. El règim s'estructura a partir d'una monarquia constitucional on la representació popular -les Corts- tenen una veritable influència sobre l'aparell de l'estat. La darrera etapa, entre 1845 i 1868 amb el lapsus del Bienni Progressista, es caracteritza pel manteniment del liberalisme que ara ja no es discuteix com a sistema polític si exceptuem sectors minoritaris molt concrets -el carlisme- però significa una mediatització ideològica i l'apartament d'una línia evolutiva que podia portar gradualment al sufragi universal. Els aixecaments de setembre de 1868 tenen la seva interpretació més revolucionària en decretar-se el sufragi universal masculí, que provoca un precipitat i momentani tancament de l'era liberal per entrar en un sistema democràtic que encara és poc comprensible per la major part de la població.

L'experiència liberal espanyola segueix en les seves línies generals la dels altres països europeus: el liberalisme com un gran moviment polític ideològic es viu en tota la seva amplitud en l'Estat Espanyol. Però el model que es segueix difereix i alhora s'identifica amb els dos principals models europeus. Sembla seguir primer el model britànic i així les revolucions de 1848 no afecten directament els plantejaments liberals, com demostra el fet que el 1854 hi ha molt poques veus favorables a un sistema democràtic. Però, després de 1856 les llibertats polítiques tenen uns marges molt estrets fins i tot per una societat liberal; els progressistes es veuen obligats a desentendre's d'un règim polític

que no permet la seva alternativa en el poder. Així s'emprèn el model revolucionari abans que havia estat possible una reposada experimentació del joc parlamentari, ja que les Corts tan sols tenen un paper actiu sobre els mecanismes de poder en comptades ocasions.

Sense pràctica parlamentària dels polítics i amb una deficient preparació dels ciutadans en els afers públics, no ha d'estranyar que la primera experiència democràtica a l'estat espanyol tingui una durada limitada al període 1868 a 1874. Les conseqüències d'un deficient aprenentatge dels mecanismes parlamentaris s'aniran apilonant en la història política espanyola de finals del dinou i al llarg del segle vint.

1.3.- Resistència absolutista i primeres experiències electorals, 1808-1833.

Des dels aixecaments populars de meitats de l'any 1808, que preludien la Guerra del Francès, fins al setembre de 1833 amb la mort natural de Ferran VII, darrer rei absolut, hi ha una llarga i violenta etapa de progressiu desmembrament de l'Antic Règim i d'intermitent accés dels sectors liberals al poder. La transició de la monarquia absoluta a la monarquia constitucional és extraordinàriament violenta: guerres, aixecaments camperols, revoltes urbanes, repressions arbitràries que es succeeixen al llarg de vint-i-cinc anys i reflecteixen les contradiccions i antagonismes de la societat espanyola.

Els liberals havien de legitimar llur sistema polític un cop van accedir al poder. En aquest sentit des de bon principi van dirigir gran part dels seus esforços en la redacció d'una infraestructura legislativa: la Constitució de Cádiz del 1812, un codi que al llarg de tot aquest període té un valor mític pels liberals. Aquestes primeres eleccions, celebrades encara segons el sistema de sufragi universal indirecte, s'han de veure com la via formal per legitimar el nou règim que es vol construir segons la 'raó humana', contràriament a l'Antic Règim que es legitima en la 'sanció divina'.

Les eleccions per les Corts de Cádiz i durant el Trienni Constitucional.

La situació política el 1808, després que Ferran VII abdiqués el 10 de maig, és la resultant d'un ampli buit de poder. Sense rei ni monarquia, la Guerra del Francès afavoreix un fraccionament del poder que recau, en l'aspecte polític, a les Juntes Superiors que es formen espontàniament a moltes re-

gions del país, representades a nivell nacional per la Junta Suprema de Cádiz i, en l'aspecte militar, en els oficials dels exèrcits francesos o anglesos, i en nombrosos caps de les guerrilles o altres formes de resistència popular. Pel juny de 1808 la situació pren un caràcter revolucionari en generalitzar-se el refús de pagament de drets senyoriais, censos i mitgeries (37). A Catalunya les diferents Juntes acorden el 18 de juliol constituir una Junta de Govern del Principat sota el nom de Ferran VII i tots els atributs de la monarquia. En els propers anys el seu funcionament és propi d'un govern, ja que prepara exèrcits, emiteix moneda, recapta impostos i elegeix els diputats que representaran a Catalunya a les Corts. Liberals i absolutistes tendeixen a confondre's en la lluita unitària contra la invasió dels exèrcits bonapartistes.

La primera convocatòria d'eleccions es fa a principis de 1810, pel sistema indirecte: cal elegir electors parroquials o municipals, de districte, provincials i, finalment, es forma una Junta Electoral encarregada de decidir els diputats que aniran a Cádiz. La Junta Electoral es reuneix entre el 23 i 25 de febrer a Tarragona -Barcelona era ocupada pels exèrcits francesos- i la presideixen el bisbe de Tarragona, el Regent de l'Audiència, un Mariscal de Camp i tres vocals de la Junta Superior de Govern del Principat que són el delegat per l'Ajuntament de Barcelona, el de Tarragona i el canonge de la Seu d'Urgell. Els electors són un total de 48, enviats des dels diferents partits administratius de Catalunya: la Seu d'Urgell, Talam, Mataró, Manresa, Tortosa, Girona, Barcelona, Tarragona, Figueres, Lleida, Cervera, Vilafranca i la Vall d'Aran; cada partit envia tres o quatre electors. (38). Per grups sòcio-professionals els eclesiàstics també són els més representats amb un total de 18 electors; també trobem a diversos nobles i hisendats, alcaldes, militars, professions liberals, comerciants i fabricants, però els membres dels sectors més identificables amb l'Antic Règim són majoritaris enfront als de la burgesia. El pes del clergat i l'aristocràcia és important, inclús en les seves versions més conservadores, com són els delegats de la Seu d'Urgell que, a més a més, han

inclòs a un membre de la presidència; no falten personalitats absolutistes, com Jaume Creus o Fèlix Aytés que després, en el Trienni Constitucional, seran caps de fraccions realistes. Com veiem, els electors de la Junta de l'any 1810 no ressalten per el seu liberalisme, sinó que reflecteixen l'equilibri de forces al principat en un moment en què no hi ha un enfrontament directe entre absolutistes i liberals.

No es pot esperar uns diputats massa entusiastas del liberalisme elegits per aquesta Junta. De fet, dels disset diputats proposats, vuit són eclesiàstics, quatre nobles o grans hisendats i tan sols n'hi ha tres que semblin representants de la burgesia: dos comerciants, un de Barcelona i l'altra de Vilanova, i l'erudit Antoni de Campmany. Diversos diputats no poden anar a Cádiz: el canonge Josep Vidal i Domènec Codina són presoners dels francesos; el Marquès de Llupià s'excusa perquè la seva avançada edat, 70 anys, no li permet un viatge tan llarg i perillós; Joan Gispert mor el 23 de juliol, abans d'anar cap a Cádiz, i Josep Joaquim Milà de la Roca, de Barcelona, vinculat a una família de banquers i comerciants, no sembla massa entusiasmada per participar en les Corts (39). Els substituïren Joan de Balle advocat i comissionat de la Casa Ducal dels Medinaceli a Catalunya, Joan de Suelves i Montserrat, Marquès de Tamarit, i els eclesiàstics Fèlix Aytés i Joan Baptista Serres (40). Un dels suplents, el fabricant de teles Salvador Vinyals, renuncia a la oportunitat de ser diputat, ja que el reté la seva fàbrica de Terrassa on treballen 300 obrers (41).

El maig de 1813 es fa una nova convocatòria d'eleccions, i la Junta Electoral es reuneix el 20 de maig a Manresa. Per aquestes dates la Guerra del Francès entrava a la darrera fase, Napoleó Bonaparte va retirant les tropes i el juliol Josep I torna a França. Aquestes eleccions no van servir per gaire, ja que la majoria dels diputats no van tenir temps de prendre el seu escó a les Corts. Dels dotze diputats elegits, nou foren substituïts pels diputats de 1810 i tan sols tenim la certesa que el jurista Andreu Oller i el ma-

riscal de camp Gaietà Marimon emprenguessin el llarg viatge cap a Cádiz. Entre els diputats elegits el maig de 1813, seguim trobant a diversos eclesiàstics però ara la proporció no és tan alta. També hi ha hisendats, funcionaris i algun representant de la burgesia, com l'advocat barceloní Josep Anglasell.

Ideològicament els diputats catalans a les Corts de Cádiz representen tendències molt diverses però més aviat es distingeixen per la seva moderació, propera a postures absolutistes en força casos. Antoni de Campmany fou dels més destacats; home d'experiència en l'administració pública i resident a Madrid, es va decantar cap el grup liberal de les Corts. L'eclesiàstic de Cervera Ramon Llätzer de Dou i de Bassols també intervingué activament en les sessions, encara que ideològicament no fos proper a les idees liberals. Contràriament, l'eclesiàstic Felip d'Aner i Esteve fou un tradicionalista i Jaume Creus es relacionà amb els sectors més conservadors de l'absolutisme (42). Després de l'entrada de Ferran VII a Espanya el 22 de març de 1814 s'inicia una reacció absolutista que aviat consegueix la dissolució de les Corts i l'anul·lació de la Constitució de 1812. La propera experiència liberal no serà fins el 1820.

El pronunciament del general Riego el gener de 1820 provoca una nova crisi de la monarquia absoluta que evidencia una notable debilitat; a Amèrica, l'Imperi espanyol es fon ràpidament i Ferran VII, contra la seva voluntat, firma la Constitució de 1812 i convoca les Corts. La crisi final de l'Antic Règim sembla un fet irreversible i els liberals tenen una nova oportunitat d'experimentar la seva proposta de sistema polític.

Davant la convocatòria de Corts, es celebren a tot el país eleccions seguint el sistema indirecte. La Junta Electoral del Principat formada per 35 membres es reuneix el 22 de maig de 1820 a Barcelona; ara els eclesiàstics han perdut part de la seva influència però són els sectors terratinents que tenen com a representants el Marquès de Tamarit per Tortosa i els hisendats Pere Barata per Mataró, Ramon Busanya per Manresa o Manuel Barba per

Vilanova; però s'han produït notables transformacions entre 1814 i 1820, ja que ara aquests hisendats s'han apartat dels sectors absolutistes i comencen a identificar-se amb el liberalisme. La burgesia és el grup més influent en la Junta, i a més de nombrosos membres de les professions liberals, trobem els comerciants Guillem Oliver entre els electors (43). La ruptura entre liberals i absolutistes és evident i aviat pren forma d'enfrontament en organitzar Jaume Creus des de la Seu d'Urgell una Regència que comparteix junt amb el Baró d'Eroles i el Marquès de Mataflorida.

A Catalunya s'elegeixen un total de 12 diputats entre els quals hi trobem a dos advocats, dos metges, un historiador i un filòleg, dos comerciants, un funcionari de l'Estat i dos eclesiàstics; dels dos restants en desconeixem la professió, però almenys un d'ells és probablement un hisendat. Josep Espiga i Gadea, ara nomenat bisbe de Sevilla i Joan de Balle, havien estat diputats en les anteriors Corts i tots dos representen postures moderades dins el liberalisme. Els diputats que es relacionen més clarament amb els interessos de la burgesia són Guillem Oliver i Magí Coromines, tots dos comerciants i negociants, homes molt actius en el món polític i econòmic català; Magí Coromines és membre de la Junta de Comerç i un dels fundadors de la Societat Econòmica d'Amics del País. Entre els elements políticament més progressistes, cal destacar al mateix Oliver, el metge Esteve Desprat o l'historiador i filòleg Antoni Puigblanch (44). Esteve Desprat es vincula a la Junta de Comerç i és soci de la Societat Filosòfica, on també trobem a Bonaventura Carles Aribau i a Ignasi Sampons; el 1824 s'exilia a Londres i s'interessa per les doctrines socialistes i utopistes. Puigblanch s'havia distingit com a liberal i de 1814 a 1820 té d'emigrar en tornar a Barcelona se l'elegeix membre de la Junta de Govern i després diputat, i potser és el que reuneix més condicions per esdevenir capdavanter dels sectors liberals. El 1823 torna a emigrar a Londres, ara definitivament, i és el principal animador del grup d'exiliats catalans. Enmig d'aquest grup liberal contrasta el canonge Agustí

Torres, redactor d'un diari realista a Vic, el 1822 (45).

El novembre de 1821 es torna a elegir una Junta Electoral que es reuneix el 3 de desembre a Manresa per nomenar de nou els diputats catalans a les Corts. Entre els electors segueixen dominant els hisendats i la burgesia urbana, i entre els diputats trobem a tres advocats, dos comerciants, dos hisendats, dos funcionaris, un fabricant, un militar i, finalment, un eclesiàstic de la zona de Vic de tendència absolutista (46). Entre els liberals moderats cal destacar els hisendats Miquel Lluís de Septien, que ja havia estat elector el 1810, Ramon Busanya, i l'advocat Ramon Salvato. Els interessos de la burgesia són defensats pel fabricant Magí Torner i els comerciants Francesc Rosset i Babi i el gironí Pere Surrà i Rull, que inicia una brillant carrera política que el portarà en el proper període liberal, i després d'un obligat exili a Londres, a ser ministre de Finances el 1841, diversos cops diputat per Girona, líder dels progressistes i alcalde de Madrid, on s'estableix des de 1834. Junt a Pere Surrà, trobem a Josep Melchior Prat i el coronel Grases com els elements liberals exaltats. Prat és un dels altres emigrats a Londres, amic de Puigblach Busanya i Torres Amat; durant l'exili inicia la traducció de la Bíblia al català.

Les diferències en la composició dels electors i diputats de les Corts de Cádiz del Trienni Constitucional són importants ja que en aquest segon període la burgesia urbana ja aconsegueix equilibrar i superar la seva representació política amb els sectors tradicionals, concretament amb els propietaris de terres. Els eclesiàstics perden bona part de la seva influència, encara que és significativa la presència de diputats propers a l'absolutisme, mentre que els hisendats segueixen essent un grup de pressió important que ara trobem més propers al liberalisme que en el període anterior. Però l'experiència liberal fou molt breu i, tant políticament com legislativament, no massa positiva. El règim tenia poques pretensions revolucionàries, malgrat les nombroses disposicions per regular les característiques de la propietat burgesa, i no va saber atraure el recolzament dels sectors exaltats mentre es buscava un enemic en les classes

populars, principalment entre els camperols, en augmentar la pressió fiscal. Els aixecaments realistes de 1822 i 1823 tenen un caràcter popular encara que els seus líders i inspiradors fossin eclesiàstics, nobles o aristòcrates, i foren un dels motius principals del fracàs dels liberals (47). L'abril de 1823, amb la invasió dels Cent Mil Fills de Sant Lluís -un exèrcit format per les monarquies absolutes europees-, es tanca aquesta segona experiència constitucional; Ferran VII és de nou rei absolut i restableix plenament l'Antic Règim.

La Dècada Ominosa: repressió política i violència civil.

La darrera dècada del regnat de Ferran VII es caracteritza per la repressió política que, com recentment ha indicat Josep Fontana, no s'ha de veure com una simple venjança brutal i sanguinària contra els liberals, sinó com el resultat d'un pla ben calculat i que persegueix uns objectius polítics concrets (48). Després de l'experiència del Trienni Constitucional, absolutistes i liberals són identificables a unes fraccions polítiques i ideològiques perfectament delimitades; entre els absolutistes s'arrela la tendència realista que aplega als sectors més tradicionalistes i intransigents. Per sota d'aquests plantejaments polítics, comença a surar una conflictivitat civil que reflecteix uns veritables antagonismes socials: per una banda la burgesia i els sectors urbans acomodats que recolzen els liberals i, per l'altra, els camperols i els artesans, rurals o urbans, que s'alien amb els religiosos i aristòcrates més integristes. És, en bona part, un enfrontament entre rics i pobres (49). L'administració i l'exèrcit absolutista perseguirà a liberals i realistes amb un intent de mantenir un 'ordre' que, a Catalunya i a Barcelona, no satisfà ni s'identifica amb cap sector social representatiu.

Els Cent Mil Fills de Sant Lluís, dirigits per el Duc d'Angulema, entren a Madrid a mitjats de juny de 1823, i restabliren a Ferran VII com a

rei absolut. La segona columna de l'exèrcit francès, que havia entrat pel nord de Catalunya el mes de maig, arriba a Barcelona el 10 de juliol i, en comptes d'intentar ocupar ràpidament la ciutat, es prepara per un llarg setge. Dins la ciutat Francisco Espoz Mina es fa fort al front de les forces constitucionals; els francesos tampoc semblen massa decidits a forçar la capitulació immediata de la ciutat, esperant que la situació interior canviï gradualment (50). El setge va durar quatre mesos i no és fins el 4 de novembre quan els exèrcits francesos ocupen la ciutat i restableixen l'administració absolutista; en aquests mesos, els homes que havien col·laborat més estretament amb els liberals, com Mina, Francesc Milans del Bosch, Antoni de Gironella i Ayguals, o Francesc Raül, entre molts d'altres, preparen un exili que els porta preferentment a Londres; a la capital anglesa coincidiran amb els diputats catalans, que es van exiliar des d'Andalusia, com Puigblanch, Desprat, Surrà o Prat (51).

Certament, des del novembre de 1823 s'inicia un període de repressió però aquest no va ser especialment violent, en bona part per la presència dels exèrcits francesos que, més d'un cop, van evitar detencions i condemnes arbitràries que exigien els sectors clericals. Però es perseguia als liberals i, a vegades, l'augment del clima repressiu coincidia amb declaracions oficials de clemència, com l'anunci d'una àmplia amnistia decretada per Ferran VII el dia 1 de maig de 1824 que va ser conegut 25 dies més tard a Barcelona; entre el 25 de maig i el 4 de juny foren detinguts a la ciutat més de 200 liberals (52).

Aquests anys d'ocupació francesa coincideixen amb una crisi de subsistència i amb la pèrdua definitiva de les possessions espanyoles a Amèrica, un mercat que havia fet créixer el comerç i la manufactura barcelonina. Així, les descripcions de la ciutat d'aquests anys són força depriments en l'aspecte econòmic, i les observacions sobre la situació política assenyalen la influència dels clergues (53). Es parla del Partit Clerical com l'únic mínimament

satisfet en l'estat de les coses, un partit que aplega a l'Església oficial i a l'aristocràcia urbana, però hi ha molts clergues insatisfets que, per exemple, demanen des de les trones la restauració de la Inquisició (54). És interessant l'observació del cònsol anglès a principis de 1826 sobre el clima polític de la ciutat:

'(Barcelona) registra una aparent tranquil·litat i una obediència passiva a les lleis vigents; però no crec que hi hagi cap persona, de qualsevol condició o classe, militar o civil, realista o constitucional que no estigui insatisfeta (...). Amb l'única excepció del Partit Clerical, els ànims de tots han decaïgut considerablement i sobre els sentiments revolucionaris, crec que tots els partits n'estan tan farts de tot això que sols la més gran desesperació podria arribar a provocar un desvetllament' (55).

Una clama tensa garantida per l'exèrcit francès, un contingent militar que podia ser fins de 10.000 homes i que és una nova càrrega per l'enfeblida economia barcelonina.

Petits aldarulls i conspiracions realistes alteren la insípida vida política de la ciutat, però a les zones rurals els moviments de les partides tradicionalistes tenen progressivament més importància. Especialment a partir de l'estiu de 1821 quan els camperols i els artesans s'alcen en contra dels absolutistes: és la guerra dels Malcontents, preludi de la 1a Guerra Carlina. La revolta s'estén ràpidament a nombrosos punts del Principat i s'aconsegueix mobilitzar a milers de persones en petits grups que generalment dirigien eclesiàstics, però compostos per jornalers, camperols i artesans de ciutats com Vic, Manresa o Olot (56). La insurrecció camperola és prou greu com per obligar a Ferran VII a desplaçar-se a Catalunya i fixar la residència a Tarragona a finals de setembre; el rei confia als generals Carles d'Espagnac, comte d'Espanya, i Josep Manso i Solà la repressió dels Malcontents, alhora que es negocia la retirada de les tropes franceses de Barcelona. Els francesos marxen gradualment durant la segona quinzena de novembre fins que el dia 28 el general Recet per-

met el relleu del comte d'Espanya, que entra amb 4.000 soldats a la ciutat. Immediatament, s'incrementa la repressió: empresonament i execució de realistes, expulsió d'ex-oficials constitucionals i identificació pública de tots aquells que havien servit a la Milícia Nacional durant el Trienni (5)

A principis de desembre Ferran VII i la comitiva reial entren a Barcelona, allargant l'estada durant quatre mesos, fins a principis d'abril de 1828. La presència reial va mantenir la tranquil·litat i, fins i tot, va afavorir la recuperació econòmica en interessar-se Ferran VII per l'estat del comerç i de la manufactura. El rei va confiar al comte d'Espanya la capitania general de Catalunya i aviat va ser coneguda l'arbitrarietat i brutalitat del comte. Un cop aixafats els moviments realistes, s'inicia la repressió contra els liberals. A principis de setembre de 1828 el comte d'Espanya fa cremar públicament una colla de llibres prohibits i, tot seguit, empresona a molts liberals amb els simples càrrecs d'haver insultat al rei. El 14 de novembre s'afusella a tretze liberals a la Ciutadella i després se'ls penja al passeig de l'Esplanada, on romandran tot el dia (58). Ara i tot l'any 1829 les persecucions, deportacions o execucions de liberals seran constants, essent el període de major repressió absolutista de tota la dècada Ominosa.

El comte d'Espanya es converteix des de l'any 1827 fins a finals del 1832 en un autèntic tirà. La descripció de H.D. Inglis, un viatger anglès que fou rebut pel comte en una recepció l'any 1830, és prou caracteritzadora de la manera de ser i d'actuar del dèspota:

'El govern del Comte d'Espanya ha sancionat nombrosos decrets de tipus inquisitorial i opressiu. Tot seguit després d'esclatar la Revolució Francesa s'establiren diverses ordres de to despòtic: des de llavors no es permet que més de quatre persones sopin plegades en el cafè; tampoc no es permet que la política sigui motiu de conversa a cap local públic i es creu que el Comte no ignora res de les converses que es fan a les cases privades. (...) D'acord amb aquesta estricta vigilància de la moral pública, la mateixa moralitat del Comte és irreprotxable, i no perd mai l'oportunitat de demostrar el seu respecte envers la religió, fent acte de presència en

totes llurs cerimònies públiques adoptant una actitud de intensa devoció (...) Malgrat totes aquestes accions inquisitorials i tiràniques, fins i tot els seus enemics admeten que l'únic home que podia haver mantingut la tranquil·litat a Catalunya era ell i les persones de tarannà pacífic -si bé podem condemnar els mitjans pels quals ha estat preservada la tranquil·litat a la província- es donen per satisfetes sota un govern on es senten protegits contra les pertorbacions de l'ordre públic'. (59)

Tanmateix s'ha d'emfasitzar que el comandament del comte coincideix amb un període de recuperació econòmica de la ciutat i que alguns sectors de la població -com insinua clarament Inglis- estaven d'acord amb la política del capità general; si més no, conservava l'ordre.

La revolució francesa del 1830, que enderroca el rei absolut Carles X i permet la puja de Lluís Felip al poder -amb les conseqüents mesures liberals: ampliació del cens electoral, llibertat de premsa, etc., va ser seguida amb expectació des de Barcelona. El canvi polític a França afavoreix l'organització d'una columna liberal a Perpinyà que és dirigida per militars constitucionals com Francesc Milans, Evaristo San Miguel, Josep Grases o A. Búxeres, i integrada per exiliats; a principis d'octubre la columna actuava prop de la frontera (60). Tanmateix els liberals troben poc recolzament a Catalunya i, un mes després, el Comte d'Espanya els havia fet foragitar de nou al país veí. El comte va tornar el dia 10 de novembre a Barcelona portant dos presoners, un carnisser i un metge, que tot seguit van ser executats públicament (61).

Ni aquests moviments al nord de Catalunya ni les revolucions que s'estenien arreu d'Europa van trencar l'apatia de la ciutat, com ens confirmen les observacions de H.D. Inglis:

'Pel que fa a l'estat de l'opinió política a Barcelona, puc dir que en classes altes hi ha un secret desig de canvi cap a un govern més tou, amb menys tirania i amb una premsa lliure; però no hi ha posicions favorables

al que s'anomena constitució. Quan va esclatar la Revolució Francesa, es va produir naturalment una gran excitació a Barcelona, però he comprovat que l'opinió més generalitzada enmig dels sectors més informats és la que l'estat moral i l'opinió política dels catalans impediria el desenvolupament de qualsevol tipus de moviment a la província; i que cap intent a favor d'un més gran liberalisme que té la més mínima possibilitat de reeiximent a aquesta part d'Espanya, a menys que sigui fet per mitjà d'una interferència estrangera' (62).

A finals de 1830 la impotència dels liberals barcelonins, tant a la ciutat com a l'exili, és notable i cal que la considerem com el resultat d'una repressió ciudadosament planejada i implacablement portada a la pràctica (63). Encara en els propers anys es mantindrà la persecució de liberals; el 5 de juliol de 1831 s'empresona a setze persones 'respectables i acomodades', entre les quals hi ha un físic, dos advocats i diversos comerciants, a més d'ordenar el tancament d'uns quants cafès on sembla que renaixien tímidament les tertúlies polítiques (64).

Encara a la primavera de 1832 els liberals promouen algun aldarull per les comarques properes a la frontera. Ramon Xaudaró dirigeix a principis de maig una columna que l'exèrcit absolutista dispersarà fàcilment; es fan uns cent presoners però tan sols es jutja i s'empresona als principals caps de la insurrecció. El cònsol anglès identifica a Xaudaró -home d'idees republicanes- amb un agent carlí i indica que té com a missió promoure la desunió entre els liberals (65). Poc després, Francesc Milans intenta atravesar la frontera però l'acció enèrgica del comte d'Espanya el fa dissuadir ràpidament (66).

L'octubre del 1832 Ferran VII decreta una àmplia amnistia a favor dels liberals i, poc després, es decideix la substitució del comte d'Espanya pel general Manuel Llauder a la Capitania General de Catalunya. Llauder és un militar proper a la reina Maria Cristina, quarta esposa de Ferran VII, que arran de la malaltia del rei està prenent un important protagonisme po-

lític. Es per aquestes dates quan comencen a tornar els liberals exiliats deu anys abans i que havien passat un magre exili a Londres (67). Amb la desaparició del comte d'Espanya s'inicia una nova etapa política a Barcelona, en la qual els liberals recuperaran gradualment la iniciativa.

NOTES.-

1.- Seguint l'exposició d'una obra clàssica, publicada el 1836: H.J. LASKI, El Liberalismo europeo. México, 1974, 4ed. 1939 led. p. 11 i ss i p. 75 i ss.

2.- R. REMOND Introduction a l'histoire de notre temps. Vol. 2: Le XIX siecle 1815-1914. Paris 1974, pag. 43. Hi ha una síntesi molt clara sobre la naturalesa i característiques dels règims polítics liberals. Les obres sobre el temason nombroses però destaquem A. GRAMSCI; Quaderni del carcere. Vol. 3: Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno. Turin, 1975.

3.- J. SIGMANN; 1848. The romantic and democratic revolutions in Europe. London, 1973, pag.73.

4.- M. AGULHON; 1848 ou l'apprentissage de la republique, (1848-1852) Paris, 1973, pp. 83-87. L'autor analitza aquí -i en altres parts de l'obra- el fenomen que ell descriu com 'l'analfabetisme polític'. L'evolució francesa va influir molt a la política espanyola i ja des de 1848 el sufragi universal s'introdueix com a reivindicació política en alguns tractats teòrics (com el de J.B GUARDIOLA; El libro de la democracia, 1851) i, principalment, en el programa del partit democràtic que, vint anys més tard, tindrà un notable protagonisme polític. Precisament el 1868 a l'Estat espanyol es planteja una situació similar a la de França el 1848.

5.- J. SIGMANN; Op. cit. pp. 31-35, i G. HAND, J. GEORGEL and CH. SESSE, eds.; European Electoral Handbook. London, 1979, pp. 217-219. Sobre els orígens dels sistema dels partits polítics a Gran Bretanya es interessant el treball de F. O'GORMAN; The Emergence of the British Two-Party System, 1760-1832. London, 1982, pp. 116-121.

6.- G. HAND, J. GEORGEL and CH. SESSE, eds.; op. cit, pp. 193-196.

7.- lb. id. pp.1-2

8.- lb. id. pp. 29-31.

9.- H. HEARDER; Europeans in the Nineteenth Century, 1830-1880. London, 1977, ed 3., pp. 245-246.

- 10.- G. HAND , J. GEORFEL and CH. SESSE, eds. ; Op. cit., pp. 140-141.
- 11.- H. HEARDER; Op. cit. , pp 241-243.
- 12.- G. HAND, J. Georgel and Ch. SESSE, eds. ; Op. cit. , pp. 58-59.
- 13.- Ib. id., p 29.
- 14.- Decret del 23 de maig de 1812. Sobre els textos legislatius seguim per norma general a Ramón SAINZ DE VARANDA; Colección de Leyes Fundamentales. Zaragoza 1959, excepte quan es cita el decret en qüestió.
- 15.- Ib. id.
- 16.- F. de CARRERAS i J. M. VALLES ; Las elecciones. Introducción a los sistemas electorales. Barcelona 1977. Seguim aquest text com a guia sobre la legislació de les eleccions de diputats a Corts.
- 17.- ' Introducciones de S.E. la Junta preparatoria , dirigida a facilitar en el Principado las elecciones de Diputados para las Cortes ordinarias del año proximo de 1813' (Instrucciones de 1813). A.C. , Serie de Credenciales de los Diputados, Lligall 4, Expedient 8. Consta de 33 articles.
- 18.- Instrucciones de 1813... Op. cit., Article 9. Es distingeixen tres categories de poblacions: fins a 20 veïns, de 20 a 150 veïns i més de 150 veïns. Els punts mencionats més a amunt fan referència als articles 16, 18 i 4 de la llei.
- 19.- Instrucciones de 1813... Op. cit., Articles 2, 3 i 19. Hi ha altres normes sobre l'arbitratge de les autoritats en els articles 20 a 25.
- 20.- Joaquín TOMAS VILLARROYA; El sistema político del Estatuto Real (1834-1836). , Madrid 1963, pp, 428-430. També a F. de CARRERAS i Josep Ma. VALLES; Op. Cit., pag. 207.
- 21.- TOMAS VILLARROYA; Op. cit. pag. 441.
- 22.- Seguim a Modesto LAFUENTE ; Historia General de España. Continuada por Juan VALERA con la colaboración de D. Andrés BORREGO y D. Antonio PIRALA., Barcelona 1890 , Vol XX, pp. 326-328. També son interessants

les visions de Peter JANKE; Mendizabal y la Instauracions de la Monarquia constitucional en España (1790-1853) Madrid, 1977., pp.205-215 i de Josep FONTANA; La revolución liberal. Política y Hacienda 1833-45. Madrid, 1877.

23.- Citat a M. LAFUENTE; Op. cit., Vol. XX, pag. 329. Hi ha reproduït tot l'article de El Español en les pp. 329- a 331.

24.- 'Real Decreto para las elecciones de procuradores a las Cortes Generales del Reino', del 24 de mayo de 1836. BOP., nº 53, 2 de juny de 1836. El decret es troba recopilat a Enrique TIERNO GALVAN; leyes políticas españolas fundamentales (1808-1936). , Madrid 1968, pp.237- 245. A. F. de CARRERAS i J. M. VALLES ; Op. cit., pag. 207, es data erròneament el decret amb la data del 24 de març .La llei consta de VI capítols i 59 articles, a més d'un adicional.

25.- Real decreto... del 24 de mayo de 1836 ; Op. cit , Art. 1er., i en relació al cens, una nota adjunt a la llei. Sembla ser que aquest cens era el més fiable encara que igualment desferrat ja que te 24 anys d'antiguitat.

26.- 'Real decreto ... del 24 de mayo de 1836' Op. cit. , Art. 4,5 i 6. A la provincia de Barcelona la quota mínima per contribució es fixa en 300 rals.

27.- 'Real decreto... del 24 de mayo de 1836' Op. cit. , Cap.III i IV, Art. 7 al 43. També a Francesc de CARRERAS i J. M. VALLES; Op. cit. pag. 207. En el Annex 5, Quadre 4 s'ha reconstruït els cens electoral de Barcelona preparat segons aquesta llei.

28.- C: MARICHAL; La Revolucion liberal y los primeros partidos políticos en España: 1834-1844. Madrid, 1980.

29.- ' Ley electoral , del 20 de julio 1837'. BOP, nº 92, jueves 3 de agosto 1837, pp. 365-368. Consta de 5 capítols, 59 articles i un article transitori per a les provincies basques i Navarra. El pròleg també és citat a C. MARICHAL ; Op. cit. pag. 144 a Ramón MENENDEZ PIDAL, Historia de España. ; La Era isabelina y el Sexenio democrático (1834-1874), Vol XXXIV , Madrid, 1981. pag. 39. El text citat 'El proceso constitucional, 1834-1843' de J. TOMAS VILLARROYA.

30.- 'Ley electoral de ... 1837' ; Op. cit .Cap.II, Art. 7. En el Annex

- 5, Quadres 5 i 6 s'ha reconstruït el cens de Barcelona de 1840, fet a partir d'aquesta llei.
- 31.- M. ARTOLA; La burgesia revolucionaria (1808-1874). Madrid 1978, 6 ed., pag.197.
- 32.- P. JANKE ; Op. cit, pag. 209.
- 33.- R. MENENDEZ PIDAL ; Op. cit., Vol. XXXIV , pag. 213.
- 34.- 'Ley electoral del 23 de marzo de 1846' BOP B; nº 75, 2 de abril de 1846. Articles 14 i 16.
- 35.- 'Ley electoral del 31 de julio de 1865' BOPB. nº 185, 3 de agosto de 1865. Estadística adjunta a la llei on s'expressa la població i electors de cada circumscripció. A l'Annex 5, Quadre 7 hi ha el cens electoral de Barcelona fet segons aquesta llei.
- 36.- Citat a M. ARTOLA ; La burgesia..., Op. Cit., pag. 234.
- 37.- M. ARDIT, A: BALCELLS i N: SALA; Història dels Països Catalans. Barcelona 1980, pag. 155.
- 38.- Còpia impresa de l'Acta original de les eleccions de febrer de 1810 AC. Expedientes de Credenciales de Diputados, Lligall 1, Expedient 8. Advertim que a l'Annexe 6 hi ha els resultats complets de les eleccions entre 1810 i 1867. Per no omplir el text de excessives notes, remetem al mencionat Annexe sempre que es parli dels resultats de les eleccions.
- 39.- AC. , Exp. de Credenciales de los Diputados, Llig. 1, Exp. 8. Junt a les Actes de les eleccions, acostuma a trobar-se les cartes de renúncia de els diputats electes que no poden pendre l'escó . A vegades s'indiquen detalls personals interessants.
- 40.- Enric JARDI; Els catalans de les Corts de Cadiz. Barcelona 1963, pag. 19.
- 41.- AC., Exp. de Credenciales de los Diputados, Llig. 1, Exp. 8.
- 42.- Enric JARDI; Op cit. ,pp. 31 i 32. En aquest estudi, hi ha una anàlisi detallada de l'actuació i mentalitat política dels diputats catalans a

Cadix.

- 43.- Còpia manuscrita de l'Acta original de les eleccions de maig de 1820 AC. Exps. de Credenciales de los Diputados., Llig. 6, Exp. 9.
- 44.- AC. Exps. de Credenciales de los Diputados, Llig. 6, Exp. 9., per la relació dels diputats, les altres notícies s'han reunit de diverses fonts diferents. Es força útil la Gran Enciclopedia Catalana, encara que hi ha poques biografies dels polítics del període liberal.
- 45.- Jaime CARRERA PUJAL; Historia Política de Cataluña en el siglo XIX. Barcelona, 1957. Vol. II, pag. 60 i ss.
- 46.- Còpia manuscrita de l'Acta original de les eleccions de desembre 1821; AC. Exp. de Credenciales de los Diputados, Lligall. 8, Exp. 4.
- 47.- Sobre els aixecaments realistes vegi's Jaime TORRAS; Liberalismo y rebeldia campesina, 1820-1823. Barcelona 1976. En concret el article "Los alzamientos realistas de 1822 en Cataluña", pp. 32-148. Per l'evolució política seguim a ARDIT, BALCELLS i SALA; Op. cit., pp. 169-178.
- 48.- 'Represión política y violencia civil en 1823-1833: propuestas para una interpretación'. I Col.loqui Catala, Sitges 1982, còpia mecanografiada, pag. 1. Seguim les propostes de Josep Fontana, amb les que ens identifiquem plenament.
- 49.- Ib. id., pag. 12, i també J. Torres; Liberalismo..., Op. cit., pag. 17 i ss.
- 50.- ANONIM; Successos de Barcelona (1822-1835). Edició i notes a cura de J.M. OLLE ROMEU. Barcelona 1981, pp. 39-40.
- 51.- E. JARDI; Antoni Puigblanch. Els precedents de la Renaixença. Barcelona 1980. pag. 173 i següents.
- 52.- ANONIM . Successos..., Op, cit. pag.51.
- 53.- (MACKENZIE) ; A year in Spain. London, 1831, p. 40. Aquest viatger americà va sojornar a Barcelona a finals de 1826 i senyala que "there is no part of Spain where the clergy are more numerous than in Catalonia; for they form more than two per cent of the entire population. Two men in hundred, who neither sow, nor reap, nor labour; and who, nevertheless, eat

and drink, and luxuriate!"

54.- ANONIM. Successos... Op. cit., pag. 63. La Inquisició havia estat abolida per els liberals en el Trièni, i Ferran VII no s'havia atrevit a restaurar-la.

55.- PRO FO 638/3 (Copy Book 1817-26); Barcelona, 6 de gener de 1826. Veure el text complet a l'Annexe 1.

56.- J. TORRES; 'Societat rural i moviments absolutistes. Nota sobre la guerra dels malcontents', a Recerques, 1.

57.- ANONIM. Successos... Op. cit., pp.73-75.

58.- Ib. id., pag. 81. També cònsol anglès., PRO FO 637/4, V Barcelona, 15 de desembre de 1827, que indica ' A considerable number of persons have been arrested in Barcelona since the arrival of the Count de Espagne many of them industrious tradesmen, who during the time of the Constitutional Gouvernment had express themselves favorable to that system, but had during the French occupation conducted themselves mostely exemplar manner".

59.- Henry D. INGLIS; Rambles in Spain (1830). London, 1839 2ed., pp. 285-287. Aquest és dels llibres de viatgers més ben documentats de l'època; l'autor era un especialista en aquest gènere literari ja que havia escrit altres llibres sobre Irlanda, les Illes del Canal, Noruega i el Tirol. El text original es el següent:

" The Government of the Conde de España has sactioned many lesser acts of inquisitorialness and oppression. Several despotic orders were issued immediately upon the French revolution breaking out: ever since that time, no greater number than four persons are permitted to dine together in a coffee-house; nor are politics allowed to form the subject of conversation in any house open to the public; and it is believed, that the Conde is not entirely ignorant of the conversation that passes in many private houses also. (...) Along with strict surveillance of morals, the Conde's own morals are irreproachable, and he neglects no opportunity of shewing his regard for religion; he is present at all its public ceremonials and assumes an air of the deepest devotion. (...) But with all these inquisitorial and tyrannical acts, even his enemies admit, that he is the only man who could have kept Catalonia tranquil: and / peaceable-minded persons., however they may condemn the means by which the quiet of the province has been preserved, are satisfied with a government under which they feel a security against

civil commotion".

60.- PRO FO 637/4; Barcelona, 9 d'octubre de 1830. Correspondència amb la 'British Mission' a Madrid.

61.- Ib. id., Barcelona 10 de novembre de 1830.

62.- Op. cit., pp. 290-291. El text original és el següent:

"With respect to political feeling in Barcelona, I may say that, among the upper ranks, there is a secret wish for some change, - for a milder government, less tyranny, and a free press; but there is no feeling in favour of what is called a constitution. At the time the French revolution broke out, there was naturally much excitement in Barcelona; but / I found the universal opinion of the best informed classes to be, that the state of moral and political feeling among the Catalonians must prevent the progress of any movement in the province; and that no attempt in favour of great liberalism has the smallest probability of success on that side of Spain, unless by foreign interference".

63.- J. FONTANA; 'Rprestión política...' Op. cit., pag.6?

64.- PRO FO 637/4; Barcelona, 5 de juliol de 1831.

65.- Ib. id., Barcelona, 9 de maig de 1832.

66.- ANONIM. Successos... Op. cit. pag. 94, nota 312/1.

67.- E. JARDI; Antoni Puigblanch ... Op. cit., pag. 238 i ss.

2.- LA REVOLUCIÓ LIBERAL.

Les línies generals per interpretar la Revolució Liberal a l'Estat Espanyol han estat suficientment exposades per la historiografia contemporània (1). El període revolucionari s'ha localitzat en els anys 1835 a 1843, quan definitivament es força la resistència absolutista i es legitima un règim polític amb tots els atributs liberals. Aquest període és especialment violent ja que profunds antagonismes enfronten a la societat espanyola, legant uns aguts traumes que, amb diverses formes, reapareixeran en molts moments de la història contemporània.

La burgesia urbana és la classe social més interessada en provocar un procés revolucionari que l'apropi al poder; però li manca una veritable base social en un estat on l'economia capitalista s'ha desenvolupat feblement. La burgesia ha d'esperar que els propietaris de terres es converteixin a les idees liberals i que els sectors populars de les ciutats estiguin prou descontents com per provocar l'adequat clima revolucionari, capaç de canviar profundament el règim polític. La indispensable convergència d'aquestes forces socials fa fracassar els prematurs intents revolucionaris de 1808 i de 1820. Quan el 1835 s'ha aconseguit el clima propici, la burgesia arriba al poder i l'ha de compartir amb llurs aliats malgrat la divergència d'interessos, semblant nombroses contradiccions que hipotequen negativament el futur polític del nou règim.

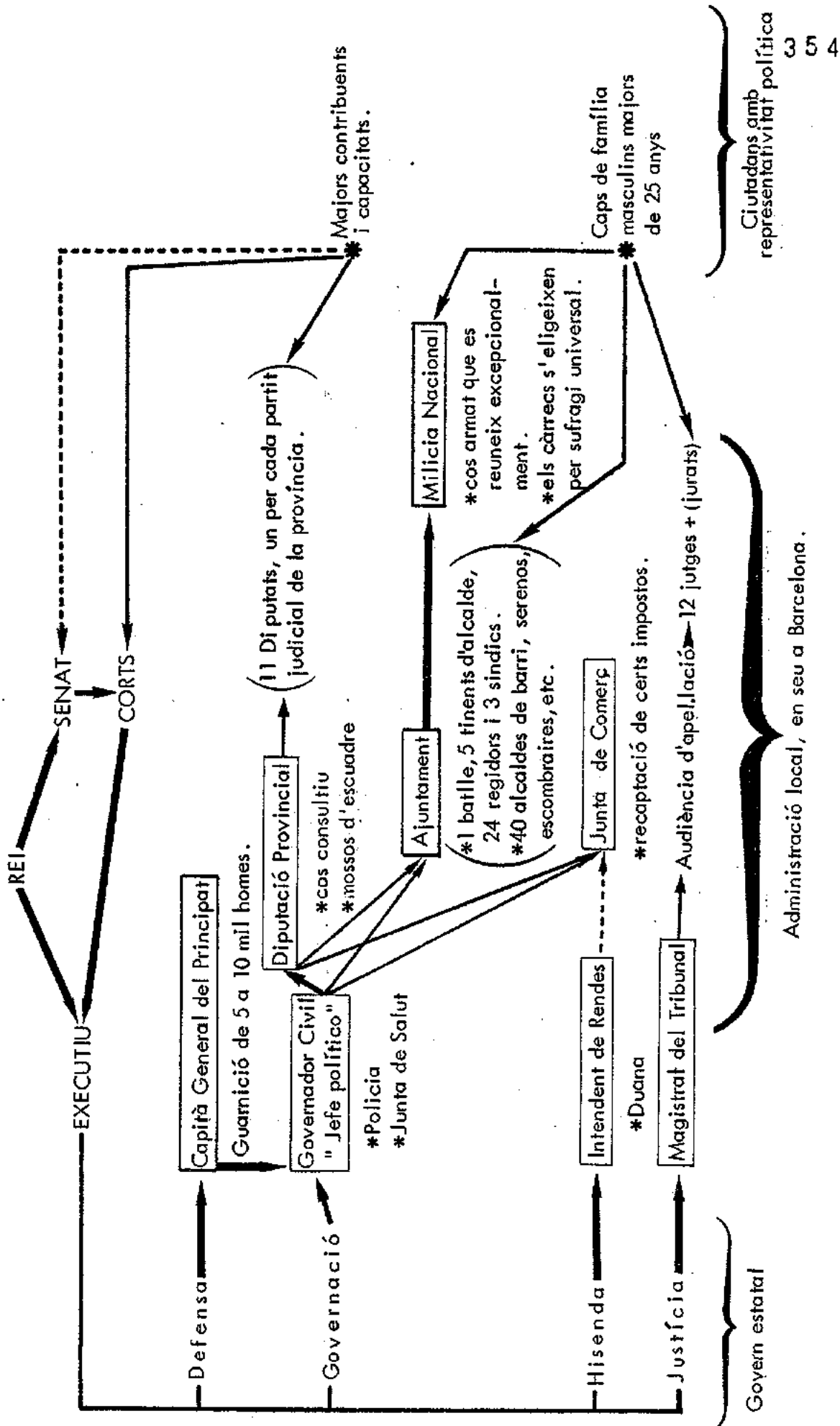
Un fenomen com la Revolució Liberal pren aspectes molt diferents en un microcosmos com el de la ciutat de Barcelona en contrast amb el macrocosmos de l'Estat espanyol. Però hi ha uns lligams polítics entre aquestes dues realitats tan diferents, i en molts sentits, contradictòries; ens referim a les institucions de poder, i concretament, aquestes definides pel nou règim liberal.

En el Quadre 3 s'ha esbossat un esquema de les principals institucions de poder, segons la constitució del 1837 (2). Cal recordar que bona part de l'obra legislativa és anterior i que la centralització de l'estat es formalitza el 1833, en establir-se una divisió provincial que es sobreposa barrejerament a les diferenciacions històriques traçades al llarg dels segles. Els principals nexes d'unió entre l'administració estatal i la local són els militars, mitjançant el Capità General, i el Governador civil. A la pràctica, l'executiu ha de confiar-se del nexa militar; cal emfasitzar que la guarnició de les casernes barcelonines era sempre molt nombrosa, que difícilment va congeniar amb la població i que tenia més l'aspecte d'un exèrcit d'ocupació que de defensa. El Capità General és qui més poder reunia en l'administració local en tenir un control directe sobre el Governador Civil. L'habitual estat d'excepció de la ciutat en el període liberal donava tot tipus de facilitats a l'actuació dels caps militars que, a vegades, van comportar-se com autèntics dèspotes, mantenint una tradició introduïda per militars despotistes, com el comte d'Espanya.

L'exagerat protagonisme militar deixa a la figura del Governador Civil com poc més que purament decorativa. Aquesta funció reservada com a harmonitzadora al centre de l'administració civil, tan sols té cert relleu quan al davant hi ha homes capaços d'imposar la seva personalitat. Igualment la Diputació Provincial és un miratge en el joc de poder, especialment a partir de 1845 quan se la despulla de les atribucions que podien convertir a aquesta institució com un contrapès a l'excessiva centralització de l'estat. Els seus membres són elegits per sufragi censitari i mai va ser un organisme popular; en comptes de ser una plataforma per polítics joves, els diputats provincials es caracteritzen per ser homes que tenen una llarga experiència en els afers públics que recorren a un darrer càrrec honorífic. Generalment va ser controlada pels liberals moderats i, entre els diputats, abunden els propietaris i hisendats (3).

L'Ajuntament és la institució més identificada amb els ciutadans. Els seus membres són elegits per sufragi universal indirecte fins el 1844, quan

QUADRE 3.- Organigrama dels poders públics a Barcelona, 1837 -1844.



Administració local, en seu a Barcelona.

Ciutadans amb representativitat política

s'Imposa el sistema cersitari; entre 1835 i 1843 va permetre que molts joves polítics s'experimentessin en els afers públics, sense necessitat que fossin gent acabalada. Entre els funcionaris municipals destaca la figura de l'alcalde de barri, un càrrec que era elegit pels mateixos veïns del barri que tenia un any de durada; a la nit eren substituïts pels serenos. Els alcaldes de barri fruien d'un cert prestigi i eren molt apreciats pels barcelonins; se'ls distingia fàcilment ja que es passejaven pel barri amb un bastó de vara i mitja de llargada amb una bola de marfil al capdamunt. Aquest ofici municipal desapareix el 1845 i són parcialment substituïts per la guàrdia municipal.

L'Ajuntament s'encarregava del reclutament de la Milícia Nacional o urbana, una organització armada que es reunia excepcionalment i que estava al servei del consistori municipal i, si era necessari, també del Capità General. Podia ser milícia

'todo español desde la edad de veinte años hasta la de cuarenta y cinco cumplidos, que esté vecindado y tenga propiedad, rentas, industria u otro modo conocido de subsistir, a juicio del Ayuntamiento, o sea hijo del que tenga alguna de estas circunstancias, está obligado al servicio...' (4).

La llei ja permetia prou màniga ampla com perquè sigui considerada únicament una institució de notables. Contràriament, en molts moments les classes populars van entrar a la Milícia i la seva presència va radicalitzar moltes situacions polítiques. La Milícia va ser una plataforma política per a molts ciutadans i un vehicle a partir del qual la burgesia va accedir al poder.

A Barcelona hi havia diversos batallons que podien tenir una base social molt diferent; les companyies de 'zapadores' o de 'lanceros' eren reservades a les classes altes i els seus membres havien d'aportar les armes i les cavalleries. En canvi, a l'agost de 1835, en plena crisi política, es van crear les companyies de sedentaris que es caracteritzaven per la seva base popular: artesans i obreres del tèxtil especialment. Aquestes companyies es van reunir en el batalló dotzè d'aleugers, conegut popularment com el de la 'Brusa'

que es va distingir per seu radicalisme (5) ..

L'Ajuntament també tenia sota la seva responsabilitat l'administració d'una colla d'institucions com l'Hospital, la Presò o els nombrosos establiments de beneficència de la ciutat (6). L'estat liberal va tendir a retallar aquestes funcions tradicionals dels municipis sense que aportés contrapartides per omplir els buits que deixava en aquestes institucions. És un període on es posa en judici la viabilitat de diversos sistemes tradicionals, com el penitenciari o la beneficència i, per tant, de canvis que a vegades podien ser traumàtics.

2.1.- Guerra Civil, revoltes urbanes i burgesia revolucionària a Barcelona, 1833-1836.

El 29 de setembre de 1833 mor Ferran VII; pocs mesos abans les Corts havien jurat el reconeixement a Isabel com a hereva de la corona, encara que durant la minoria d'edat la regència recau a mans de la seva mare la reina Maria Cristina. Poc després de la mort del darrer rei absolut, l'infant Carles V, exiliat a Portugal, declara oficialment el no reconeixement de la Regència i s'inicia la 1a. Guerra Carlina, una cruenta Guerra Civil que en els propers anys assolirà tot l'Estat. A Catalunya la Guerra Civil és un autèntic antagonisme entre el camp i la ciutat, entre els camperols i la burgesia urbana. Des de finals de 1833 hi ha una crisi econòmica que no es supera fins a finals de la dècada; una epidèmia de còlera i les males collites de 1834 i 1835 provoquen un brusc augment dels preus de les subsistències, i la crisi s'aguditza per la inseguretad de les comunicacions, els constants aldarulls a les ciutats i els enfrontaments armats al camp.

La situació política a Catalunya i a Barcelona a L'octubre de 1833 ens la resumeix el cònsol anglès:

'Certament sembla que el sentiment de la gran majoria dels catalans és decididament liberal però no constitucional, inflexibles a qualsevol mesura que tingui la tendència a limitar els drets assumits per la Reina Governadora (...). A la ciutat de Barcelona i a totes les ciutats i viles de la costa tothom és d'aquest sentiment, a l'interior de la província, particularment a les contrades de Vic i Manresa són partidaris dels apostòlics' (7).

És interessant la diferència que el cònsol fa entre liberals i constitucionals, els primers més moderats, aquests segons més exaltats i partidaris de l'immediat restabliment de la Constitució de 1812. És una primera i subtil diferència dins la família liberal que mai no veurem completament unida.

A principid del gener de 1834 pren possessió el nou Ajuntament. La composició sòcio-professional dels càrrecs és ben significativa: 12 propietaris i hisendats -entre ells, diversos nobles-, 2 comerciants, 2 professionals liberals, 2 menestrals, 1 fabricant i 1 militar (8). Es un consistori municipal de transició, ja que mantenen el càrrec homes que ja l'ostentaven en els darrers anys del règim absolut; però ara hi ha una important presència de propietaris plenament identificats amb el liberalisme (Rafael M. de Duran, o Bonaventura de Sans), d'influents comerciants de la Junta de Comerç (Josep Martorell, Cristòfor Roig i Vidal o Pere Oms) o un menestral de la Comissió dels Col·legis o Gremis (Tomas Illa i Balaguer). Paral·lelament també s'havien format cossos de voluntaris d'Isabel II' que el febrer de l'any següent s'integraran a la milícia o Guàrdia Nacional mitjançant un decret que no satisfà plenament als barcelonins (9). Els voluntaris tenen com a principal missió la de guardar la tranquil·litat a la ciutat, però també podien ser enviats excepcionalment al front de guerra. També s'organitzen companyies de Miquelets que es destinaven als enfrontaments militars; disposen d'oficials professionals i els voluntaris cobren quatre rals diaris (10).

A principis de 1834 els ànims no estaven massa tranquils a Barcelona. El nomenament d'Antoni Barata com a Intendent de Rendes i un ban de Llauder que insinua desacord amb el govern provoquen una manifestació liberal a la plaça Palau el dia 13 de gener, seguida d'algun petit aldarull. Llauder perseguia als constitucionals i el dia 26 de desembre ja havia ordenat l'arrest i la deportació a Eivissa de trenta ex-oficials del Trienni, acusats de conspirar des d'una societat secreta o, simplement, d'haver-se mostrat tímidament en desacord amb el govern (11). Després de la manifestació dels liberals, el Capità General se sent recolzat per la major part dels ciutadans i aprofita per arrestar als principals caps exaltats com Francesc Ratll (12).

Aquestes manifestacions de descontent amb el govern coincideixen amb una crisi política a la Cort; el 15 de gener Martínez de la Rosa substitueix

a Cea Bermúdez al front del govern executiu. També sembla que la Regent no desitja un empitjorament de les relacions amb Barcelona i envia com a delegat a Gaspar de Remisa amb la missió de calmar els ànims de la burgesia barcelonina.(13). El dia 22 es rebrà amb satisfacció la notícia del canvi de govern.

El govern de Martínez de la Rosa, que promulga l'Estatuto Real, representa una alternativa molt moderada, malgrat que es vol disfressar la monarquia de constitucional. El maig de 1834 es celebren les primeres eleccions de procuradors, ara ja per províncies i no reunint a tot el Principat. Les eleccions no perden el seu caràcter indirecte, però sí la matisació d'universal, ja que només els grans contribuents tindran ara realment el dret de vot. A Barcelona s'elegeixen sis procuradors: tres hisendats (Ramon de Siscar, Honorat de Puig, i Josep Ignasi de Palaudaries), i tres capitalistes (Ramon Llano de Chavarri, Pau Torrents i Miralda i Josep Plandolit). Ramon de Siscar, també elegit per Lleida, renuncia deixant l'escó a Ignasi Samponts, catedràtic de dret, i Josep Plandolit, que indica estar malalt, cosa que l'obliga a deixar l'empresa mercantil al seu fill, és substituït per Antoni Barata, advocat, empleat en l'Administració i propietari a Mataró i que sembla haver fet les paus amb els liberals barcelonins (14). Pau Torrents, Llano i Barata resideixen habitualment a Madrid, però són d'origen català.

Les eleccions confirmen la evolució senyalada en les consultes del Trienni i demostren l'interès de la gran burgesia per influir en les qüestions polítiques. Els diputats elegits se'ls ha de vincular als principals sectors capitalistes de Barcelona o, en algun cas, de l'Estat, ja que Torrents i Miralda i Llano Chavarri es relacionen molt amb el grup de Safont, Remisa, Carriola i M. Mateu, els grans banquers i negociants d'aquests anys establerts a Madrid i creditors del règim liberal (15). D'ideologia positivista, confien en el progrés material, com per exemple, Antoni Barata, que en les propietats de la seva muller Maria Angels Brignes, a Tiana, inicia una explotació experimental

de tarongers, dedicant prop de 10 quarteres de terres i plantant 924 arbres, valorada en 14.000 rals de vellò que espera triplicar en els propers anys (16). Ignasi Samponts, vinculat a la Junta de Comerç, el trobem en el Trienni col·laborant amb Aribau, Muns Serinyà i Ferrer i Subirana en la creació d'una perspectiva doctrinària a la burgesia; aviat serà el mestre de Ramon Martí d'Eixaldà, Illas i Vidal i de Permanyer, principals membres del moviment conservador català a mitjans del dinou. Samponts, que també fou secretari de l'Ajuntament de Barcelona i va participar en diverses Juntes instal·lades en moments de crisi, representa al tipus de polític polifacètic —és alhora catedràtic de dret, i manté diversos càrrecs polítics a l'Ajuntament, la Diputació o en el Parlament—, i al mateix temps s'ha de considerar com l'iniciador del moviment polític de major influència sobre la burgesia (17).

A finals d'estiu hi ha constants rumors d'una epidèmia de còlera que finalment apareix al mes de setembre i s'allargarà fins a principis de novembre. La situació econòmica s'empitjora amb la rêmora d'una mala collita i per la crisi del sector tèxtil que deixa a molts obrers a l'atur (18). Barcelona havia recuperat certes llibertats polítiques, com en testimonien la publicació de El Vapor i de El Catalán, els dos primers diaris d'opinió des de 1823. Però la situació general no és gens falaguera, tant per la crisi econòmica com per la incertesa de la Guerra Civil que, entre finals de 1834 i principis de 1835 s'ha estès molt per les zones rurals catalanes i obliga a la Milícia urbana a mobilitzar-se molt sovint per perseguir a les partides carlines.

Revoltes urbanes, anticlericalisme i moviment juntista.

La crisi de l'estiu de 1835 esclata a Barcelona en un moment especialment transcendent en l'evolució del règim liberal. Però és excessivament

simplista relacionar aquestes revoltes únicament amb la Revolució liberal-burgesa, En la seva interpretació s'ha de tenir en compte diferents antagonismes:

1.- La Guerra Civil i l'anticlericalisme urbà.

2.- El Moviment de Juntas; un recurs dels liberals per legitimar l'acció d'uns grups de pressió locals davant un buit de poder o pel descontent per la política del govern estatal.

3.- Descontent popular motivat per la carestia dels preus de les subsistències bàsiques, l'atur laboral, una excessiva pressió fiscal, etc.

En l'anàlisi i la interpretació de les revoltes urbanes s'ha de tenir en compte les característiques de les formes d'acció, la composició dels insurgents i les motivacions; la qüestió essencial és esbrinar si són unes revoltes polítiques -relacionades a un moviment juntista i anticlerical més ampli- o si tan sols són unes típiques insurreccions pre-industrials originades en una crisi de subsistència (19).

Els antecedents immediats de les revoltes ens situen en el clima social i polític a la ciutat. Durant la primavera de 1835 el govern havia caigut en descrèdit davant la incapacitat per resoldre la Guerra Civil o d'emprendre reformes polítiques llargament esperades pels liberals. El moviment de Juntas s'estén a diverses ciutats; a Màlaga, Zaragoza, Murcia hi ha revoltes on la tònica general és la crema de convents i la proclamació d'una Junta local que demana la creació d'una Junta Central que es faci càrrec del govern. El context econòmic és de males collites, carestia dels preus de les subsistències i de l'atur (20).

A Barcelona hi ha descontent per l'actuació de Llauder i la situació social és delicada: els menestrals, els artesans i els obrers del tèxtil són els més afectats per la crisi econòmica i, a mitjats de juliol, obrers de les fàbriques promouen algun aldarull (21). Les observacions objectives d'un viatger estranger, que visita la ciutat en aquests dies, ens descriuen l'estat d'ànim:

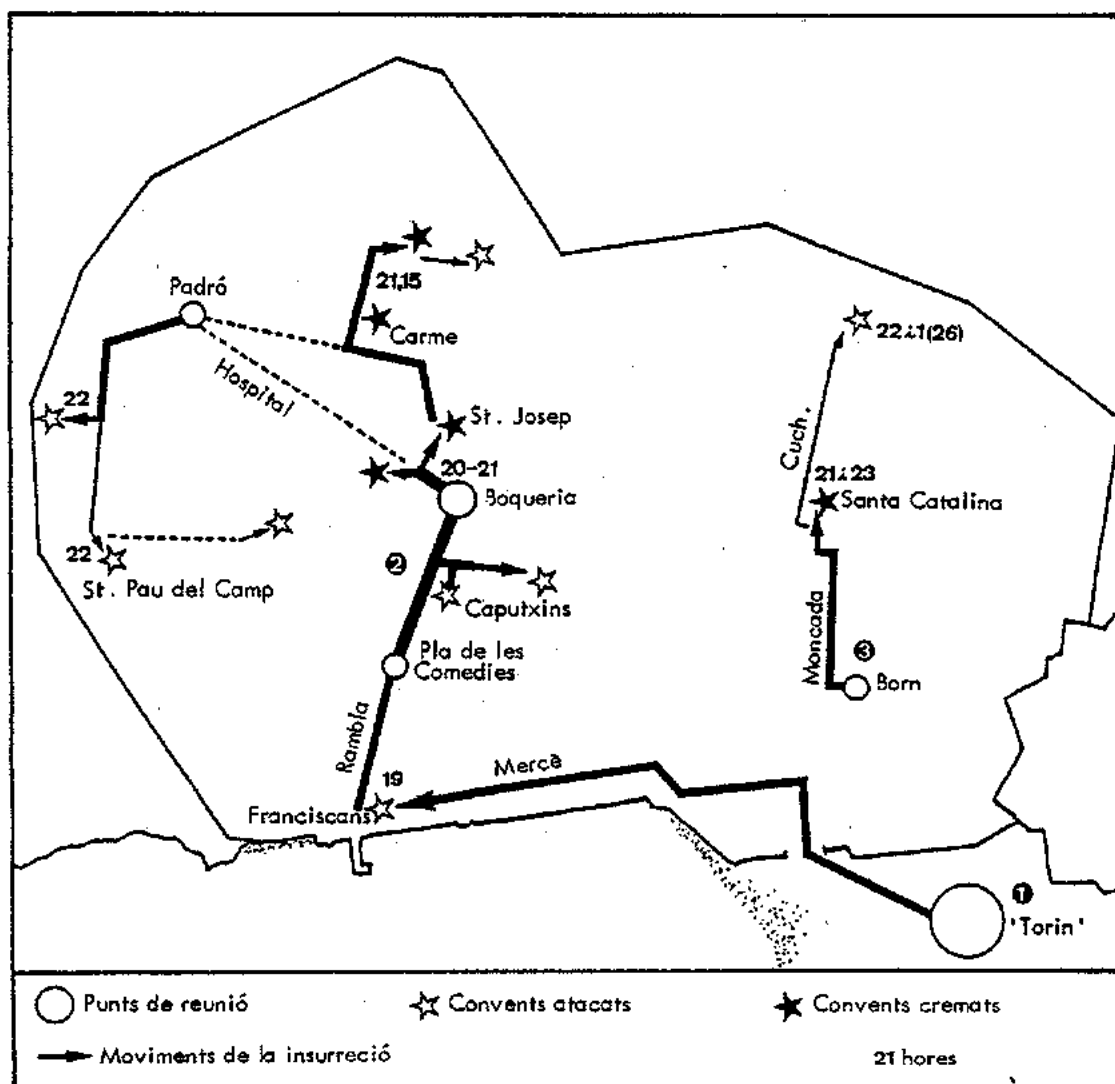
'En política, els habitants són ultra-liberals i he observat en gairebé tots un especial odi cap als monjos, molt més declarat que en qualsevol altra part. Els estaments més baixos, en efecte, semblen no creure en res, tota vegada que no saben contestar una simple pregunta sense dir quelcom contra los frailes. (...) Un odi que sembla estar esperant qualsevol oportunitat per expressar-se.' (22).

El fet que el clergat secular apareixi com a principal destinatari del descontent popular és perfectament lògic: se'ls relaciona amb les partides carlines, se'ls recorda per la seva posició al llarg de la Dècada Ominosa i se'ls considera com uns privilegiats als qui no els manca menjar ni luxes quan bona part de les classes populars pateixen greus problemes de subsistència.

Les notícies de la crema de convents a Reus de 21 de juliol acabèn d'escalfar els ànims. Ara tan sols falta una espurna que provoqui l'aldarull; aquesta salta a la tarda del dia 25 de juliol, quan una cursa de braus molt mansos exaspera els espectadors que destrossen totalment el 'Toril', maten a cops de garrot el darrer brau i se l'emporten cap a dins de la ciutat (23). El brau és arrossegat fins al davant del convent de Franciscans on s'inicia el primer assalt contra les cases de religiosos: hi ha una perfecta coincidència entre les dues accions, cosa que fa suposar que la revolta s'inicia de forma espontània. (24). Els principals fets de la nit del 25 al 26 de juliol els hem resumit al Mapa 1. El balanç és la mort de 16 frares i dos incendiaris, i l'atac a 13 convents dels quals cinc van ser completament cremats. Els convents atacats, tots ells eren residències de monjos -no es va intentar cremar cap església, parròquia o convent de religioses- i els més grans i habitats de la ciutat. L'objectiu dels insurrectes era el de foragitar els religiosos, el de provocar l'exclusió. (25)

Les tropes regulars, poc nombroses i sense cap autoritat important, van restar passives -Llauder no havia donat cap ordre malgrat que els fets eren previsibles- i la milícia de voluntaris va actuar més enèrgicament, destacant la conducta de liberals com Marià Borrell en evitar majors mals. Alguns veïns

MAPA 1.- La crema de convents de la nit de St. Jaume del 1835.



En la insurrecció anticlerical del juliol de 1835 podem destacar tres fases diferents:

- ①.- un moviment espontani que surt de la plaça de braus i arriba fins al convent dels Franciscans, al qual ataquen cap a les set de la tarda.
- ②.- entre les 7 i les 8 del vespre, es reuneix una multitud a la Rambla del Mig; hi ha diverses incursions que ataquen el convent dels Caputxins i el dels Trinitaris calçats, que impedia l'arribada del carrer Ferran fins a la plaça St. Jaume; aquests atacs es repeteixen en diversos moments, però el veïnat fa desistir als incendiàries. El grup principal s'ha concentrat a la Boqueria i comencen a partir de les 9h. l'atac a varis convents situats entre la Rambla i el nord del Raval, la zona menys poblada de la ciutat; aquí l'eficàcia dels incendiàries és molt elevada i en menys de dues hores aconseguen cremar completament quatre convents: Més tard, petits grups es concentren a la plaça del Padró i ataquen tres convents més, però els frares, la Milícia, els gitans o els veïns els fan desistir; els grups d'incendiàries són reduïts i es dispersen gradualment.
- ③.- Cap a les nou del vespre ha sorgit un nou grup a la plaça del Born, probablement sense relació amb el grup principal, i ataca el convent de Santa Catalina que, després de diversos intents, queda totalment destruït. També es fan atacs al convent de Minyons al carrer St. Pere Més Alt, però la Milícia i els veïns s'oposen i dispersen l'aldarull.

que vivien en cases properes als convents atacats van evitar diversos incendis i, en algun cas, els religiosos es van defensar a trabucades, com en el Col·legi dels pares de Sant Vicenç de Paul, o va ser suficient la intervenció d'un grup de gitanos per fer desistir als incendiàries de cremar el monestir dels benedictins a Sant Pau del Camp. A les tres de la matinada del dia 26 ja s'havien acabat els incidents i la ciutat tenia un aspecte insòlit:

'Barcelona pereixia un dia de judici, y després totom rodaba per los carés ab la major tranquilidat miran los grans focs i fraras mors per los carés' (26).

Com confirmarà la premsa dels dies següents, la crema de convents es considera com una acció justificada, i tanmateix els assassinats i la violència, la gran majoria dels ciutadans la va recolzar amb la seva passivitat.

La historiografia religiosa recolza la hipòtesi d'una preparació de la crema dels convents anterior a la revolta i, per tant, que aquesta no va ser espontània sinó intencionada (2). Aquesta teoria és difícil de desmuntar ja que alguns cronistes coetanis, en part, també la corroboren, com Coroleu (28) o Francesc Raüll, que fa la següent descripció:

'no animaba de manera alguna á sus contrarios (els insurrectes) la esperanza del pillage, porque lo que no devoraron las llamas se encontró intacto en las iglesias y en las celdas; ni espantaron la Ciudad con confusa y alarmante gritería, pues solo resonaban los golpes del martillo que abría los enrejados, ó el estrépito de las bóvedas que se desplomaban; y con tan extraordinario orden obraban que parecían los hombres trabajadores asalariados por la ciudad, y las mugeres pagadas para alumbrar el trabajo de los hombres' (29).

Raüll -i també Coroleu- es queda sorprès per l'ordre amb què actuen els incendiàries, però no saben qui pot haver dirigit l'aldarull. Alguna societat secreta? És l'única possibilitat per refermar la teoria d'una preparació prèvia de la crema dels convents, ja que líders liberals o exaltats com Borell, Raüll o Xaudaró no van intervenir-hi directament. L'ajusticiament de Maria Garric, el 'Garelleu' conegut cap carlí de Sarrià, com a responsable dels incendis no



Il·lustració 1.- Crema de Convents. 25 de juliol de 1835.
Dibuix d'Eusebi Planes.

"y arriben el dia 25, dia felís de Sant Jaume, ahont foren toros los més infelisos... y a cops de cadiras y bancs mataren el toro... iligarem el toro y arosegan lo portaren a Sant Franses... y calaren foch a la porta... y la gent fogí ab altres yglesias y combens a calar foch ab mistos y fexinas; "

ANONIM. Successos de Barcelona, (1822-1835), Edició a cura de J.M Ollé, Barcelona 1981.

ens dóna cap pista: era un cap de turc (30).

Els aldarulls del dia 25 es van iniciar espontàniament i possiblement van seguir de la mateixa forma. Certament la burgesia o la petita burgesia no va intervenir-hi per qüestions morals exclusivament, però no dubtem que la base social dels insurrectes la formaven homes de les classes populars més o menys dirigits per líders espontanis o algun agitador amb poc pes polític a la ciutat. Els incendis de convents a altres ciutats i el clima anticlerical a Barcelona fan suposar una preparació 'mental' dels assalts als convents que oferien uns blancs molt clars. Els incendiaris van actuar amb ordre perquè pràcticament ningú no se'ls va oposar i comptaven amb la complicitat tàcita de la majoria dels barcelonins.

El dia 2 de juliol hi ha un aldarull davant de la fàbrica 'Bonaplata, Vilaregut, Rull i Cia.' però els mateixos fabricants, algun obrer i la Milícia poden rebutjar-los sense massa problemes (31). 'Meteoro' Llauder fa una ràpida visita a la ciutat però torna a sortir -ara amb l'equipatge personal-, per anar a perseguir carlins, mentre deixa una proclama que tan sols serveix per alterar encara més els ànims; promet que hi haurà 'disposiciones fuertes, enérgicas, sin contemplaciones ni miramientos á clases ni personas' (32) contra aquells que participaren en els incidents del dia 25.

L'exèrcit amenaça, però no té tropes a dins la ciutat, l'Ajuntament es manté a un segon pla i no es decideix a actuar i la policia és àmpliament desfasada pels esdeveniments; a Barcelona hi ha un buit de poder. Per aquest motiu els caps milicians tornen a prendre la iniciativa i, amb el recolzament del comandant Pere M. Pastors, decideixen crear les primeres companyies de 'sedentaris':

'Por miedo al saqueo se distribuyeron armas a los alcaldes de barrio para

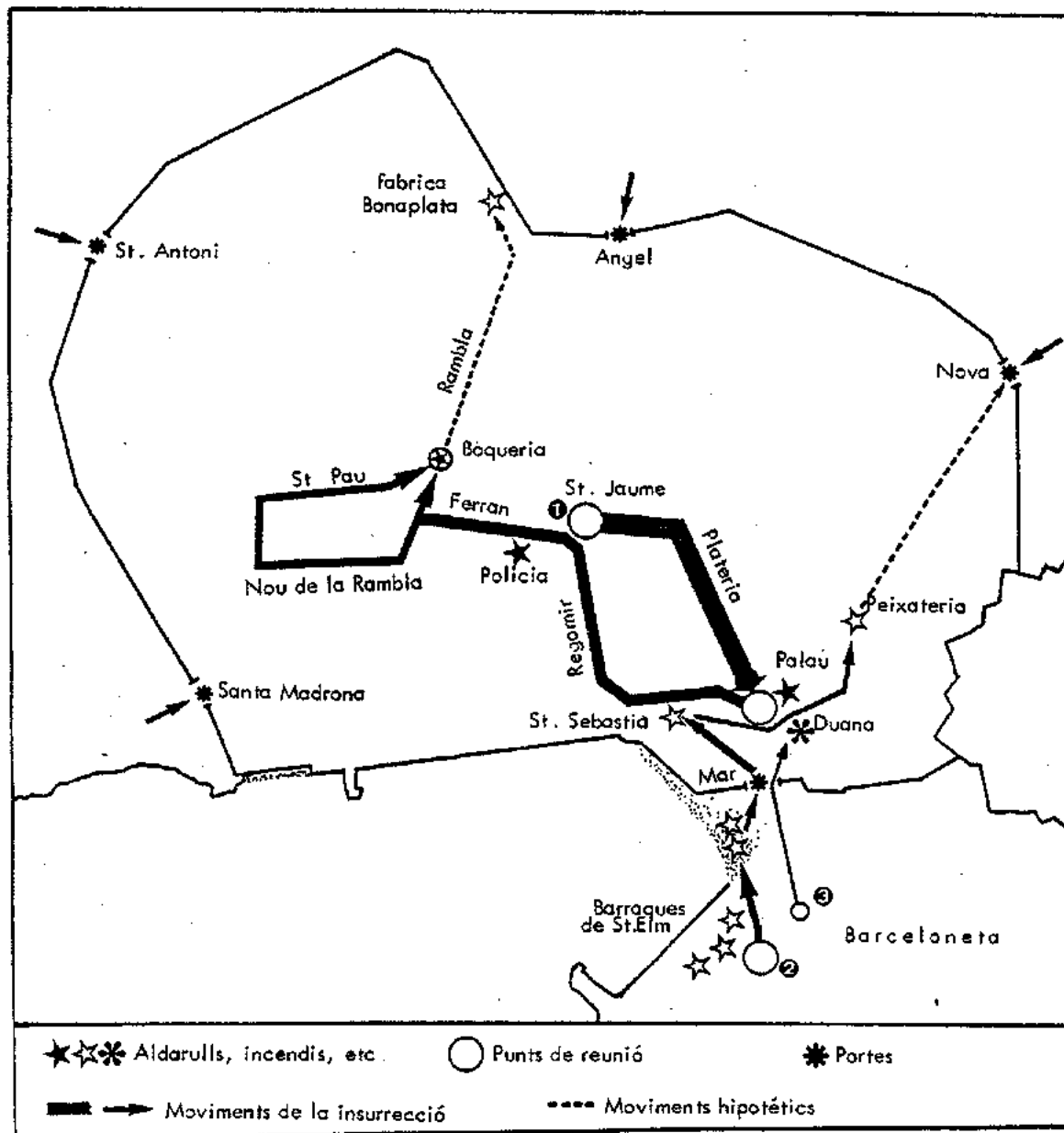
que las repartieran entre jefes de familia que merecieran confianza' (33).

El dia 2 d'agost circula un fulletó titolat 'Bandera tricolor', d'inspiració exaltada o republicana, que crida a una mobilització popular per aconseguir més llibertats públiques i un pla de reformes més ampli (34).

A primera hora del matí el general Bassa entra a Barcelona amb una columna de l'exèrcit; la seva actitud és clarament desafiadora. Al migdia, una gran multitud s'aplega davant l'Ajuntament i cinc comissionats del poble -Xaudaró, Llinàs, etc.- convencen a les autoritats municipals per encapçalar una manifestació fins al Palau, on s'ha atrinxerat Bassa. Així, la revolta s'inicia en una manifestació política al cap de la qual hi ha homes tan poc radicals com el marquès de Lió. Les diferents fraccions liberals s'alien per protestar formalment contra la política del govern. Els esdeveniments es poden seguir a partir del Mapa 2.

Al pla de Palau el general Bassa, mantenint una postura molt freqüent entre els militars de l'època que difícilment comprenen la situació real, només és capaç de dirigir-se a la multitud en termes amenaçadors: 'o el pueblo o yo' (35). És l'espurna que provoca l'aldarull: la multitud assalta el Palau dels Virreis, assassina a Bassa i passeja el seu cadàver pels principals carrers de la ciutat fins que se'l crema junt amb els papers de l'arxiu de la policia al Pla de la Boqueria. En aquests moments, un liberal petit burgès que segueix els esdeveniments comenta 'que no sabíam com estàbam' (36), indicant clarament que la manifestació política originària es convertia en una revolta popular descontrolada. Al mateix moment, grups de mariners i descarregadors del moll ataquen i incendien les barraques de la Barceloneta on es fan els controls de sanitat i on es cobren els drets del port; després es dirigeixen cap a dins de la ciutat, atacant les portes del mar, el convent de Sant Sebastià, on moltes dones criden 'Viva Cristina i vinga farina' (37) i, finalment, la Peixateria que ostentava el monopoli de la venda de peix.

MAPA 2.- La revolta del 5 d'agost de 1935.



Principals fases de la revolta:

- ①.- manifestació política de la burgesia i de les classes populars barcelonines: s'ataca el Palau del Virrei, s'assassina el general Bassa i es passeja el cadàver pels carrers més cèntrics i per les zones més elegants de la ciutat. Finalment es crema el cos de Bassa en el pla de la Boqueria, amb els papers de l'arxiu de la Comissaria de policia, previamente atacada.
- ②.- revolta típicament pre-industrial; hi participen mariners de la Barceloneta i obrers dels pobles del Pla. S'ataquen les oficines de recaptació d'impostos impopulars (barraques de St. Elm, Peixateria, portes de la ciutat-, el convent de St. Sebastia on es coneix que hi ha emmagatzemat molt de gra i de farina i, finalment, la fàbrica Bonaplata; Aquí no exclouem la participació d'obers barcelonins que també eren presents a la manifestació política.
- ③.- A la matinada del dia 6 s'ataca la Duana, però la Milícia dispersa l'aldarull.

En aquesta segona fase de la revolta, que pren unes característiques típicament pre-industrials, hi participa gent de la Barceloneta i dels pobles del Pla, on també es registren aldarulls com els atacs i incendis a la fàbrica de Joan Vilaregut a Gràcia i de diferents convents (38). Això també explica que fossin atacades totes les portes de la ciutat, on es captaven tributs per introduir tot tipus de mercaderies, mesura especialment impopular entre els traginers i els camperols del Pla. A finals de la tarda, s'inicia l'atac a la fàbrica 'Bonaplata i Cia.' del carrer Tallers; malgrat la presència de la Milícia i la ferma defensa dels mateixos obrers, la multitud va atrassar aquesta fàbrica pionera en la introducció de les tècniques modernes a Barcelona.

La mateixa nit del dia 5 es va reunir una Junta d'Autoritats, formada per representants de les institucions ciutadanes i les principals fraccions polítiques, amb la finalitat de restablir l'ordre; el matí següent, un atac contra la Duana serà durament reprimit per la Milícia. La Junta cerca uns aliats en els representants estatals i pressiona per què Pastors assumeixi la direcció de l'exèrcit i Josep Melcio Prat el càrrec de Governador Civil, també es reorganitza la Milícia i es reparteixen nombroses armes entre els ciutadans.

El dia 7 s'executa el mariner Narcís Pardines com a responsable de la crema de la fàbrica Bonaplata. El dia 10 es celebren eleccions corporatives per nomenar electors (en total 33: els Col·legis i Gremis, els fabricants, els comerciants i els propietaris i hisendats, tres cada un: els 18 electors restants surten de la Milícia), per elegir una Junta Auxiliar. En aquesta darrera ja trobem els homes més significatius del moment: Antoni de Gironella, Joan Antoni de Llinàs, Guillem Oliver, Maria Birrell, Josep Casagemas, o Ignasi Vieta (39). Exaltats com Xaudaró -que havia participat en la Junta d'Autoritats- o Raül en queden apartats o, fins i tot, perseguits com l'arrest de diversos caps radicals entre els quals hi trobem Tomás Beltran i Soler, els dies 14 i 15. (40)



Il·lustració 2.- Assassinat del General Bassa, 5 d'agost del 1835.

Dibuix d' Eusebi Planes.

"La imprudente resposta de Basa comunicóse con rapides... unos por la Iglesia de Santa María... otros rompiendo la valla arremeten por la escalera principal... sin perder tiempo penetran unos cuantos donde estaba su enemigo... cuando un pistoletazo, privando al general de la vida... al ver el cadáver que fué arrojado por uno de los balcones, arrastrado por las calles,"

Historia de la conmoción de Barcelona... Barcelona (1835)